

Ö T Ö D I K É V F O L Y A M

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1933

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1933. évfolyamához.

	Oldal
<i>Bálint Sándor</i> : Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson I—II.	36, 82
— Adalékok a szegedi néphithez — — — — —	175
<i>Banner János</i> : A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai I—II.	82, 138
<i>Bátky Zsigmond</i> : Palé — — — — —	31
— Katymár — — — — —	117
— Korczánd — — — — —	117
— Kács, Kácsfalu — — — — —	171
<i>Beke Ödön</i> : Porhajás — — — — —	33
— Közle, szegle, szuglya — — — — —	118
— Hengerbóc — — — — —	169
<i>Bibó István</i> : Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt — — —	49
— Dugonics András II. 2. Dugonics, mint époszíró — — —	155
<i>Csefkó Gyula</i> : Tarhonya — — — — —	69
<i>Ecsedi István</i> : A kántálás Debrecenben — — — — —	185
<i>Erdődi József</i> : Halászbabonák — — — — —	173
<i>Gunda Béla</i> : Ecsedi István: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon — — — — —	192
<i>Horger Antal</i> : Zelemér — — — — —	34
— Piszok — — — — —	80
— A magyar nyelvjárás ő-zése — — — — —	101
<i>Huszár György—Szirák István</i> : Faji vizsgálatok Szeged és környéke lakosságán — — — — —	95
<i>Irmédi Molnár László</i> : Tápé község háziipara — — — — —	176
<i>Kiss Lajos</i> : A cégér, cégérszentelés — — — — —	130
<i>Kner Izidor</i> : „Porhajás” — — — — —	
<i>Kováts Ferenc</i> : A tüdővész elleni küzdelem lehetősége és ered- ményei az Alföldön — — — — —	44
<i>Lajtha László</i> : Bálint Sándor: Szeged népe — — — — —	97
<i>Mészöly Gedeon</i> : A „darvadoz” szó eredete — — — — —	1
— Magyarázatok az Ó-magyar Mária-siralómhoz — — — — —	149
<i>Moór Elemér</i> : A magyar nép eredete V. — — — — —	9
— A magyarság háza — — — — —	119

	Oldal
<i>Nyíri Antal</i> : A osáko szó története — — — — —	125
— Nagy József: Teljes magyar nyelvtan kérdés-felelet formában — — — — —	193
<i>Ortutay Gyula</i> : Nyíri, rétközi nóták I., II., III. — — —	81, 128, 174
— A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban I—II. 107, 162	
— Adalék a Szeged-vidéki nép-zene kérdéséhez — — —	172
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus — — — — —	59
— Madarassy László: A magyar pásztorművészetről — — —	143
<i>Szendrey Akos</i> : Makói házassági szokások — — — — —	134
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A malom alatt — — — — —	31
— Az új asszony avatása — — — — —	133
— Márton napja — — — — —	188
<i>Szirák István—Huszár György</i> : Fajvizsgálatok Szeged és környéke lakosságán — — — — —	95
<i>Szombatfalvy György</i> : A magyar tanyai közigazgatás (Kiss István könyvének ismertetése) — — — — —	41
<i>Túri Károly</i> : A kánaji menyekző (változatok) — — — — —	35
Kérdések és feleletek — — — — —	48, 99, 146, 193
Kisebbségi közlemények — — — — —	31, 69, 117, 169
Könyvismertetések — — — — —	97, 143, 192
Néphagyományok:	
népdalok — — — — —	81, 128, 174
népbabonák — — — — —	173, 174
népszokások — — — — —	35
Népi foglalkozások és népszokások — — — — —	36, 82, 130, 176
nyelvjárás — — — — —	101
népviselet — — — — —	82, 130
népi építkezés — — — — —	59
népművészet — — — — —	143
népzene — — — — —	97, 172
Szó- és szólásmagyarázatok — — — — —	1, 31, 69, 117, 169
Helynévmagyarázatok — — — — —	31, 34, 117, 171
Társadalomrajz — — — — —	41
Társadalmi élettan — — — — —	44, 95
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelent művek jegyzéke. Hirdetések.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ¹

a Népünk és Nyelvünk 1933. évfolyamához.

abadolmány 138	bekarcolás 145
adóságfizetőnap 188	béles 91
ágybeköszöntés 135	bélesadó 190
ágykikérés 135	beretvakó 86
ágyvitel 40	bérfizető nap 188
ajándék 39, 90	benkenye fagyal 17
* alamizsna 89	* beszéd 164
* áldozás 164	betlehemes játék 165
alföldi háztípus 59	bevállal (legényt) 37
állattenyésztés 50	bicska 145
állatterelő szavak 127	boeskor 84, 85, 86, 87, 138, 140,
141, 179
* álom 173	* bodorhaj 90
antropometria 96	bolondos 183
* aratás 134	boldogabb vég 48
* árnyék 48	bor 91
* asszony 190	borda 180
* asszonydolog 90	borosüveg 89
* asztal 90	borsó 75
asztali áldás 91	borsófánk 76
átalfa 180	borsolt tejes ételek 74
avatás 95, 133	bot 131
azonosulás 163	bögre 67
Bagozia 87	börduda 92
bajusz 84, 85, 86, 138, 139	buc 170
bakkancs 86, 138	bucka 169
* bal 48	bucok 169
* balkezes 48	bugyogó 85, 86, 140, 142
* bálláb 88	bukfenc 169
balog 128	bunda 84, 85, 87, 139—143
* balszeremce 48	Cégér 130
banyakemence 67	

¹ A dőlt betűvel szedett adatok a nyelvészet keretébe tartoznak, a *-gal jelöltek pedig babonák.

- cégerszentelés 130
 cigányzene 92
 cipő 86, 142
 * cipő 88
 cövek 180
 cüb 169
 csá 127
 csákó 125
 csákós süveg 86, 87
 csapda 192
 csihés 146
 csillyés 146
 csipke 84
 csizma 84—87, 138—143
 * csizma 88
 * csók 48
 csókpénz 133
 csuszik 146
 Daróc 85, 138, 141
 darubógós 93
 darvadoz 1
 dercés hurka 90
 * dolgos 89
 dolmány 84, 86, 87, 138—143
 * dologtiltónap 190
 dudásrend 92
 dugató 69
 Dula 16
 dupé 142
 Égő gyertya 89
 * elfelejt 48
 első ház 186
 endogámia 38
 érvágás 86
 esküvő 87
 * eső 89
 ételek 90, 136
 $\bar{e} > e$ 102
 $\bar{e} > \bar{o}$ 101
 Fajdiagnózis 97
 faji vizsgálat 95
 fanos szőlővessző 33
 fátýol 87, 88
 * fátýol 93
 fátýollevétel 93
 fedetlen fő 88
 * fehérkendő 89
 fejbekötés 93
 fektetés 94
 féllézkasza 179
 felköszöntés 137
 felmémet ház 59
 felszolgálók 91
 * férfidolog 90
 * férjhez menés 93
 fésű 85, 140, 143
 * fésülés 95
 * fiú 173
 fintor 181
 finturazás 182
 * fogdos 173
 fogvonó 86
 fokos 133
 fontos 90
 forduljbolha 94
 formulajelenségek 114
 fákötő 87, 13, 139, 140, 142
 földművelés 50
 főnevaló 87
 főtt hús 91
 friss 93
 fűrtősguba 84, 139, 141
 fűstös ház 61
 Gátya 86, 87, 131, 138, 140, 141, 143
 gavar legény 131
 Géza 49
 gombos haj 84
 gombóta 75
 * göndörhajú 90
 guba 84, 138—143
 gujás 138
 gügyü 36
 gyékényfonás 177
 * gyermek 164
 gyertya 94
 gyertyapecsenye 189
 gyoles 140
 szt. György nap 131
 Hacuka 86
 hajviselet 84—86, 139—143
 * halál 89
 * halász 48, 173
 * halottas menet 89
 halotti tor 83

- hankerli 143
 * harangozás 83
 harisnya 138, 140, 142
 * három 89, 133
 hátravágás 93
 ház 119
 háztípus 59
 házasság 134
 házassulandó kor 38
 házastüzes 138
 háziipar 176
 * Havi Boldogasszony 89
 helykijelölés 40
hengerbóc 169
 hénész 136
 * hét 95
 hétnagyar 23
 * hid 48
 hidegkonyha 65
hioll > *hull* 152
 hitehagyott (válás) 38
 hívogatás 39, 135
 * holdujság 39, 173
 homlokszorító 140
 * hóna 133
 hozomány 54
 huncutka 140, 142
 hurok 192
 * Idegen nő 48
 * időjóslás 190
 ig 13
 ijjan 180
 iker 14
 imádkozás 91
 in 184
 ing 84, 87, 131, 138—143
 ion 183
 ionozás 183
 irhás nadrág 84, 87
 izmos 148, 194
 járom 13
 játék 94, 137
 javagyékény 184
 jegyajándék 38
 jegyesizma 133
 jegyes 196
 * jegykendő 39
 * jóslás 189
 jószágtartás 91
 juhász 144
 juhbőrbunda 84
 Kabar 24
 kabát 141
kács 171
Kácsfalu 171
Kácsmak 172
 kalács 90
 * kalács 133
 kalap 84—87, 138—143
 kálátosok 94
 kályha 66
 kamin 66
 kamizol 139, 140
 kánai menyegző 35
 kanavász 140
 kankó 84, 86, 87
 * kanta 173
 kántálás 185
 kántáló lámpás 186
 kapca 142
 kaput 85, 86, 138, 139, 141
 kaputrok 85, 142
 * karácsony 39
 karafina 132
 kárlátó 136
 karó 180
 kásapénz 91
 katlan 65
katymár 117
 keletbalti faj 95
 kemence 66
 kenderáztatás 83
 kendő 140
 * kendő 89
 * kenyér 134
 * kérdés 173
 * kerülés 133
 kereskedelem 51
 kereszténység 53
keszi 117
 keszkenő 85, 87, 139, 141, 142
 kétlépéses 93
 kévekötés 83
 kézfogó 38

kilenc nap 39
 * kimenés 95
 kisfarsang 39
 * kis gyerek 90
kyul > *kivül* 151
 kóci por 99
 kócsi 84
 * kócsi 89
 kocsonya 92
 * koldus 89
 kollektivitás 113
 kolompolás 188
 kontyolás 93, 136
 konyha 60
 koporsó 130
 koresma 130
Korczánd 117
 kordovány 85, 140, 143
 koszorú levétel 93
 koszorús lány 90
 ködmön 85, 87, 139, 140
 köleskása 91
 köménymag 91
 köpölyözés 86
 köpönyeg 138—143
 * körül 94
 kötény 87, 138, 139, 142
 kötő 140, 141, 142
 köttes rétes 91
 követasszony 36, 39
 közhívó 135
közle 118
 községesítés 42
 Kubán mellék 9
 kucsma 141
 * kutya 48
 Lábravaló 84, 139
 rajbli 84—86, 138—143
 lagzinézők 90
 lakodalmas menet 88
 lakodalmi ételek 90, 136
 lakodalmi konyha 66
 lakodalmi muzsika 92
 lakodalmi sátor 41
 lakodalom napja 39
 lámpa 90
 * leány 173

leányhívó 135
 leánylátogatás 37
 leányosház 88
 legényesház 87
 leves 91
 lippögös 93
 lopás (menyasszony) 133
 lúd 2
ly képző 118
 Madzag 184
 magyar lélek 107
 Magyar-Megyer 19
 magyaros kalács 88, 90
 magyar ruha 138
 magyar süveg 85, 86
 májbőr 84, 85, 139
 malom alatt 35
 * Máriahúszas 88
 Markalfút 48
 Márton nap 188
 * más út 89
műnši-mańši 19
 megdönget 36
 megesezt lány 37
 meghívottak 39
 * megkerülés 89
 mejjrevaló 80, 140
 meleg konyha 65
 mente 84—87, 138—140
 menyasszonybemutatás 90
 menyasszonybúcsúztatás 88, 135
 menyasszonycsere 94
 * menyasszonykoszorú 94
 * menyasszonyok találkozása 89
 menyasszonyöltöztetés 88
 menyasszonypohár 95
 menyasszonytánc 94, 136
 menyegzős ruha 94
 mérőbot 182
 mese 164
 * meztelen 173
 szt. Mihály nap 131
 mítikus alakok 164
mogyeri 19
 moldon 85
 mosdatás 95
 * mozdulatlan 175

- munka 13
 muzsikával köszöntés 83
 Nadrág 84—87, 131, 139—143
 nadrágszój 141, 142
 nagyfarsang 39, 89
 nap alatt 196
 napba néző asszony 196
 nászajándék 90
 * negyvenes nap 191
 nemzetség 94
 népdal 98
 néphiedelmek 162
 népzene 172
 nomád 50
 nóta farka 94
 nő helyzete 54
 nyakravaló 85—87, 139—141
 nyargaló kendő 37
 * Odamosás 36
 * oltár 89, 133
 ornamentika 145
 öltöztetés 89, 138, 139, 143
 * öltés 88
 örömszülők 89
 öv 86, 138, 139, 143
 ö > é 102
 ö-zés 101
 Pacallevés 91
 pacaltészta 91
 pajzán 194
 pakoló gyékény 183
 paláj 31
 palé 31
 pálé 31
 paprikás 91
 paraszt 13
 parasztművészet 143
 parasztzenekar 92
 * páratlan 91, 94
 paszománt 86
 pásztornyelv 127
 patkó 87, 139, 141
 pendelykémény 61
 * pénz 88
 perec 87, 89, 90
 petymeg 87, 138
 * pizs 80
 pizsok 80
 pitvar 60
 * pogácsa 164
 polgári házasság 87
 * por 90
 porhajás 33, 173
 prelogikus 163
 pruszlik 131, 138, 139
 pundra 140
 püspökfalat 189
 Rásamente 138
 rásaszoknya 86, 139
 rékli 80, 140, 142
 rétespénz 190
 rokk 139
 rokoja 142
 * rontás 88, 94
 * rosta 90
 rőszketős 93
 Salavári 138
 Sarkel 27
 Sárkemence 67
 Sarolt 49
 saru 84, 85, 140, 142
 sarrodi mazzag 184
 sas 130
 sátor 120
 selyemtenyésztés 83
 selymezés 180, 184
 sereg 13
 sík 99, 100, 147, 148
 síkság 99, 100, 147, 148
 sipka 139—143
 skóffumos gomb 85
 só 90
 sortánc 94
 stibli 86, 142
 strimfli 84, 86, 87
 suba 86, 87, 140, 141
 * suba 90
 sujtás 85
 sulyom 75
 süveg 84—86, 138—142
 sütőkemence 65
 szabadlány 131
 * szám 94
 számaras 91

szarvasból 85
 szatyor 183
 szegedi háztípus 59
szegle 118
 * szembe 173
 személynévek 15
 * szemét 90
 szemléletforma 163
 * szemölcs 175
 szemremenés 39
 * szerelmi varázslat 164
 * szerencse 48, 173
 * szerencsekívánás 48
szilemér 34
 szófavíz 91
 szoknya 84—87, 138—143
 szólótánc 93
 szomorúság 89
 szömély 131
 szövés 184
szuglya 118
 * szűrés 39
 szűr 84—87, 138—143
 szűrös 90
 * szűzlány 130
 Tágasság 147
 tálaló versek 136
 táltos 163
 táncok 93
 tanyaközpont 43
 tanyapolitika 41
 tarhonya 69
 tarhonyabélű 79
 tarhonyacsináló idő 80
 tarhonyahasú 79
 tarhonyaszárító csillag 80
 tarisznya 139
 tejestorma 91
 temetés 83
tér 151
 térhely 100, 147, 148
 * termésbetakarítási napok 189
 * termésjóslás 191
 * termésvarázslás 190
 termő vessző 173
 térség 100, 147, 148
tértet 151

tettetik < *therthetyk* 149
 tisztás 100, 147, 148
 * titokban 89
 * tizenkettes szám 52
 tombácos ház 83
 tóga 87
 torta 91
 totalitás 163
 törkölő 193
 török kendő 131
 török nadrág 138
 törzsnevek 18
 törzsszervezet 21
 tutuperec 91
 tüdővész 44
 tükör 88
 türk 9
 tűzhely 64
 tyúkfi 71
 * Új 88
 újasszony 133
 újasszonybeköszöntés 94
 újember 94
 * újember 89
 * újhold 176
 újpár 133
 * útkeresztezés 89
 ü > ē 104
 ü > ö 104
 * ülés 90
 ülésrendje 91
 ünnepnap lövöldözés 83
 * üres 173
 üreskalács 90
 * ürülés 48
 üstök 140, 141
 üstökös haj 85, 87
 Vacsora 91
 * vadász 48
 vadászat 83, 192
 vadfogás 192
 válás 38
 vallásosság 166
 varcogás 1
 * vénasszony 48
 vendégbeköszöntés 90

vendégség 189
vércsoport 96
vigyázó gyerek 133
vihar 83
virág 90
* virág 94
virágkikérés 135
visszanéző 146
víz 91

* vonatkozó nap 191
vőfély 134
vőfélyrigmusok 39
vőlegényvirág 90
Zelemér 34
zöldfarsang 39
zubbony 140
zsinór 84, 86
wyzeul > *vizül* 153

Inhaltsangabe des Jahrgangs 1933.

A Népünk és Nyelvünk 1933. évfolyamának kivonata.

Heft 1—3.

Gedeon Mészöly, Ursprung des Wortes „darvadoz“. Probe aus der Abhandlung des Verfassers: Die sprachlichen Spuren unserer alten Riedwirtschaft. Das Wort entstammt dem Worte „daru“ (Kranich) und bedeutet die Kunst des Gesprächs im Finsternen.

Elemér Moór, Ursprung des ung. Volkes. (Kritische Abhandlung). IV. Rolle des Ungarntums neben dem Kubán. Zeugnis der historischen Daten. Zeugnis der Lehnwörter und Namen. Die wahrscheinlichen Ursachen der Wanderungen. Die ung. Stammesnamen und die Stammesorganisation. Ursprung der Stammesnamen. Entwicklung der Stammesorganisation. Die Sieben Ungarn und die Kabaren. Wo wurden die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in unsere Sprache aufgenommen? V. Sprachwissenschaft und Urgeschichte.

Kleinere Mitteilungen.

B. Zs., Palé (Worterklärung).

Ödön Beke, Porhajas (Worterklärung):

Anton Horger, Zelemér (Erklärung des geogr. Namens).

S. Szendrey, A malom alatt (Ergänzung).

Volkssprache, Volkstradition.

Karl Turi, Die Hochzeit zu Kana (Variation).

Volksbeschäftigungen, Volksgebräuche.

Alexander Bálint, Hochzeitsgebräuche zu Szeged-Unterstadt.

Soziographie.

Georg Szombatfalvy, Die ung. Verwaltung auf den Tanyagebieten.

Sozialbiologie.

Dr. Franz Kováts, Möglichkeit und Resultate des Kampfes gegen die Tuberkulose auf der ung. Tiefebene.

Fragen, Antworten.

Heft 4—6.

Stephan Bibó, *Die Genien der Nomadenvölker. Géza und Sarolt.* Geschichte Ungarns um 960. Viehzucht, Ackerbau und einige Formen des Handels. Gézas Heirat. Einfluss seiner Frau auf den Entschluss, das westliche Christentum aufzunehmen. Die Rolle der Frau in der primitiven Gesellschaft. In ihrem Wirken verkörpern beide — Mann und Frau — ein Genie und sein Werk.

Karl Cs. Sebestyén, *Das Bauernhaus in der Gegend von Szeged und der ung. Haustyp auf der Tiefebene.* Ursprung und Entwicklung des Bauernhauses, der Bauernküche, und der Heizeinrichtungen von Szeged. Ihr Verhältnis zu den Bürgerhäusern.

Kleinere Mitteilungen.

Julius Csefkó, Tarhonya (Eiergraupe). Ursprung und Geschichte des Wortes. Bedeutung. Wendungen.

Anton Horger, Piszok (Schmutz). Worterklärung.

Volkssprache, Volkstradition.

Julius Ortutay, Lieder aus Nyír, Rétköz.

Volksbeschäftigungen, Volksgebräuche.

Johann Banner, Trachtgeschichtliche Daten aus den Litterae Currentales in dem Gemeindearchiv zu Békés. I.

Alexander Bálint, Hochzeitsgebräuche zu Szeged-Unterstadt. II.

Sozialbiologie.

Georg Huszár u. *Stephan Sziráky*, Rassenkundliche Untersuchungen an der Bevölkerung von Szeged und Umgebung.

Rezensionen.

László Lajtha, Szeged's Volk von *Sándor Bálint*. Volkslieder- und Volksweisensammlung.

Fragen, Antworten.

Heft 7—9.

Anton Horger, *Die ö-Aussprache der ung. Dialekte.* Das Dialektgebiet auf der ung. Tiefebene. Das Szekler Dialektgebiet. Die Dialektinsel im Komitat Abauj. Erklärung der ö-Aussprache.

Julius Ortutay, *Die Grundzüge der ung. Seele in unserer völkischen Kultur.* Kritische Besprechung der bisherigen Untersuchungen.

gen, bes. in der ung. ethnographischen Literatur. Einseitigkeiten. Untersuchungsgebiet: Volksdichtung, Volksglauben, Volksgebräuche. Der kollektive Charakter der völkischen Kultur.

Kleinere Mitteilungen.

- Sigismund Bátky*, Katymár (Ortsname), Korcánd (Ortsname).
Edmund Beke, Kőze, szegle, szuglya (Wortklärung).
Elemér Moór, Das Haus des Ungarntums. Auseinandersetzung mit der Auffassung *Bátkys*.
Anton Nyiri, Geschichte des Wortes esákó (Tschako, Helmhut).

Volkssprache, Volkstradition.

- Julius Ortutay*, Lieder aus Nyir, Rétköz.

Volksbeschäftigungen, Volksgebräuche.

- Ludwig Kiss*, Schild, Schildweibe.
Sigismund Szendrey, Einweihung der jungen Frau.
Akos Szendrey, Hochzeitsgebräuche in Makó.
Johann Banner, Trachtengeschichtliche Daten in der Litterae Currentales im Gemeindearchiv zu Békés. II.

Rezensionen.

- K. Cs. Sebestyén*, Von der ung. Schäferkunst, von László Madarassy.
Fragen, Antworten.

Heft 10—12.

- Gedeon Mészöly*, Erklärungen zu der altung. Marienklage. Wortklärungen.
Stephan Bibó, Andreas Dugonics II. D. als Eposdichter. Seine Epen (Trojas Gefahr, Ulisses) gehören in die Entwicklung der ung. Eposliteratur hinein. Beide sind freie Umdichtungen nach Aeneis, bzw. Odyssee in die Gefühlswelt seiner Zeit hineinversetzt. Einfluss der franz. Epen nur äusserlich. Im Vordergrund die überschwengliche Gefühlswelt. Seine kräftige ung. Sprache.
Julius Ortutay, Grundzüge der ung. Seele. II. Der Volksglaube. Daraus die Totalität der Anschauungsform. Auch in den Volksmärchen, u. Bethlehem-Spielen. Frömmigkeit. Sekundäre Eigenschaften.

Kleinere Mitteilungen.

- Edmund Beke*, Hengerbóc (Purzelbaum). Wortklärung.
Sigismund Bátky, Kács, Kácsfalu (geogr. Namen).
Julius Ortutay, Beiträge zur Frage der Volksmusik in der Gegend von Szeged.
Joseph Erdödi, Fischerabergglauben.
Isidor Kner, „Porhajás“. (Ein Fachausdruck der Weinkultur).

*Volkssprache, Volkstradition.**Julius Ortutay*, Lieder aus Nyir, Rétköz. III.*Alexander Bálint*, Beiträge zum Volksglauben im Szeged.*Volksbeschäftigungen, Volksgebräuche.**Ladislaus Irmédy-Molnár*, Die Hausindustrie der Gemeinde Tápé.*Stephan Ecsedy*, Wandersänger zu Debrecen.*Sigismund Szendrey*, Martintag.*Rezensionen.**Béla Gunda*, Volksthümlicher Wildfang und Birsch im Ried von Debrecen und jenseits der Theisz von István *Ecsedi*.*Antal Nyíri*, Vollständige ung. Grammatik in der Form Fragen—Antworten, von József Nagy.*Fragen, Antworten.*

A „darvadoz“ szó eredete.

(Mutatvány a szerző „Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai“
c. tanulmányából.)

A mi magyar szavaink Etymologiai Szótára, ez a modern tudományos módszerességgel megírt kánon, azt tanítja, hogy ez a szó nem a *daru* szóból származik, hogy ennek a *darvadoz* szónak eredete még „ismeretlen“. Ismeretlen tehát még a nyelvtudósok előtt is.

(Vagy hogy csak azok előtt!)

Mikor tudós doktorok nem bíznak már a beteghez, mikor már megvallják, hogy nem segít rajta tudományuk: nem vétek, ha a beteget szeretők együgyű tapasztalatokból eredő paraszti tanácsokhoz folyamodnak. Nem vétek hát talán én sem a tudomány fensége ellen (vagy újabb kárhoztatás éri a fejemet?), ha a *darvadoz* szó magyarázatjáért a modern nyelvtudomány kimért útjairól félrekanyarodom, rendetlenül ideoda távászok.

Föl szokott tünni s fölkelti az ember figyelmét a társaságban élő állatok együttes viselkedése, s abban képét láthatni némely emberi társaságoknak. „A mi közönséges békáink — írja MISKOLCZI GÁSPÁR uram az ő Jeles Vadkert-ében (258.) — az ő irtóztató varcogásokkal mindenkinek neheztellésekre szoktanak lenni. Azoknak nagy csevegéseket alkalmasint leírta Ovidius a békákká változott parasztokról írott meséi között. Kikhez a mi parasztink is az ő boritaljok közben méltán hasonlítottatnak, más rendetlen csácsogókkal együtt: hogy noha a víz alatt vannak, de azért ott is mindig *varcognak*“. Ezek a borköziek. De a józanok gyűléséről sem mond jobbat MISKOLCZI könyve. Ezt jegyzi meg a barázdabillegetőnél (465): „...némelyek a szegény embereket csúf-képen barázdabillegetőnek nevezik, ezokaért: mert miképen-

hogy e ravasz madárka más egyéb madarak fészkébe tojik és költ, azonképen a szegényeknek is sem bizonyos lakó házok, sem bizonyos állapotjuk, sem házokban való eleségek, sem pedig erkölcsök nincs rendes és állhatatos. Ugyanis látjuk a szegény parasztokat az ő falusi gyűlésekben minden jó rend nélkül miképen csevegnek, kezeiket törölik, újaikat ropogtatják, süvegeiket öszvetűrvén markokkal szorongatják“. A ludak csevegése is észébe juttatja a természethistória írójának az emberek csácsogását (Misk. 354): „A ludak igen csevegők és kiáltozók, a réteket, pázsitokat ganéjokkal mind megegetik s elsoványítják. Azonkép az esztelenek és nyalakodók felette igen sokat csácsognak, azonban csácsogásokkal mind magoknak, mind pedig másoknak sokat ártanak. — Miképen-hogy a ludak ha csak meglátják is a linariát, a lenlevelű fűvet avagy vad kenderet, menten megijednek tőle, azonképen midőn valaki az olyan csácsogó embereket fontos és derék okoskodásokkal megkerüli, azonnal megnémúlnak. Aminthogy a csácsogó asszonyi állatok is közönségesen csevegő ludakhoz hasonlítottatnak“. — A lúd (347) „soha az ő eleségét nem kívánja s nem is észik nagy gágogás és kiáltozás nélkül. Soha egybe nem gyűlhetnek, senki mellették el nem mehet, soha a mezőre nagy kiáltás és gágogás nélkül ki nem mehetnek. Jóllehet pedig minékünk csak haszontalan kiáltozásnak tessék az, mindazáltal őnékiek magok között bizonyos megértési azoknak a dolgoknak, amellyeket kívánnak, mellyre nézve néha különböző kiáltozást is hallhatunk őtőlök. Mert mikor ember feléjük közelít, mint ha ugyan űznék s felemelt nyakokkal tiltanak, teli torokkal kiáltnak reája. Minekutánna pedig az ember tőlök távozik, olyankor viszont nyakokat összevonván és egymáshoz kócsolván, csendesebben csevegnek, mintegy ugyan örülvén magok között, hogy ellenségeket elrémithették. Innen vagyon, hogy ma is köz-beszédképen ludak vagy darvak déványjának szoktuk nevezni az olyan gyűléseket, akkiben mindenek rendetlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez. Erről mondotta Nazianzenus D.: Énná-lam bizonyos feltött dolog, hogy ennekutánna soha egymás között összvèzördült és rendetlenül csevegő ludak vagy darvak gyűlésébe nem mégyek“.

Itt vagyunk a *darvak*-nál!

GYÖRFFY ISTVÁN írja a Nagy-Kunsági Krónikában (27): „Messze földön híre volt a Sárrét madárvilágának. — Magyar-szállást, a mai Magyarkát, hajdanában darvaszok és pákászok lakták. Az 1554. évi egri összeírás szerint Magyar-szálláson húsz szelid daru volt. A zavaros időkben azonban ezekből Artándy Kelemen apródjai és Ladányi Pál négy darvat elvittek. A törökök meg Szolnok megszállása alkalmával hat darvat ragadtak el. — Püspökladány, Madaras címeréül a darut választotta. — A darvakat megszelidítve a háznál nevelték, még pedig a rétben elfogott darufiókákból. Aki tudja, hogy milyen nehéz a darut vadászni, az könnyen elképzelheti, milyen bajos lehetett annak megközelíthetetlen költőhelyéhez hozzáférközni. De a rétes emberekben, különösen pedig a darvaszokban, a pákászokban, madarászokban ördögi ügyesség lakozott. Kilopták volna ezek a tojást még a szarka alól is úgy, hogy az nem vette volna észre! — De kellett is a darutoll, nem úgy, mint máma!”

„Nem úgy, mint máma!” — ebben a fölkiáltásban benne van a tőlünk végkép elköltözött darumadár után való mélabús vágy, a magyar léleknek ugyanazon öröklött visszavágyódása, mely általában a rétségek letűnt világát festő irodalmi művekből mindenikből kihallik. Nagyon kedvelhették apáink a darumadarat, ha maga e madár nélkül is így rá tudták örökíteni utódaikra ezt a hajlandóságot. S ha így kedvelték a darut, képe bizonyára nyomot hagyott beszédükben is, nyomának kell lennie mai nyelvünkben is. Tagadja hát bár a módszeres tudomány, én az én nádasokon bujkáló együgyűségemben lehetetlennek tartom, hogy a *darvadoz* ne a *darvak* emléke volna.

CHERNEL ISTVÁN *Magyarország Madarai*-ban a következőket írja a daruról: „De nemcsak tollai révén volt nálunk népszerű a daru. Egész lényével befészkelte magát a magyarság lelki világába, éppúgy, mint a gólya, különösen mikor még számos volt s tanyája is sokfelé akadt. Más népeknél, nemzeteknél is szert tett ugyan bizonyos népszerűségre, de seholsem annyira, mint a magyarság körében. Nincs is több nemzet, mely úgy ismerte volna madarunk szokásait, mint mi. Ez a szoros viszony pedig abból fakadt, hogy a daru is ott tanyázott, ahová a magyart természete hajtotta: a végtelen rónán; hogy a daru is daliás, mozgásaiban délceg, büszke alak, amivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok. — Közmondás, népdal, hasonlat, vonatkozás, népies költőink, szerepel-

tetik a darút. Ott találjuk a gyermekkönyvekben, a címerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben bizonyosságul, hogy mily sok kapcsolat van közte és köztünk! S amit hangsúlyozni s a következőkben kimutatni is kívánok, abban is bizonyosságát kapjuk annak, hogy azt az állatot, melyet a magyarság szeret, azt ismeri is, még pedig természetrajzilag helyesen, finom éleslátással ügyelvén még kevésbbé feltűnő szokásaira is“.

EÖTVÖS KÁROLY a *Balaton körül való utazás*-ában (I: 261) Magyary-Kossa Eszter „asszonynéném“-nek pörösködéséről, kardos voltáról, haragtartásáról anekdotázik. Jót mulat „az én kedves asszonynéném“-en, mikor az kétezer holdat pörön veszít el, legszebbik leányát meg úgy szökteti meg a visszautasított kérő. Eljut aztán a beszélgetésben Eötvös addig, hogy: „volt az én kedves asszonynénémnek egy gyönyörű szép daruja“. Erre nyomban megváltozik, érzelmessé válik a kedélyes hang s egy sohajtó fölkiáltást hallok a szövegnek ebből a rákövetkező, fölkiáltójeles szavából: „Daru!“ És ettől kezdve már nem anekdotát hallunk, hanem valóságos lírai költeményt: „Ismered-e, ifjabb nemzedék, a darumadarat? — Megnézted-e jól barna homlokát, piros tarkóját, felül fehér sávos, alul sötét-szürke selyem nyakát, világos hamuszínű testét, barna-szürke lobogó tollait? Gyönyörködtél-e már sánga szép szemében, szelid nézésében, nyalka-büszke menésében? — Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent, az egek magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ék, V betű alakban előre robagva, elől a vezérdaruval, aki harsány hangon lelekiált a földszín mélységére: daru, daru! — Láttad-e őket, mikor kora hajnalban s mikor alkonyatkor *darvadoznak* a lápon, a szigetens feltartott fejjel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál s mind-egyik tizenháromszor kiáltja el egymás után: Kátára, Kátára! — Istennek és a magyar népnek ősmadara a daru“.

Ime, a *darvadoz* — igazi értelmezésével! Igazi azért, mert az írója nem értelmezésnek szánta. Nem etymologizál, nem okoskodik, hanem csak fölleveníti gyermekkorra emlékét, mikor még láthatott darut, mikor még értette a szavukat, hogy azt mondják: Kátára, Kátára! S a lápon alkonyatkor egymással beszélgető darvak gyermekkorban lá-

tott képe híven kelti föl a gyermekkorban hallott igét is: *darvadoz*.

Tegyük e mellé a kép mellé a tájszógyűjtők adatait. Kecs-kemétről közölte Szűcs István ezt: „Hát csak *darvadozunk* == sötétben beszélgetünk (Nyr. XXXIII: 419); *darvadozás* = sötétben való beszélgetés“ (Nyr. XXXIV: 222.). A somogyvármegyei Balatonkeresztúrról jegyezték föl: „*darvadozni* = csoportban beszélgetni“ (Nyr. XLII: 142.) Ha hát — mondom én — a darvak úgy *darvadoznak*, hogy alkonyatkor csoportosan beszélgetnek egymással, s az emberek is úgy *darvadoznak*, hogy „sötétben“ beszélgetnek, „csoportban“ beszélgetnek, akkor nyilvánvaló, hogy a *darvak*-ból lett a *-doz* képzős igék (*sorvadoz*, *hervadoz*) képére a *darvadoz*.

CHERNEL is leírja művében (II: 236) a daruvadászatot, SZIVOS BÉLA is az Osztrák-Magyar Monarchiában (Magy. II: 326). „A darulövők“ — mondja CHERNEL — „... még napszállta előtt kilesik a beszálló helyeket — székfenei locsogót — ahol t. i. a darvak éjszakázni szoktak. Jól elbújva várnak itt, mert a darúserég mindig előbb kémeket küld maga elé s csak ha ezek meggyőződtek a hely bátorságos voltáról, jön a főcsapat, többnyire már besötétedéssel. Miután a darvak letelepedtek s lubieskolni, inni kezdenek, az öreg este pedig teljesen beköszöntött, embereink elősompolyognak leshelyükről...“ stb. SZIVOS szerint a daruvadászok „sokszor hétszámra járhatnak, míg a ritka madárnak csak hangját hallják is. Végre egy szerencsés este, midőn a nap vörös tányérja már-már lebukni készül a láthatáron, egyszer csak megzendül a magasból: „kru, kru!“, majd nemsokára maga is látható lesz a darucsapat, amint az égbolt szürkülő ködéből pompás ék alakban hibontakozik s lassan, óvatosan lejjebb ereszkedik az 10, 20, 30, 40 vagy több darabból álló falka! Egy bizonyos magasságra leérkezve, megbomlik az ék, s a csapat nagy köröket kavartva kétszer-háromszor átvizsgálja a vidéket, nincs-e valami gyanús. Nagy sokára megnyugosznak; nem sejtnek semmi veszélyt, s mind kisebb körökben egyre közelebb-közelebb szállnak azon kis sekély szíkes tóhoz, melyben az éjt tölteni, nagy kurjongatás közt elhatározták. Amint a kis tóbamegszállottak s szokott játékuakat megkezdték, — kövecs darabot, göröngyöt hajigálnak

ilyenkor föl s avval labdázna egy darabig, — megmozdulnak a meglapúlt vadászok is...“ stb.

CHERNEL és SZIVOS leírásaiból megállapíthatjuk ugyanazt, amit Eötvös visszaemlékezéséből: hogy a darucapatot mindig alkonyat után, a sötétben közelíthették meg; akkor figyelhették meg, amint egymással mulatoztak, szavukat, kedvüket megeresztve. Méltán mondták hát rá az olyan emberekre, akik a sötétben szóbeszéddel mulatoztak, hogy: *dárvadoznak*.

Igy él evvel a szóval TÖMÖRKÉNY ISTVÁN is, a vízmenti nép lelkének, nyelvének jól ismerője.

...Tél van. Ráérő ember most az öreg hajóslegény. Mit tegyen? Benéz a kocsmába.

„Ott ugyan nem szokás egy szál vendég kedvéért mindjárt délután megrakni a kályhát, de valami meleg mégis csak van, az ablakon ki lehet látni a partra, a jégre, a hóra, amiben varjak kergetik egymást. Továbbá lehet a sarokban szeliden aludni is egy kicsit: a helypénz meg van fizetve a kiharancsolt két deci borral. A gazda a másik sarokban szunyókál, olykor felébred, mikor a pipáját a kezéből a földre ejti. Ilyenkor utána nyúl. A vén hajóslegény is feltekint s látván, hogy a gazda felvette a pipát, rendben levőnek találja a dolgot s a sipkában és téli bundában újból alvásba kezd. Csend van. Odaát a konyhában némi zörgés olykor: mosnak vagy vasalnak, edények csörgése álmosan hallatszik befelé. Az óra ketyeg s a bormérőasztalon egy szódavizes üveg, melynek elromlott a csapja, néha csöndesen szipog. — Már úgy egész délután három óráig van az idő, az öreg harang szomorú, kongó szava az ablakok fagyos üvegein át a nyugalom ezen csöndes téleesti helyére be száll. — »Aó!« mondja a gazda s egyebet nem tehetvén, felébred. — Hasonlóképp teszi Jóska öreglegény is. Néznek egymásra. Hétköznap van, ilyenkor legfeljebb estefelé, lámpagyújtat után vetődik be egy-két vendég: utasok, akik a víz hosszában gyalog haladnak valamerre s egy pohár melegítőre betérnek. Azt is leginkább állva isszák meg, a tarisznyát a vállukról le nem veszik s haladnak tovább, tűnnek el a hópelyhes éjszakába: menvén ily nehéz módokon a kenyér után. — Jó szerencse, hogy más hajóslegények is vannak a világon, nemcsak a Jóska. Jön a Lőrinc, márhogy Joó Lőrinc, akit másképp Heveder Miskának is neveznek, de ilyenkor elő szokta venni a bicskát. Azt mondja: »Adjon egy fél liter bort, Szücs úr!« — Azt mondja a kocsmáros: »Nem adok annyit.« — »Már miért?« kérdezi a Lőrinc. — »Azért, mert grétára nem adok annyit. A tél elején,

amikor eldanoltad, amit a nyáron kerestél, más helyen táncoltál a biliárdasztalon, hitelbe most meg ideszorulsz. Ölögödj mög három decivel.» — — —. Kiteszik Lőrincnek a poharat a középső asztalra, azután újból csönd, ülnek hárman háromfelé. Amíg olyan sötét nincsen, hogy egymásnak vaktában neki-menne az ember, nem szokás lámpát gyújtani. — »Amíg egymást látjuk« véli a bormérő »kár a világító olajat fogyasztani. *Darvadozzunk.*« — A *darvadozás* a sötétben való beszélgetés művészete. Arról is jó takarékoság szempontjából, hogy nemcsak a világítóolaj nem fogy, de a dohány sem, mert hiába szívja az ember a pipát, nem ér az semmit, ha nem látszik a füstje“.

Így írja ezt TÖMÖRKÉNY. Ő még ismerte jól a szó jelentését, ismerte a „sötétben való beszélgetés“ hangulatát.

Lassanként azonban a villannyal való „fény“-űzés ezt is elfeledteti velünk, mint a darumadarat. Ezért van az, hogy ha szóban vagy írásban előkerül a *darvadoz*, már sokszor észrevehetjük, hogy a beszélő vagy író nem igaz képet adó eredeti jelentésében mondja, írja. A 'több embernek sötétben való beszélgetése'-ből egyszerűen 'több embernek beszélgetése' vagy 'több ember csoportba verődése' lesz. Az irodalomba bizonyára TÖMÖRKÉNY oltotta belé. Kedves szavajárása volt és szívesen gyakorolta is a *darvadozást*. Mikor azt a kis kocsmát, melybe járni szokott az „egyszerű emberek“, „vízenjárók és kétkézi munkások“ közé, táblával akarták megszentelni, valaki — úgy hallottam — ezt az írást ajánlotta a táblára: „*Itt darvadozott Tömörkény István*“. Persze, hogy nem fogadta el az emlékbizottság. Azt hiszem, ha ezt ajánlották volna: „*itt szórakozott*“, ezt már kivésették volna. Ez már érthető a modern embernek is, laikussának, tudóssának, nem úgy, mint a *darvadoz*, a *darvas* rétségi tájak emléke.

CHERNEL a daruról írt részletes cikkét ezzel végzi (II: 241): „Azért is terjeszkedtem ki bővebben annak a ténynek ecsetelésére, mely közte és a magyarság közt fűződött, mert a hajdanból átcsengő hangokat akartam megőrizni. A jelenkor még tud róluk, ne felejtse hát el a jövő sem“. Ugyanezt mondhatom én is a *darvadoz*-nak kissé talán terjengős tárgyalására. Ha már a darut a rétségekkel együtt kiszorítottuk is hazánk-ból, ne tagadjuk meg azt, hogy *darvadoz* szavunk a daru szép szokásából, esti mulatozásának képéből eredt. A magyar nép szájában népünk darut szeretetből és nyájasságkedveléséből termett meg a *darvadoz* szó a sötétben való barátságos be-

szélgetés költői elnevezésére. A daruról a szabadságszerető, kedvetlőtő magyarnak nem „olyan gyűlés” jutott eszébe, „akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez”, nem olyan szemmel, szívvel nézték a rétségeken járók a darut, mint a wittembergai szentírásmagyarázó doktor, Franzius Farkas, (mert ettől a némettől vette át azokat a sorokat jó MISKOLCZI GÁSPÁR) avagy nem úgy, mint akire a „darvak dívánja”-t illetőleg FRRANZIUS doktor is hivatkozott: Nazianzi Szent Gergely.

Magyar lélek, magyar élet van a *darvadoz* szóban.

Magyar élet volt a régi rétségi élet. Vége van. „Az embernek” — mondja TÖMÖRKÉNY ISTVÁN (Egyszerű emberek 251) — „kevés volt a föld és sok volt a víz, próbálta tehát, hogy elvegyen ennek birodalmából valamit. Mint a pusztaszéli nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonformán lépésről-lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát... elvették a víztől a hatalmát, valóságosan elvették az uradalmát, a birodalmát, a királyságát, nem maradt meg belőle semmi. Rétjei elfoglaltattak”.

Nem maradt meg belőle semmi. — mondom én — ezen a földön.

Semmi — a földön. A régi magyar rétségekből.

Pedig mi a szilárdabb alap: a föld-e vagy a levegő? A föld-e, mely kiszámíthatatlan évek óta áll, rajta paloták, templomok, várak, melyek összeomlanak, de alattuk áll, áll a föld. Hasonlítható-e maradandóságban a földhöz a minden pillanatban mozduló, lebbenő levegő? Hasonlítható-e a beszéd, mely a levegő rezgése? A nyelv, mely nem élő lény, nem is élettelen tárgy, hanem csak működés? Halandók működése, halandóké, kik földből lesznek, földdé lesznek ezen a maradandó, mindent túlélő földön. Mi szilárdabb hát, mi állandóbb e mi földi világunkban a földnél?

És lám, a szilárd földről eltűnt a régi rétségek minden nyoma, nyelvünk pedig, a „szárnyas igék”, melyek elröppennek és újra rebbennek, még mindig tartogatják régi magyar rétségi életünknek sok beszédes emlékét, emlékezve régiekről, és a régiekre bennünket emlékeztetve.

Mészöly Gedeon.

A magyar nép eredete.

(Kritikai tanulmány.)

4. A magyarság szerepe a Kubán mellékén.

a) A történeti adatok vallomása. A Kubán vidéki népekre vonatkozó történeti adatoknak elemzéséből néhány kormeghatározó adatra akadtunk a magyarságnak ott-tartózkodására vonatkozólag. Láttuk, hogy a VI. század végén a magyarság a legnagyobb valószínűség szerint még nem tartózkodott a Kubán mellékén, mert akkor alánok, onogurok és türkök laktak ott. Az Al Bakr-féle tudósítás adataiból pedig arra következtettünk, hogy a 700—800 közötti időben már tényleg ott laktak.

Bizonyos kormeghatározó adat rejtőzik a magyarok türk nevében is, amely név — ebben teljesen egyetérthetünk Németh Gyulával — elsősorban is a kazárokkal való szoros politikai kapcsolat következtében szállott a magyarokra: arab és bizánci íróknál használatos ez az elnevezés. Említettük, hogy hosszú ideig a kazárok is szerepelnek a forrásokban türk néven, azonban, amint erre Simchowitsch rámutatott, keleti forrásokban 750 után már nem említik ezen a néven őket (U. Jb. 2, 158). Egyes bizánci források pedig a magyarokat nyugati türk, a kazárokat keleti türk néven emlegetik (Németh i. m. 201). Ezekből arra lehet következtetni, hogy a magyarok a türk nevet még 750 előtt kapták és hogy már akkor a kazár birodalom nyugati felében, vagyis a Kubán vidékén laktak.

Az onogurokra vonatkozó adatok arra a következtetésre adtak nekünk módot, hogy a magyarok csak a rövid ideig fennállott Nagy-Bolgárbirodalom bukása és az onogurok elvonulása után, vagyis csak 650 után szállhatták meg a Kubán mellékét. — Bizonyos, hogy az ex silentio-bizonyíték nem teljes értékű, azonban az sem kétséges, hogy ez is számbavehető olyan esetekben, ahol a források hallgatását pozitív bizonyítékok is megerősítik. Ezért arra is rámutathatunk, hogy amíg semmi adat nincs arra nézve, hogy 650 előtt a magyarság már a Kubán mellékén tartózkodott volna, úgy eddig egyetlen olyan adat sem merült fel, amely azt bizonyítaná, hogy 650 után a magyarokon és alánokon kívül más nép is lakott volna a Kubán mellékén.

Hóman és nyomában Moravcsik (U. Jb. 10, 82) is hangsúlyozták már, hogy a magyarság a kazár birodalmon

keresztül nem törhetett volna magának utat a Kubán mellékére. Ez bizonyos. Ám ebből az is következtethető, hogy a magyarok csak a türk-kazárok hozzájárulásával szállhatták meg a Kubán mellékét, vagyis ők telepítették a magyarságot ide. — 698-ban a kazár kagán helytartója már a krími Bosporosban, Kercsben, székel, így tehát ez a vidék volt a VII. század második felében a kazár birodalom nyugati határvidéke. Ismeretes török népeknek az a szokása, hogy a meghódított, vagy később csatlakozott népekkel végeztetik a legnehezebb feladatokat: ők járnak elől a harcban és ők őrzik a határt (v. ö. Németh i. m. 19). A földrajzi helyzet alapján a magyarság és a kazár birodalom közti viszony sem képzelhető el másként, minthogy őket a kazárok, mint előlharcoló népüket letelepítették a Kubán mellékére, hogy megvédjék a határt az elűzött onogurok és a bizánciak esetleges támadása esetében.⁶⁰

Konstantinos Porph.-nál olvasható a következő rejtélyes mondat: „Három évig együtt laktak a kazárokkal és együtt harcoltak velük minden háborúban“. Abban a kutatók egyetértenek, hogy ezen adat körül valami hiba van. Németh azt hiszi, hogy a három helyett eredetileg „300 év“ volt a kéziratban (i. m. 216. l.). Moravcsik bizonyos paleographiai szempontok figyelembevételével azt hiszi, hogy 200 (U. Jb. 10, 88). Ez a kérdés, hogy 200 vagy 300 tulajdonképp nem is olyan fontos, mert hisz ennek csak az az értelme, hogy „huzamosabb ideig“, és ezt el is fogadhatjuk. Annyit azonban a Konstantinost informáló magyarok még tudtak, hogy volt egy kor, amikor nem laktak együtt a kazárokkal és nem voltak velük szorosabb viszonyban.

A Kubán melléki haza Al Bakri-féle leírásának elemzéséből arra a megállapításra jutottunk, hogy a magyarság itt csak abban az esetben állhatott nyelvi érintkezésben bolgár-törökökkel, ha egy földművelő bolgár őslakosságra rátelepedett. Alig lehet kétséges, hogy Nagy-Bolgária bukása után nem az egész onogur-bolgár nép költözött el. A helybenmaradás elsősorban az onogur nép azon elemeiről tehető fel, amelyek időközben teljesen áttértek a megtelepült földműves életmódjára. Vannak bizonyos, kissé homályos történeti adatok is, amelyek az onogur nép bizonyos részeinek helybenmaradása mel-

⁶⁰ Az alánok a VI. század végén, amint láttuk, türk fennhatóság alá kerültek, arra azonban nincs adat, hogy a kazár fennhatóság reájuk is kiterjedt volna.

lett látszanak tanuskodni. Említettük, hogy a dunai bolgárok eredetéről szóló Nikephoros- és Theophanus-féle elbeszélés szerint Kovrát öt fia közül az egyik, Baján, visszamaradt a nép egy részével az őshazában, mire aztán előtörték. *Βεργίλια* belsejéből, vagyis a Terek mellékéről (v. ö. Markwart, U. Jb. 4, 328) a kazárok és leigázták az őshazában maradtakat. Ebben az elbeszélésben a kazár támadás nem előidézője az őshazából való távozásnak, hanem annak következményeként van feltüntetve, bizonyára tévesen, amint különösen ezt az ál-Choronei-Mózes-féle fentidézett adat is tanúsítja. Így tehát a történeti lehetősége adva van annak, hogy a magyarság a kazárok határőrségeként rátelepült a visszamaradt földművelő onogur-bolgár törzsekre és törzstörődékekre.

Vajjon azonban nem a magyarokat kell ezeken az őshazában visszamaradt onogurokon érteni? A VI. századi adatokat pedig talán úgy lehetne ebben az esetben értelmezni, hogy a magyarok is beletartozván az onogur törzsszövetségbe, nem szerepelnek Menandrosnál, illetve az ál-Choronei Mózesnél külön néven, hanem az onogur, illetve bulgár elnevezés (nem pedig a türk, mint Németh feltette) rájuk is vonatkozik. Erre a feltevésre úgy látom egymástól függetlenül Hóman⁶¹ és Moravcsik (U. Jb. 10, 71 ll.) is eljutottak. Mindkettőjük kiinduló pontja azonban az a feltevés, hogy a magyar őshaza Szibériában volt, és hogy így a magyarság ogur népek kötelékében vonult le a szabírok támadása után a Kubán mellékére; más-kép különben sem volna elképzelhető, hogy miként keveredhetett a magyarság a Kubán melléki onogur törzsek közé. Kimutattuk azonban, hogy a magyarság őshazája nem Szibériában volt, így tehát az összes következtetések és elméletek, amelyek erre voltak alapítva, megdőlteknek tekinthetők.

Erre az eredményre jutunk el azonban abban az esetben is, ha a történeti körülmények és a politikai helyzet mérlegeléséből indulunk ki. Az onogur birodalmat 650 körül megdöntő türk-kazárok bizonyára nagyon jól emlékezhettek még arra, hogy az onogurok egy félszázaddal előbb türk fennhatóság alatt voltak. Azt is jól tudhatták, hogy nem önkéntes csatlakozás útján lettek a türkök alattvalói, hanem fegyveres hódítás törte meg ellenállásukat. Így tehát minden okuk meg lehetett arra, hogy a Kubán mellékén visszamaradt onogurok iránt bizalmatlansággal viseltessenek, annál is inkább, mert hiszen

⁶¹ Hóman—Szekfi, Magyar tört. I.

még nem felejthették el, hogy az onogurok a legelső kínálkozó alkalmat, a türk birodalom belső zavarait, mindjárt felhasználták arra, hogy a gyűlölt türk igát lerázzák. Lehetetlen, hogy ezen előzmények után a türk-kazárok birodalmuknak leginkább veszélyeztetett nyugati határvidékét védtelenül hagyták volna, illetve, hogy a védelmet az előzőtt onoguroknak szövetségeseire, a magyarokra bízta volna, amikor még azzal is számolniok kellett, hogy a továbbköltöztek a legelső kínálkozó alkalmat megragadják a támadásra és visszatérésre. — Azt sem lehet megérteni, hogy a kazároktól szenvedett vereség után miért csak a török törzsek vonultak el, és miért csupán a magyar törzsek ragaszkodtak annyira a megszokott röghöz, hogy még a szolgaságot is inkább elviselték, minthogy kitegyék magukat törzstestvéreik társaságában a vándorlás bizonytalanságainak.⁶²

b) *Jövevényszavak és nevek tanúsága.* A magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai, amint ismeretes, kifejezetten paraszti kultúra szókészletéből való átvételek. Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy milyen álláspontot foglaltak el az állattenyésztő, vadász-halász ősmagyarok azokkal a földműves bolgártörökökkel szemben, akikkel közelebbi érintkezésbe kerültek, úgy erre csak egy felelet lehetséges: lenézték és megvetették őket. Néprajzi párhuzamok hosszú sora tanúsítja, hogy minden állattenyésztő népnek ez a lelki beállítottsága a földművessel szemben. Nemcsak a germánok vetették még a földművelést (v. ö. Tacitus 14/15 f.), a thrákok is ezt tekintették Herodotos (V. 6) szerint a leggyalázatosabbnak (*γῆς δὲ ἐργάτην ἀτιμώτατον*). Az indeknél is a földművesek kasztja az utolsók között foglal helyet. Az állattenyésztő kaffereknek a felfogását E. Grosse így jellemzi: „Von vielen Stämmen wird (in Afrika) auch Ackerbau getrieben, aber die Pflanzenkultur gilt ihnen neben der Viehzucht als eine niedrige, nebensächliche, beinahe unwürdige Beschäftigung. Das gleiche Verhältnis tritt bei den Kaffern und ihren benachbarten Verwandten hervor. Auch sie mögen die Früchte des Feldes nicht entbehren, aber die Feldarbeit ist ihnen verächtlich und verhaßt; ihr Herz hängt allein an den Herden, welche

⁶² Jellemző ennek indokolása Moravcsiknál, aki szerint a harciasabb török törzsek elvonultak, míg a „békésebb“ finnugor törzsek meghódoltak (U. Jb. 10, 85. l.). Szóval itt is az a téves ethnographiai nézőpont, hogy a halzsírszagú finnugorok szükségszerűleg harciatlanok, míg a törököknek faji tulajdonsága a harciasság.

den Mittelpunkt ihres ganzen Lebens bilden“.⁶³ Az araboknál az állattenyésztő beduinok jobbágyaiknak tekintik a földműves fellahokat (Buschan, i. m. II. 1. 370.). A félnomád török népek pedig szegényebb törzsekhez tartozókra bízák földeik megmunkálását (Buschan, i. m. II. 1. 347); a baskirok is valami csekélységért lehetőleg bérbeadják szántóföldeiket tatároknak és oroszoknak, hogy teljesen az állattenyésztésnek élhessenek — halászat-vadászat és méhészet mellett (Buschan, i. h. 2. 885). Az állattenyésztő török nomádoknak a földművelésről való felfogását irodalmi adatokból nem ismerem, de az bizonyára nem különbözik más állattenyésztő népekétől.

Hogy még a honfoglaló magyaroknak is mi volt a felfogásuk a földművelésről, azt két szláv eredetű szavunk jelentésváltozása világosan tanúsítja. Bizony a *munka* számukra, „gyötrellem” volt, mert a szláv szónak ez az eredeti jelentése. Ezért bizony nem nagyon kapkodtak az ilyen dolgon, hanem azt a leigázott szláv szolganép „kötelesség”-évé tették: ez ugyanis a *dolog* szó eredeti jelentése. A szlávok nagyobbrészt földművesek voltak, akiket a honfoglaló magyarok bizony lenéztek, mert a *paraszt* szó eredeti jelentése „egyszerű, közönséges, durva” volt. Természetes, hogy a szláv földműves szolgáknak a nyelve a földművelés dolgaiban győzedelmeskedett, és így a régi földművelésre vonatkozó szókészlet nagyrésze kiveszett nyelvünkéből. Jellemző e tekintetben, hogy *iga*, *járom* megnevezésére csak szláv eredetű szavunk van, pedig a tárgyat ismerniök kellett már a honfoglaló magyaroknak is, hiszen volt ekéjük és szekerük is.

Mészöly Gedeon rámutatott arra, hogy régi török jövevényszavaink tökéletesen olyan tárgykörökből valók, mint régi szláv szavaink (N. Ny. I. 212/13), így tehát szerinte is valószínű, hogy a magyarok és törökök közötti viszony egyéb vonatkozásaiban sem különbözött lényegesen a magyar-szláv viszonytól. Mészöly ezen következtetésének helyessége mellett az általunk felhozott néprajzi adatok és szempontok is tanuskodnak. De ugyanilyen megállapításra kell eljutnunk abban az esetben is, ha annak a vizsgálatából indulunk ki, hogy milyen fogalmi körökből való szavak hiányoznak, illetve vannak gyengén képviselve bolgártörök jövevényszavaink között. Fegyverekre vonatkozó szó egy sincs, a hadi életre vonatkozóknak a *sereg* szó, azonban a legnagyobb valószínűség szerint nem

⁶³ E. Grosse, Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft. 1896, 90.

bolgártörök eredetű. Ezen szó őstörök eredetijénél feltételezett *-ik* szóvég ugyanis a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai-
vaiban következetesen *-ő, -ű* alakban jelenik meg (*betű, erő, gyepölő*), mert a bolgártörökben az őstörök szóvégi *-k*-nak *-γ* felelt már meg, amely azután a csuvasban teljesen leveszett (így a *sereg*-nek megfelelő csuvas szó is *s'ar*). Amelyik két-, vagy többtagú török jövevényszavunkban tehát az őstörök szóvégi *-k*-nak a magyarban *-k, -g* felel meg, az a szó nem tekinthető bolgártörök eredetűnek, annyival is inkább nem, mert hisz azon török jövevényszavaink között, amelyek az eredeti őstörök *-k* szóvéget *-k, -g* alakban megőrizték, egyetlen egy sincs, amely valami speciális bolgártörök nyelvi sajáttságot tüntetne fel.⁶⁴ Nagyon feltűnő az is, amint ezt már Szinnyei is észrevette (Árpád és az Árpádok, 38/39), hogy a rokonsági szavak kategóriáját (v. ö. szláv *déd, néne, unoka, mostoha, koma*, stb. jövevényszavainkat) csak az *iker* szó képviseli bolgártörök jövevényszavaink sorában. Ebből már Szinnyei is arra következtetett, hogy házasságok magyarok és törökök között nem igen jöhettek létre, aminek okát abban látta, hogy a magyarok leigázták a földműves törököket és szolgálkká tették őket. Szinnyei ezen éleselméjű következtetését előbbi fejtegetéseink — azt hiszem, — teljesen igazolták.⁶⁵ Ha időközben nem jött volna divatba a törökökben valami magasabbrendű emberfajt tisztelni, Szinnyei felfogásától aligha tértünk volna el.⁶⁶

⁶⁴ Egyáltalán kíváncsi voltam volna, ha bolgártörök jövevényszavaink kérdése revidéálnék, amint ennek a szükségét már többen is (P a a s o n e n, Sköld) hangoztatták: bármennyire is mintaszerű és példaadó ezen jövevényszavaknak Gombocz-féle feldolgozása, több szó eredetéről a felfogás időközben megváltozott, és a kérdésesnek jelzett etymológiák is valószínűleg mind elhagyandók.

⁶⁵ Gombocz Szinnyeinek a törökök leigázására vonatkozó feltevését ugyan nem tette magáévá, azonban ő is szükségesnek tartotta korábban hangsúlyozni (Gombocz, Die bulg. türk.-Lehnw. der ung. Sprache 1912, 191. l.), hogy nem lehet arra gondolni, hogy a magyarok és a törökök között mélyebbreható népkeveredés jött volna létre; szerinte csak kulturális kapcsolatokról lehetett szó. — A mi felfogásunk szerint természetesen történt magyar-török vérkeveredés, azonban csak a leigázott törökök teljes elmagyarosodása után.

⁶⁶ Olyan viszony, mint aminőt mi a jövevényszavak alapján a magasabb kultúrfokon álló bolgártörökök és az alacsonyabb kultúrájú ősmagyarok között feltételeztünk, más népek között is előfordul. Az u. n. jéniszei-osztjákok pl. nem házasodnak össze az u. n. osztják-szamojédekkel (egyik nyelvnek, illetve népnek sincs köze az osztjákhöz), mert a jéniszei-osztjákok az egész osztjákszamojéd népet alacsonyabb rendűnek tekintik, noha az utóbbiak kulturális téren sok tekintetben felettük állanak, úgy hogy a jéniszei-osztjákok sok mindent át is vettek tőlük és a nyelvüket is kultúrnyelvként beszélik. V. ö. Kai Donner: Über die Jéniszei-Ostjaken und ihre Sprache. JSFOu. XLIV. 21. 4.

Amíg a magyar nyelv török jövevényszavai legnagyobb-részükből bolgártörök eredetűek, régi személyneveink között bolgártörök alig egy-kettő van, ellenben elég nagy számmal akadnak régi személyneveink sorában köztörök eredetűek. Ennek a különös jelenségnek a magyarázatát tudtommal egy nyelvészünk sem kísérelte meg. Azoknak a szempontoknak figyelembevételével, amelyeket a magyar-török viszonyra vonatkozólag kifejtettem, ennek magyarázatára sok szót nem szükséges vesztegetni: a magyarok átvették onogur szolgálknak nyelvéből a közszavakat, türk-kazár uraiknak a nyelvéből a személyneveket. Bizonyára az előkelők között jöttek az idegen személynevek először divatba, akik ebben is utánozták a Kazárok előkelőit: idegen személynevek meghonosodásának mindenütt ez volt az útja (a keresztény személynevekre természetesen csak részben vonatkozik ez). A török személynevek átvételének divatszerű jellegét leginkább az mutatja, hogy a magyarban képzésüket nem utánozták. A török személyneveknek egy jelentős csoportja ugyanis összetett szó és ebben a török személynevek feltűnően hasonlítanak indogermán népek személyneveihez. Török *Alp-arслан* 'hős oroszlán' *Alp-kurt* 'hős farkas' teljesen az a képzés, mint szanszkrit *Vrka-karman*, gr. *Ανξό-φρων*, ófn. *Wolfer*, *Wolf-hart*, délszl. *Vuko-voj*, *Vukomir*. Ilyenféle képzésű régi magyar személynevek azonban egyáltalán nincsenek, bár hasonló képzésűeket később szlávoktól és németektől is átvettünk.

Idegen személynevek hasonló módon való meghonosodására több példát is említhetünk. Ilyképen kerültek etruszk személynevek — meglehetősen nagy számban — a rómaiakhoz. Annak az emléke, hogy a román népek valamikor germán uralom alatt állottak, a mai napig megmaradt ezek nagyszámú germán eredetű személyneveiben. A varégok révén pedig az oroszoknál honosodtak meg svéd személynevek, aminők *Rurik*, *Olga*, *Igor*. Ismeretes, hogy viszont a germán nyelvekben ősi kelta személynevek is akadnak, amilyenek pl. *Dietrich*, *Hedrich*. Ebből a körülményből egy francia és egy német tudós (D'Arbois de Jubainville és Brenner) arra következtetett (v. ö. Grundr. d. germ. Phil.² III. 787), hogy a germánok valamikor kelta uralom alatt éltek: ezt a felfogást általában el is fogadták. — Így tehát, ha semmi más adattal nem rendelkezünk is, nagyszámú köztörök eredetű személyneveinkből is a legnagyobb valószínűséggel következtethetnénk arra, hogy a magyarság valamikor köztörök nyelvet beszélő népnek uralma alá került. Viszont a

bolgártörök eredetű személynévnek szerfelett gyér volta a magyarban (alig egy-két név vehető ilyen szempontból gyanúba) amellet tanuskodik, hogy a magyarság bolgártörök uralom alatt — ahogy ezt újabban általánosan feltették — sohasem élt.

Még feltünőbbé válik a ,harc', ,fegyverek' és ,rokonság' fogalmi kategóriáiba tartozó bolgártörök jövevényszavaknak a hiánya a magyarban, ha figyelembe vesszük, hogy kb. 30 oszét jövevényszavunk között ezek a bolgártörök jövevényszavaink közül hiányzó jelentés-kategóriák szembeszökő módon vannak képviselve. Ide tartoznak: 1. *kard, vért*; 2. *asszony, legény*.

Az utóbbi szavakat figyelembe véve talán nem teljesen véletlen, hogy Kézai a hun és magyar nemzetet alán ősanyáktól eredtetni: Dula alán király leányaitól, akiket Hunor és Magyar a bolgárok táborából rabolnak el. Schünemann rámutatott arra (U. Jb. 5.296), hogy ennek az eredetmondának irodalmi előzményei is vannak. Jordanes tudvalevőleg a pusztába űzött gót boszorkányoktól származtatja a hunokat. Ezeket helyettesítette Kézai Belar fiainak férjeik nélkül a pusztában tartózkodó leányaival. A filii Belar kifejezést azért sem tekinthetjük ősinék, mert a volgai bolgárok nevének egykorú hangalakját képviseli;⁶⁷ ezt a nevet pedig a magyarok a betelepített volgai bolgár vendégek révén ismerhették meg, akiket Anonymus is emleget. Arra pedig, hogy alánoktól származtassa a magyar nemzetet, az a körülmény készíthette Schünemann szerint Kézait, hogy forrása, Jordanes, az alánokat különösen előnyös színben tünteti fel. Ezt a magyarázatot, azt hiszem, elfogadhatjuk. Feltűnő azonban, hogy Kézai alán királyának a neve egy alán nemzetség nevével egyezik, amint erre először Markwart mutatott rá.⁶⁸ Ezt a nevet Kézai Jordanesből nem vehette, és így nincs kizárva annak a lehetősége, hogy nálunk volt egy Dula alán királlyal kapcsolatos ősi nőrablási történet, amelyet Kézai Jordanes hatása alatt a magyar nép eredetmondájává tett meg. A Kézai-féle magyar eredetmondának ez az értelmezése, azt hiszem, teljesen plauzibilis. Csupán azt a feltevést kell még előlegeznünk, hogy a magyarok az oszété-

⁶⁷ Másalhangzó után a bolgárban a *g* a magyar-bolgár érintkezések idején még mindenestre megvolt; v. ö. Gombocz, Die bulg.-türk. Lw. 167. l.

⁶⁸ A hunmonda irodalmában egyidőben szokásos volt ezt a nevet a bolgár *Dulo* dinasztia nevével egyeztetni, az egyeztetés azonban téves (v. ö. Németh i. m. 173).

ket *alán* néven ismerték, ahogy keleti, bizánci és nyugati forrásokban is szerepelnek.

Látnivaló a felhozottakból, hogy a magyar nyelv régi török és oszét jövevényszavai és nevei a magyar-török viszony tekintetében mindenben megerősítik azt a felfogást, amelyre előzőleg a történeti adatok elemzéséből jutottunk.

c) A költözések gyanítható okai. Arra nézve semmi adatunk nincs, hogy a magyarok mikor csatlakoztak a türk-kazárokhoz. A legnagyobb mértékben valószínű, hogy nem önként hagyták el baskiriai őshazájukat, hanem valamely nép szorította ki onnan őket. Más nép, mint a baskir aligha jöhet tekintetbe, azt pedig mindenestre tudjuk, hogy a IX. században már baskirok laktak Baskiriában. Nincs semmi okunk feltenni, hogy az őshazából való kivonulást a Kubán mellékén való letelepedéstől jelentékenyebb időköz választotta volna el. A magyar nyelvben meglévő finnugor eredetű fanevek világosan tanuskodnak arról, hogy a magyarság erdős vidékről erdős vidékre költözött és huzamosabb időt a steppén nem töltött, mert ebben az esetben ezek a fanevek kivesztek volna a nyelvből. Különösen tanulságos ebből a szempontból a *berkenyefagyal* jelentésváltozás, ami azt bizonyítja, hogy a magyarság berkenyész vidékről közvetlenül fagyalos vidékre költözött, mert különben nem nevezhette volna el a Kaukázus vidékén előforduló fagyalt az ott elő nem forduló berkenyének finnugor névvel: a berkenye pedig Oroszországban az Ural lábától Besszarábiának északi határáig húzható vonaltól északra fordul elő (v. ö. Zichy i. m. 34. l. és II. sz. térképet). —

Amennyiben Ibn Rustának a magyar őshazára vonatkozó tudósításáról való felfogásunk (II. fej.) helytálló, úgy ez a tudósítás az őshazából való elköltözés korára nézve is fontos dokumentumnak tekinthető. Ha ugyanis annak az emléke a IX. században még fennmaradt, hogy a magyarok őshazája Baskiriában volt, akkor az őshazából való elköltözés sem történhetett valami ősrégi időben. Így tehát ennek az irodalmi adatnak a vallomása teljes harmóniában van azokkal a kormeghatározó történeti adatokkal, amelyeket a magyarságnak a Kubán mellékén való tartózkodására vonatkozólag felhoztunk.

Konstantinos bizonyára magyar forrásból szerezte azt az értesülését, hogy a magyarok huzamosabb ideig, 200—300 évig, a kazárok szolgálatában állottak; ebből az is következik, hogy a X. században a magyaroknál még élt annak az emléke is, hogy valamikor nem állottak szoros összeköttetésben a kazá-

rokka. Ha ezt a X. században homályosan még tudták, akkor a magyar-kazár összeköttetés kezdete sem eshetett valami ősrégi időkbe. Mivel pedig a magyarban olyan régi török jövevényszó alig akad, amely köztörök hangsajátságokat tüntetne fel, nagyon valószínűnek látszik, hogy a magyarok az őshazából való elköltözés után huzamosabb időt a türk-kazárok társaságában, vagy közelében sem töltöttek el.

Amint a kazároknak tulajdonítható a magyarságnak a Kubán mellékén való letelepítése, úgy a Kubán mellékéről való elköltözésük is a legnagyobb valószínűséggel a kazárokkal hozandó összefüggésbe. Olyan események játszhattak e tekintetben közre, mint aminőkről a kazárokkal kapcsolatban Konstantinos is megemlékezik. Valami rosszul sikerült lázadás, vagy pedig önállósági törekvések, amelyek a kazároknak kellemetlenekké váltak, tehettek szükségessé az elköltözést. Hogy a kazárok és a magyarok között a viszony nem a legjobb volt, arra több körülményből következtethetünk. Ibn Rusta például arról tudósít bennünket, hogy a kazárok sáncerődítésekkel védekeztek a magyarok ellen, és így aligha lehet kétséges, hogy a kazároknak Konstantinos tudósítása szerint 833-ban a Don mellett felépített Sarkel nevű vára is a magyarok ellen való védekezést célozta, amint azt már Németh is hangsúlyozta (i. m. 153). Jellemző e tekintetben az is, hogy a kazárok fellázadt törzsei, a kabarok, a lázadás leverése után a magyaroknál kerestek menedéket. Úgy látszik, hogy valami homályos emléke még Magyarországon is megmaradt annak, hogy a kazárok ellenség voltak valamikor. Az Anonymus ugyanis a honfoglalókat a Tiszántúl kazárok ellen harcoltatja; ennek a fantasztikus elbeszélésnek csak úgy lehet valami értelme és alapja, ha mint anachronizmust fogjuk fel.

Az a magyaság, mely kazár nyomásra kénytelen volt elhagyni a Kubán mellékét, nyelvileg és a népi jelleg tekintetében már bizonyára homogén nép volt. Török népekkel a magyarok már huzamosabb időn át nem állottak nyelvi érintkezésben, úgyhogy nem is tudtak már törökül. Ez Konstantinos tudósításából tűnik ki, aki szerint a kabarok megtanították a magyarokat a kazárok nyelvére.

5. *A magyar törzsnevek és törzsi szervezet.*

a) A törzsnevek eredete. Németh Gyula kimutatta (i. m. 221, ll.), hogy a magyar törzsnevek között hat török eredetű van, és pedig négy világosan bolgártörök eredetű

név (*Gyarmat, Tarján, Jenő, Keszi*) és két olyan név, amely hangalakjánál fogva nem szükségszerűen bolgártörök eredetű (*Kürt, Kér*).⁶⁹ Finnugor eredetűnek Németh szerint a *Megyer* néven kívül csupán a *Nyék* törzsnév tekinthető, azonban ez utóbbi is a legnagyobb valószínűség szerint egy később csatlakozott előlharcoló idegen törzsnek elnevezése volt.

A magam részéről szükségesnek tartom még tovább menni, illetve következetesen végiggondolni azt, amit Németh Gyula megkezdett. Nézetem szerint magát a *Magyar-Megyer* törzsnevet sem tekinthetjük finnugor eredetűnek. Reguly óta szokásos ezt a nevet a vogul *māñsi* ~ *mañsi* névvel egyeztetni, amely a vogulban a vogulok-osztjások közös neve. Ennek az egyeztetésnek azonban két súlyos hangtani nehézsége van, amelyeket még Németh elmés kisegítő feltevéseivel sem lehet megkerülni. *Setälä* ugyanis rámutatott arra, hogy az idézett vogul szó eredetileg magashangú volt, így tehát nem a mélyhangú *magyar*, hanem a magashangú *megyer* alak volna egyeztetendő a vogul szóval; ezzel azonban az egész egyeztetés tulajdonképp megdőlt, amennyiben mindkét magyar névalak magyarnyelvi fejlemény korábbi mélyhangú *mogyeri* alakból. Ennél a névalaknál pedig még külön nehézséget jelent a szóvég megmagyarázása is, mert valami eredeti **mogyi* alaknak magyar továbbképzése csak mélyhangú lehetne. Németh Gyula ezen nehézségek elkerülésére felteszi, hogy már az ugor, vagy (kérdőjellel) ősmagyar korban fejlődött ennek a szónak mélyhangú alakváltozata is (i. m. 247.). Azt hiszem, nem tévedek, hogy ez volna az egyetlen példa arra, hogy a magyar nyelv az eredeti magas hangot nem őrizte volna meg. Így tehát ez egy kissé merész feltevés; azonban még ezzel sem nyertünk tulajdonképp semmit, mert így a *mogyeri* magashangú szóvégzódását még kevésbbé tudjuk megérteni. Ezért Németh a végződést török *eri* 'ember' szóval magyarázza: *mogy-eri*, tehát törökül tulajdonképp 'magyar ember'-t, 'magyar nép'-et jelentene, mint *türk-eri* 'török ember'-t. És felhossa még azt is, hogy éppen a bolgártörökségben gyakoriak az ilyen *eri*-vel alkotott nevek (i. m. 248/49.).⁷⁰

Németh magyarázata nagyon megvesztegetően hangzik az első pillanatban, azonban ha átgondoljuk ennek a magyarázat-

⁶⁹ Németh Gyula ugyan határozottan nem bolgár-török eredetű neveknek mondja ezeket, azonban ennek a feltevésnek a szükségét az általa felhozott érvek alapján még nem lehet belátni.

⁷⁰ Ez a feltevés egyébként már Nagy Gézánál is szerepelt (v. ö. Ethn. I. 153).

nak összes következményeit, be kell látnunk, hogy elfogadhatatlan. A vogul szó megfelelőjeképpen a magyarban feltétlenül *-i* -végű szóalakot kell feltennünk **megyi*, illetve Németh kíségitő feltevésével **mogyi* alakban. Azt pedig éppen Németh példáiból látom, hogy az az *-i* a bolgártörökben megmaradt volna (*Ermi — eri = 'Equidamus; Koufidamus*); viszont, hogy bolgártörök *mod'z'ieri*⁷¹ hangkapcsolatból a magyarban *mogyeri* fejlődött volna, az egyáltalán nem bizonyos (ie hangkapcsolat hiányzik a bolgártörök jövevényszavainkban). Ezt azonban csak annak a jellemzésére találtam szükségesnek felhozni, hogy mily sok feltevés tarkázza Németh névmagyaroztatát hangtani tekintetben is. A legsúlyosabb feltevés azonban az, hogy szerinte a magyarság saját népnevét bolgártörököktől visszakölcsönözte felemás alakban. Erre ez volna az egyetlen példa a világtörténelemben. Tessék pl. elképzelni, hogy mi a népnevünket a németektől visszakölcsönöznénk *magyare*, vagy Németh feltevésének megfelelően *magyaronfolk* alakban. Ez képtelenség! És erre a sok feltevésre végeredményben csekély 200 egynéhány jövevényszó ad módot, amit a török-magyar viszonyra vonatkozó elméletekben oly gyakran el szoktak felejtetni, de amit itt is szükségesnek tartok hangsúlyozni. Továbbá ezen elméletek szerint a békés, jámbor, halzsírszagú finnugor hordát a mozgékony, harcias törökség „szervezi“ néppé, akik ha nincsenek, talán még most is „zsákmányoló“ életmódot folytatunk valahol a szamojédok mellett Szibéria tundráin. És a végén mégis annak az egyetlen nyomorult finnugor törzsnek a vezetésére szorul rá az egész török atyafiság, és ennek az egyetlen vezető finnugor törzsnek a nyelvét és nevét veszi át népnévként a magasabb kultúrfokot képviselő törökség. Látnivaló, hogy vége-hossza nincs ezen feltevések mellett az ellenmondásoknak és az abszurdításoknak. Mindamellett azt hiszem, Németh Gyula helyes nyomon indult el, amikor a *magyar* törzsnevet is a bolgártörökből akarta megfejteni; arról azonban meg vagyok győződve, hogy a *magyar* névnek nem csupán a vége, hanem az eleje is a bolgártörökből fejtendő meg.⁷² Eszerint az egyetlen később csatlakozó nem-magyar eredetű *Nyék* törzsnek a nevét kivéve nincs magyar eredetű törzsnév.

⁷¹ Nem értem, hogy miért tart szükségesnek Németh a bolgártörök szóalakban *a*-t feltenni *o* helyett, (**mad'z'eri*), mikor az *a* a magyarban megmaradt volna *a*-nak és nem lett volna belőle *o*.

⁷² A *magyar* név Németh-féle etymológiája tekintetében hasonló gondolatoknak ad kifejezést Zichy is Németh könyvéről írt ismertetésében (Száz. LXV, 184).

Ha ezek után visszatérünk a Hóman—Moravcsik-féle elméletre, akkor a felhozottakból nyilvánvaló, hogy az a magyar törzsnevek etymológiájából kifolyólag sem lehet helyes: a magyarok nem lehetnek azonosak a visszamaradt onogurokkal, mert akkor nem volna magyar nyelv, hisz az összes törzsnevek török eredetűek; ha tehát a törzsnév etymológiáját a származás kritériumának akarjuk tekinteni, akkor a magyarságnak a Kubán vidéki onogur környezetben feltétlenül el kellett volna törökösödnie, illetve sohasem is létezett volna a magyarság. A megoldása ennek az első pillanatra megoldhatatlannak látszó problémának nagyon egyszerű, szinte kézenfekvő: a magyarság rátelepedve a Kubán-melléki onogur földművesnép maradványaira, beleilleszkedett annak kész törzsi szervezetébe. Hóman szavaira hivatkozhatom e tekintetben, akit Németh is idéz (i. m. 226.): „A törzsönkéntesen létrehozott szövethozzájárulásokon alapuló másodlagos alakulat.... jogvédelmi célokat is szolgáló, de elsősorban katonai célzatú, mesterséges politikai képződmény“. Tulajdonképpen a kazárok érdeke kívánta meg, hogy minden ottmaradt megbízhatatlan bolgártörök törzs, vagy törzstörök megbizható magyar vezetés alatt álljon, és a kazárok érdeke volt az is, hogy a magyarság, mint határőrző nép katonai és számbeli túlsúlyban legyen a meghódítottak felett. Ezek szerint a Kubán mellékén sem történt tulajdonképpen más, mint később Magyarországon területén, ahol a magyarság szintén egy idegen földműves lakosság nyakára ült rá, de annak a politikai és katonai szervezetét átvette: Esztengom, Székes- és Gyulafehérvár, Bihar, Zemplén, Nógrád, Nyitra, Győr, Sopron, Pécs mint egy bizonyos terület politikai és katonai központjai már a magyar hódítás előtt is megvoltak. A hódítók egyébként mindig kénytelenek voltak átvenni a meghódítottak politikai és közigazgatási szervezetét, amint azt Trianon után is tapasztalhattunk. A Kubán mellékén tehát a törzs volt az, ami lett később Magyarországon a vár és vármegye; a szláv nádort meg ispánt pedig ott gyulának meg kendének hívták.

b) A törzsszervezet kialakulása. Németh Gyula műve bevezetésében tanulságos fejtegetés keretében ismerteti a török népek törzsszervezetét és a nomád-birodalmak alakulásait. Azt azonban határozottan tagadja, hogy valami a török törzsszervezethez hasonló politikai alakulat a magyaroknál a török érintkezés kora előtt feltehető volna. Ebben a feltevésben nem tudok osztozni. A törzsszervezet ugyanis nem

valami speciálisan török szervezet, hanem bizonyos gazdasági és műveltségi tényezők befolyása alatt mindenütt kifejlődik és a törökhöz teljesen hasonló formákat mutat, úgyhogy a török államok alakulásának törvényei bármely hasonló körülmények között élő nép politikai viszonyaira is érvényesek. Sémi, hamita, vagy indogermán nomádok politikai szervezetei csak árnyalatokban különböznek a törökökétől. Sőt még a kezdetleges földművelést folytató indonéziai maláj-népeknél is, melyeknek kulturális és gazdasági állapota még a finnugor ősnépéhez hasonlítható a legjobban, olyan politikai viszonyokat találunk, amelyek sok vonásukban meglepően egyeznek a török népek viszonyaival.

A török törzsnek, altörzsnek, nemzetségnek megfelel a malájoknál a faluközösség, a klán és a nemzetség, a török törzsszövetségnek a faluszövetségek. „Die politische Einheit ist meist klein... Auch über das Dorf hinaus gibt es öfters politische Gebilde — írja Høine-Geldern — meist allerdings recht lockerer Art. Zum Teil verdanken sie ihre Entstehung kriegereischer Eroberung und Unterwerfung... oder dem übermächtigen politischen Einfluß eines kraftvollen Häuptlings, in diesen Fällen sind sie wenig dauerhaft, überdauern bisweilen nur kurze Zeit das Leben ihres Gründers. Etwas fester sind Staatenbünde oder auch aus mehreren Dörfern bestehende Bundesstaaten... meist nach der Anzahl der verbündeten Dörfer oder „Kotas“, als „VI. Kotas“, „XII. Kotas“, oder „XX. Kotas“ bezeichnet...⁷³ — „A török nomádállamot is a gyakori változások, az állandóság hiánya jellemzik“ — írja Németh. „A szövetség egy erős szervező keze alatt... hirtelen megerősödik, hatalmát egy bizonyos területen kiterjeszti, azután egy-két (esetleg több) emberöltőn, néha több századon keresztül... virágzik, majd hirtelen, vagy lassú gyengüléssel összeomlik...“ „A törzsszövetségi alakulatok változandóságára jellemzők azok a népnevek, melyeknek „Hat-törzs“, „Tíz-törzs“-féle jelentésük van...⁷⁴ (Németh i. m. 13, 16.).

A voguloknak és osztjákoknak is voltak fejedelmeik, sőt az orosz források nagyfejedelmeket is emlegetnek náluk, akik-

⁷³ Buschan, Illustrierte Völkerrunde 3 1923, II. 905. 1

⁷⁴ Németh Gyula a leghatározottabban tagadja, hogy török népeknél személynévi eredetű törzs- és népnevek is volnának. Felfogásában aligha osztozhatunk. Nagyon gyakoriak ugyanis a török népeknél a méltóságnévből származott törzsnevek; a méltóságnevek és személynevek pedig szorosan összetartoznak, és ha egy törzset a *gyula* törzsének mondtak például, úgy más alkalommal valamely törzset a *Gyula*-méltóságot viselő személy nevééről is elnevezhették — mondjuk — a „Hős-Farkas“ törzsének.

nek a vezérlete alatt a betörő oroszok ellen sokszor hősieen és eredményesen tudtak harcolni. A magyar nyelv is tanuskodik valami ősi szervezet és tagozódás meglétéről, mert hisz idetartozó szavaink közül a *nép, had, nem, ág, ur, vezér* finnugor eredetűek. Így tehát nem lehet okunk az ősmagyarokról sem azt képzelni, hogy néhány családból álló hordákból állott a török befolyás előtt összes szervezetük, vagyis hogy társadalmi tekintetben olyan fokon álltak, mint Indonéziának tisztára zsákmányoló életmódot folytató primitívjei, a veddák és a negritók, bár még ezek körében is sokszor kezdetét vette valaminő primitív formájú törzs kialakulása (v. ö. Buschan³ II. 766. ll.).

Amily kevéssé lehet feltenni, hogy a törökök a magyarokban valami primitív, zsákmányoló életmódot folytató finnugor népet rövidesen lovasíthattak volna, époly kevéssé tehető az is fel, hogy képesek lettek volna valami hordákban élő szervezetlen embercsordát megszervezni, vagyis a török törzsek kereteibe beleilleszteni, amint a nomádot sem lehet máról-holnapra gyári munkássá átalakítani, vagy őket parlamentáris alkotmánnyal boldogítani (Aman Ullah!). Az ősmagyarok csak azért vehették át a török nomádállam szervezetét, mert valami hasonló szervezetük már előzőleg nekik is volt. Ilyen szervezetlen embercsordához, mely feltételezett gazdasági állapota alapján csak nagy területen elszéledve tanyázhatott, földművelő (!) török törzsek hozzátársulása, amint Németh felteszi, el sem képzelhető. Így tehát a társadalmi néprajz szempontjából is el kell vetnünk azt a feltevést, hogy a magyar nép egy finnugor népnek és több török törzsnek a társulásából alakult volna ki, amiből az is következik, hogy a *Magyar-Magyar* törzsnévnek finnugor etimológiája ezen szempont figyelembevételével sem lehet helyes.

c) A hétmagyarok és a kabarok. Hogy a magyarság az őshazában milyen néven nevezte magát, azt nem tudhatjuk, valószínűleg más finnugor népekhez hasonlóan, emberek'-nek nevezték magukat, amint az 'ember' jelentésű népnév más népeknél is nagyon elterjedt (v. ö. Németh i. m. 147). A magyar névben annak az emléke maradt meg, hogy a Kubán vidékén megalakult a hét törzsből álló törzsszövetség a *Magyar* törzs vezetése alatt. A törzsszövetség eredeti neve a *hétmagyar* volt (v. ö. Németh, K. Cs. A. I. 153); mikor aztán a név eredeti jelentése elhomályosodott, elvonás útján létrejött belőle a *magyar* nemzet- és népnév, a *hétmagyar* név pedig a hagyo-

mányban személyekre vonatkoztatva élt tovább. Valószínűnek tartom, hogy a *hétmagyar* elnevezés eredetileg a 7 töröknevű törzs szövetségét jelentette, vagyis a *Magyar, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér* és *Keszi* törzsekre vonatkozott. Konstantinosznál ugyan a *Kürt* és *Gyarmat* törzs neve egybe van írva: *Κουρτουγεγατον* és egy törzset jelent, azonban ez valószínűleg csak abból származott, hogy a tudósítás alapjául szolgáló feljegyzésekben a két név egymás mellé került; Magyarországon ugyanis *Kürt-gyarmat* helynév nincs, ellenben *Kürt* és *Gyarmat*-nevű helyeink nagyobb számmal vannak. Ez utóbbi körülmény arra mutat, hogy a két törzs Magyarország területén is önállóan szerepelt: ha a két törzs már valahol a Kubán mellékén vagy Lebédiában egyesült volna, akkor csak *Kürt-gyarmat* helyneveink volnának. Ezen hét ősi töröknevű magyar törzshöz csatlakozott aztán, esetleg a Kubán-vidéki hazából való kivonulás alkalmából, az egyetlen magyar nevű, de idegen nemzetségű *Nyék* törzs.

A *kabarok* három törzse, úgy látszik, csak Lebédiában csatlakozott a magyarsághoz. Konstantinos szerint a *kabarok* fellázadt kazárok (a *kabar* név is „lázadó”-t jelent); a lázadók közül „aki elmenekült, elment és a turkokkal együtt lakott a besenyők országában”, vagyis Lebédiában.

A *kabarok* egy nyugati forrásban még 881-ben önálló népként (*Cowarus*) szerepelnek a magyarok mellett (v. ö. Schünnemann U. Jb. II. 221) egy ausztriai zsákmányoló hadjárat alkalmából. Ez az adat azt tanúsítja, hogy ez a név saját nevük volt, és hogy a magyarok is *kabar-kovár-kavár* néven (v. ö. Konstantinos: *Καβαροι*) nevezték meg őket: a nevet Ausztriában csak hadifoglyok révén ismerhették meg. Különböző Konstantinos is csak magyar forrásból ismerhette meg a nevüket. Magyarországi forrásokból nevük nem ismeretes, ami bizonyára korai elmagyarosodásukat jelenti. Krónikáink kun és székely csatlakozóin azonban valószínűleg a *kabarokat* kell értenünk; a kun név pedig arra enged következtetni, hogy az Anonymus korában még élt annak az emléke, hogy a honfoglalás előtt valami török-féle nép is csatlakozott a magyarsághoz.

Nagyon feltűnő azonban, hogy a *kabar* név a magyar helynevekben nem fordul elő. Németh Gyula ugyan Melich nyomán a nyitrai *Kovárc* (tót *Kovarce*) és a honti *Kovár* helyneveket a *kabar* névvel gondolja összefüggésbe hozhatóknak; ennek a feltevésnek azonban nincs sok valószínűsége: csupán tót

területen fordulnak elő ugyanis ezek a nevek, a nyugati szláv nyelvekben pedig a kovácsot *kovar*-nak is nevezik, és így csehek-nél, lengyelek-nél több *Kovary*, *Kovarc* nevű hely is akad (v. ö. Miklosich, O. N. aus Appel. 251. sz.); akadhat tehát két ilyen helynév a tótoknál is. — Még többen hozták összefüggésbe *Kozár*, *Kazár* helyneveinket a kabarokkal (v. ö. Németh i. m. 238). Ezt a feltevést sem tartom valószínűnek. Ugyanis a magyar helynevek között az összes állattenyésztéssel kapcsolatos szláv foglalkozásnevek előfordulnak, amilyenek *Konyár*, *Konyus* (lovász') *Szinyér* (kanász') *Ócsár* (juhász', stb., így tehát a kecskepásztort jelentő *kozár* szónak is elő kell fordulnia, annál is inkább, mert hisz egész sereg *Kecskés*, *Kecskéd*, *Kecskemét* stb. nevű helyünk van. Az egyes vidékeken előforduló, bizonyos jelentési kategóriákba tartozó, magyar eredetű helyneveinknek pedig ugyanazon vidéken rendesen megvan szláv megfelelőjük is. Ennek az a magyarázata, hogy egy-egy vidék természeti, földrajzi viszonyai szláv és magyar helynevekben is kifejezésre jutottak; emellett a magyar eredetű helynevek egy része bizonyára fordítási helynév, ha ezt források hiánya folytán a legritkább esetben tudjuk is csak kimutatni. Emellett pedig figyelembe veendő a történeti adatok valómása is, amelyek emellett tanuskodnak, hogy a magyarok a *kabarokat* nem *kazár*, hanem *kovár-kavár* néven ismerték és emlegették.

Ha a *Kovár* és *Kozár* helyneveink nem is hozhatók összefüggésbe a kabarokkal, nem lehet kétséges, hogy azért helyneveinkben nekik is nyomuk maradt. Ennek a megállapítására a helyes úton szerintem Nagy Géza indult el, amikor a három kabar törzsnek a nevét igyekezett helyneveinkből kimutatni (Turul, 28, 58 ll.). Ahhoz természetesen szó férhet, hogy tényleg a *Székely*, *Varsány* és *Káloz* neveink tekinthetők-e ilyenekül, azonban a probléma megoldása csupán a Nagy Géza által megjelölt irányban képzelhető el.

6. Hol kerültek nyelvünkbe a bolgártörök jövevényszavak?

Bolgártörök jövevényszavaink növény-földrajzi szempontok figyelembevételével, amint láttuk, csak a Kaukázus vidékén, vagy Déloroszországban kerülhettek nyelvünkbe. Annak a feltevésére pedig semmi okunk sincs, hogy a magyarság már a Kubán-vidék megszállása előtt valahol nyelvi érintkezésben állott volna bolgár-törökökkel. A bolgártörök jövevényszavak nagyobbik fele bizonyára a Kubán vidékén került nyelvünkbe.

A disznótenyésztéssel kapcsolatos bolgártörök jövevényszavakból arra következtettünk, hogy annak a bolgártörök földműves-népnek, amelyre a lovas magyarság rátelepedett, erdős vidéken kellett laknia. Ebből a szempontból csak a Kubán vidéke jöhet tekintetbe. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a sertésenyésztésre vonatkozó bolgártörök jövevényszavak kerültek itt a nyelvünkbe, hanem az ekés-igás, szarvasmarhatartáson alapuló földművelésre vonatkozó bolgártörök eredetű szókészletünknek legnagyobb része is. — Egy hangtani körülmény figyelembevételével nagyjából tájékozódást szerezhethünk arra nézve is, hogy körülbelül milyen arányban és számban van képviselve ezen régebbi réteg bolgártörök jövevényszavaink között. A köztörök szókezdő *j*-nek ugyanis idetartozó bolgártörök jövevényszavainkban *gy*- és *sz*-felel meg: *sz*- a későbbi bolgártörök hang állapotot képviselő jésített *s'*- helyettesítéséből származhatott, míg a *gy*- az eredeti bolgártörök *d'ž*-hangnak látszik megfelelni. Mivel a köztörök *j*- ~ magyar *gy*- megfelelést mutató szavak a háromnegyedrészt teszik ki idetartozó bolgártörök jövevényszavainknak, feltehető, hogy nagyjában ilyen arányban szerepelnek azok a jövevényszavaink is, amelyeknél ilyen rétegeződést hangtani kritériumok alapján megállapítani nem lehet.

Elméletileg ugyan lehetséges volna annak a feltevése, hogy a korábbi bolgártörök hangállapotot képviselő jövevényszavak esetleg később kerültek a nyelvünkbe; mint azok, amelyek a későbbi hangállapotot tükrözik, amennyiben az ilyen hangfejlődés az egyik nyelvjárásban korábban veheti kezdetét és fejeződhetik be, mint a másokban. A *Gyarmat* törzsnév *gy*- szókezdeté azonban azt tanúsítja, hogy a köztörök *j*- ~ magyar *gy*-megfelelést feltüntető jövevényszavaink tényleg bolgártörök jövevényszavaink régibb rétegét képviselik; mivel pedig a *Gyarmat* név a legnagyobb valószínűség szerint a Kubán melléken került nyelvünkbe, ez feltehető a köztörök *j*- ~ magyar *gy*- megfelelést feltüntető jövevényszavainkról is.

Bolgártörök jövevényszavaink revíziója után esetleg maradni fog 160—200 szó, amelyeket biztosan bolgártörök eredetűnek tekinthetünk. A köztörök *j*- ~ magyar *gy*-, illetve *sz*-megfelelést feltüntető szavak arányszáma alapján tehát ezek közül 120—150 kerülhetett a nyelvünkbe a Kubán melléki hazában; a hátralevő 40—50 szó pedig Lebédiában. Lehetek Lebédiában még onogur töredékek is; nincs ugyanis semmilyen tudomásunk arról, hogy a VIII. században Déloroszországon valami-

lyen nép átvonult volna; egészen néptelen ez a vidék pedig bizonyára nem volt az onogur-bolgárok elköltözése után sem. Emellett valószínű, hogy a magyarokhoz menekült kabarok is bolgár-török nyelvet beszéltek, hisz a 833-ban épített kazár várnak, *Sarkel*-nek is bolgártörök neve van már (Németh i. m. 214.). Az átvevők részén előforduló kétnyelvűség a feltétele annak, hogy idegen szavak kerülhessenek bele valamely nyelvbe. Ez a feltétel pedig Konstantinos értesülése szerint adva volt, ugyanis szerinte a kabarok megtanították a turkokat a kazárok nyelvére (v. ö. Németh i. m. 234). Hogy pedig Lebédiában tényleg került a nyelvünkbe bolgártörök szó, azt a *besenyő* névnek bolgártörök hangalakja tanúsítja, amely nevet a magyarok csak Lebédiában ismerhettek meg (v. ö. Németh i. m. 126).⁷⁵

Konstantinos idejében a kabarok még nemzeti nyelvüket beszéltek, de bírták már a magyar nyelvet is; teljes elmagyarosodásuk egy század múltán a törzsrendszer felbomlásával valószínűleg már bekövetkezett. Mivel pedig Magyarországon még beszéltek nyelvüket, nem lehetetlen, hogy ezen a réven még Magyarországon is került bele bolgártörök jövevényszó nyelvünkbe. Az pedig különösen valószínű, hogy a kabarok bolgártörök nyelvének a nyoma egy-egy magyarországi személynévi helyneveinkben is megmaradt. Ilyenekül tekinthetők: *Bő* és *Ölbő* helyneveink, amelyek valószínűleg *bäy* és *il-bäy* alakokból származtak (v. ö. Németh i. m. 298.). Valószínűleg az ilyen jellegű helyneveinknek a száma a kutatás során még szaporodni fog.

V. Nyelvészet és őstörténet.

A háború után a török kapcsolatok kutatásának főleg nyelvtudományunkban, hogy úgy mondjam, konjunktúrája volt. És így nem csodálni való, hogy néhány élénkebb fantáziával rendelkező nyelvészünk — mondhatnám — a Kárpátoktól az Adriáig mutatgatta ki nagy buzgalommal a bolgártörök helyneveket. Ilyen helynév-magyarázatok útján ezen nyelvészeink

⁷⁵ Azt a felfogást, hogy a kabarok révén kerülhettek a magyarba bolgártörök jövevényszavak, már Hunfalvy is képviselte, ugyancsak ő hivatkozott e tekintetben már a *Sarkel* névre is (Ethnographie der Ungarn 226 l.). Markwart is magától értetődőnek mondja, hogy a kabarok nyelve nagy befolyást gyakorolt a magyar nyelvre (Streifzüge 53. l.) és a *Sarkel* névre ő is hivatkozik. Újabban pedig Schünnemann foglalt állást amellett, hogy bolgártörök jövevényszavaknak a kabarok útján is kellett a magyar nyelvbe kerülniök (U. Jb. 5, 295.).

arra a meglepő felfedezésre jutottak, hogy Magyarország keleti és déli részeinek lakossága a honfoglalás korában bolgár-törökökből állott, akik ide az elmélet szerint a tulajdonképpeni Bolgárországból kerültek volna, sőt azt is bizonyítani igyekeztek, hogy a Tiszántúlnak szláv lakossága a honfoglalás korában egyáltalán nem volt. — Alkalmam volt már ezen elméleteket több ízben részletesen és behatóan kritika tárgyává tenni⁷⁶ és teljes tarthatatlanságukat kimutatni. Álláspontomat a külföldi és hazai tudományosság általában elfogadta, csupán az érdekelteket nem sikerült meggyőzőnöm — amit nem is reméltem —, és úgy látszik, azokat a nyelvészeinket, akik megbotránkoztatónak tartják, hogy valaki, aki nem számít céhbelinek, kritizálni merészeli nyelvészeknek olyan elméleteit, amelyek nem is a nyelv jelenségeire vonatkoznak. Fejtegetéseimet az érdekelt nyelvészek meg sem kísérelték cáfolni; tudománytalan szempontoknak előtérbetolása és személyeskedés pedig cáfolatnak, vagy tudományos ellenérvnek mégsem tekinthető. Ezen elméleteket azonban az sem fogja igazolhatni, ha nyelvészeink százszor is elismétlik, hogy pl. a magyar *Krassó* helynév a bolgártörök *karašuy*-ból származott. Ahhoz ugyanis egyáltalán nem kell nyelvésznek lenni valakinek, hogy ennek az etymológiának a képtelenségére rájöjjön, végre is a *krajcár* sem a *karajcár* alakból származott; bár a magam részéről már azt sem tartom lehetetlenségnek, hogy egy túlbuzgó nyelvészünk azt is ki fogja egyszer még mutatni, hogy *krajcár* szavunk is bolgártörökből való átvétel, feketés pénz' értelemben.⁷⁷

Ezen elméletek létrejöttét tulajdonképpen az a körülmény tette lehetővé, hogy egyes nyelvészeink munkásságában egy kissé túlteng a nyelvészeti formalizmus (erre jellemző példát láttunk Zsirai-nak a *jugra* névről való magyarázatában is), aminek következtében elhomályosult náluk a tény, a lehetőség, valószínűség és hipotézis közötti különbség tudata. Aminek a feltevése azonban a nyelvi tények terén formalisztikus szempontból teljesen kifogástalannak látszik is, annak a valószínűsége, vagy lehetősége még egyáltalán nincs ezzel biztosítva.

⁷⁶ V. ö. „Ungarische Flussnamen“, U. Jb. VI. 434/45; „Die slawischen Ortsnamen der Teissebene“, ZONF. VI. 3—37, 105—140; „Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás“ Szeged, 1930.

⁷⁷ Erre való reményemet Schwartz Elemérnek az Akadémia támogatásával nemrég megjelent „A nyugatmagyarországi német helységnevek“ c. művének egyes cikkei jelentékenyen megnövelték, amennyiben a *Schmiedrait*, *Drassmarkt*, *Drassburg*, *Trauersdorf* helynevek itt olvasható etymológiai szintén a **karašuy* > *Krassó* kaptafájára készültek.

Ennek a tételnek az igazságát nemrégiben egy berlini nyelvész egy könyv ismertetésével kapcsolatban nagyon tanulságosan demonstrálta.⁷⁸ E. Lewy ugyanis elővette egy afrikai nyelvnek *k*-val kezdődő szavait és ezek közül egész sereget egybevetett finn szavakkal: egyeztetéseinél természetesen nemcsak a szóalak hasonlóságára volt figyelemmel, hanem az egyeztetett szavak jelentéseinek azonosságára, illetve rokonvoltára is. Szóegyeztetései ezen megkötés ellenére is fényesen sikerültek. — Hát hogyan volna lehetséges bármely értelemmel nem bíró nevet bármely nyelvből levezetni, különösen, ha bizonyos könnyedséggel vesszük csak figyelembe az illető nyelv hangtani sajátosságait! Ezt a könnyedséget pedig nyelvészeink helynévi etymológiáknál nagyon is igénybevették, úgyhogy alig egy-két bolgártörök helynévetymológia akad, amelyet legalább formalisztikus szempontból kifogástalannak lehetne mondani.

Arra is rámutattam, hogy Keletmagyarország honfoglaláselőtti bolgártörök lakosságára vonatkozó elmélet tulajdonképp az Anonymus krónikájának philológiailag is téves értelmezésén épült fel. Utólag alkalmam volt megállapítani, hogy az Anonymusról való felfogásom teljesen egyezik Hóman Bálintéval, amint ezt nagy forráskritikai tanulmányában kifejtette és részletesen megokolta.⁷⁹ Az Anonymusnak bizony nem valami rejtélyes források állottak rendelkezésére, hanem főforrása ugyanaz volt, mint a többi krónikánké: a Lászlókorí gesta, csak hogy az Anonymus nem másoló krónikás volt, hanem kritizáló és okoskodó tudós, akinek már határozott irodalmi ambíciói voltak. Műve így színes és érdekes lett, az bizonyos; de ha már arról van szó, hogy az ő kombinációit fogadjuk-e el a honfoglalás kor állapotaira vonatkozólag, vagy pedig a 19. és 20. századi tudományét, akkor állásfoglalásunk tekintetében nem igen habozhatunk.

Ha egyes nyelvészeink ezek után még mindig azon buzgólkodnak, hogy az Anonymus „hitelességét” igazolják helynévi etymológiákkal, úgy ezzel arról tesznek tanuságot, hogy a nyelvészeti formalizmus segítségével a lehetetlent is igazolni

⁷⁸ V. ö. ZfvglSpr. 56., 142—59.

⁷⁹ Hóman, A Szent-Lászlókorí Gesta Ungarorum, 44—49. — He-lyénvalónak találok itt azt is kijelenteni, hogy tévedtem, amikor egy korábbi dolgozatomban (A bolgártörökök és szlávok stb. 38. l.) a Hóman-Szekfü-féle „Magyar történet” előszavának egy kitételéből arra következtettem, mintha a Melich-féle téves Anonymus- és bolgártörök-elmélet Hóman előadását jelentősen befolyásolta volna.

lehet, azt azonban Ernst Lewy, amint említettük, nagyon szellemesen már bebizonyította. Nagyon formalisztikus gondolkodású nyelvésznek kell azonban már annak lennie, aki az Anonymus hitelességének ezen bizonyítékait csakugyan komoly bizonyítékoknak fogadja el.

Bizonyos csodálkozással kellett azonban megállapítanom Németh Gyula könyvéből, hogy — úgy látszik — őt sem sikerült meggyőzőnöm arról, hogy Keletmagyarországnak nem lehetett bolgártörök lakossága a honfoglalás korában. Sőt Németh Gyula úgy állítja be a dolgot, hogy őt ezen állásfoglalásra a *vályu* szó készítette, amely nézete szerint csak dunai bolgár eredetű lehet (i. m. 126.). Egy cikkemben azonban már kimutattam, hogy ez a szó nem tekinthető bolgártörök eredetűnek (N. Ny. III. 249/54.), aminthogy ezt az álláspontot képviselte korábban Gombocz is. Ha azonban mindenáron bolgártörök eredetűnek akarjuk tartani a *vályu* szót, úgy bátran tekinthetjük kabar eredetűnek is, tekintve, hogy a dunai bolgárok nyelvéből ezt a szót — vagy hozzá hasonló hangalakot képviselőt — éppoly kevéssé ismerjük, mint a kabarok nyelvéből.

Hogy azonban esetleg félre ne értessem, hangsúlyozni kívánom, hogy a nyelvészetet természetesen magam is az őstörténet, településtörténet és tárgyi néprajz elsőrangúan fontos segédtudományának tekintem, de csupán segédtudománynak, amilyen ezen tudományágakra nézve pl. az archeológia is, amelyhez azonban én sajnos nem értek, és így archeológiai tényeket, megállapításokat, feltevéseket nem vehettem kombinációba fejtegetéseimmél.

*

* *

Az olvasó fejtegetéseim elolvasása után esetleg arra a felfogásra jutott, hogy én valami új dolgot tulajdonképp nem is mondtam, hanem csupán az újabb kutatások azon megállapításait, amelyeket elfogadhatóknak tartottam, hoztam kapcsolatba egyes régebbi nézetekkel és megállapításokkal. Ez így is van; én nem kutatói, hanem kritikai munkát végeztem, amelynek során arra a meggyőződésre jutottam, hogy egyes újabb megállapítások nemcsak hogy kapcsolatba hozhatók régebbi felfogásokkal, hanem még támogatják is ezeket. Viszont remélem, hogy egyes újabban felmerült gyökértelen véleményekről sikerült kimutatnom tarthatatlanságukat.

Az őstörténetre, sőt bármely szellemi tudományra, amelyet már huzamosabb ideje művelnek, érvényesek Hóman

Bálintnak a történeti forráskritikára vonatkozó szavai: „A forráskritikai művelet természetéből következik, hogy eredményes csak akkor lehet, ha szervesen kapcsolódik a korábbi módszeres kutatások eredményeihez. Eleve bizalmatlanul kell fogadnunk minden oly forráskritikai műveletet, vagy éppen „felfedezést“, mely a korábbi kutatás megállapításait halomradöntve, sohasem hallott, tetszetős, de a tudományban gyökértelen szubjektív elméletekkel és hipotézisekkel operál. Az eredmények objektivitásának és helyességének legbiztosabb próbáját a más pontokról kiinduló és különböző utakon haladó forráskritikusok módszeresen megalapozott eredményeiben való találkozásban kell látnunk“. (Lászlókorai gesta 94. l.).

Moór Elemér.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Palé.

A *Föld és Ember* 1930. évfolyamában (328. l.) egy ismeretlen eredetű, elhalóban lévő, régi vízrajzi műszavunkra, a vízállásos helyet, időszakai tavat, folydogáló vizet jelentő *balkány* szavunkra hívtam fel a figyelmet s szedtem össze néhány adatot földrajzi előfordulására.

Most egy másik, ismeretlen származású, szintén maradvány vízrajzi műszavunkról, a *paléról* közlök egy-két adatot.

A *MTsz.* a *palé*-t, vagy *pálé*-t csupán Bogyiszlóról és Fajszról közli, ahol az, mint *közszó* „alacsony fekvésű, széles, vize nyős völgyelést, mocsarat“ jelent. A szótárban közölt düllőnévi adatokhoz, ú. m. *Bacsi-palé*, *Bugyoka-palé* (*Bugyoga-palé?*), lásd még *Pesty*-ben (Helynév kézirat) *Dusnok* címszó alatt: *Kókós-palé*, *Disznós-palé*, *Izsóki-palé* és *Kárászi-palé*.

A *palé* tehát amint látjuk, elég biztosan ül ezen a vízjárta-mocsaras vidéken.

De a Felsőtisz-vidéken biztosan ül egy másik alakja a *paláj* is. (V. ö. ehhez talán: *ganaj* és *gané*, *karaj* és *karé*, *paraj* és *paré* stb.). A *palaj* itt a *MTsz* szerint ma iszapos helyet, zátonyt, de a helynevek szerint lomha folyót és mocsarat is jelent.

Elsőbb a *palé*-val óhajtjuk két korai víznévadatunkat megmagyarázni, hogy ilyen módon e ritka szavunk régi geográfájához is adatot szolgáltatassunk.

1264-ben, a pozsony-csallóközi Öregduna mellett fekvő *Bős*

szomszédjában említenek egy *aqua Poley*-t. (Szentpétery: 'Regesta' etc. 430, Bpest 1930). Ezt bizonyára *polé*-nak, *palé*-nak kell olvasnunk. Vízerről, esetleg tó-ról lévén szó (l. u. ott: *aqua Okolto* = Akol-tó), bátran föltehetjük, hogy címül tett *palé* szavunk áll itt előttünk.

1334-ben a pozsonymegyei Kisduna és Fekete-víz közötti *Borsa* birtokkal kapcsolatban két *Palyazokuz*-i nemes szerepel a *Zichy Okmánytárban*. Az okmánytár szerkesztői e nevet *Palyázóköz*-nek olvassák. A *köz* szó elárulja, hogy vízközről van itt szó. Az első tagot mi *Palíázó*-nak olvasnánk s így bontanánk fel: *Palí* + *azó*. A második tagban aztán *aszó* szavunkat gondolnánk. Az eredeti alak tehát ez volna: *Palí* + *aszó* + *köz* s ebből összevonással *Paliszó*, majd *Palászó*, esetleg *Palaszó* + *köz*. Ilyen összevonásra példa talán a következő helynév: *Iné* + *aszó* = *Inaszó* (Nógrád m., *M. Ny. VIII. 398*). Az *é-i* változás (mely nyelvi szempontból fontos lehet), talán nem okoz nehézséget.

Hogy alkalmasint helyes nyomon járunk, valószínűvé teszi az, hogy a *Borsa* közelében fekvő Szempcen és Dunaújfalun ma is van *Palászó*, ill. *Palaszó* nevű, szántó-kaszáló dűlő. (Alamnyomda 1:36.000 méretű földműv. térképe. Eredeti felvétel).

A *palé* (*palí*) tehát ezek szerint valamikor Csallóközben is járatos köznév és víztopográfiai név lehetett.

Az Ormánságban van *Pálé-telep* Kovácsida mellett. (*Lipszky* szerint *Páli* v. *Pálé*). Ez 1355-ben *Paly*-nak van írva. (*Csánki*). Mivel víz mellett fekszik (*Csánki* szerint a rév és csárda viseli a *páléi* jelzőt), azt gondoljuk, hogy ebben is kereshetjük a *pálé* szót.¹ Ugyancsak a zalai *Páli* és a baranya-hegyháti *Palé* nevében is.

Palaj mocsár volt Szabolcsban (*Zichy Okmánytár* mutatója 1355-ből), *Palajhát* és *Palajszeg-telep* van Beregben és *Palaj-pusztá* Somogyban (!).

Szatmárban van *Palád* (1332: *Palad*, *Csánki*), Ungban *Palágy* (1325: *Palad*, *Csánki*), mindkettő erekkel átszött vidéken. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ezek is összekapcsolhatók a *palaj*, vagy *palé* (?) szóval.

Az ungi Laboreba folyt a *Polipotoka* (*Ortvay i. m.* 1266-ból). Talán ebben is kereshetjük az errefelé szokatlan *poli* alakot, amint Somogyban is előfordult az ott nem várt *palaj* alak.

E szerény kis cikkekéből is láthatni talán, hogy a szónak a jelenre és multa irányított geográfiai kutatásával —

¹ L. ehhez: *M. Ny. 1914, 156.*

mely sajnos még jóformán az éji homályban késik — nemcsak a nyelv alaktanát, hanem a nyelv dinamikáját azaz tágabb értelemben a magyarság műveltségének történetét is, becses megállapításokkal tudná gazdagítani nyelvtudományunk.

B. Zs.

Porhajas.

A MTsz. Debrecenből közli a szőlőművelésnek ezt a mesterszavát, melynek jelentése: 'egész hosszában meghagyott termővessző, melyet a szőlőtőke mellé lehajtanak és gyökereztetés végett félméternyi hosszúságban földdel befödnek, hogy azután, mikor gyökeret vert, fölhúzzák, levágják és mint gyökeres vesszőt más helyre elültessék' (vö. még NyF. 25:24). E szót Erdélyben is így ejtik (vö. Haller F. Az ugaros szőlőművelés, id. MNy. 2:146), s a régi Tsz. idézi a Székelyföldről a *porhajaz* igét is, *porhajas* megvan már BSzabónál és Kassainál is, PP.-nél *por-hajas szőlő-vessző* 'palmes, mergus, trunci genitalis.' Ugyanígy MA.-nél. Szikszai Nomenclaturájában is palmes mergus: *porhaias*; mergis propagare vitem — *porhaiassal rakni*. Gombocz szerint „úgy látszik tehát, hogy összetétellel van dolgunk, amelynek második tagja kétségtelenül *hajas*-crinitus, hogy az első tag *por*-,pulvis', vagy *pór*-,bauer'-e, nem merném eldönteni". Gombocz azért gondol a *haj* szóra, mert Kassai szerint *porhajas* szőlővessző, azaz *rojtos, gyökeres* vessző, mergus, *crinitus* palmes.¹ A *pór*-ra pedig azért, mert MA. *pórhajas*-nak írja. Véleményem szerint nem a 'crinis' jelentésű *hajjal* van dolgunk, hanem a *héját* jelentő *hajjal*, s ezt nemcsak a *hajaz* 'beföd' ige bizonyítja, hanem az is, hogy előfordul *porhejas* (Tapolca MNy. 7:283) és *porhéjas* (Somogykéthely) alakban is. Az utóbbi helyen levélbeli közlés szerint ebben a kifejezésben használják: *porhéjas vesszőt nevel*. Tehát *porhajas* voltaképp azt jelenti 'porfedeles, porral, földdel födött'. Hogy az összetétel első tagja valóban a *por* szó, kétségtelenné teszi a Sopronban használt *porbujtás* kifejezés, melyet a M. kir. szőlő- és borkazdasági Közp. kísérleti állomás igazgatósága volt szíves velem közölni.

Beke Ödön.

¹ A nép sem érti már a kifejezés eredeti értelmét, s a *haj* szót magyarázza bele. Így keletkezett azután: *tanos szőlővessző* 'szőlőtőke termő ága, amelyet lehajtva földdel betakartak, s így gyökereket hajtott' Borsod m. (*tan, fon* 'a nemző rész körül levő szörzet; apró, finom gyökér- és szörzálak') MTsz.

Zelemér.

Volt egyszer Csongrád megyében egy község, melynek neve *Zelemér* alakban van feljegyezve (Csánki: Magy. Tört. Földr. V, 684). Mivel a Helységnévtár szerint Hajdu megyében ma is van egy *Zelemér* nevű puszta, ezért feltehetjük, hogy az egykori Csongrád megyei község neve is *é*-vel *Zelemér*-nek hangzott. És Békés megyében is volt egykor egy *Zelemeres*, *Zylemeres*, *Zylemires*-nek írott község (Csánki: i. h. V, 656). Ez utóbbi változatok *y* betűje azt bizonyítja, hogy *e* név első tagjában eredetileg *i* volt, mely utóbb egészen szabályosan egy fokkal nyíltabbá vált, úgyhogy *e* helynevek legrégibb ismert alakja *Zilemér*, *Zilemérés*, majd *Zēlemér*, *Zēlemérés* volt. Az *i* hangú *Zilemér* alak azonban okvetetlenül eszünkbe juttatja azt, hogy volt a régi magyar nyelvben egy *szilemér* (> *szülemér*) alakú főnév (Gombocz: MNy. IX, 143, Zsirai: u. o. 239), a R. *szil* > *szül* ige főnévi származéka (mint *alszik*: N. *alamár* 'sokat alvó, lusta', *csal*: R., N. *csalamár* 'hamiskás, ravasz', *ül*: N. *ülemér* 'dagamatban megült mérég' és talán *él*: *Elemér*, *Me-lich*: MNy. XXV, 178), melynek 1. 'szülött, utód' → 2. 'malac' volt a jelentése. Ezt a szót egy adat tanúsága szerint (Gombocz: MNy. XXI, 130) egykor személynévként is használták s a fenti helynevek ezen egy adat hitelességét most megerősítik. E helynevek története ugyanis kétségtelenül azzal kezdődik, hogy abban az időben, mikor a magyarság a nomád életmódot kezdte felcserezni a letelepedéssel, egy-egy *Szilemér* nevű magyar megszállott Csongrád és Hajdú megyének egy-egy pontján, egy becéző -s képzővel *Szilemérés*-nek nevezett pedig Békés megyének egyik pontján. Ezen telepeket (amelyeken utóbb egy-egy falu is keletkezett, de amelyek azóta ismét elpusztultak) aztán a környékbeli lakók régi magyar szokás szerint első települőjük nevéről **Szilemér*-nek és **Szilemérés*-nek nevezték. Miután pedig a R. *szilemér* köznév elavult, s ennek következtében a nyelvérzék számára teljesen elhomályosult e **Szilemér* és **Szilemérés* helyneveknek a R. *szil*. (> *szül*) igével való kapcsolata, szókezdő sz hangjuk helyébe lassanként *z* lépett (mint számos más esetben is, pl. *Zagyva*, *Zala*, *Zamárdi*, *Zaránd*, *Zēnta*, *Zoltán*, *Zombor*, *zamat*, *zarándok*, *zeke*, *zománc*, *zug* stb.), az *i* helyébe pedig a már említett nyíltabbá válással *é*. Így lett a *Szilemér* és *Szilemérés* (a. m. 'utód') nevű egykori magyarok nevéből *Zēlemér* és *Zēlemérés* helynév.

Horger Antal.

A malom alatt.

Madarassy László-nak a Népünk és Nyelvünk II. évf. 143. l. fenti cím alatt megjelent közleményéhez küldöm az alábbi kiegészítő adalékot. „Töszik ám a törvént, a malom alatt, aszondik, hogy má nem soká kiüt a negyvennyóc”. (Kiskunhalasról közli a Magyar Nyelvőr XIV. évf. 331. l.)

Szendrey Zsigmond.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A kánaji menyegző. (Változat).

1. A zigaz Mëgváltó mán égyütt
Sokféle csudákat tett kösztünk.
A vizet is borrá tette,
Nász-népét úgy vendégöte,
Kána menyegzőbe.
2. Ük nagy lakodalmat kezdének,
Jézust is mëkhíták vendégnek,
Üt követik tanítványi,
Mint a tyúkot a fijaji,
Kána menyegzőbe.
3. A zelső tál ételt fölatták,
Jézust avvá igen kínáták,
Teccik mindénbe a zéték,
Csak a borba vót a véték,
Kána menyegzőbe.
4. Jézus annya üket hogy látta,
Fogyatkozásukat mëkszánta,
Fijam — ügymond — boruk
[njesen,
Azé sëmmi kedvük sjesen,
Kána menyegzőbe.
5. Jézus, hogy örömet szerezne,
Szent annya kérése mëglënne,
Parancsolá, mericsének,
Kúdbú hat vödröt töccsönek,
Kána menyegzőbe.
6. Igy a szógák frissen sijettek,
Kúdbú hat vödröt megtötöttek,
Jézus borrá változtatta,
Első csudáját mutatta,
Kána menyegzőbe.
7. Bort aggyák a násznagy elébe,
Hoty tège a vendég elébe,
Násznagy a bort mëkcostójjá,
A völegint mëkszóllíttya,
Kána menyegzőbe.
8. Mindén embër — ügymond —
[elsőbe,
Jó bort ad a vendég elébe,
De të a jót mind mëktartod,
Ès a zalább valót adod,
Kána menyegzőbe.
9. A bort minnyájan këstójják,
Nosza, nosza, vígan kiáttyák,
Hej, de jó bor ez az új bor,
Sokká job bor, mint a zó bor,
Kána menyegzőbe.
10. Mikó má minnyájjan vígattak,
Vígan èty-két táncot èjártak,
Ügy mëkforgatták Magdolnát,
Mind èrúкта cipője sarkát,
Kána menyegzőbe.
11. Péter is Jakabbá vígan van,
Köszöntik Andrásra nagy
[gyorsan,
Mëk sè tölli a bajússzát,
Üresíti a poharát,
Kána menyegzőbe.
12. János a kulacsot vigyázza,
Ritkán kerül nehezen várja,
Tamás elü èragaggya,
Szomjas torkára főhajtya,
Kána menyegzőbe.

<p>13. Simo Tedeusnak, aszonygya,
Tócs kulacsba jó lesz hónapra,
Mer ez a bor hama éfogy,
Hónap is jó vóna éty korty,
Kána menyegzőbe.</p> <p>14. Mátyás is Fülöppel vígan
[van,
Köszöntik egymásra nagy
[vigan,
Esznek, isznak vígan vannak,</p> | <p>Nagy lakomát ők tartanak,
Kána menyegzőbe.</p> <p>15. Márija imád Istent éréttünk,
Sokszor aggyon jó bort mi-
[nékünk.</p> <p>Hej de jobban mégin igyunk,
Istent álgyuk mégin igyunk,
Kána menyegzőbe.</p> <p>Közli <i>Túri Károly</i> (Cegléd.)</p> |
|---|---|

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson.

Ez a kis vázlat a jegyességgel, esküvővel és lakodalommal kapcsolatos alsóvárosi szokásokkal, hagyományokkal és hiedelmekkel foglalkozik.¹ Néprajzi szempont szerint Szeged-Alsóvároson értjük: a földrajzi értelemben vett Alsóváros mellett bizonyos megszorításokkal Szeged-Alsótanyát, Rösztét és Szentmihályteleket. Ezeknek népe ugyanis túlnyomó részben Szeged-Alsóváros népéből szakadt ki és ma is élénk rokonsági, gazdasági és egyéb kapcsolatban van vele. Vizsgálódásaink elsősorban természetesen néprajzi-jellegűek, bár itt-ott szociológiai szempontok érvényesítésétől sem zárkozhattunk el.

Más alkalomra tartván fenn a menyasszony- és különösen a vőlegényszerzésre vonatkozó babonáknak, kuruzsló eljárásoknak, az *odamosásnak* leírását, most csak a hagyományszerűen kialakult szokásoknak és hiedelmeknek előadására szorítkozunk. Különös tekintettel vagyunk a háborúelőtti lakodalmakra, amikor az elmondandó szokások még virágjukban voltak. Ma már népünk anyagi romlása, de főképpen korunk amerikaius szelme sok mindent eltörölt e tisztes régiségekből.

Ha a legény házasulandó korbá ér, élettárs után kezd nézni. Nagy személyesen, vagy alkalmas rokonságabeli asszonnyal, akit *küvetasszonynak*, ritkábban *gügyűnek* neveznek: *mögdöngeti* a kedvérevaló lányokat, azaz megtudakolja a lány szüleinek szándékát, alkalmasint a lányét is. Különösen régeb-

¹ A fölvetett kérdéssel már foglalkozott Kovács János: Szeged és Népe. Szeged ethnographiája. Szeged, 1901. 280—293 ll. Adatai, megfigyelései hiányosak, sokszor tévesek, tudományos szempontból jórészt hasznavehetetlenek.

ben ezt az utat a követasszony járta el. Ha a legényt *bevállalták*, akkor a követasszony a következő napok valamelyikén ismét megjelent a lányék házánál, de most már a legénnyel együtt. Ez volt mondhatni a legény nyilvános bemutatkozása. Ilyenkor — ha megtetszett — piros kendőt: *nyargaló kendőt* kapott a lánytól, ami kölcsönös elkötelezésfélét jelentett, körülbelül annyit, hogy a lány most már nem fogad kérőket, a legény pedig nem megy másik lány után. A fiatalok most már többször találkoztak. A legény esténként (de sohasem kedden és pénteken!) meg-meglátogatta a lányt. Néha elmentek a tánchelyre, bálba is. Jellemző, hogy a lányt a legény becsületére bízták, sohasem volt nőkísérője. Megesett lány mégis olyan ritka volt, mint a fehér holló. A bűnös legény helybeli lányok közül nem kaphatott feleséget.

A fiataloknak e jegyességelőtti időközben alkalmuk nyílt egymás természetének megismerésére, összezelegedésre. Közben az öregek bizalmasan az anyagi és családi kérdéseket beszélnek meg, döntenek gyermekeik hollakásáról. Nem általános szokás (régebben sem volt az), hogy a legény vigye haza a lányt, különösen, ha a lány egyetlenegy. Akárhányszor pedig — és ez egyik érdekes mozzanata a tanyák kialakulásának — a fiatalok, ha egyébként mindketten városiak voltak is, a családnak eladdig többnyire üresen álló tanyabirtokára költöztek ki állandó otthagásra. Mindenképpen törekedtek azonban arra, hogy a maguk emberségéből, szüleiknek különösebb támogatása nélkül is meg tudjanak élni. A hagyományos fiatalon való házasodás következtében szüleik legtöbbször még javakorbeliek, akik a gazdálkodást vajmi ritkán adják át nekik, a „gyöplút“ nem engedik ki a kezükből, már a többi gyermekre való tekintet miatt sem. A fiatalokban éppen ilyen erős a birtoklás ösztöne, amelyet az önállóság vágya is fokoz. A szülei háznak gondtalan függéséből nem egyszer mennek maguktól választott szegénységbe és ennenerejükkel *ragasztanak mög* házat, földet, vagyont maguknak. Egyéb, külső körülmények mellett éppen ezekben az ösztönökben kell a végső gyökereit keresnünk Szeged ősnépe Délvidéket gyarmatosító, tanyákat telepítő kirajzásainak, másfelől pedig különleges szegedi foglalkozások² kialakulásának. Amikor azután a „juszt“ megkapták; megélhetésüket legtöbbször már régen biztosították a maguk becsületéből.

Irodalmunknak az a szemlélete, hogy a parasztember csak

² (Pl. paprikaipar.)

önző számításból házasodik, a szegedi parasztcivist illetően módosításra szorul. Ha nem vállalják be egymást a fiatalok, hiába minden anyagi és családi érdek ösztönző parancsa: nem lehet őket összeboronálni. És gyermekeik érzelmeit az öregek is tiszteletben szokták tartani, nem akarják őket szerencsétlenné tenni. A gyerekkori egymásnak rendelést nem ismerik. Józan okossággal a szív jogait is elismerik. Ennek volt aztán az a derék következménye, hogy a válás egészen a modern kor vívmánya, a legutóbbi időkig ismeretlen és megvetésre méltó dolog volt erre felé. Ha nagynéha előfordult, a *hitehagyottnak* lenézés és szánalom jutott ki.

Házasság általában csak alsóvárosiak között jöhetett létre. Ritkán fogadtak „gyüttmöntet“ a családba, de a bizalmatlanság sohasem olvadt fel egészen iránta, még ha egyébként rendes, tisztességes, ügyes embernek bizonyult is. Vőnek csak magukféle parasztlegényt fogadtak szívesen, iparost, vasutast, rendőrt, hasonlót — még ha közülük szakadt is ki — csak szükségből. Mamapság, a földművelés nagy válságában, továbbá az általános „elurasodásban“ éppen ilyeneket szeretnének vejüknek, illetően a lányok férjüknek. Lányt idegenből nem hoztak. Ez a legényre nagy szégyen lett volna. Az elzárkózás régebben annyira ment, hogy még alsó- és felsővárosiak között kötött házasság is ritkaság volt, a Belváros (Palánk) és Rókus bevándorlott népével pedig éppenséggel elképzelhetetlen. Természetes tehát, hogy nem-katolikussal, más nemzetiségűvel sem keveredtek.

Említésre érdemes, hogy legény általában lányt vett el, bár néha özvegyet is, ha az első ura idejében jó gazdasszonynak bizonyult, még akkor is, ha gyerekkel maradt el tőle. Viszont lány özvegyemberhez nem szívetett férjhez menni, még ha annak nem is volt az első asszonytól gyermeke, még ha fiatalon özvegyült is meg. A házasulandó kor legényeknél általában a 22—25., lányoknál a 18—22. esztendő, aki ezen a koron túljutott: idős legény-, idős lányszámba megy, *möglegénködi*, *möglánkoggya* magát. Népünk szemében öreglegénynek maradni nagyobb szégyen, mint öreglánynak.

A kölcsönös megtetszés és szülői szentesítés után következik a *kézfogó* (urasan eljegyzés). A kézfogó szűkebbkörű családi lakomával jár együtt, amelyre az ételt (leginkább kalácsfélét, rétest), italt régebben a vőlegény hozzátartozói hozták magukkal. Csak a legközelebbi rokonság vett részt rajta. A vőlegény ennekelőtte a *jegygyűrűn* kívül *jegykest*, vagy *jegy-*

bicskát és jegypénzt adott a mátkájának, a menyasszony viszont selyemből való *jegykendőt*. Ezt a jegykendőt a vőlegény elviszi a belsőzsebben az esküvőre is. Az újasszony fejét evvel kötik be legelőször. A jegykendőt egyébként megőrzik és karácsony estéjén vacsorakor az asztalra teszik: ha a házbéliek közül valakinek szúrása van, rákötik a fájó tagra. A menyasszony leendő napát és vőlegényének asszonytestvéreit fejrevaló kendővel, ipát pedig zsebkendővel ajándékozza meg a kézfogón. A követasszony szolgálatai jutalmául szintén a kézfogón fejrevaló kendőt kap tőle. A jegygyűrűknek a kézfogótól számított kilenc napig lehúzás nélkül fönn kell a mátkapár újján maradniok. A kézfogótól kezdve az ő öröme napjáig nem fog kezét a vőlegény senkivel sem. A kézfogón kijelölik az esküvő (vagy: esküdő), illetően a lakodalom napját is. A gügyű első útjától az esküvőig olykor csak 5—6 hét telik el. A hosszú leköötöttséget, jegyességet nem szeretik. Az esküvő előtt három héttel *szömrre mönnek*, azaz beiratkoznak a parokján (plébánián). Egyházi részről kijelölt időben *tanulnak*, azaz jegyesoktatásban részesülnek. Lakodalmat csak *újságkó* (holdújulás-kor) ülnek, hogy a hold módjára a fiatal pár is gyarapodjék. Lakodalmat tartanak: a *nagyfarsangon* (Vízkereszt és Hámvasószerda között), a *zódfarsangon* (Húsvét és Pünkösöd között) és a *kisfarsangon* (új bortól Szent Katalinig), különösen szombaton és hétfőn, de sohasem kedden és pénteken.

A lakodalomba vagyoni lehetőségük szerint szokták vőfélyek által³ a vendéget meghívni: szegényebbek kevesebbet, gazdagabbak többet. Régebben az egész atyafiságot meghívták, még azokat is, akikkel haragot tartanak, sőt nem is beszélnek. Ha a haragos eljön: őszinte, fenntartás nélkül való kibékülés következik, ha nem: a harag természetesen engesztelhetlenné növekedik. Meghívják mind az örömapa, mind az örömanya nemzetségét (másodunokatestvéri fokig), nászokat, komákat, jóbarátokat, házsomszédokat, néha a földszomszédokat is, de mindig az egész háznépet, házi családot. Tehát a meghívott házaspárnak neveletlen (azaz még nem házasított, férjhez nem adott) gyermekeit, béresét, szolgálóját. A házas gyermek — ha szüleivel együtt lakik és egykenyeres velük — szintén minden további nélkül beleértetődik az öregek meghívásába. Ha nem a szülei házában lakik, vagy ha ott lakik is, de már a maga szegénye, akkor külön meghívás illeti. A legényfiak és eladólány-

³ A vőfélyek szolgálatának leírása Kovács id. m. leghasználhatóbb része. Ugyanott szegedi vőfélyrigmusokat is olvashatni.

gyermeknek már előzően kijelölik azt a lányt, illetően legényt, akit a vőlegény köteles a lakodalomba párjukul meghívni. E meghívás elől való kitérés halálos sértés. Egyébként ez az összerendelés sem legényt, sem lányt nem kötelez továbbiakra. Az ajándékot ilyenkor mindig a lány veszi, a legényt csak az esetleges kocsi-költség vagy hasonló terheli.

Népünk a meghívás dolgában felette érzékeny. Itt említjük meg, hogy hasonló kényes ügy a lakodalmi helykijelölés is. Ha vacsorakor valaki nem jut az öt koránál, tekintélyénél, vagyonánál fogva megillető helyre, akkor is baj van. Érzékenyebb lélek képes az egész lakodalmat azonnal otthagyni. De ha felül-emelkedik is rajta — talán életében sem tesz érte szemrehányást — a megbántást mégsem tudja elfelejteni sohasem. Egyik-másik ember többet soha nem megy lakodalomba, hogy a lelkét ilyen és egyéb etiketbeli inzultusok ne ériék. A felfogás t. i. az, hogy az örömapa a meghívással kötelezettséget vállalt vendégeinek tisztességes fogadására és arra, hogy mindenképpen jól érezzék magukat. A jobbik esetre, a vendég jogainak, sokszor bogarainak szigorú tiszteletben tartására is, éppen úgy mint az előbbieknél igazolására egész sor jellemzőbbnél jellemzőbb egyéni esetet tudnánk felsorolni. Most nem ez a célunk. Nem novellisztikus, de tipikus leírásra törekszünk.

A lakodalom előtt való este (ha péntek: akkor csütörtökön), harangszó után kocsikon mennek a *menyasszony ágyáért*. Van nagy dalolás. Megkerülik a házat, majd be akarnak hajtani, de a kaput zárva találják. A másodszori kísérletnél hasonlóképpen. Csak a harmadszorra való megkerülés után eresztik be őket. A vőfély beköszönti velejött seregét: a vőlegényt, néhány pergőnyelvű asszonyt és csintalan legényt, majd kikéri az ágyat. Leültetik és kaláccsal, borral vendégelik meg őket. Annyi tréfát, huncutságot, pajkos célzást még a lakodalomban sem követnek el, mint most. Tréfából amit csak megfoghatnak, ellopják az új pár számára. Majd kezdetül veszi az ágyért alkudozás. Mindez a paraszthumor különös fűszerével ízesítve. Megegyeznek — mondjuk — egy zacskó aranyban (értsd: vadonatúj rézkrajcárosokban). A dunnát, párnát a vőlegény köti bele a lepedőbe. A kocsin is rajta ül. A menyasszony kelengyéje általában szüleinek vagyoni helyzetétől függ. E ponton a szegények is gazdagot akarnak játszani, ami természetesen egészségtelen versengést szül, aminek erőn felül való költekezés, adósságba keveredés a vége. A menyecske különösen ruha- és tollneműinek sokaságára büszke.

Ha a lakodalmat télen ülik, akkor a tisztaszobából, a konyhából és a kisházból kirakják a bútorokat, azaz a szegedi parasztháznak mindhárom jellegzetes lakóhelyiségét „föleresztk” a lakodalmom számára. Nyáron az udvarban fölállított hatalmas sátor alatt tartják a lakodalmat. A sátort zöldággal (főképpen fűzfaággal), rozsmaringgal, olykor egyéb virággal és színes papírláncokkal ékesítik fel.

(Folytatjuk.)

Bálint Sándor.

TÁRSADALOMRAJZ.

A magyar tanyai közigazgatás.

(Kiss István: A magyar tanyai közigazgatás. A tanyapolitika vázlata. A magyar közigazgatástudományi intézet kiadványainak 7. száma. Budapest, 1932. Egyet. ny. 142 l. + 3 térkép.)

Örvendetes, hogy Magyary Zoltán intézetének figyelme a tanyakérdésre is kiterjedt. Közvéleményünk, mind a tágabb értelemben vett, mind pedig az intézkedésre hivatott szakembereké, hamar elum egy-egy problémát, még mielőtt megoldotta volna, vagy legalább segített volna rajta. Pedig a tanyakérdést nem szabad levenni a napirendről, míg a másfélmillió érdekelt magyar számára a fejlődés útját meg nem nyitottuk. Ezt az utat építi Kiss István is, Csongrád vármegye aljegyzője az itt szóba hozott könyvében. A szerző erősen törekszik a rendszeres, tudományos tárgyalási módra s ezért háttérbe szorítja mind gyakorlati ismereteit, mind kritikáját. Pedig úgy látszik, jól ismeri a tanyakérdést s általában helyes irányban keresi a megoldásokat. Sok tanyaszakértővel ellentétben — de szerintünk igen helyesen — felismeri a tanyástelepülés gazdasági előnyeinek döntő fontosságát s ellenzi azt az egyébként is naiv és tudákos kívánságot, hogy a tanyás telepéseket tömörítsük falvakba. A községstítés törekvéseit négy indokból támadja. Nem hiszi, hogy a településénél fogva alapjában igen individuális tanyai népnek meg volna a fejlettségi foka az új község autonóm életének irányítására. A szerző ezen aggodalma figyelemreméltó. De túlzás volna azokra a népes és nagyterületű külterületi lakott helyekre is vonatkoztatni, amelyeknél az önálló községgé alakulás feltételei meg vannak s így joggal várható, hogy az autonóm községi élethez szükséges mentalitás

máról-holnapra kifejlődik és megerősödik. Ha pedig a közösség autonóm életvitelének alapját az áldozathozatalra s a közjavak igazságos szétosztására való készségben látjuk, akkor már is megállapíthatjuk, a tanyaiak felsőbbrendűségét, mert bizonyos, hogy önzésben a gyámoltalanok és a tanácson kívülrekedtek megrövidítésében nem versenyezhetne a belső lakossággal. Másik érve a szerzőnek a községezés ellen az az erős ellenkezés, amely az anyavárosok és községek részéről anyagi érdekük védelmében előrelátható. Rámutat arra, hogy a tanyaiaknak még társadalmi szervezkedését is csírájában fojtják meg, nehogy elszakadási törekvések nőjjenek ki belőlük. Ahol a város a külterületi birtokosok között nagyobb arányban szerepel, könnyen megghiúsítják az önállósulási törekvéseket. Máshol a hatóságok befolyásolása útján gáncsolják el. A szerzőnek igaza van abban, hogy kár volna felidézni egy hosszú és elkeseredett belső harcot a külterületi lakosság önállósulásának kivívásáért. Viszont ott, ahol az önálló községgé alakulás a legjobb megoldás (és itt Benisch Artur kitűnő tanulmánya szolgálhat irányadónak) törvényhozás útján kell intézkedni s így venni elejét a helyi gyűlölködés fellobbanásának. Harmadik érv: az új községi középületek és egyéb községi terhek költségeinek előteremtésére a mai pénzügyi helyzet nem kedvező. A negyedik az, hogy a községezés nem jelenti a bajok teljes orvoslását. Kezdjük az utóbbival. A községezés törekvése — eltekintve azoktól a helyektől, amelyek a természetes fejlődés útján megérték az önállósulást — a belterületi lakosság és képviselőik szűkeklésének, a külterületi lakosság érdekei iránti sokszor bámulatos és bűnös közönynek természetes ellenhatása. Az anyátlan gyermek reményvesztettsége, hogy valaha is édesanyát bírhatna mostohájában. A szerző ezt tisztán látja, de nem akarja levonni a logikai konzekvenciákat. Maga írja: „A jogi odatartozás a tanyakörzetre passzív jellegű, mert a tanya a közvetlen jogi kapcsolattal együttjáró terheket, a jogegyenlőség és közteherviselés elvét mintegy megcáfolva sokkal nagyobb mértékben viseli, mint a belterületi lakosság. De a közterhekben való részesedés ellenértékét: a közszolgáltatások gyors és pontos ellátását egyáltalában nem, vagy csak nagy nehézségek árán kapja meg“. Nem csoda, ha nemcsak a kihasználtság és elhanyagolt tanyavilág, hanem problémáik érdektelen teoretikusai is itt érzik a baj gyökerét és első lépésnek az önállósulást jelölik meg, amely ha nem is orvoslás, de az orvoslásnak (szerintük) elengedhetetlen feltétele. Ami a terheket illeti, a

tanyaiak úgy gondolkoznak, hogy inkább fizetik az eddigi tétel kétszeresét, ha az egészen a saját szükségleteikre fordítják, mert most adójukat úgyszólván a maga egészében a telhetetlen belközség nyeli el.

A szerző jól látja, hogy a tanyaközpontok sem jelentenek megoldást. Mit ajánl tehát a tanyai közigazgatás orvoslására? „A közigazgatási szervezet *kvalitatív* módosítását” — mondja bizonyos tudományos körülményességgel. Mi legyen ez? A régi, a meglevő szervezet jobb működése. Amely figyelemmel van a tanyák igényeire és természetére s ehhez képest ott, ahol lehet kisebb helyi körzetekkel működik, kisebb szervezeti egységeket teremt a régi községi, városi szervezeten belül. A kisebb és egymással mintegy szövetkező szervezeti egységek csak részleges autonómiával bírnak, úgyszólván csak a közfeladatok primitív körére kiterjedően az autonómiára nevelés érdekében. Ez a tanyakörzet a község képviselőtestületébe is beküldené a maga választottait s volnának saját szervei: a tanyabírák, tanyai esküdtek, akik azonban a községi hatóságnak alárendelten egészen szűk körben működhetnének. Ennyi a szerző javaslata. Nagy közigazgatási jogi apparátussal előadott tervet, azonban a tanyai közigazgatást legfőlebb símábbá, gyorsabbá tenné, annak igazi rendeltetését: a tanyai lakosság közös igényeinek és érdekeinek előbbrevitelét azonban nem jelentené. De remélhető-e még ennyi is, mikor maga a szerző mondja: „Jelenlegi autonóm szervezeti egységeinket úgyszólván a szó legszorosabb értelmében kényszeríteni kell a tanyakérdés közigazgatási problémáinak a saját hatáskörben való megoldására”. Van azonban a közigazgatásnak egy nagyon fontos területe, amelyről a szerző egész könyvében megfigyelkedezik, csak az egyik fentebb idézett mondatából sejthetjük, hogy van róla tudomása: a „kiadások” tételeinek összeállítása, a közpénzek felhasználása. Addig, amíg a tanyai lakosok igényei *itt* nem biztosíthatnak, minden reform csak jámbor szándék, minden „kvalitatív módosítás” csak pium desiderium marad. Minden azon fordul meg, hogy rászorítjuk-e a városokat és községeket, amelyek „a községi jövedelem várható csökkenésétől félve” oly görcsösen ragaszkodnak a tanyás határrészek birtokához, hogy a községi jövedelemből, ha talán nem is a számarány szerint rájuk eső részt (pedig a község ideális célja ennél is többet kívánna), de legalább az adószolgáltatásuk arányában rájuk eső részt, a tanyai szükségletek, a tanyaiak gazdasági kulturális, egészségügyi és egyéb céljaira fordítsák. Nem vizsgálta

a szerző, hogy a költségvetési autonomia mai korlátozottsága mellett nem volna-e lehetséges a községeket rászorítani a külterület gyarmati állapotának megszüntetésére s hogy mi volna ennek a módja. Mi, akik nemcsak az emberi igazságot, hanem a magasabb nemzeti érdekeit is keressük a társadalmi problémák megoldásánál, itt látjuk a tanyakérdés sarkpontját s nem mulaszthattuk el, hogy erre fel ne hívjuk a jóakarátú és a kérdéssel hivatottan foglalkozó szerző figyelmét.

A könyv harmadik fejezete a tanyástelepülés multját, a negyedik a tanyai közigazgatás jogforrásait ismerteti. A községek önzését és a felsőbb hatóságok gyámoltalanságát a szerző akaratlanul is eléggé feltárta. A tanyai közigazgatás jelen állapotát ismertető ötödik fejezet a jogszabályok sokszor igen bő kivonata, a végrehajtás ismertetése nélkül. A hatodik fejezet a külterületi lakosság statisztikáját adja a járásokig menő részletességgel. A hetedik fejezet a jogszabályok indexe és a tanya-kérdésnek elég bő irodalmi mutatója. (Nem teljes; olyan munka is hiányzik pl. mint a tanyai oktatásügyet és a nagy tanyai iskolaépítkezést több tanulmányban ismertető *Magyar népoktatás* c. 1928-ban megjelent könyv.) A könyvet 3 térkép egészíti ki: kettő a külterületi népességről, egy a külterületi iskolák számáról.

Szombatfalvy György.

TÁRSADALMI ÉLETTAN.

A tüdővész elleni küzdelem lehetősége és eredményei az Alföldön.

A sokat emlegetett és sokat hallott dolgok egy bizonyos idő múlva közhelyekké válnak: megszokják és valahogy elsikkad jelentőségük. Az alföldi tüdővést annyit emlegették, már oly sokszor vitatták meg, hogy alig kelt érdeklődést, némi borzalommal hallják és olvassák a pusztítás nagy számait, a kedvezőtlen halálozási arányt és mindjárt társítják avval a fogalommal, hogy csak sok pénzzel lehet nekifogni, tehát érdemlegesen úgy sem lehet vele foglalkozni, különben is hozzátartozik az alföldi klímához s ezzel még a felelősség kérdése is el van intézve.

A klímára vonatkozó kifogás már régen megdőlt: HAYEK könyvéből tudjuk hogy, az „őzondús levegőjű“ hegyes Tirolban ugyanannyi a tüdőbetegek száma, mint az Alföldön.

Az utóbbi évtized alatt azonban a tudomány szekere is nagyot haladt, különösen a tüdővészre vonatkozó ismereteink tértek le az elméletek csalóka útjáról és az eredmény a sziklaszilárdnak hitt tanok megdőlése volt.

Ki gondolta volna még pár év előtt is, hogy a tüdővész elleni küzdelemnek a szanatorium nem feltétlenül szükséges eszköze, mert ma olcsóbban el lehet azt az eredményt érni és sokkal egyszerűbben. Másfél év előtt a tüdővész elleni küzdelem nemzetközi ligájának gyűlésén megállapították, hogy a szanatorium egyáltalában nem az eszményi eszköz. Megállapították, hogy drága, mert építkezése, fenntartása sokkal költségeesebb (egyik szanatoriumunkban pl. csak a kokszt felfuvarozása mázsánként 80 fillér!). Nehézkesebb a kezelése, az ápolási költség egysége sokkal nagyobb. — *Dánia* képviselője bejelentette, hogy épen az említett ok miatt szanatoriumot többé nem építenek s ideálisnak a város kedvező helyén elhelyezett és elsőrangú orvosi erővel ellátott tuberkulózis kórházat tartják. Ugyanígy nyilatkozott a francia orvostudomány két legkiválóbb képviselője is. Legújabbán L. BERNARD állapítja meg, hogy a tüdővész elleni küzdelemben a collapsus therápiának — értve alatta a légmellkezelést (tüdőtöltést) és a sebészi eljárásokat — gyógyulási eredményei annyira kétségen kívül állanak, hogy a tüdővész elleni küzdelmek ma már e körül kell forognia.

Nálunk az alföldi városokban az eszménykép még mindig a szanatorium, ez az elérhetetlen cél, a drága, de ahol a betegek messze a várostól a szikes port legalább épen úgy mellreszívhatják, mint itt benn.

A városi tüdőbeteggondozó most ért el fennállásának öt éves évfordulójához és célkitűzése első pillanattól fogva az volt, amit L. BERNARD most követel. A meginduláskor számbavettük a lehetőségeket, meghatároztuk, hogy mit csinálhatunk s nem sok bölcsekedés kellett annak a belátására, hogyha nem akarunk tisztán iktatómunkát végezni a jelentkező és felkutatott betegek adatainak feljegyzésével — aminek magában semmi gyakorlati jelentősége nincsen — akkor nem is haladhatunk a tüdőbeteggondozó szokásos munkájának nyomdokain.

Mert hiába kutatjuk ki a beteget, annak elhelyezéséről és elkülönítéséről a hiányzó kórházi és szanatoriumi ágyak miatt nem gondoskodhatunk. Még aránylag a legkedvezőbb a gyermekek ápolási lehetősége, de viszont nem bölcse eljárás az, amikor feles munkaerő van arra, hogy a lyukas hordóba vizet hordjanak, de a lyuk elzárására gondolni sem lehet. Hiába he-

lyezem el a gyermeket szanatoriumban, vagy kórházban, ha amint hazajön, kénytelen visszamenni a beteg apa, anya vagy testvér erősen fertőző környezetébe.

Egyetlen lehetőségünk a betegek gyógyítása és kitanítása volt: kitanítani a további fertőzés megakadályozására, a betegség jelentőségének és tüneteinek felismerésére, s meggyógyítani annyira, hogy ne csak munkaképességét nyerje vissza, hanem szűnjön meg a fertőző képessége is. A fertőző betegek gyógyításában a fajlagos tuberkulin kezelés különböző módjainak általános jelentősége nincsen, az megmarad *egyéni* kezelésnek, nem jelent még annyit sem a már többször feltámasztott és agyonreklámozott Friedmann szer sem. Nem lehet gyógyítani recepttel sem, az egyetlen biztos a légmellkezelés és rokon eljárásai. Alapjában már ezt csinálják Pesterzsébeten is, avval, hogy az eredményt a ráadásul adott Friedmann szer javára írják, de a különben jól kezelt beteg ezt is kibírja.

A városi lakosság gyakorlatilag száz százalékban gümőkórral fertőzött, de ez távolról sem jelenti azt, hogy beteg is volna. A gyermekkori fertőzés lappanghat évekig, évtizedekig s akkor még mindig kiválthatja a betegséget számos olyan körülmény, amit sem az egyénnek, sem a társadalomnak nincs módjában kikapcsolni. A bánat, koplalás, szellemi és testi túlerőltetés mind kristályosodási pontja lehet a tüdővésznek, s a beteg férjét ápoló hitves a folytonos újfertőzés dacára egészséges marad, de az özvegyi bánat megadja a lökést a betegség megindulására.

Ilyen évtizedes folyamatnak a kezelésében, vagy megelőzésében pár hónapi szanatoriumi ápolásnak alig van jelentősége, különösen ha azt is tudjuk, hogy a tüdővész szakaszosan lefolyó betegség: a hónapokig tartó látszólagos gyógyulást újabb betegségi hullám követi. Az egyetlen megoldás az, hogy kezdetén kell a bajt felismerni, amikor még gyógyítható, ezt pedig a veszélyeztetettek rendszeres vizsgálatával s a felvilágosító munkával lehet elérni. Ma a légmellkezelés gyógyítási aránya 50%-on felül van, ha sikerül a korai kórisme, ezt az arányt még legalább 25%-kal lehet javítani!

Ezt az elgondolásunkat mindenben alátámasztja az a statisztika, amit ERNYEI főorvos állított össze nagy munkával gondozónk öt évi működéséről. Helyszűke miatt csak pár adatot közölhetek, bár minden egyéb adata a nagyközönség szempontjából is igen fontos tényekre vet világot. — Az egyik megállapítása az, hogy a férjes nők nagyobb arányszámmal szerepel-

nek a betegek között, mint a keresők. Férjes asszonyokat kellett mondanom az eltartott helyett, mert ebben a társadalmi osztályban eltartottságról nem igen lehet beszélni, az asszonyok kivétel nélkül dolgoznak, szintén keresők, azonkívül el kell látniok háztartásukat, szűlnek, szoptatnak, gondban élnek, társadalmi helyzetük határozottan rosszabb. Minden további magyarázat nélkül világos a kedvezőtlen arányszám oka.

Az elkülönítés lehetetlenségére és a családi fertőzés gyakori lehetőségére mutat rá a következő adat: a betegek 89.47%-a egy szobában, vagy egy szobakonyhas lakásban lakott és valamennyi közül csak egyetlen egynek volt fürdőszobája! Az elkülönítést a családon belül is meg lehet bizonyos fokig oldani, legalább másfél méter távolságot kell betartani a beteg elhelyezésében, ahol azonban a betegek az egészségesekkel ilyen tömegben laknak és 89%-ban kicsi, legfeljebb középnagy szobában, ott meg lehet próbálkozni vele — ahogy meg is tesszük minden esetben — de eredménytelenségén nem csodálkozunk. Öt év alatt az elkülönített betegek arányszáma 9.53-ról 10.16%-ra emelkedett, ami gyakorlatilag egyenlő a semmivel. Három adatunk van, ami föltétlen a gondozó munkájának eredményességé mellett szól. Az egyik a betegek keresőképességére vonatkozik: a többség, — 72.11% — keresőképes, az évek folyamán ez a szám, dacára a kedvezőtlen külső és belső körülményeknek, állandóan emelkedett. A másik adat is megegyezik az elsővel: ha könnyű, közepes és súlyos betegeket különböztetünk meg, úgy 64% sorozható a középső csoportba és csak 16.24 az utolsóba. A harmadik kedvező adat az, hogy az évek folyamán csökkent a nyílt gümőkóros egyének aránylag magasnak mondható százaléka: 42-ről 31.5%-ra!

A fertőzések nagyobb része (58.29%) a családon kívül történt, a családon belül a legmagasabb számot a testvértől való fertőzés mutatja (14.55%), itt éri el a gondozó a legszebb eredményeket is, mert bár nagy fáradtsággal, de állandó ellenőrzés alatt tartjuk a hozzátartozókat és legtöbbször csírájában sikerül a bajt elfojtani.

Alföldi viszonyainknak megfelelően a tüdővész leküzdésében a legnagyobb értékű munkát a gondozó-kórház végezhetné, s ez a legolcsóbb megoldás, aminek még a mai súlyos viszonyok között sincs akadálya. Az elve — amint azt már majd két évtizede lefektettem — az, hogy a gondozó pár kórteremmel volna kapcsolatos, ahova a betegeket a szükség szerint egy-két hétre mindjárt be is lehet utalni. A cél az egyszerűbb beavat-

kozások elvégzése s a betegek és hozzátartozók felvilágosítása és kitanítása, szorosan véve: oktató tanfolyam. Kis berendezéssel nagy forgalmat lehet lebonyolítani, jelentéktelen költséggel — alig 60.000 pengőbe kerülne —, de van egy nagy akadály: igen egyszerűnek látszik.

Dr. Kováts Ferenc.

KÉRDÉS.

55. kérdés. Markalf-útnak nevezik nálunk a mezei utak keréknyomai között, a homokon sokszor 30—40 cm. magasán megmaradó gazzal benőtt padkát, amely főként azáltal jön létre, hogy a két keréknyomból a felpuhított homokot a szél elhordja, a Markalf-út pedig tarackkal benőve

megmarad a földrészt magasságában.

Erdekes volna megállapítani, hogy mily vidékeken használják ezt az elnevezést s van-e a névnek valamely vonatkozása a Salamon király és Markalf-féle meséhez.

Kiskunhalas. *Nagy Szeder István.*

FELELETEK.

Feleletek az 50. kérdésre.

Hódmezővásárhelyen, mint általában az Alföldön a botnak a vastagabb végét mondják a *boldogabb* végének.

Nyíregyháza. *Kiss Lajos.*

„Jóllakott szegény, most oszt *boldog*“ (= meglegedett). „Financ nem jött! — *Boldog* is vagy, ugy-e? (= szerencsés).“

Szentes. *Sebők János.*

Feleletek az 51. kérdésre. 1. A vadászatra indulóknak szerencsét kívánni, valósággal sértésszámba megy. Ha valaki ezt teszi, biztosan balszerencsét hoz a vadászra.

2. Ha a vadászkutya, vadászat előtt, vagy vadászat közben a vadástól jobb oldalt üritkezik, nagy szerencsét jelent.

3. A vadászatra indulónak, ha már egyszer kiment a lakóházból és valamit bent felejtett, visszamennie nem szabad, mert aznap nem lesz hozzá kegyes Diana.

4. A vadászatra induló, ha vénasszonnyal találkozik szembe, aznap nincs vadászszerecséje.

5. Vadászat előtt idegen nőtől „csókot“ kapni, nagy szerencsét jelent.

6. Ha a vadász hídon megy keresztül, vigyázzon, hogy az árnyéka balról ne essen, mert szerencsétlen lesz azon a napon.

Szentes. *Zsoldos Andor.*

Feleletek az 52. kérdésre. A halász nem fog semmit, ha balkezes. Szatymaz. *Zsák József.*

1. Halásznak nincs szerencséje, ha indulás előtt „sok szerencsét“ kívánnak neki.

2. A tiszai halásztól soha sem szabad megkérdezni, hogy van-e hála, mert ez neki nem hoz szerencsét. Nem is válaszol az ilyen kérdésre. Hanem azt kérdezi az ember, „hogyan megy a halászat bátya“?

Szentes. *Zsoldos Andor.*

Nomád népek lángelméi.

Géza és Sarolt.

Az állattenyésztő és földműves kultúrák ismerete s a reánk maradt elég gyér történeti adatok alapján kíséreljük meg kialakítani a magyar történet képét 960 körül, amikor az augsburgi ütközet és Bizánc sikeres ellenállása a magyarság rabló kalandozásait szinte teljesen beszüntették.

A magyarság egész története nem más, mint folytonos küzdelem és alkalmazkodás a nehéz viszonyokhoz. Ennek megfelelően a vándorlások, a honfoglalás és a kalandozások korának magyarságát életmódjának és a foglalkozásoknak a különböző viszonyok szerint való változtatása és kombinációja jellemzik. Az eredetileg nomád állattenyésztő magyarság már kaukázusvidéki hazájában is rátér időnkint a földművelésre s a nomád kereskedelemre, amint azt jövevényszavaink tanúsítják.¹ Hasonlóképp ismétli magát a magyarság a X. század elején is, amikor a Duna-Tisza környékén és a Dunántúl sík-dombos vidékén állandóbban megtelepedve, újból eltér a kitünőleg nomád életmódtól. Árpád, Lél és a Balaton túlsó felén élő Bulesu törzsei a honfoglaláskori vezérkedés és a külföldi kalandozás révén jobban gazdagodnak s az általuk megszállott részek, a Dunántúl keleti fele és a Dunamellék jobban népesednek is. A gazdagság megszüli a békésebb élet utáni vágyat, amit csak erősít annak józan belátása, hogy a külföldi kalandozások már

¹ Hóman (Magyar történet I. 110.) utal arra, hogy az alán nyelvből kölcsönzött *vám, hid, vásár, vásárnap* szavainak a fejlettebb kereskedelmi fogalmak ismeretéről tanuskodnak, melyekkel még a kazár és bolgár kereskedelem kialakulása előtt, valamikor az V—VII. században, kaukázusi szomszédjaink révén ismerkedtünk meg. — Kaukázusvidéki földművelésünkre *alma, körte, szőlő (bor, seprő, szűr)* szavaink mutatnak. (Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása 172. Zichy István gróf: MNyK. I: 5, 63—64.)

nem hoznak megfelelő hasznót. A népesség szaporodása s az állandó letelepülés pedig lehetővé teszi a föld intenzívebb, beltérjesebb művelését. Árpád nemzetsége a letelepülő kultúra terjesztésében is előljár; a fejedelmi nemzetség tagjai a Duna mellékén és a Dunántúl keleti részében gazdag birtokosok.² A települtség és a földművelés felé haladó kultúra egy pár nemzedék alatt átalakítja a központi Dunamellék urainak eddig kitünőleg nomád állattenyésztő mentalitását. A letelepült földművelő úgy külső, fizikai alkatában, mint belső lelki világában nagymértékben elűt a nomád állattenyésztőtől. A földműves ember, még ha gazdag is, jobban együttműködik háza népével s ez bizonyos bensőséget teremt. A dunántúli meghódított szlovének nyelvéből vettük át az intenzívebb földművelés nem egy kifejezését, ami már a hódító és meghódított népek, de egyben a meghódított föld közötti szorosabb kapcsolatra mutat.

Mindezek alapján azonban teljesen hibás a magyar történet folyamat olyképen felfogni, hogy abban a kereszténységgel egyidejűleg előtérbe kerülő földműves kultúra egyszerűen az addig domináló állattenyésztő nomád kultúra helyébe lép. Az állattenyésztés intenzíven folyik tovább. A tiszamelléki részek magyarsága megmarad a nomád kóborló állattenyésztés mellett és csupán egyes helyeket száll meg tömegesebben, jórészt a folyók mellett.³

A nomád állattenyésztésen és a letelepült földművelésen kívül azonban a kereskedelem bizonyos megjelenési formái — amelyek már a kazár szomszédságban élő Don és Dnyeper vidéki magyarság IX. századára is jellemzőek voltak,⁴ — sem olyan idegenek a X. századi magyarságtól, mint azt általában feltételezzük. 973 körül „a kőből, mészből épült Prágába, hová szlávok, oroszok portékáikat vitték“, eljönnek „a magyar területről zsidók, moszlimok, törökök, magyarok“, s „árúikért, bizánci pén-

² L. Hóman—Szekfü I. A magyar törzsek elhelyezkedése térképét: Tétény, Taksony, Tas, Solt, Ölle (Árpád nemzetség), Megyer, Kurszánvára (Árpád törzs) a Duna mellett; Jutas, Fajs, Tarhos, Tevel, Tormás (Árpád nemzetség), Csák, Bicske, Szabolcs, Szalók, Baracska, Bikács (Árpád törzs) a Dunántúl.

³ L. Pais D. Anonymus térképét és Hóman—Szekfü: Magyar történet I. A magyar törzsek elhelyezkedése térképét.

⁴ V. ö. Ibn Rustát: „Amidőn a magyarok rabszolgáikkal *Kerh* elé érkeznek, a bizánciak eléjük jönnek s vásárt csinálnak velők. A magyarok rabszolgáikat nekik átadják s cserébe bizánci aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más bizánci árúkat kapnak“. (MHK. 169—170. Németh Gy. A honfoglaló magyarság kialakulása. 155.)

zükért, bőrneműeket, prémeket és rabszolgákat vittek haza magukkal.⁵ A Nestor-féle krónikából pedig tudjuk, hogy Magyarországból Bulgária felé ezüsttel és lóval kereskednek.⁶ A kalandozások is immár nem annyira nomád állattenyésztők terepszemléi, hanem inkább vagyon- és kincsszerző vállalkozások. Béke idején pedig a primitív kereskedelem a nomád és félnomád társadalmakban világszerte elősegíti a szerteszt lakó törzsek barátkozását, összekeveredését, létrehozza a vendégbarátság intézményét.⁷ Anonymus értesít róla, hogy Taksony idejében „bulár [bolgár] földről nagyon sok izmaelitával jöttek némely fölötté nemes urak: Billa meg Baks. A vezér Magyarország különböző vidékein földet adományozott nekik s még azonfelül a várat is, melyet Pestnek hívnak, örökre nekik engedte”.⁸ A kereskedő bolgárok beszüremkedése és a kazár törzsek beolvadása még inkább elősegítette a kereskedő hajlamok kifejlődését s az egymástól nomád módra elkülönülő törzsek keveredését. Az idegen népekkel való bensőbb barátkozás jele már Bulcsu konstantinápolyi látogatása is, amelyet egy pár évre rá, az erdélyi vajda „a hatalmas” Gyula látogatása követ s mindkettőt nagy kitüntetéssel fogadják Bizancban.⁹

A szerteszt lakó törzsek barátkozását s egymáshoz közeledését elősegíti és fokozza a fejedelmi nemzetség részéről Taksony fiának Gézának házassága, aki feleségül veszi a Bizancban kereszténnyé lett Gyula leányát, Saroltot. A hatalomban gyengült fejedelmi ház fia e házassággal biztosítja a központi hatalomtól elszakadni törekvő egyik leghatalmasabb törzsfő szövetségét, vagy legalább is békén létét. Ez a házasság nem jelent különösebb szakítást a nomád államisággal szemben, mert a nomádok általában endogámok s Gyula, mint Horka fia s Tétény unokája (Anonymus c. 6.) háza népével, nemzetségével együtt Árpád nemzetségéből szakadt ki. Hogy Gyula gazdag volt, igen valószínű. Gazdagsága is hozzájárult, hogy leánya, Sarolt kezéért sokan versenyeztek.¹⁰ Nomád fejedelmet a rab-

⁵ Pauler: A magyar nemzet története Szt. Istvánig 96., Georg Jacob: Arabische Berichte 12. Ibráhim ibn Já gúb után.

⁶ MHK. 375. — Hóman (Magy. tört. I. 110) utal arra, hogy az ezüstt zsákmányolás és idegen népek adója révén szerezhették a magyarok.

⁷ A nomád gallák minden idegent leölnek s csupán a főnököknek vannak vendégbarátjaik. (A. H. Post Afrikanische Jurisprudenz. I. 176.) -- L. a vendégbarátság kivirágzását az Ilias és Odisseia kulturájában.

⁸ Anonymus c. 57. — L. u. o.: „Ugyanabban az időben, ugyanarról a tájékról jött egy Hetény nevű igen neves vitéz”.

⁹ Konst. Porph. 40 f.; MHK. 128; Pauler Gy. i. m. 75.

¹⁰ Pauler i. m. 100.

lott préda, az idegen adó, vagy a kereskedés tehet gazdaggá s Gyula valószínűleg nemcsak kíváncsiságból járt Bizáncban, hanem kereskedelmi jellegű összeköttetések is közrejátszhattak útjában.

Nem lehetetlen, hogy az első polgári jellegű szervezkedés is Gyula udvarából indult ki. Gondoljuk meg, hogy az erdélyi vajdának már vára van: Gyulafejérvár.¹¹ Föltehető, hogy Gyula nem csupán a behódolt népek földváraira telepedett reá, hanem egyenesen városszerű székhelyet fejlesztett ki, amely mintája lehetett Géza székhelyének, Esztergomnak. Szent István későbbi székhelye is, az általa alapított dunántúli Fejérvár, Gyula székhelyével azonos nevű.

Sarolt férje, Géza, mint elsősorban nomád, de már kereskedéssel is élénkebben foglalkozó nép feje kerül a magyarság élére. Hogy a kereskedés a fejedelem szempontjából ebben az időben már mennyire fontos, mutatja az, hogy Géza uralkodása alatt már Esztergom a fejedelem székhelye, mely fekvésével a nagy folyón való közlekedést, a korai kereskedelem rendkívül fontos útját biztosítja. Valószínűleg a nyugat felé való kereskedés intenzívebbé válása hozza magával az eddiginél szorosabb nemzeti, illetve fejedelmi összeköttetéseket. Géza uralkodásának első tette, hogy 12 követet küld Szászországba, Ottó császár udvarába.¹²

A 12-es számból némi következtetéseket vonhatunk le a magyarság átmeneti, nomád kultúrából továbbhaladó kultúrájára nézve. A nomád kultúrákra kedvence számaik, a 2-es és annak multiplikációi jellemzőek. A 12-es szám tisztelete viszont a babyloniaiak időszámítása, 12 hónapos lunisolaris éve kapcsán terjedt el nyugat felé, föl egészen Skandináviáig.¹³ A kereskedő nomád népeknek van szükségük hosszú vándorútjaikban a csillagos ég pontosabb ismeretére. Egyiptom napéve a földművelés kapcsán — amely az aránylag kisebb időegységet, a *hetet* és an-

¹¹ V. ö. K. K. c. 15.: „Eratque iste Gyula dum magnus et potens, qui civitatem magnam Erdeliu in venatione sua invenerat, quae iam pridem a romanis constituta fuerat“.

¹² Pauler Gy.: A magyar nemzet története 1301-ig I. 22. Szilágyi: A magyar nemzet története I. 212. Marczali, a hildesheimi és altaichi évkönyvek után. (Thietmar II. 31 S. S. rer. Germ. 38. leg. Ann. Hild. a. a. 973. S. S. rer. Germ. 23 Annales Altahenses Maiores a 973. S. S. rer. Germ. ad Oefe 1891. 11.)

¹³ V. ö. Mahler E. Babylonia és Assyria 253. „Az évnek 12 óra, a nappalnak és éjjelnek 12—12 órára való oszlása Babyloniából van kölcsönözve“. Később kialakult a hatvanas beosztás, „amely azután a [babyloniai] számrendszerben is kifejezést nyert“. Hammurabi törvényeiben az 58, 111, 202, 234, 255, 274 pontokban szerepel a 60-as szám.

nak széteső napjait teszi központi időegységül — csak később válik nyugaton ismertté, mikor a babyloni kereskedelem révén a 12-es szám és annak a társadalmi szokásokban való felhasználása a görögöknél már régen ismeretes.¹⁴ Egyáltalán nem lehetetlen tehát, hogy a magyarok is a kereskedelem révén már keletről hozták magukkal a 12-es szám tiszteletét és szokásaikban, így a követek számának meghatározásában Géza idejében alkalmazták.

Az idegen népekkel való intenzívebb érintkezés és szorosabb kapcsolat nyitott utat hazánkban a kereszténységnek. A Bizáncban kereszténnyé lett Gyula magával hozott egy Hierotheos nevű, szentéletű barátot, kit Theophylactos konstantinápolyi patriárka »Turkia« püspökének szentelt fel.¹⁵ Hierotheos „sokat a barbár hamisságról keresztény hitre térített”.¹⁶ Ugyanaz történhetett, mint a kazár birodalomban — ott a zsidó kereskedők, itt a keresztyén papok hozzák magukkal az új hitet — az előkelők megtérnek, de maga a nép még egy emberöltőig pogány marad.¹⁷ Mindenesetre Gyula leánya, Sarolt lehetett az,

¹⁴ A trójaiak 12 tulkot áldoznak Pallasnak (Ilias VI.). Aias Salamisból, Odysseus Ithakából 12 hajóval jön Trója elé (Ilias II.). Trójában az aszszonyok házában 12 szoba van (Ilias VI.). Neleusnak 12 fia van (Ilias XI.). Achilles a harcban 12 daliát ölt le (Ilias XVIII.). Achilles Patroclus sírján 12 sariu ifjat áldoz fel (Ilias XXIII.). Achilles 12 tulkot érő tripóst tűz ki versenydíjúl (Ilias XXIII.). Hektor holtteste 12 hajnalig marad temetetlen (Ilias XXIV.). Niobének 6 fia és 6 leánya van (Ilias XXIV.); későbbi írónál azonban, valószínűleg a hebdomas elterjedése révén 7 fia és 7 leánya. Hogy a babyloni bolygójárású hét, a hebdomas úgy az egyptomiakhoz, mint az indiekhez, perzsákhoz és görögökhöz csak későbbi időkben származott át, arra nézve l. Houzeau: A csillagászat története 381—382. A zsidók is babyloni hatás révén tisztelheték a 12-es számot. Ismaelnek, Jákóbnak 12 fia van, Israelnek 12 törzse. — A rómaiak állítólag Egyiptomból (helyesebben Keletről) hozták a 12 táblás törvényt. A 12-es szám alapján voltak szervezve a legrégibb latin papságok, a Saliusok és az Arvások collegiumai, valamint az etruszk városi szövetségek (Mommsen: A rómaiak története I. 274.).

¹⁵ Pauler i. m. 75. Marczali i. m. 190. — Syclytész után.

¹⁶ Pauler i. m. 75. Marczali i. m. 190. — Syclytész után.

¹⁷ A kazárokrá nézve lásd Ibn Fadhlant (MHK. 214) „A kazárok moszlimokból, keresztényekből, pogányokból állanak, legkevesebb közöttük a zsidó, noha királyuk azok közül való s legtöbb a moszlim és a keresztény, bárha a király s a főurak zsidó valláson vannak”. Mas3udi szerint a „moszlimok alkotják az uralkodó elemet a kazár birodalomban, mert a király testőrei közülök valók”. (MHK. 256.) A zsidók Mas3udi szerint a moszlim tartományokból Harun al Rasid (— 809. K. u.) uralkodása alatt özönlöttek be, majd később (843-ban) a rumi (bizanci) birodalomból menekültek. (MHK. 255.). — A magyarok a hit dolgában engedékenyebb kereskedő kazárok s a rabszolgák révén valószínűleg már Levédiában megismerkedtek a kereszténységgel is s a különböző vallási felfogások mellett köztük a kereszténység is szórványosan elterjedhetett.

aki férjét, Gézát rávette arra, hogy a politikai eszélyességből is előírt (most már nem *keleti*, hanem az újabb földrajzi helyzetből adódó *nyugati*) kereszténységet elfogadja és uralomra juttatja. Géza 975-ben egész háza népével együtt fölveszi a német udvar által küldött Brúnó püspök térítő kezdeményezésére a kereszténységet. Az új hitet saját hatalmi körében céltudatos erőszakossággal fogadtatja el „fölötte kegyetlen“ azokkal szemben, akik ellenállást tanúsítanak. Ez a hit azonban még teljesen külsőleges, hatalmi jellegű. Géza belsejében megőrzi a nomádok kételkedő és babonákra hajló mentalitását s ez külső cselekvéseiben is kifejezésre jut. Amikor Gézát keresztény püspöke korholja, hogy pogány isteneknek is áldoz, a hatalmas nomád fejedelem gögjével vágja oda: elég gazdag és hatalmas vagyok ahhoz, hogy ezt tehessem.¹⁸ Népe is ilyen, színleg már keresztény, de belsejében még sok tekintetben pogány. A szomszéd cseh (prágai) püspök, Adalbert 994-ben Magyarországon járt, „e nemzet kereszténysége őt nagyon érdekelte“; Rómából „996 körül Sarolttal, a fejedelemasszonnyal kezdett levelezést“, később szomorúan állapítja meg: „e nő vezetése alatt kezdődött a hit, de a pogánysággal összevegyült ott a megfertőzött vallás és e lagymatag, ernyedtt kereszténység alábbvaló kezdett lenni a barbárságnál“.¹⁹

Az a szerep, amit a kereszténység felvételében Sarolt játszott, csak úgy magyarázható meg, ha előbb megvilágítjuk a nő szerepét a különböző társadalmakban s ezek alapján a magyarság kezdeti fejlődésének különböző szakáiban. A nő helyzete és megbecsülése más a nomád állattenyésztőnél, más a letelepedett földművelőnél s ismét más a kalandozó, harcias kereskedőnél. A pásztorember önmagában is lehet karakter: azzá teszi bátor harciassága, mellyel megvédeni képes tulajdonát, vagyonát s felesége nem más, mint vagyonának egyik értékes része. A földművelő ember jobban reászorul feleségére, mert a földművelésből fakadó vagyon és jólét az asszony irányító segítségével nélkül el nem képzelhető. A Fekete-tenger melléki magyarság házassági szokásaiban megállapítható a kétféle társadalmi helyzet közötti átmenet. Gardizi szerint a magyaroknál a vőlegény a menyasszonyért a menyasszony apjának több vagy kevesebb lóból álló vétel-árat (kalymot) fizet, a menyasszony apja viszont a menyasszonynak menyét-, hód-, evet-, nyest-,

¹⁸ „Inquit, divitiae mihi habundant et ad haec agenda libera facultas et ampla potestas est“ Thietmar M. G. S. S. III 862.

¹⁹ Marczali i. m. 226. Brúnó, Vita S. Adalb. Script. IV. 603. 16 fej.

rókaprémekből álló meghatározott számú (10 darab) hozományt ad.²⁰ A menyasszonyért fizetett vételár nomád népeknél általában szokásos, kifejezése annak, hogy a nő szépsége, előkelő származása folytán, de mint a nomád háztartás hasznos tagja is értéket képvisel.²¹ Az azonban, hogy a menyasszony apja a menyasszonnyal *hozományt* ad és pedig sokszor igen szigorúan meghatározott formában, csupán földművelő és kereskedő népeknél szokásos, ahol a férfi és a nő viszonya bensőbb, szorosabb jellegű. Ezáltal jut kifejezésre, hogy mind a két fél a házassággal csupán nyers a férfit az asszonyt a bensőséges viszony alapján megbecsüli. Asszony = királynő szavunkat a Kaukázus-vidékén az alánoktól vettük át!

Mindezek mellett a földművelő életforma sem teszi lehetővé, hogy benné női egyéniségek, irányító szerepű női személyiségek fejlődjenek ki. Csupán a kereskedő társadalom s a vele rokon kalandos, vagyis szintén kereskedő *nomád* társadalom alkalmas a női karakterek kibontakoztatására. A vállalkozásokban, kalandozásokban távollevő férj helyett az otthonmaradt asszony vállaira hárul a szerzett vagyon megőrzése, megvédése, gyümölcösztetése. Az otthonától messze kalandozó, kincseket szerző, ügyes, cseles, de vitéz Odysseusnak, minden kereskedő ember mondabeli példaképének, a szép, hű és okos Penelopeia a felesége, aki fiát gondosan neveli s a vagyonpusztító kérők minden kártevését számon tartja. A kereskedéssel is foglalkozó egyszerűbb társadalmakban már gyakori típus az uralomra termett, eszes, ügyes, politikus asszony.²² A kalandozások idején kerülhetek a magyar társadalom széles rétegei a kereskedő nomád-ság életmódjába s minden bizonnyal ekkor jelent meg először s ettől kezdve lett jellegzetes alaptípus az eszes, határozott, magát, férjét és vagyonát megbecsülő és megőrző „kardos asszony“.

²⁰ Tagányi Károly: A hazai jogszokások gyűjtéséről, Ethn. XXVIII. (1917) 202. A gróf Kuun Géza által fordított Garoizi szöveg (MHK. 192—193) helyesbítése.

²¹ Hogy a nomád ember az asszonyt mire tartja, arra nézve l. A. Brehm: Az északi sarktól az egyenlítőig. 293: „Ugy megbecsüljük mi a mi feleségeinket, mint a jó poroszkáló paripát, mert egyik is megfizethetetlen, mondá nekem kirgiz barátom“. A kirgiz még szerelmesét is legértékesebb vagyonával, lovával méri: „Mátkám, mátkám, én kis mátkám, Sötét kanca csikaja te“. (Brehm i. m. 255.)

²² L. pl. Babyloniában Semiramis mesealakját. A babyloniaknál az asszony már Hammurabi korában hozományt kap. (Mahler: Babylonia és Assyria 115.) — L. az egyiptomi történetben Hatsepszutot és Nitokrist; Hatsepszut idejére esik a Punt (Dél Arábia) felé irányuló nagy kereskedelmi vállalat (Mahler: Az ókori Egyptom 68.)

Nem véletlen tehát, hogy ekkor jelenik meg a magyar történelem első női egyénisége: *Sarolt*.

A magyarság honfoglalás utáni letelepedésekor a X. században az asszony súlya a családban és a társadalomban föltétlenül méginkább megnövekedett. Ő lehetett az, aki a biztosabb hasznót nyújtó intenzívebb földművelés szavait és módjait átvette a jórészt szláv nyelvű rabszolgáktól és belső cselédségtől.²³ Ugyancsak az asszonyok lehettek a kereszténység elfogadásának előkészítői is.²⁴

A nomád állapotból alig hogy kialakult, de már élénken kereskedő társadalom fejedelmi képviselőjeként áll előttünk Gézának és Saroltnak egymást kiegészítő, de egymáshoz annyira hasonlatos alakja. Sarolt, ép úgy mint férje, szilaj, szenvedélyes természet. Gézáról írják a krónikák, hogy „fölötte kegyetlen ember volt és sokat ölt meg hirtelen haragjában“ s „mildőn keresztény lett, dühöngött alattvalói ellen“, Saroltról pedig, hogy szerfölött ivott, katona módjára ülte meg a lovat és egyszer dühös indulatában egy embert agyonütött.²⁵ De ez az asszony parancsolni is tudott, mintha férfi volna s befolyást gyakorolni

²³ L. Hóman—Szekfü: Magyar történet I. 167. „A földet művelő, erdőirtó szolganépség hasznos és az úrnak jövedelmező kulturmunkát végzett s megkedveltette a magyarokkal az intenzívebb mezei gazdálkodást“. U. o. „A honfoglalás előtt frank vagy bolgár államszervezetben élt szláv szolgáik, külföldről hozott foglyaik s a nyugati és bizánci udvarokkal való közvetlen érintkezés révén új fogalmakkal ismerkednek meg s ezek jelölésére idegen — szláv és német — szavakat vesznek át (*molnár, ablak, ajtó, oszlop, asztal, nyoszolya, cső, csöbör, villa, kapca, deszka, borona, kasza, járom, gereben, rozs, csép, lencse, ecet, borostyán, szamár, galamb, gerlice, bolha, csuka, igric stb.*)“.

²⁴ Hogy az erdélyi Saroltnak és magával hozott háza népének a kereszténység és a földműves kultúra első terjesztésében különösen jelentős hatása lehetett, az abból is kitűnik, hogy az általánosabb jellegű egyházi fogalmak közül elég sok *bolgár-szláv* szó jött át nyelvünkbe. (*Kereszt, feszület, oltár, barát, zarándok, keresztel, koma, vecsernye, zsolozsma, karácsony, szent, angyal.*) A hét szavai szintén bolgár-szláv eredetűek és a földművelés fokozottabb megindulására mutatnak (*szerda, süket lcsütörtök, péntek, szombat*). Az egyház belső életére vonatkozó kifejezések viszont pannóniai szláv közvetítéssel gyarapították nyelvünket (*advent, alamizsna, apát, apostol, bérmál, cella, cinterem, csuka, diák, eretnek, esperes, husvét, kármza, malaszt, orgona, paradicsom, parázna, pilis, plebános, pokol, pünkösd, remete*). Ehhez járult később a cseh, német és orosz térítők és bevándorlók hatása (cseh *dusnok, érsek*, olasz *ereklye, pogány* stb.). Itt is az történt, hogy az átvétel a kereskedés révén az egyházi élet s a földművelés általános kifejezéseivel indul meg s később terjednek el a belsőbb egyházi élet s az intenzívebb földművelés kifejezései. (V. ö. Hóman—Szekfü: Magyar történet. I. 170. Melich J. A magyar nyelv szláv jövevénei. MNyK. 289. skk.)

²⁵ Gézáról I. Thietmar IX. 4. Saroltról Marczali i. m. 210. Brunó, Vita S. Adalberti 23 fej. Script. N. K. 607. után.

férjére úgy, hogy „annak birtoka, uralma voltaképen övé volt”.²⁶ Az a körültekintő politika, mellyel Géza és Sarolt az elfogadott új hit megerősítését s a vagyon és hatalom biztosítását egyaránt szem előtt tartják, azt mutatja, hogy nomádos szélsőségeik mellett is e két ember már magasabb kultúrfokot képvisel. Politikájuk tengelye az, hogy keresztény hitben nevelt fiuknak, Istvánnak az utódlást mindenkép biztosítsák. A vezérek és a nép Géza unszolására már életében elismerték fiatal utódját fejedelmüknek.²⁷ Az ágak és nemek szerint szét-szórva élő magyarságnál — amely már keleten is a legvitézebb, legtekintélyesebb, férfikorban lévő törzsfőt választja fejedelméül — a hatalom nyomása alatt történt beleegyezéssel még nem volt eléggé biztosítva az utódlás. Géza és Sarolt e hézagokat ügyes házassági politikával fonják össze erős, összetartó szövetté: fiuk házasságával a leghatalmasabb külső szomszéd, a bajor felé fordulnak. Az új családi szövetség célja az, hogy a nemzetben még meg nem erősödött egyenes öröklési rendet s vele a nyugatias kereszténységet szilárdítsák, az elszakadásra és támadásra mindig kész hatalmas törzsfők és más, a pogánysághoz szító urak előtt félelmissé tegyék s egyúttal a külföldi esetleges támadást is leszereljék. István feleségével, bajor Gizellával, aki „a római császárok kiterjedt rokonságából való”, 996-ban nem csupán térítő, hanem vitéz kalandorok, új vendégbarátok jönnek be, akik kincs- és hatalomvágyban a politikai házaspárral tulajdonképpen lelki rokonok. A bajor Wecelint, a sváb Huntot és Pázmánt, a tanbergi Tibeltot, Géza szívesen fogadja, birtokokat adományoz nekik és részben ők lesznek azok, akik István uralmát a fellázadt magyarok ellen megvédelmezik. Géza és Sarolt leányaival is hasonló politikát követ. 986-ban nőül adja az egyiket a keresztény hitre tért lengyel Miciszláv fiához, a későbbi vitéz Boleszlávhoz, a másikat pedig a kazár (kabar) törzsből származó Abához, hogy így az új hatalom: István uralma kelet felől is biztosítva legyen.²⁸ A három házassággal kezdetét veszi az Árpádok nagyszerű, nyugat és kelet felé egyformán tekintő házassági politikája.

Az elsőszülött utód hatalmának, tekintélyének s gazdagságának biztosításával a fejedelmi házaspár összes céljai végső befejezést nyernek. Nem kitünőleg családi jellegű célkitűzés

²⁶ L. Bruno i. h. és Pauler Gy. A magyar nemzet története 1301-ig I. 22.

²⁷ Pauler Gy. Magy. Nemz. tört. Szt. Istv. 110. Legenda maior c. 3. Leg. maior c. 5. után.

²⁸ V. ö. K. K. 44 Flor. II. 146. és Thietmar N. 58.

volt ez, ahol a család, a hatalmas dinasztia java lebeg a család-fő s a családtagok szeme előtt — amint késői századok mulva a Habsburgoknál — hanem a harcias nomád törzsfő patriarchalis gondoskodása kapcsolódik a hatalmas és vagyonszerző kereskedő öröklést biztosító politikájával.

Géza és Sarolt a második étappe-ot jelentik a magyar történetben a nagy egyéniségek, lángelmék vonalán. Az a mód, ahogyan a fejedelmi hatalmat s vele a szétesett magyarság egységét helyreállították, a kereszténység felvételének döntő elhatározását keresztülvitték s Szent István történeti feladatának lehetőségeit megteremtették, lángelméjű egyéniségek alkotását mutatja. Gyér adataink mellett nem tudjuk lemérni, hogy ketőjük közül ki volt a határozottabb, a lángelműbb egyéniség: Sarolt nem kevésbé lehetett az, mint Géza. A mi számunkra, de valószínűleg a saját koruk számára is ketten jelentik egy lángelme egyéniségét és alkotó munkáját.

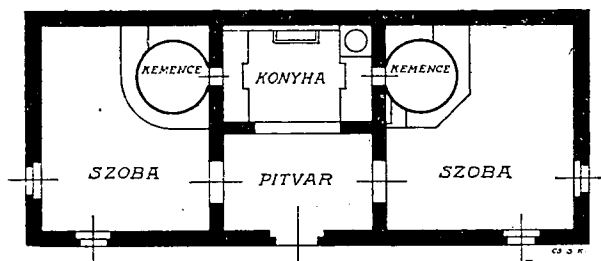
Talán szokatlan a lángelméket ilyen kettősségben felfogni. A saját korunk szemléletmódja az, ami megteveszt, félrevezet bennünket. Mint emberideált keressük akár a múltban, akár a jelenben a nagy egyéniségeket, akik képesek nagyszerű célokat kitűzni s mindennel dacolva eredményesen véghez is vinni. Az ilyen felfogás azonban alig más, mint emberies romantika, az individuum túlzó kiemelése. Mindenesetre szép és tökéletes dolog célhoz érni, folyton a saját akaraterőnk által vezetettve. Vannak azonban helyzetek, amelyek egyenesen megkövetelik a munkatársat, a külső segítséget. Vannak feladatok, melyeket csupán egy és vannak feladatok, amelyeket csupán több ember tud véghezvinni. Ilyenkor a lángelme úgy segít magán, hogy szövetségeseket keres, akik nélkül gyakran nem is tudta volna egyénisége és alkotása teljes harmóniáját kifejleszteni. Bizonyos korokban a fejedelem vagy a politikus nem érnek el nagyszerű sikereket másként, minthogy elsőrangú segítőtársuk, esetleg női másuk van, aki a maga nemében szintén lángelme s aki sokszor a társ időelőtti kidöltével maga ér el a vállalt irányban nagyszerű sikereket.

Az egyiptomi Hatsepszut és Nitokris, a babyloni Semiramis, az orosz Igor felesége Olga, aki fölveszi a kereszténységet s akiről unokája Vladimir bojárjai úgy emlékeznek meg, mint a halandók legbölcsebbikéről, ezek közül való. Géza és Sarolt — akiknek bölcsessége elfogadtatta velünk a kereszténységet — első kivirágoztatói egy magasabb, fejlettebb kultúrának, s méltán állanak úgy előttünk, mint két, egymást nagyszerűen kiegészítő lángelme!

Bibó István.

A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.

Szegedi tüzelő- és fűtőberendezések a XVIII. században é. alatt a Dolgozatok 1931. évfolyamában megjelent értekezésemben fennmaradt egykorú tervrajzok alapján bemutattam és részletesen leírtam a szegedi XVIII. sz.-beli tüzelő- és fűtőberendezéseket. Nem terjeszkedtem ki e cikk keretében annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy volt-e ezeknek a városi, úri konyháknak és tüzelőberendezéseknek valamelyes hatásuk a szegedi és a szegedvidéki magyar parasztházra, de már jeleztem ott, hogy e kérdéssel más alkalommal kívánok foglalkozni. Ezt az ígéretemet igyekezem most teljesíteni: megvilágítani a szegedi és szegedvidéki parasztház és parasztkonyha, valamint a tüzelőberendezés eredetét és fejlődését és tisztázni a fenti cikkben leírt szegedi úri házakhoz való viszonyát.

1. ábra.

A szegedi parasztház kétségtelenül a magyar parasztház ama típuscsoportjába tartozik, amelyet *alföldi háztípusnak* szoktunk nevezni. Ennek az alföldi háztípusnak leggyakrabban előforduló, tehát tipikus mai alakja a háromosztatú ház, amelyben két szoba között pitvaros konyha van. (1. ábra.) Mivel pedig ebben a házban több tűzhely van, t. i. a szobában vagy szobákban zárt kemence, a konyhában pedig nyílttűző tűzhely, ezért ezt a házalakot sokan *felnémet* típusúnak mondják, mert ezt a házat is a két külön, zárt és nyitott tűzhely jellemzi. Tagadhatatlan csakugyan, hogy a mai alföldi s így a szegedvidéki ház is ebben a tekintetben hasonlít a felnémet házhoz. De nagy kérdés az, hogy miképpen jutott ehhez a mai alakjához és tüzelőberendezéséhez: genetikusan kapcsolatban van-e a felnémet házzal, vagy pedig más módon, talán újabb időben kapta ezt a típusjellegét?

Amit BÁTKY ZSIGMOND erről a háztípusról mond az (valószínűleg szándéka ellenére) az első feltevést látja bizonyítani. Szerinte ugyanis „a legkorábbi alföldi magyar ház egysejtű, tűzhelyes ház volt, középen fekvő négyszögletes tűzhellyel. Ehhez jött később, talán Dunántúlról, egy szláv fűtőkemence, amivel a tűzhely lócaalakúvá vált, s a kemencével együtt a sarokba került“. (Népr. Ért. XXII. 134.). Ez az eredeti főhelyiség azután, mikor primitív szerkezetű kéményt kapott, „megkisebbedett és egy közfal beiktatása által két részre, *konyhára* és *pitarra* vált szét“ (u. o. 131.) „Az egysejtű helyiséghöz azután a német kályhás helyiség, vagy szoba csatlakozott, a konyhabeli ősi kemence pedig helyenként középpadkás főzőtűzhellyé zsugorodott, helyenként viszont egészen eltűnt, s csak a sarokpadkás tűzhely maradt meg“ (u. o. 134.).

Ha ez csakugyan így volna, akkor az *alföldi magyar ház* is egészen úgy alakult volna, ahogy a *felnémet ház*. És akkor igazuk volna azoknak, akik az ősi magyar házat felnémet eredetűnek mondják. Ennek azonban szerintem ellentmondanak mindenképp a *nyelvi bizonyítékok*. Ezeknek fontosságát és bizonyító erejét pedig felesleges külön hangsúlyozni.

A *felnémet háznál* valóban a mai *konyha* volt valamikor a ház főhelyisége, amit abból is láthatunk, hogy ezt még most is gyakran *Haus*-nak nevezik, sőt vannak német vidékek, ahol a konyha előterét (a magyar pitvart), sőt még a konyha előtti tornácot mondják *Haus*-nak. Ennek az a magyarázata, hogy az egykori *Haus*-nak az a része, ahol főztek, a latin *coquiná*-ból lett *Küche* elnevezést kapta, úgyhogy a *Haus* elnevezés csak a konyha előterén és esetleg még a tornácon maradt meg. (MERINGER, Das deutsche Haus, 25). A *felnémet ház osztódás* útján fejlődött tovább. A tűzhelyes helyiségből elválasztottak egy kisebb részt és ez lett a hideg kamara. Ez később meg-nagyobbodott, s mikor zárt kemencét (kályhát) tettek bele, *Stube*, fűthető szoba lett belőle.

Ezzel szemben az *alföldi magyar ház* az én nézetem szerint nem osztódás, hanem *hozzátoldás* útján fejlődött. Ha osztódás útján kapta volna mai alakját, mint a felnémet ház, vagyis a *házból* előbb konyha + kamara lett volna, majd az utóbbiból fűthető szoba, akkor érthetetlen volna, hogy a konyhát seholsem mondják *ház*-nak, de a fűthető szobát igenis sokfelé nevezik s így régebben valószínűleg mindenütt így nevezték. Ez kétségtelenül arra mutat, hogy az *alföldi ház* mai konyhája sohasem volt a ház főhelyisége, mint a felnémet házban, ellen-

ben az volt a mai szoba. Eszerint valamikor a mai szoba, az egykori ház, volt az egyetlen tűzhelyes helyiség és a mai konyha a pitvarral együtt későbbi hozzátoldás. Igen fontos bizonyítéka ennek az is, hogy az ország igen nagy részén Bihar megyétől Komárommegyéig és Tokajtól Szegedig (l. MTSz.) mindenfelé *pitvar*nak nevezik a konyhát.

Hogy milyen tűzhely volt ebben az ősi helyiségben: egytűzű nyitott tűzhely-e vagy kéttűzű főzhely + kemence, azt ma persze már nem tudjuk megállapítani, mert ennek az Alföldön semmi nyoma nem maradt. (A kecskeméti múzeum ásatásai alkalmával előkerült házak és tüzelőberendezések itt nem jöhetnek tekintetbe, mert későbbi időből származnak). De annyit mindenesetre feltételezhetünk, hogy ez az ősi helyiség eredetileg ú. n. füstös ház volt, vagyis kéménytelen, esetleg ablaktalan ház, amelyből a tűzhely füstje a nyitott ajtón, meg a fedél résein át távozott.

Ennek az ősi egysejtű háznak volt bizonyosan valami fedett, talán oszlopokon nyugvó tetővel ellátott előtere, *pitvara*, amilyen már a történelem előtti korban is honos volt Kelet-európában és hazánk területén is, az, amelyet a régészet „megarontípus“-nak mond. Ebből az eleinte nyitott pitvarból fejlődött egyfelől Erdélyben a mai székelyház *eresze*, Magyarország többi részén ellenben különösen az Alföldön, a mai *pitvaros konyha*. A nyitott előtérből idővel körülfalazott helyiség lett, még pedig valószínűleg akkor, amikor a nyitott főztűzhelyet a házból ide kítették. *Konyha* akkor lett belőle, amikor a városi polgári vagy úri ház utánzásaként, főleg pedig hatósági beavatkozásra *kéményt* építettek a tűzhely fölé. A mestergerenda alkalmazása a tűzhelyes pitvar mennyezetét két egyenlő részre osztotta, így a kéményt a helyiség egyik felére állíthatták, a tűzhelyes rész fölé s ez lett a *konyha*, a kémény nélkül maradt másik fele megmaradt régi nevén *pitvar*nak. BÁTKY (Népr. Ért. XXII. 131.) azt mondja, hogy az alföldi, néhol *pendelykémény*nek mondott kémények még nem igazi kémények, hanem a tűzhely fölé boruló, kürtővel ellátott cserények tovább fejlődött formái. Ezek azonban építészeti-technikai szempontból nézve igazi és valódi kémények, egészen olyanok, mint amilyenek a városi házak kéményei voltak még a 18. században is. Csak abban különböznek amazoktól, hogy alföldi, paraszti építőanyagból készültek. Az alföldi nép nem boltozhatta kéményét égetett téglából, mint a városi lakó, mikor házának a fala ezt el sem bírta volna, hanem alkalmazta a

sok mindenre használt ősi alföldi építőanyagot: a sárral bevont vesszőfonást.

Mindebből tehát világosan kitetszik, hogy az alföldi magyar parasztház fejlődésében az egysejtű helyiség nem osztódott, mint felnémet vidékeken, konyhára és kamrára, melyből utóbb fűthető szoba lett, hanem ellenkezőleg, az ősi helyiségből (a ház-ból) lett idővel a szoba s ehhez csatlakozott utóbb a pitvarból fejlődött nyílttűzű konyha. Nem a szoba az új helyiség a házban, hanem a *konyha-pitvar*.

Ezzel természetesen megdől ama további elmélet is, amely szerint a konyhabeli ősi kemence helyenként középpadkás főzőhellyé zsugorodott, helyenként viszont egészen eltűnt volna. (Népr. Ért. XXII. 134.). A szegedvidéki konyhában ugyanis nem volt ősi kemence s valószínűleg a többi alföldi házában sem. Ha volt kemence, akkor az a házban (a mai szobában) volt, s ott is maradt, csak az alakja és a szerkezete változott meg idővel. Ez persze főképen a *szegedi és szegedvidéki* házra vonatkozik, mert vizsgálódásaim és személyes tapasztalataim e kérdésben csak erre a területre szorítkoznak, de valószínűnek tartom, hogy általában az *alföldi háznak* is ez a fejlődéstörténete.

Mielőtt azonban tovább mennék s a következőkben a tűzhely és kemence fejlődésének kérdését vizsgálnám, meg kell említeni a következőket. A fent említett ősi alföldi háztípusból itt Szeged vidékén nem maradt meg semmi, még a nyoma sem, s azt hiszem másutt se igen. Elpusztította a török hódoltság kora, amely az alföldi település és házépítés folytonosságát több mint kétszáz esztendőre megszakította. A ma fennálló alföldi parasztházaknak még a legeldugottabb helyen álló legrégibb példányoknak sincsen már semmi közük a török hódoltság előtt itt létezett házakhoz. Csak az *építőanyag* maradt ugyanaz, mint régen, — és a házra vonatkozó *nyelvi emlékek*. De ha feltételezzük, hogy pl. a nagyobb mezővárosokban, amelyek átérték a török hódoltságot, mégis megmaradt az ősi magyar alföldi ház, az sem sokáig maradhatott meg eredeti alakban, mert a városi építkezés hatása alatt lassanként átalakult, majd egészen el is enyészett. A mai, vagy a 18. század óta ismert szegedvidéki magyar falusi vagy tanyai parasztház alakjának nincsen semmi köze a valaha itt létezett régi magyar házhoz. A magyar nyelvjárások térképe világosan mutatja milyen sokfelől jöttek azok a magyarok, akik a visszafoglalás után újra telepedtek az alföld elpusztított vidékein s ez a sokfelől jött nép

valószínűleg sokféle háztípust is hozhatott magával. De még fontosabb ennél, hogy volt akkor mindenfelé az újraterelítést irányító központi szerv, a hatóság, a földesúr, a katonaság, amelyek közös tervek szerint építették meg a telepések házait. Pl. A Szegedhez közeledő torontálmegyei telepítések alkalmával a bécsi katonai mérnöki hivatalok készítették a parasztházak tervrajzait (GRIZELINI, Gesch. des Temesvarer Banats). A szintén szomszédos Bácska telepítésekor ugyancsak a hatóság rajzoltatta meg a parasztházak terveit és szigorúan őrködött azoknak pontos betartásán. Az osztrák háztervezők, építésszek, katonai mérnökök, bizonyára nem magyarországi házakat vettek mintául terveik elkészítésénél, hanem az ő hazájukbeli típusokat és alighanem az akkori városi házakat utánózták, egyszerűbb, olcsóbb kivitelben. Ez magyarázza meg azt, hogy miért találunk ma a német és osztrák házkutatók felnémet háztípust a magyar Alföldön, a Bánátban, Bácskában, a Szerémségben, le egészen Boszniaig.

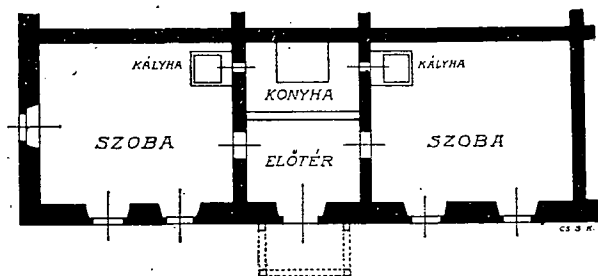
Ezek után nem csodálkozhatunk, ha látjuk, hogy mennyire hasonlítanak a bánáti és bácskai házak például a szeged-vidéki magyar házakhoz, vagy fordítva. Sőt ha tovább megyünk s összehasonlítjuk a mai szegedvidéki parasztházat a régi, 17–18. századbéli szegedi városi házakkal, akkor egészen világos, hogy a mai szegedi parasztház ennek a régi, német-osztrák eredetű városi háznak (akár hatósági rendeletre, akár önként keletkezett) paraszti másolata.

Más helyen ismertettem fennmaradt régi tervrajzok alapján a szegedi 17. és 18. századbéli tüzelő- és fűtőberendezéseket. (Dolgozatok, VII. 1931. 213–226). A részletekre vonatkozólag utalok erre az ismertetésemre, itt csak annyit említek meg, hogy a mai szegedi és szegedvidéki magyar parasztház alaprajzi megoldására, a háromosztatú, középen konyhás elrendezésre, a konyha alakjára, a tüzelőberendezés szerkezetére teljes és tökéletes analógiákat találunk a szegedi 18. századbéli városi német polgári és katonai hatóság által épített lakóházakban.¹ Nem az akkori szegedi magyar polgárok házáról van szó, hanem katonatisztek, a katonaeorvos, mérnök, a várparancsnok lakásáról, téglából épített földszintes és egyemeletes kincstári városi házakról. Mindezeknek a lakásoknak a *konyhájá* olyan rendszerű volt, mint amilyen ma a szegedi és szeged-

¹ Szeged város belterülete a 17–18. században túlnyomólag német, szerb és dalmata lakosságú volt, a földművelő-állattenyésztő magyarság Alsóvároson és Felsővároson lakott.

vidéki parasztházak konyhája. Volt a lakások között olyan is, amelyben a két szoba és a konyha elhelyezése és a lakás bejárata, tehát az egész alaprajza is egészen olyan volt, mint a mai magyar parasztházé. (2. ábra).

Nyilvánvaló, hogy ezek a katonai városi házak osztrák városi házak mintái után készültek. Ez az akkori idők poigári városi lakóház-típusa volt, amelynek a mintájára nemcsak Szegeden építkeztek, hanem mindenhol, ahová a bécsi kormányzat hatalma elért. Ma már Szegeden természetesen nem áll fenn egyetlenegy ilyen ház sem. Az eltelt kétszáz év alatt nagyon fejlődött a házepítés, más házformák és újabb, jobb tüzelőberendezések jöttek azóta divatba. De még a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben magam láttam ilyen berendezésű házakat a délvidéki bányavárosokban, amelyek tudvalevőleg egészen a 19. század közepéig közvetlen osztrák kormányzás alatt állottak.

2. ábra.

Az ilyen eredetű 1775–76. év körüli szegedi városi konyha alakja és berendezése a következő volt: A konyhának szolgáló, rendszeren hosszúknak négyszögű helyiség két részre volt osztva, ez az osztás azonban legtöbbször csak a mennyezeten volt látható, amennyiben azt egy vízszintes vastag gerenda s egy felette levő faldarab egy előlső menyezetes és egy hátsó nyitott-kéményes részre osztotta. A szegedvidéki parasztház konyhájában szokásos két oldalsó falrészlet, amely nyilván a vízszintes mestergerenda jobb alátámasztására szolgál, a szegedi városi ház konyhájában is előfordul. A helyiség előlső részének *előszoba-pitvar* rendeltetése volt, a hátsó rész pedig a tulajdonképeni *konyha* volt, felső részében nyitott sátoralakú kémény aljával s ez alatt tűzhellyel. A *tűzhely* mindig asztalmagasságú volt, szélessége és hossza is körülbelül egy nagyobb asztal méreteinek felelt meg. Rendszeren a konyha hátsó fala

mentén állt, vagy a középén, vagy a sarokban. Volt azonban olyan tűzhely is, amelyet mind a négy oldalán lehetett körüljárni. Hasábalakú teste valószínűleg téglából épült, de lehet hogy földből és vályogból volt rakva, a tetejét azonban mindig egy sor téglá borította. *Sütőkemence* soha sem volt a tűzhely testébe beépítve.

A konyhát két részre osztó vízszintes gerenda s a rajta ülő faldarab arra szolgált, hogy a szabadon terjengő tűzhelyfüst ki ne szálljon a konyha elülső, pitvaros részébe, azonkívül ezen a falrészen s a konyhai rész másik három falán nyugodott a nyitott kémény sátorá. A kéménysátor alakja csonka gúla alakú vagy dongaboltozatnak megfelelő félhenger formájú volt s téglából volt falazva. A kéménysátor folytatását képező kémény olyan bő nyílású volt, hogy azon egy ember (a kéményséprő) kényelmesen végigmászhatott.

Külön *sütőkemence* a tervrajzon feltüntetett 31 lakás közül csak négyben volt, még pedig a legelőkelőbbekben. Alakja mindig négyyszegletes és hasábalakú és mérete meglehetősen kicsi, úgy hogy valószínűleg nem kenyérsütésre, hanem csak tésztaeműiek és pecsenyék sütésére szolgálhattak. A sütőkemencék nem voltak egybeépítve a tűzhellyel, hanem külön álltak a konyha sarkában. Két lakásban külön megépített *katlan* is volt, ez úgy látszik akkor még újítás lehetett, mert csak a két legelőkelőbb lakásban volt meg, a várparancsnok házában és a Staabs Medici Quartierban. Az alakja olyan volt, mint a mai parasztkonyhabelié.

Az előbbieket ismerete után egészen nyilvánvaló, hogy a szegedi és szegedvidéki parasztház konyhája pontos másolata a régi tervrajzokon ábrázolt városi konyháknak. Úgy képzelem, hogy a német katonaság tisztjeinek és tisztviselőinek ez az akkor bizonyosan előkelőnek tartott konyhaformája először elterjedt a városi polgárok, kereskedők, iparosok házaiban, azután utánózták a módosabb földmívelők s végül idővel általános lett a divatja. Az úri házak konyhája azonban az idő folyamán tovább fejlődött, a megmászható, nyitott boltozatú kémény helyére szűk csövű, erősebb huzatú, ú. n. orosz kémény került s ennek következtében a konyhában a füst nélküli főzést lehetett megvalósítani a takaréktűzhely felállításával. Így keletkezett az ú. n. „meleg konyha“. A parasztházban ellenben mai napig megmaradt a „hideg konyha“.

Biztos adataink vannak arra nézve is, hogy régebben a szegedi parasztkonyhában az asztalmagasságú nyitott tűzhely

(éppen úgy, mint a fennebb említett 18. századbéli 31 városi úri lakásban) a konyha középső falának közepén állott. De idők folyamán a tűzhely (alább megmagyarázandó okból) a konyha oldalfalához emelt padkára jutott. (KOVÁCS JÁNOS, Szeged népe 195.). Ekkor természetesen feleslegessé vált a konyha közepén terpeszkedő hatalmas hasábalakú tűzhely, sőt útban is volt, tehát idővel megkisebbedett vagy egészen eltűnt. Vannak azonban helyek, ahol megmaradt s különleges alkalmak tűzhelyeként szolgál, mint pl. Szegváron, ahol *lakodalmi-konyha* néven talán még ma is megvan. (Népr. Ert. XI. 43.) Szegeden és vidékén még ma is látni a konyha hátulsó falának közepén egy asztalmagasságú, de a falsíkjából csak egy arasznyira kiálló oltárszerű építményt vagy padkát, amely ma a díszesebb tányérok vagy más edények felállítására szolgál, s ez a padka nyilvánvalóan az eltűnt nagy tűzhelynek a csökevényes maradványa.

Ennyit a konyháról és a konyha tűzhelyéről. Most pedig egy másik fontos kérdéssel kívánok foglalkozni, a *szoba kemencéjével*.

A 18. századbéli szegedi úri házak szobáiban vörös vagy zöld színű, négyszegletes cserélapokból épített hasábalakú *kályhák* voltak felállítva. A kályhákat nem a szobából fűtőték, mert ahhoz a nagyobbú kéménycsövek miatt nem volt elég erős huzatuk. Ezért a kályhákat kivétel nélkül kívülről fűtőték (a szobában egyáltalában nem volt nyílásuk), még pedig ha csak lehetett, a konyha felől, mert a kályha füstjét külön kürtőcső építése nélkül legkönnyebben a konyha nyitott kéménysátorába lehetett eresztetni. Ezért a szobákat rendszeren a konyha körül csoportosították és a kályhákat a konyha felé eső falhoz állították, úgy hogy legalább kettő, de néha három vagy négy kályha fűtőnyílása is a konyhába nyílt. Ha ez (távolabb fekvő szobáknál) teljesen lehetetlen volt, akkor külön fűtőfülkét, *kamint*² építettek a kályha fűtésére.

Ezek a rendszeren két tagozatból felépített párkányos peremmel ellátott cserépkályhák nem kerültek le a szegedi parasztházba. Drágák voltak s fával kellett tüzelni bennük. Egy 18. századbéli ármegállapító jegyzék szerint (a szegedi Somogyi-Könyvtárban) egy ilyen *kemence* fölrakása közönséges négyszegletű itten csinált vörös *kályhákból* 85 dn-ba került s egy darab kályha ára 2½ dn. volt. Közönséges zöld kályha rakásáért lábaival együtt 1 frt 50 dn-t fizettek, lába nélkül pedig

² Ez volt a neve a délvidéki bányavárosokban.

1 frt 25 dn-t. Finom cifra hamburgi kályhák fölrakásáért 2 frtot kértek a szegedi fazekasok.

De ugyanez az árjegyzék megemlékezik más kemencékről is. Egy „bögrékből való kemencének fölrakásért 75 dn-t, hogy ha pedig maga az fezakas az tűzhelyit, lábát föll rakja 1 frt“. „Egy olyan bögre, vagyis fazék kemencéhez való $\frac{1}{2}$ dn“. Hogy milyen alakú és szerkezetű volt az ilyen bögrékből való kemence, nem tudjuk, mert sem a valóságban, sem rajzban nem maradt fenn egy se. Egyes bögrék és fazekak azonban maradtak szép számmal, a szegedi városi múzeum régiségtárában is, a város területén történő földmunkák alkalmával is sokszor kerülnek ki a földből ilyen bögrék és töredékeik, így legutóbb igen nagy számmal a Fogadalmi-templom építkezésénél.

Annyit mindenesetre feltételezhetünk, hogy ez a bögrékből épített kemence volt a szegedi kispolgárok, a városban lakó földmivesek fűtőkályhája. REIZNER JÁNOS, Szeged története c. könyvében (III. 506), 1721-ből való adatként említi a *török modorú kályhacserepet*, melynek 100 darabja egy forintba került. Lehet, sőt valószínű, hogy ezeket a kályhabögréket értették alatta. De ugyanabból az időből (1740) van adatunk *sárkemencéről* is, amely 1 frt 25 dn-ba került (REIZNER i. m. III. 508). Ezekben a régi szegedi kemencékben abban az időben (1713), leginkább csak *náddal* tüzeltek, még az iskolában is, „még a purgerek gyermekei is tartoznak tíz kéve nádat adni az iskola kemencéjéhez“ (OLTVÁNYI PÁL, A szegedi plébánia, 20).

A fent idézett *sárkemence* és a bögrékből vagy fazekakból épített kemence valószínűleg egy és ugyanaz volt, vagy igen közel rokon volt egymáshoz. Véleményem szerint a mai szegedi *kemince*, *kemönce* őse és elődje is ez a sárkemence és a bögrés kemence volt.

SZABÓ KÁLMÁN kecskeméti ásatásai óta tudjuk, hogy a 16. század közepe táján ott el volt terjedve a bögrékkel kirakott kerek alaprajzú kemence, s egy régebbi közlés szerint ugyancsak Kecskeméten régebben a banyakemence volt ilyen bögrékkel berakva. (Arch. Ért. 1870, 108.) A szegedi parasztház szobájában is valószínűleg ilyen bögrés kemence volt, hengeralakú vagy kúpos formájú, de valószínűleg nem olyan nagy méretű, mint a ma divatos kemence és természetesen kívülről, a konyha felől fűtötték, a régi általános szokásnak megfelelően. Náddal, venyigével, rőzsével tüzeltek benne, de szalmával semmiesetre sem, mert a szalma akkor még nem volt fölösleges mennyiségben, sőt igen kevés lehetett belőle. A város környéké-

ról és a Tisza völgyéről való régi térképeink ugyanis azt mutatják, hogy még a 18. és 19. század fordulóján is rendkívül kis földterületek voltak gabonamívelés alatt. Sokkal nagyobb területeket borítottak akkoriban a város körüli kertek és szőlők, mint a gabonatermő szántóföldek. A föld legnagyobb része pedig még mindig csak legelő volt. Tehát a mai kemence legfőbb előfeltétele, a bőséges szalmakészlet még nem volt meg.

Mármost én azt hiszem, a szegedi parasztházban akkor hagyták el, illetve bontották le a konyha közepén álló nagy tűzhelyet, amikor a szobában egy olyan kemence-fajta jött divatba, amely megkívánta a konyhában a tüzelőnyílás előtt való tüzelőpadkát. Ez nyilván akkor történhetett, amikor megváltozott a város körüli mezőgazdaság rendje. Mikor a szőlők elpusztultak, a Tisza nádja a szabályozások folytán kevesebb lett, de ezzel egyidejűleg áttértek az állattenyésztésről a kalászos növények nagyobb mérvű termelésére. Az egyéb tüzelő anyag tehát megfogyatkozott, ellenben bővelkedtek most már a szalmában. Kellett tehát egy olyan kemenceformát alkalmazni vagy a régi kemencét olyanná átalaktani, amely a szalmatüzelésre alkalmas. Az eddig használt sárkemencét tetemesen meg kellett nagyobbítani, amit a kitünően megszerkesztett ú. n. banya- vagy boglyakemencével el is értek. Ez a kemencefajta természetesen már bögrék nélkül készült, ami azonban semmi esetre sem visszafejlődés, hanem csak más építőszerkezetre való áttérés volt. BÁTKY szerint ez az alföldi gömbölyű, csonkakúla alakú (helyesebben csonkakúp-alakú) banyakemence nem igazi kályha, mert kenyeret sütnék, sőt főznek is benne, (Népr. Ért. XXII, 132—133), de ebben sem adhatok neki igazat. Igazi és valódi kályha ez és olyan elmés a szerkezete és készítése, hogy dicséretére válik annak a magyarnak, aki annakidején kitalálta és először megépítette. Ha addig a kemence sok darab egyes bögrékből vagy fazekakból állt, most az egész kemence egyetlen egy nagy fazék-alakjára készült. Mert a régi mód szerint készített, nád- vagy vesszővázra tapasztott, vékonyfalú kemence valójában olyan, mint egy nagy cserépfazék, amely szájával áll az alapzaton. Tökéletes kályha, mert a benne elhasznált tüzelőanyaghoz a szalmához alkalmazkodó alakja és szerkezete révén pompásan befűti a ház szobáját és olyan melegtartó, mint a legjobb úri cserépkályha. Hogy kenyeret is sütnék sőt néha főznek is benne, még nem ok arra, hogy a fűtőkályhák sorából kivegyük és a sütőkemencék fajtája közé sorozzuk. Első és főcélja mindenesetre a szoba fűtése s ezért fel-

tétlenül kályha mai modern értelemben. Az egészen természetes, hogy a kenyérsütésre pompásan megfelelő szobakemencét erre a célra is felhasználták, amikor rájöttek arra, hogy a szalmatüzelés következtében alkalmasabb kenyérsütő-kemencét nem is kívánhattak volna.

A szalmatüzelés bevezetése nemcsak a kemence méreteit és szerkezetét változtatta meg, hanem ez, mint már fentebb említettem, a konyhában is jelentős változást idézett elő. A kemence szája előtt ugyanis a konyhában, külön padkát kellett építeni a kemence fenekének magasságában, mert azon kellett a szalmát csomóba szedni, a *dugatót* előkészíteni. Ez a konyhabeli földpadka azután egészen magától kínálkozott arra, hogy azon a főzést is elvégezzék s ennek következtében immár feleslegessé vált a konyha nagy tűzhelye. Ez, bevallom némi visszafejlődés volt a tűzhely fejlődésmentében, de valóban így történt.

Ezek a körülmények és hatások alakították tehát a szegedi és szegedvidéki magyar parasztház tüzelőberendezését, a ház alaprajzát és egész alakját. Nincsen ennek a háznak semmi köze a közép-dunántúli házhoz, de az itt valaha létezett régi magyar házhoz is csak a nyelvbeli kapcsolatok fűzik.

Cs. Sebestyén Károly.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tarhonya.

Egy készülő munkámban a konyha, étkezés, asztali szokások köréből származó szokásmondásainkat fejtegetem. Magyarázatuk közben természetesen ki kell térnem közülök azokra is, melyekben a közkeletűvé vált stilisztikai értékű állandó szókapcsolatnak a magva valamely ételnevünk. Ez utóbbiak között némelyik szóláshasonlat, szólásmód és szólásszerű kifejezés a tarhonyát emlegeti. De mielőtt ezeknek a tárgyalásába bocsátkoznám, néhány vitás kérdés tisztázása érdekében foglalkoznom kell magával a tarhonyának nevezett népszerű eledellel is, mely Alföldünk magyar népének a lebbenccsel együtt a legfontosabb s egyben igen kedvelt tézstaféle tápláléka. Ma ép olyan jellegzetes magyar étel, mint amilyen jellegzetesen magyar fűszer a paprika: az alföldi magyar konyha — mind az úri, mind a népi — szinte el sem lehet nélkülök. Pedig egyik

sem gyökeresen magyar, mind a kettő, idegenből származott hozzánk, mégpedig nem is nagyon régen.

Ami a *tarhonya* szó eredetét illeti, arra nézve GOMBOCZNAK A magyar ételnevek eredete c. tanulmányos értekezése (MNy. I, 160—8, 264—61) adja meg a kellő felvilágosítást. Őse a perzsa *terxāne* 'egy sajtfafta', *tārḫāne* 'aludttejjel készült leves, dara vagy kása'. A perzsából *tarḫana* alakban átment az oszmánliba, ahol RADLOFF szerint ezt jelenti: „Mundvorrat für den winter, der aus weizen und sauerer milch bereitet und im trockenen zustande aufbewahrt wird“. Ez a szó mind alakra, mind jelentésre nézve nagyon megegyezik a mi tarhonyánkkal.

Az oszmánliból vették át a balkáni nyelvek: újböörög *tapxava*, bolgár *tarhana*, szerb *tarāna*, oláh *tarhana*. A szerbből nem származhatott hozzánk, mert akkor nálunk is *h* nélkül hangzanék. A mi *tarhonya* szavunkhoz kétségkívíl a bolgár és az oláh *tarhana* állanak a legközelebb. Hogy bolgár közvetítéssel került volna hozzánk, az alig híhető. Már nagyobb a valószínűsége annak, hogy az oláhság útján ismerkedtünk meg vele. Több ételnevünk ugyanis valóban oláh eredetű, pl. a *bálmos*, *domika*, *fuszujka*, *mamaliga*, *orda*, *tokány*. Ámde ezek jobbára csak Erdélyben ismeretesek. Talán csak a *palacsinta*, melyet szintén oláh származásának mondanak (SZINNYEI: Nyr. XXIII, 483; másként GOMBOCZ: MNy. I, 260) terjedt el közölök országosan. Azonban ezzel az étellel mindmáig széltere élnek Erdélyben is, míg ugyanott a *tarhonya* csaknem teljesen ismeretlen. Nézetem szerint legvalószínűbb az a feltevés, hogy a tarhonyát nevével együtt a hazánk középső részét megszálló törököktől vettük át.

Ennek a feltevésnek hangtani akadályá nincsen. Az oszmánli *x* helyett álló *h* a magyarban éppen olyan hanghelyettesítés, mint a bolgárban vagy az oláhban. Az oszmánli *tarḫana*-t átvételekor bizonyára nálunk is így mondták: *tarhana*. Az a magánhangzóközi *n* > *ny* és az a második szótagbeli *a* > *o* hangváltozás, melynek következtében azután a *tarhaná*-ból *tarhonya* lett, előfordul más magyar szavakban is.

A közvetlen átvétel tárgyi nehézsége még kevesebb. A török másfél évszázadon keresztül éppúgy rajta ült a mi nyakunkon, mint az említett balkáni népeken. S ha azok nem egymástól tanulták el a *tarhonya* szót, hanem valamennyien közvetlenül a töröktől, akkor nem tudom, miért ne vehettük volna át mi is közvetítés nélkül ugyanonnan, akárcsak a *csőrege* 'csörgőfánk, forgácsfánk' (< oszm. *čörek*, *čewrek*) vagy a *szárma* 'a

töltött káposzta tölteléke' (< oszm. *sarma*, mindkettőt l. Gom-bocz id. ért.) szót. Ezeknek a jövevényszavainknak a tájnyelvi elterjedése, éppen mint a *tarhonyá*-é is, csaknem tökéletesen egybeesik a hajdani török hódoltság területével (vö. MTSz., nyelvjárastanulmányok tájszóközlései). A törökkel hosszú időn át harcban és békében oly gyakran és oly mélyen érintkeztünk, kivált a megszállt területeken és a végeken, hogy a *tarzana*-nak nevezett és valószínűleg széles körben használt népi s egyben tábori eledelüket szinte nehéz lett volna meg nem ismernünk. És mert beláttuk nagy gyakorlati hasznát, hamarosan át is vettük. Egy alább közlendő fontos adatból arra lehet következtetnünk, hogy ez az átvétel már a török hódítás első félszázadá-ban megtörtént.

Az a kérdés mármost, hogy: 1. vajjon van-e valami írott bizonyítéka annak, hogy a régi magyarok csakugyan ismerték a *tarhonya* szót; 2. ha ismerték, vajjon valóban azt jelentette-e, amit ma?

Ha az első kérdésre csak a NySz. és az OklSz. tanuságát fogadjuk el feleletül, akkor az derül ki, hogy bizony eleink nem ismerték a *tarhonyá*-t; az említett két szótárnak ugyanis egyetlen adata sincs rá. GOMBOCZ azonban a legrégibb magyar szakácskönyvben, az eredetileg XVI. századi, de csak a XVII. század elején készült másolatban fentmaradt Szakácstudományban megtalálta a *tarhonyá*-t, csakhogy szerinte azon a helyen aligha azt jelenti, amit ma értünk rajta. De vegyük csak gondosan szemügyre az említett helyet, hátha a tüzetesebb vizsgálat ki tudja deríteni, hogy valójában mit jelent benne a kérdéses szó.

A Szakácstudomány a *tyúkfi újságban éles lével* nevű étel készítésének leírásában szól róla. Előbb elmondja, hogy hogyan kell felforralni a kellően megtisztított tyúkfiát szalonnával együtt, azután vöröshagymát, tárkonyt, petrezselyem zöldjét kell vetni rá és lemonyát [= lemoniát] is bele. „Mikor az borsolásnak [= fűszerezésnek] ideje, — folytatja tovább — száfrányozd, borsold, gyömbérezd, savát is megadjad, hogy fel akarod adni, az lemonyát ki vedd az asztalra, az húsát rakd az tálban, három vagy négy szeletet is alája, az *tarhonyáját* is kisedjed az tálbul, főképen mikor újságul vagyon s felül rakjad az húsára“ (97. l.).

Ez bizony nem valami világos tálalási utasítás, de csak ma nem az, és talán csak nekünk nem az — futó olvasásra. A XVI–XVII. század szakácsa nyilván egészen jól megértette, hogy mit kell ilyenkor cselekednie. Azonban előttünk is nyom-

ban tisztázódik a dolog, ha figyelmesen elolvassuk a Szakács-tudomány többi utasítását is. Akkor megértjük, hogy a *tyúkfő újságban éles lével* a. m. korai csirke bőven fűszeres savanyú lével (*éles lé*: jus acre; sauce piquante, NySz.); a lé a benne főtt lemonsáttól, azaz citromtól lett savanyú, a sokféle fűszertől meg *éles*, azaz 'csípős'. Az a *három-négy szelet*, amit tálaláskor a hús alá kell tenni: három-négy szelet kenyér, melyet hídul szoktak helyezni a kurtább lével tálalt húsételek alá. A *tarhonyáját is kiszedjed az tálból* stb. azt jelenti, hogy a csirkehúshoz adandó új tarhonyát ne abban a külön tálban add fel, amelyben főtt, hanem hintsd rá a csirkehúsra. A régi szakácsok ugyanis amit ma körzetül melléje adnak a húsnak, azt rendszerint rá szokták hinteni, még ha tésztaféle volt is, pl.: „A kapannak mesd fel az könyökét s tegyed az tálban, az *rántott czipót úgy rakd rá felyül* mind levestül (Szakácsstud. 8). Mikor fel akarod adni, az *húsán feljül rakjad az köldödört* [= osztr. bajor *knödel*] (u. o., 88). Egy tálban ez után egy pár tyúk tétetett, /*Kikre vékony tészta gyengén metéltetett*, / Halomba mindkettő azzal temtetett“ (KŐSZEGHY PÁL: Bercsényi házassága 100). Nagyon valószínű tehát, hogy a Szakácsstudománynak tyúkfira rakott tarhonyája is tésztaféle volt és nem sokban, talán semmiben sem különbözhetett a mai tarhonyától.

Egyébiránt az az étel, melyet ma tarhonyának nevezünk, a XVI. század vége felé már nem volt ismeretlen a magyarság előtt. Hogy ezt bebizonyíthassam, meg kell ismertetnem az olvasóval a Szakácsstudomány három tejes ételét: a *vágott*, a *metélt* és a *borsolt tejes étet* (187—8). Mind a három tulajdonképpen tejben főtt tészta. A *vágott tejes étet* úgy készült, hogy a tojással, sóval egy bizonyos módon meggyúrt, de ki nem nyújtott tésztát késsel apró darabokra vágta a szakács, aztán befőzte a forró tejbe. A *metélt tejes étet* tésztája gondosan szép vékonyra metélt laska volt. A *borsolt tejes étet*-ről úgy hallásra könnyen azt hihetni, hogy talán azért kapta ezt a nevet, mert borssal csinálták. Azonban a készítésére vonatkozó utasításban egyetlen szó sincs borsról; borsos tejben főtt tészta-neműt különben sem ismernek szakácskönyveink. Nem is a borssal való fűszerezésről nevezték így ezt a tejes étet, hanem éppen mint az előbbi kettőt, arról a tésztáról, melyet a tejében főztek. Mielőtt azonban idézném a Szakácsstudomány szavait arra nézve, hogy milyen volt a *borsolt tejes étet* tésztája, nézzük csak meg, hogy voltaképpen mi is az a tésztanemű étel, melynek ma *tarhonya* a neve.

A *tarhonya* szó legelső értelmezésével BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótárában (2. kiad. 1792, 228) találkozunk. De úgy látszik, az érdekes szótáríró (aki Erdélyben született és sohasem lakott az Alföldön) csak a pusztai szót ismerte, a tárgyat magát nem, mert azt hitte róla, hogy a *tarhó* szóval áll valami kapcsolatban. Ez világosan kitetszik szótára következő helyéből: „*Tarhó*: taroh, tarh, alutt tej. *Tarhonya*: alutt-, savanyó tejjel készült étel“. Később, A' magyarság' virágihoz (1803.) függesztett Toldalékban kijavítja ezt a hibás értelmezést és már sokkal több igazsággal azt mondja a tarhonyáról, hogy „napon szárított metélt, v. tsípkedett tészta; levesbe útra elszokt vinni“. Ez a hibaigazítás azonban meglehetősen észrevétlen maradt. SÁNDOR ISTVÁN, KRESZNERICS FERENC a *tarhonya* szót még BARÓTI SZABÓ első értelmezése szerint magyarázzák szótáraikban (vö. Gombocz i. m.). De úgy látszik, a Toldalék elfutotta figyelmét NÁTLY JÓZSEFNEK is, aki szegedvidéki születésű és Szegeden iskolázott ember lévén (vö. MNy. XI, 20), jól ismerte a tarhonyát és azért — világosan a Kisded Szótárra célozva — szükségesnek tartotta a következő helyreigazítást: „*Tarhonya*. Morzsolt száraz tészta, mely esztendőről esztendőre eláll, kivált ha tojással készítetik, és száraz helyen tartatik: — nem pedig savanyú tejjel készített étel“ (Némely vélekedések a 'magyarnyelv ügyében. 1825, 39. l.). Helyesen értelmezi szavunkat 1838-ban a Magy. Tudós Társaság magyar-német zsebszótára: „der geriebene, mit milch und eier bereitete teig, der sich lange aufbewahren lässt und in der suppe oder als brei genossen wird“ (I. GOMBOCZ I. m.); de legközelebb szól róla CzF: „*Tarhonya*... Tojással vagy a nélkül is készített [én ritkítottam], s megreszelt vagy apróra vagdalt vagy morzsolt tészta,¹ melyet megszáritva sokáig eltartanak, s leginkább gazdasági tanyákba hordják, minthogy itt nem mindenkor van idő és alkalom friss tésztát készíteni; hamarjában megfőzik, s levesben vagy tejjel, zsírral, paprikás hússal stb. szokták enni, ezért különösen a pusztai és tanyai lakosok eledele“ (VI, 109).

S hogy mi volt mármost a fentebb említett *borsolt tejes*

¹ Néhól az ú. n. tarhonya-rostán nyomják át a tésztát, máshol a már eldörzsölt kisebb-nagyobb tészta-szemeket rostálják meg. Az öregszemű *nagyja tarhonya* a rostában marad; ami áthullik a rostán, azt újhaggal formálják szép kerekre. Gondos kezek munkája nyomán olyan kemény és olyan fényes lesz a nekivaló lisztből és elegendő tojással készült tarhonyának minden szeme, akár az üveg.

étek és hogyan készült a tésztája, azt a Szakácutudomány ék-ként mondja el:

Borsolt tejés étek.

Ezzel azért mi magyarok [a ritkítások tölem valókl így élünk s jó tejés étek is, s hát illendő beírni. Az szép fejez lizstben tölts tiszta vizet, azt az levében ke-verd el, sorold [= súrold] mindaddig az tenyered közt, míg annyileszen, mint az kása vagy lenese szem. Az lisztet az szitával szitáld ki, az verőféyen szá-razd ki.

Az büjti eleségnek ebben annyit száraztanak meg, hogy az táborban zsákokkal hordozzák² az értékes [= vagyonos, gazdag] emberek. Ebben mikor meg akarsz főzni, tiszta forró vízed legyen az tűznél, szépen kalánnal ke-verd az vízben, hogy meg ne homocsozzék [így!], vagy olajjal vagy vajjal megfőzheted, mint szintén a kását. Ha pedig az tésztát tejhez akarod megcsinálni, tejjel, tikmonnyal gyúrd meg az tésztát, mint most megmondtam, ennek ki-szitáld az lisztét, megszárazd melegen, ezt nem igen szokták télben csinálni, hanem télben megérték vele, annyit csináltak nyárbán. Ezt szép tehénhús levében is megfőzheted, nem vallasz szégyent miatta (187. l.).

Nyilvánvaló ugyebár, hogy az idézett sorok tenyérrel sú-rolt és verőfényen, vagy hogy a nap színét ne vegye, csak me-legen megszáritott tésztája nem lehet egyéb, mint a mai tarho-nyánk. A leírás első bekezdésében a vizes tarhonyával (ma már csak a nagyon szegény emberek csinálják vízzel-sóval), a másodikban a finomabb, tojásos tarhonyával akadt dolgunk. A vele készült tejés étet pedig alkalmasint azért nevezték *borsolt*, azaz szerintem helyesebben *borsólt* tejés éteknek, mert a tésztáját nem vágták, mint a vágott tejés étékét, nem is metél-ték, mint a metélt tejés étékét, hanem tenyérrel gömbölygették, és ezért olyan lett, mint a borsószem. Ezt vetették aztán bele a forró tejbe és így vált belőle *borsólt*, vagyis 'borsóalakú tész-tával készült' tejés étek.

A tarhonya, kivált a nagyobb szemű tojásos tarhonya mind alakjával, mind szép sárga színével csakugyan nagyon hasonlít a gömbölyű száraz borsóhoz. Nem hiába nevezte egy-

² A Tárgymutatóban: zsákokkal *hordozzák* (410).

ízben fülem hallatára egy öreg német *falsche Erbsen*-nek. Egy népi adoma szerint az egyszeri ember holdvilágnál el is ültette a nagyja tarhonyát borsó helyett, azután napvilágnál persze hiába leste-várta kikelését. Igazán nem csodálnám, ha akár a régi nyelvből, akár népünk mai nyelvéből a tarhonyának *tészta-borsó* ~ *borsó-tészta* vagy csak pusztá *borsó* neve kerülne elő. (Az utóbbira bátran következtethetünk a fenti *borsólt* ige-névből). Ezek az elnevezések nemcsak hogy nagyon találóak volnának, hanem egyúttal igen jól beleillenének a következő, szintén tárgyi hasonlóságon alapuló ételnevek sorába: *tészta-csiga* ~ *csiga-tészta* ~ *csiga* 'bordán sodort csigaalakú leves-tészta'; *tészta-csik* ~ mákos *csik* 'mákos metélt'; *tészta-pacal* ~ *pacal* 'laska, csusza'; *tészta-sulyom* ~ *sulyomtészta* ~ *sulyom* 'egy süteményszakajt, mely a *sulyom* (*Trapa natans*) nevű vízinövény terméséhez hasonlít';³ *táska-tészta* ~ *táska* 'táskaformájú töltött tészta' (mindezt l. EtSz., MTSz. és MNy. X, 188, XI, 419); *tészta-dió* 'dióalakú sütemény' TAKÁTS SÁNDOR: Rajzok a török világból II, 286; Nyr. XXXII, 155. l. 3. jegyzetében hibásan: *tiszta dió*).

Meg kell még jegyeznem, hogy az apró, kerek gombhoz való hasonlósága miatt kapta a *tarhonya* CzF. szerint néhutt, a MTSz. szerint pedig Kassa vidékén a *gombóta* ~ *gombóda* nevet. A *gombóta* különben néhol a. m. gombóc, máshol „*borsónyi* darabkákból álló tésztás étel“ (CzF. II, 1083), tehát öregszemű tarhonyaféle. Egyúttal azt is megemlítem, hogy szintén az alaki hasonlóság juttatta a *zsírban sült borsó* ~ *sült borsó* névhez azt a húslevesbe való tésztafélét is, mely úgy készül, hogy a folyékony palacsintatésztát reszelőn keresztül forró zsírba csepegtetve pirosra sütik⁴ (l. szakácskönyveinket, melyekben ez a levestészta néha *olasz borsó* néven is előfordul, azonkívül l. NyF. XVII, 26). Az utóbbi helyen az van mondva, hogy Pápa vidékén a *zsírba sült borsó*: palacsintatészta forró zsírba reszelve. Ez azonban tévedés. A palacsintatészta tudvalevőleg oly híg, hogy nem reszelhető. A szóban forgó tészta-nemű úgy készül, ahogy az imént elmondtam. Van ugyan *reszelt tészta* is, melyet az ú. n. *reszelt levesbe* főznek, de ezt nem palacsintatésztából csinálják; rendes gyúrt tészta, csak-

³ A Szakácsstudományban: „*Sulyom fánk... Ezt az hé [= forró] vajban mártsd bele, olyanformán nő mint a sulyom*“ (207).

⁴ A Szakácsstudomány szerint így készül a *csöpögött tejés étel* tésztája, csak hogy ennek híg anyagát nem reszelőn, hanem rostás kalánon (= szűrő kalánon) által csöpögtetik a forró vajba. „Ez oly szépen csepeg az vajban, mint egy *borsó szem*“ (209).

hogyan nem metélik vagy csipkedik, hanem reszelik. A *zsirban sült borsó* nevű levestésztát ismerte már a XVII. századi konyhánk is, de akkoriban *borsófánk* volt a neve, pl.: „Jó móddal az levest főzte s készítette, /Gyenge tyúkfiat abban vegyítette, / ... Számtalan *borsófánk* lepte mintegy rajjal“ (KÖSZEGHY PÁL: Bercesényi házassága 100. l.).

De hogy visszatérjek szorosabb tárgyamhoz: még arra a kérdésre is meg kell felelnünk, hogy ha a Szakácstudomány 96. lapján olvasható *tarhonya* csakugyan azonos a 187. lap *borsólt tejes étke*-nek a tésztájával, akkor mi az oka annak, hogy a könyv írója az utóbbi helyen nem a *tarhonya* elnevezést használja. Miért nem mondta a *borsólt tejes éték* helyett azt, hogy *tarhonyás tejes éték*? Bizonyára azért, mert ennek a száritott tésztaneműnek a régiségben — már ott, ahol — két neve is volt: az egyik az idegen *tarhonya*, a másik a magyar [tészta-] *borsó*. Az előbbi helyen az egyiket alkalmazta a szerző, az utóbbin a másikat. Tehette, mert volt módja válogatni a szinonimákban. Munkájának egyéb helyein is így jár el, pl. egyszer azt írja: *asztal*, másszor meg ezt: *tábla* (vö. Calepinusban: *abax* — *Szakács asztal auag' tábla*); egyszer *egész bors*-ot, másszor *töretlen bors*-ot, harmadszor *eleven bors*-ot hintet az ételbe; egyszer *apró szőlő*-vel, másszor *tengeri szőlő*-vel bajlódik, s hogy ez a kettő egyet jelent, azt egy harmadik helyen adja tudtul, mondván: *apró szőlőt* is hány reá, kit *tengeri szőlőnek* hínak (85. l.).

Azonban itt egy újabb kérdés merül fel, melyet szintén nem hagyhatunk felelet nélkül. A Szakácstudományról ugyanis azt állítja BR. RADVÁNSZKY BÉLA, hogy azt az erdélyi fejedelem udvarában használták szakácskönyvül a XVI. század végén. Főmester írója ismeretlen ugyan, de annyit biztosan tudunk róla, hogy Erdélyben élő erdélyi magyar ember volt (l. RADVÁNSZKY kiadásának előszavát). Vajjon mindez nem amellett bizonyít-e, hogy a könyvében említett *tarhonya* török eredetű, de oláh közvetítésű jövevényszavunk? Ennek a feltevésnek több körülmény ellene vall. Először is az, hogy a *tarhonya* jellegzetesen alföldi étel; az Alföldön kívül ma sem készítik máshol az országban. Már csak ezért sem valószínű, hogy Erdélyből került volna a Duna-Tisza síkságára. Fentebb láttuk, hogy a háromszéki születésű és Székelyudvarhelyt tanuló BARÓTI SZABÓ DÁVID nem tudja, mi a *tarhonya*. Éppoly kevésbé tudja ma is Erdély népi magyarsága. De a Szakácstudomány íróján kívül a régi erdélyiek közül is csak kevesen tudhattak

róla, vagy ha tudtak is, nem éltek vele. A legrégibb reánk maradt nyomtatott szakácskönyv, a Kolozsvárt, MISZTÓTFALUSI KISS MIKLÓS mester híres műhelyében 1695-ben készült Szakats mesterségnek könyvetskéje⁵ (vö. Magyar Könyvszemle 1882, 92. l.) nem ismeri a *tarhonyát*, sőt még a *borsólt tejes étket* sem, noha a vágott és a metélt tejes étken kívül még a hajtott, azaz hajtogatott tésztával készült tejes étket is megemlíti (74–76. l.), melyről a száz évvel korábbi Szakácstudomány nem tesz említést. A Szakats mesterségnek könyvetskéje 1771-ben újból megjelent Kolozsvárott. Ez az új kiadás csaknem teljesen egyezik a régivel és így a tarhonyáról meg a borsólt tejes étkekről természetesen ebben sincsen szó, pedig ha akkoriban ismerik őket Erdélyben, aligha maradnak említetlenül. Mindebből sok valószínűséggel az következik, hogy a Szakácstudomány nagy földet bejárt írója (l. az említett előszót) nem Erdélyben ismerkedett meg a tyúkfű mellé körítésül adott tarhonyával meg a borsólt tejes étkekkel, vagyis a tejbe főtt tarhonyával, hanem máshol, alkalmasint magyarországi szakácskodása idején. Ebből a szempontból már maga a borsólt tejes éték készítésének a leírása is figyelemre méltó, mert az látszik belőle, hogy a borsóalakú száraztészta (= tarhonya) nem lehetett megszokott erdélyi eledel. A készítésére vonatkozó utasításba ugyanis elbeszélő részeket vegyít a szerző (pl.: ...ebben annyét száraztanak meg, hogy az táborban zsákokkal hozdozzák az értékes emberek, ... ezt nem igen szokták télben csinálni, hanem télben megérték vele, annyét csináltanak nyárban). Ezt rendszerint akkor teszi, — könyvének számos helye tanu reá — ha idegenben szerzett mesterségbeli tapasztalataiból óhajt egyetmást közölni. Valószínű tehát, hogy a tarhonyát vándorlása közben ismerte meg. Mégpedig nyilván olyan nagy urak konyhájában láthatta először, akiknek a birtokai, vagy a kormányzatukra bízott várak tartományai szomszédosak voltak a török hódoltság területével, s akik már csak emiatt is gyakrabban érintkeztek a törökséggel és ennek következtében megismerhették és megkedvel-

⁵ Én csak az 1698. évi kiadását ismerem, melyet *br. Radvánszky* is említ a Régi magyar szakácskönyvek c. kiadványának előszavában, de ott vagy az évszám hibás, vagy a Magyar Könyvszemlére való hivatkozás. Ennek a folyóiratnak *Radvánszky*tól idézett helyén ugyanis *Szabó Károly* az 1695-i kiadást ismerteti, az 1698-iról nem szól. Mivel ez utóbbi alakra, címlapra és lapszámra nézve teljesen megegyezik a *Szabótól* leírt régebbi kiadással, azért azt hiszem, hogy tartalomra sem különbözik tőle. Az 1698-i kiadásnak általam használt és unikumnak jelzett példánya a szegedi Polg. Isk. Tanárképző Főiskola könyvtárának a tulajdona.

hették a *taryana* nevű török tésztafélét. Ilyen nagyúr volt pl. báró Ungnad Kristóf egri várkapitány, Balassa Bálint szerelmének, Losonczi Annának a férje, akinek a konyháján egészen bizonyos, hogy egykor serényen forgatta a főzőkanalat a Szakácstudomány pennához is értő mestere (l. az id. előszót). És hogy a török konyha akkoriban már csakugyan hatott a magyarra, arra nézve vö. a Szakácstudománynak ezt az ételét: Borjúhús pecsenye török módon, egressel (Radvánszky i. m. 45), és egy 1603-ból való étlapnak ezt a fogását: Török rizskása (uo., 334).

A Szakácstudomány fentebb idézett közléséből láttuk, hogy a *tarhonya* már a XVI. század vége felé ismert eledel volt nálunk. Bőjti eleségnek éppúgy használták, mint táborinak. Akár húshoz adták, akár tejbe vagy húslevesbe főzték, nem vallottak vele szégyent. Megvolt a becsülete az úri konyhán is. De különösen az utasok meg a puszták lakói között vált népszerűvé, kiknek sem idejük, sem módjuk nem volt hozzá, hogy mindennap friss tésztát gyúrjanak maguknak. Hogy régi nyelvünkben a Szakácstudomány fentebb említett adatán kívül egészen BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótáráig nincs róla emlékezés, annak alkalmasint a házi történelmünkre vonatkozó feljegyzéseknek aránylag csekély száma az oka.⁶ Bizonyosnak tartom, hogy kivált az ország déli és középső vidékein, a Duna-Tiszaköz magyar községeiben, hiszen ma is itt van az igazi házája, már néhány száz évvel ezelőtt éltek vele.

Szólásunk vagy szólásszerű kifejezésünk mégis csak igen kevés van róla. Még annyi sincs, mint a paprikáról. Ebből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy használata újabb keletű az utóbbinál. Lám pl. a gyömbért első írott adatának kelténél (l. NySz., OklSz.) kétségkívül jóval korábban ismerte már konyhánk, a nép körében is elterjedt, ma is élünk vele, noha nem oly nagy mértékben, mint régen, és mégis csak két szólásunkban szerepel. Azt hiszem, ennek az az oka, hogy ennek a különben népszerű fűszerszámnak kevés jellegzetes tulajdonsága van. Nem olyan nélkülözhetetlen fűszer, mint a só; színe-szaga kevésbé szembe-orrbaötlő a sáfrányénál; íze vagy ára miatt sem lehetett oly emlékezetes, mint a bors. Így

⁶ A szépirodalom nyelvében tudomásom szerint legelőször Gvadányi munkáiban jelenik meg a *tarhonya*, pl.: „Volt Pástétom, Torta, sok-féle kotsonya, (Madár tejből készült tzukszott *tarhonya*)” (A’fal. nót. elm. 1796, 138). „Tálaltak két lapos tála *tarhonyákat*” (Rontó Pál, első kiad. 1796; én itt a 2. kiad. 8. lapjáról idézem).

vagyunk a tarhonyával is. Szólásalkotásra alkalmas jellemző tulajdonságainak csekély volta miatt nem igen emlegetjük szokásmondásainkban. De vegyük még hozzá, hogy használata sem volt soha egész országra szóló. Még ma sem az.

A tarhonyát vízben, tejben vagy levesben szokták főzni. Főzés közben a tarhonyaszem sok vizet szív magába, nagyon megdagad, s ha sokat vetnek belőle a lébe, csakhamar egészen elteli az edényt, mert nagyon szaporít. Innen való ez a szóláshasonlat: *Szopora, mint a' tarhonya* (Dug: Péld. I, 250). A frissen főtt vagy zsirban pörkölt tarhonya nehezen hül ki; olyan sokáig tartja a melegét, akár a kása.⁷ Szóláshasonlat is van róla: *Meleg, mint a' tarhonya* (uo., I, 227.) Aki nem ismeri a tarhonyának ezt a tulajdonságát, könnyen megjárhatja vele, mert a fúvatlan meleg tarhonya bizony száját éget. Erre céloz ez a DUGONICS-följegyezte közmondás: *Nehéz meleg tarhonyát fúvatlan elkölteni* (uo., II, 109); átvitt értelmre: kényes dologgal óvatosan bánjunk. Pár évvel DUGONICS gyűjteményének megjelenése (1820.) előtt VERSEGHY egyik munkájában is olvasható egy szólás a tarhonyáról: *A' kinek a' kása megégette a' száját, még a' tarhonyát is fujja* (Exercítat. idiomat. Hung. 1816, 132). Ez nyilvánvaló elrontása annak az ismert közmondásnak, hogy: *Akinek a kása megégette a száját, még a tarlóját* [t. i. a köles-kása tarlóját] *is fujja*. A kemény vagy sűrű tarhonya, másként öreg tarhonyá-nak is mondják (vö. MNy. VII, 43), meg a pörkölt tarhonya és a tarhonyás krumpli, de a tejbe tarhonya is kedvelt eledel a földi népünknek. Aki módját ejtheti, rendszerint jól belakik belőle. Azért mondják a nagyehető, telhetetlen gyomrú embernek, kivált béresnek, napszámosnak, aki másból is sokat eszik, hát még a kíváncsi tarhonyából, hogy: *tarhonyabélű, tarhonyahasú* (MTSz.).

A tarhonyát jól meg kell szárítani, mert különben nem áll el télire, dohos lesz vagy megpenészedik. Tiszta, fehér abroszszal, lepedővel leterített asztalon, kecskelábra, székek karjára helyezett ajtón, deszkákon szokták szárítani. Olyan hely, *ahun a tarhonyát kötélén szárítták*, mint a mosott fehérneműt, sehol sincsen, ez a hódmezővásárhelyi szokásmonlás tehát tréfás körülírása annak, hogy 'sehol' (MNy. XI, 460). Az a legjobb, ha a frissen készült tarhonyát szép napos, meleg időben, de árnyékos, szellős helyen száríthatják. Im ezért nevezik a napot

⁷ *Gvadányi* valószínűleg azért tállaltatja lapos tálra a tarhonyát (l. fentebb), hogy hamarabb kihűljön; vö. ezzel, amit a Szakácsstudomány mond egy ételről: „... tegyed lapos tálra, hadd hidegüljön meg” (269. l.)

tréfásan *tarhonyaszárító* csillag-nak (TÖMÖRKÉNY: Homokos világ 5. l.), a verőfényes, meleg időt pedig, mely nemcsak az utasembernek meg a vályogvetőnek öröme, hanem a tarhonyakészítő asszonynépnek is, *tarhonyacsínáló idő*-nek: *No máma jó tarhonyacsínáló időnk van!* (Saját följegyzésem). A magam feljegyzései közt találom ezt a szintén meteorológiai vonatkozású szóláshasonlatot: *Ojan idő van, mind a tejbetarhonya: 'tisztá, derült'.* Ennek kemenesalji változata: *Ollan üdő vam mind a turós mácsik* (NyF. XXXIII, 35). Hogy az utóbbinak szintén 'tisztá, derült' a jelentése, azt bizonyossá teszi egy ugyancsak dunántúli szóláshasonlat, melyben a *mákos mácsik* éppen az ellenkezőjét jelenti: *Ollan sötét van, mind a mákos mácsik* (Acsád, Vas m. Nyr. XXXV, 189); vö. még: *Mindig olyan, mint a mákos tészta:* nem tisztá (Somogy, Nyr. XXVII, 139).

Tudtommal ennél több szólásunk vagy szólásszerű kifejezésünk nincs is a tarhonyáról.

Csefkó Gyula.

Piszok.

Budenz annak idején (MUSz.) finnugor szavakkal rokonította, de Munkácsi (ÁKE.) e magyarázatot (nézetem szerint helyesen) nem fogadja el és persze Szinnyi sem vette fel e szót NyH.-ába. Maga Munkácsi (i. h.) árja jövevénytárnak tartja, de nézetem szerint ez a feltevés is igen-igen kétes értékű. Én e magyarázó kísérletekkel szemben azt hiszem, hogy *piszok* főnevünk olyan elvonás a *piszkol* igéből, mint amilyen elvonás a *piszka-fa* összetétel előtagja a *piszkál* igéből. A ma eltérő jelentésű *piszkol* és *piszkál* igék szerintem egyaránt gyakorító képzős származékai annak az egyelőre ismeretlen eredetű és már régen elavult **pisz* igének, amelynek Beke (Nyr. LIX, 226) elfogadható magyarázata szerint melléknévi igeneve a mai köznyelvünkben már csak az *orr* jelzőjeként használt (N. *pisza* >) *pisze* szó. A gyak. *-kál, -kél* képzős *piszkál* ige jelentése 'hegyes eszközzel vmit úgy turkál, szurkál, hogy annak részei között némi rés, hézag támadjon' (innen átvitt, lelki értelemben is), és ugyanezt jelentette eredetileg a *-kol, -kél, -köl* képzős *piszkol* ige is. De arra, aki turkál valamiben (pl. ételben), egy kis (a jelentéstanban éppen nem szokatlan) túlzással könnyen ráfoghatták azt is, hogy bepiszkolja. Így kaphatta a *piszkol* ige másodlagos 'beschmutzen' jelentését, s ennek megtörténte után a

'stöbern' jelentést már akár az egyjelentésű *piszkál*, akár a kétjelentésű *piszkol* igével lehetett kifejezni, a 'beschmutzen' jelentést azonban csakis a *piszkol* igével. (Az ugyane jelentésű *piszkít* ige ugyanis egészen fiatal képzés a *piszok* főnévből). Mivel pedig már több alkalommal (Nyelvtud. Alapelvei² 148. §, Magy. Igerag. Tört. 271. §, MNy. XXV, 176) igen sok példát idéztem arra a kivételnélkülinek látszó jelentéstani jelenségre, hogy a kétjelentésű szónak az a jelentése, melyet valamely egyjelentésű szóval is ki lehet fejezni, elavult, ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a *piszkol* igének eredeti 'stöbern' jelentése már régen elavult és csak 'beschmutzen' jelentése maradt meg. A 'schmutz' jelentésű *piszok* főnév tehát ezek szerint nem alapszava a *piszkol* igének, hanem belőle való utólagos elvonás.

Megemlítem még ezzel kapcsolatban, hogy a *piszkál* és *piszkol* igék elavult **pisz* alapszavából való származék a ma 'babrál, bibelődik, pepecsel' jelentésű *piszmog* ige is. Ennek -*m*-je mozzanatos, -*g*-je pedig gyakorító képző. És valamiként a (N. *pisza* >) *pisze* melléknév az elavult **pisz* igének igeneve, éppen úgy igeneve a N. *piszma* melléknév is a már továbbképzett *piszmog* ige egykori **piszom* (vö. pl. fut: R. *futam-ik*) alapszavának. És úgylátszik igaza van Gombocznak (MNy. VIII, 121), hogy a *pimasz* mn. (> fn.) nem egyéb, mint e N. *piszma* mn.-nek hangátvetéses alakja.

Horger Antal.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Nyíri, rétközi nóták.

1. Zöld búzába terem a mérges
[kígyó,
Sziép jányokbul van a legény-
[csábító,
Jaj Istenem, de boldog az, ki
[csúnya,
Szegény legény szívét nem szo-
[morította.	Hogy a jánya nem megy fér-
[hez soha.
2. Sziép a retek hónapos korába,
Sziép a kisjány húsz éves ko-
[rába,
Húsz év után sirattya az any-
[nya,	3. Tisza parttyán nem jó elalunni,
Mer a Tisza kiszokott önteni,
Eltanájsa a babámat vinni,
Jaj de keservesen fogok sínni.
(Spanyol Borbála, 13 éves, Ajak).
	4. Márványkübül, márványkübül
[van a Tisza feneke,
Gyöngé vagy még, gyöngé vagy
[még babám a szerelemre,
Gyöngeséged nem annyira saj-
[nálom,

Szép vagy babám, jó vagy bá-
[bám, hogy kell téled elválnom.

Márványkübül, márványkübül
[van a Rudol fejfája,

Rá van írva, rá van írva trón-
[örökös halála,

Ugyan Rudol mér ölted meg
[magadat,

Mér hattad itt szép Magyaror-
[szágodat.

(Fecák Gyula 14 éves, Balsa).

5. András fele az idő,
Gyakran tornyozik a felhő,
A havak is megindulnak,
Hegyet, vögyet beborítanak.

A bárányok sírnak-rinak,
A juhásznak panaszkodnak,
Hogy mongya meg a gazdának,
Vegyen szénát a juhának.

Van ojan sok humcut gazda,
Ki aszt mongya: hajcsd a gazra,
Van még tippant a bokorba,
Kaparja ki az ebatta.

Nem úgy van az iédes gazda,
Hogy a birkát hajcsd a gazra,
Ha a juhót nem telejjük,
Jövő nyáron meg se fejjük.

(vagy: Bárány se lesz, meg se
fejjük.)

Közli: Ortutay Gyula.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai.

I. Nagyalföld (Arad, Bács-Bodrog, Békés, Bereg, Borsod, Bihar, Heves, Pest, Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Torontál, Ugocsa, Ungmegyék, Bánság, Hajdu terület, Jászság, Kis- és Nagy-Kunság).

Probatio calami! Egy rég letűnt időnek kedves emléke. Ma sohase írja senki, de ha XVIII. századbeli megfakult írásokat forgatunk, minden lépten-nyomon találkozunk vele és szinte halljuk a lúdtoll sercegését s magunk előtt látjuk a tollat faragó írnitudo embert, amint az érdes papirosból készült protocollum felé hajolva, a községháza nehéz szagú pipafüstös szobájában, a hivatalos asztalon egymasmellé rója a vármegyétől érkező hivatalos rendeleteket. És a currentális levelek egyre szaporodnak. Kötetekké dagadnak. Először egymás mellett fekszenek az asztalon, aztán bekerülnek a szekrénybe, onnan egy rossz ládába majd a padlás egyik zugába s végre nyom nélkül eltűnnek a kiseléjtezett írások közt. Szerencse, ha egy-egy levéltár rendezése alkalmával, mint értéktelen, közigazgatásilag nem használható okmányok, egy poros sarokban meghúzódhatnak. Ez a rendes sorsuk a mindenttudó currentális leveleknek.

¹ vékonyszárú fű.

Pedig valóban mindent tudnak. A békési városháza padlásából elrekesztett levéltárában találtam meg azokat a leveleket, amelyek 1746-tól 1806-ig terjedő időben irattak össze. Telve vannak művelődéstörténeti és néprajzi adatokkal, amelyek a XVIII. század küzdelmes életét állítják elénk.

Az egyik arról beszél, hogy ha a vármegyére kísért rab megszökik, kísérője 200 pálcát kap. (1746.) A másik a sáska tojások összeszedésére, (1748.) vagy dísnókkal való pusztítására hívja fel a figyelmet. (1749.) És így tovább: közli a réves helyeket (1750.); ismerteti a sokféle idegen forgópénzt (1755.); megtiltja az ünnepnapokon való lövöldözéseket és a muzsikával való köszöntést (1755.); megparancsolja, hogy a cigányok házat építsenek és ne csavarogjanak (1766.); betiltja a halotti torokat, templomi és nyílt koporsós temetéseket, templomok köré való temetéseket (1775.). Közli Mária Terézia királynő gyászjelentését (1780.). Újra eltiltja a cigányok kóborlását s a lótarast is megtiltja nekik; az iskolákba járó fiú és leány gyerekeknek kötelezővé teszi a téli gypjűfonásban való részvételt (1783.); elrendeli a marhadög elleni védekezést és a népszámlálást (1784.); eltörli a Blaumontagot (1785.); hírt ad a 24 mezőhegyesi ménnek kótya-vetyéléséről és a hágtató püsztai statiók felállításáról; megparancsolja, hogy búzát csak kévébe szabad kötni; beszél a gyulasztó menküről; közli a türedelemről szóló kegyes parancsolatot; megtiltja az égiháborúkor való harangozást; közli a vadászatról szóló szabályzatot (1786.). Feljegyzi, hogy a községben 1013, a kertekben és tanyákon 140 ház van (1787.); eltiltja a folyóvízbe való kenderáztatást (1788.); közhírré teszi II. József országgyűlést ígérő rendeletét (1790.); beszél a Sejem Miveltető Házzól, tombácos malomról (1795.); kötelezővé teszi a himlő elleni védekezést (1796.). És beszél a kígyósi puszta osztásáról, ahol 2 frt. 45 kr.-ért lehetett egy hold földet kapni. (1806.)

Csak úgy hevenyészve szedtük össze ezt a bokrétát, amelynek minden adata tüzetesebb vizsgálatot is megérdemelne. Legutoljára hagytuk azt, ami minket most a legjobban érdekel: a *személyes leábrázolásokat*.

Ha a fentebb felsorolt rendeletek közt sok a néprajzi vonatkozású, akkor a személy leírások valóban azok. Nem mondhatjuk, hogy csupa becsületes emberekről volna bennük szó, de minket most valóban a külső érdekel, amely már az adatok nagy száma miatt is, elénk tárja a kor népviseletét. Nem közzöljük az adatokat szószerint, csak azokat a dolgokat, amelyek a viselet szempontjából különösebb figyelmet érdemelnek.

Az összeírt 576 adatból egyelőre azokat közöljük, amelyek az Alföld letűnt népviseletéről beszélnek:

1770.

6. Feleséggyilkos *vásárhelyi* lakos Szentesi László. 28 éves. Kálvinista. Gesztenye színű hajú, melyet két tsomóba visel; verhenyes fentálló bajuszú; magyar fekete süvege, melyet leginkább a vakszemére lebocsát; magyar inget kötő nélkül visel. Lábravalóban és botskorban jár.

1771.

7. Pap Mártony *nagyvárad*i 26 esztendőös legény. Gesztenyeszín hajú, melyet a két füle mellett csomóba köt. Zöld dolmánya, veres mejjre valója, két nadrágja ugyane zöld zsinórral.

19. Hebe Kirila *nagykárolyi* fi, fekete haját hosszú két gombokra viseli, 40 éves. Kék mentéje fekete bárány prémes, veres szőr zsinórra, sárga réz gombokra; hasonló színű dolmánya sinorral és gombokkal; kék köpönyegje; fekete oláhos süveget hordoz.

23. Koszorús János *biharmegyei vántsodi* csizmadia. Torzomborz fekete bajuszu, leeresztett kalapba, fürtös ócska gubába; kék rongyos lajbiba, hasonló kék irhás nadrágban, gyakrabban májbőr csizmában, néha bocskorban jár. Felesége kék szoknyában, kék sárga sinóros rókás mentében jár.

32. Sáfrán János *kartzag új szállási*, kék irhás viselt nadrágot, borjúbőr csizmát, kalapot, bundát hordoz.

1772.

38. Kriszta Mikola *márciházi* lakos, oláh, 20 eszt., oláh nyelven beszél, káromkodni magyarul is tud, hosszú fekete haja vagyon, melyet leginkább két tsomóra szokott viselni, bajusztalan. Szürben, és juhbőr bundában, néha fekete süvegben, néha leeresztett kis kalapban szokott járni. Láttatott szürben, lábravalóban és botskorban.

45. . . . János nevű *szegedi* kocsis, odahaza viseltes kalapban, kankóban, rongyos flanell lajbiban, magyar ingben, kék kopott nadrágban, rövidszárú csizmában; később zöld viselt német dolmányt, és hasonló német nadrágot, hamuszin lajbit, német strimflit, sarut és kalapot. Az általa elrabolt kocsi alkalmatosság egy bőrrel avult régi kotsi volt, abrantsokkal, gyékénnyel fedezve. Elvitt azon gyilkos kotsis ezen megöletett aszszonynak: egy új német béllelt selyem szövött barnás különböző féle színű virágokkal teljes matériából való reklit, mely egy jó hüvelyknyi szélességű arany csipkével vala, ezen csipkének egyik széle sima, másik pedig csipkés vala és voltak

rajta hat arany skófiomos német gombok is; az eleje ugyan mind a két oldalán rókával, a hátulja és az ujja könyékig hasi báránybőrrel bélelve valának, a bévülete pediglen jó féle nyesttel volt prémezve.

59. Golly János *oláh* diák; *Kigyik Bihar vm.*; darótz nadrágban, fekete sarkantyús csizmában, hosszú bundában és hosszú szürben, fekete magyar süvegben jár.

60. Lugován Jeremiás; *Csanalos*; fejer darótz nadrágban s ilyen színű bundában, fekete májbőr csizmában; téli fekete báránnyal bélelt süvegben, nyárba paraszt magyar süvegbe és botskorba jár.

1787.

64. Csermely György, *Miskolc*. Fekete és sárga stráfos tsepegettetett moldonból kaputot, fejer szük bugyogót, fejer vászon lajblit, fekete borjú bőr sarut visel.

65. Grieb Pepen Josef, *budai* kellner. Haját hátul felesarván és kondoron hordozza; a vállán egy setétkék, fejer bélesű köpönyeget, testén pedig hasonlóképpen egy setétkék kaputot visel világos, sima gombokra; fekete bőr bugyogót és hosszú sarut visel. Kalapja a fején kicsin gömbölyű, mely alatt egy görbe füsű tartja haját; nyakravalója setét selyem keszkenő.

70. Buder Heinrich, *verbászi* új lakos. Ruházatja kék posztóból kaputrock, fehér vászon bugyogó, csizma.

71. Mészáros István, *köbölkúti* szekérrel szolgáló jobbágy. Haját kétfelől megkötve üstökbe viseli; fejer ujjas lajbliban; kék, vörös sinóros nadrágban, fekete kordovány csizmában jár. Felesége ujforma prémetlen ködmönben, kék szoknyában vagy.

72. Kurda János. *Buj Szabolcs vm.* Hátul pántlikába tekerve, elől nyírott haját visel; fején német kaputban, kék nadrágban, lajbliban, magyar csizmában és jobbára kék kerek köpönyegben jár. Orosz pap fia.

73. Udvarhelyi Gábor nemes ifjú; *Hodász, Szatmár m.*; hol zöld kaputot, hol magyar kurta égszínű mentét arany sujtással, fekete prémmel készítve, hol olyas színű, mint a mentéje; hol setét, hol kék, hol szarvasbőr nadrágot viselni szokott.

1788.

79. Vátzi Sámuel. *Kalocsa*. Fekete görbe füsűt visel, kis pödrött bajusza; hosszú rongyos szürt, ujjas flanel lajblit és fehér posztóból belső lajblit atzél gombokra visel, lábravalóba és meztelen láb jár.

88. *Kiskőrösi* asszony; hosszas kék posztó fehér bárány bőrökkel prémezett mentébe, fekete sárgás csizmába, kék fél rása szoknyában.

89. *Kiskőrösi* férfi; bajuszát felpederve viseli. Magyar juh-bőrökkel paraszt subába, mely alól egy arasznyira környöskörül meg vagyon toldva; bakancsban, fejez flanell viselt ujjas lajbliban, kék posztóból ujjatlan lajbliban, fél viselt magyar süvegben.

101. Vetési István; *Bereg Bőszörmény, Bihar m.* Zöld nadrág arany borításra, kék kaput, német stibli, viola szín lajbli.

106. *Turai* zsidó; zöld hacuka satinból, fekete bőv bugyogó, magyar csizma.

1766.

118. Tihel György *szegedi* fi, fekete béfont hajú, kék nadrágban, strimfliben és cipőben jár.

139. Kocsis János *cibakházai*; zöld magyar mente rókával; posztó lajbli; közönséges kalap; magyar zöld nadrág; csizma.

144. Szabó Mihály *miskolczi*; szürben, fekete süvegben, gatyában, fekete csizmában jár.

151. Horváth Istók *tenyői* lakos; hosszú szür, dolmány szür, kék hasonló sinóros nadrág, botskor, avagy fekete sarkantyús csizma; kék felül leeresztett kalap.

154. Bihari Mihály *miskolci* tanuló; tsákós süveg, fekete gyolcs nyakravaló; kankó; kék nadrág; borjúbőr csizma.

157. *Pesti* mészáros legény; dolmány; nadrág ezüstös sinórral ezüst gombokra; meg kell pedig jegyezni, hogy a nadrága hasitéka körül elől kétszeres a sinórozás.

161. Takáts Ádám *aradi* borbély; haja homlokán fejül fel van fodoritva és a fülire is rá van tekerítve; zöld dolmány; veres ujjas lajbi; setét szín kék nadrág; fekete csizma; barnás köpönyeg.

162. *Aradi* borbélymester lopott ruhája: világos kék szín vékony posztójú ezüstös készületű ezüst gombos és mind a két felől ezüst láncokkal felkészült dolmány. Ugyanolyan színű nadrág, elől széles ezüst paszomántos és sinóros, hátul keskenyebb paszománnyal és környül. Veres öv öntött ezüst gombokkal. *Felszerelése*: Köpülőzni való két eszköz. Két köppölyhöz való métses. Egy érvágáshoz való eszköz tokjával együtt és ehez való fásli. Érvágó vas. Egy fogvonó; Egy beretva kő; Egy beretváltató kötény. Egy orvosságos könyv.

181. *Borsod* megyei cigány (hegedűs); hamuszín pulideres

nadrágja; zöld mentéje, selyem munkára nyesttel prémezett veres béllésre; kalapja; csizmája magas patkóra fekete; nyakra valója is ilyen.

Felesége: kék tarka szoknyája és kötője; fekete főre valója; arannyal varrott főkötője; uj piros csizmája.

182. Bodó Ferenc *gyöngyösi*; suba, ing, gatyá, botskor, kalap.

183. *Nagyvárad*i rézműves leánya; kék mazolán szoknyában; fehér keszkenő a nyakában, anglia zöld posztóból fekete petymeggel prémezett és bárány prémekkel bérlett ótska mentében; mezítláb; előtte kék bagozia kötő; derekára csak ünge vagyon.

1754.

186. *Kiskőrösi* legény; kétfelé köti üstökét csomóba; nagy csákós süvege; hol piros bundában, hol szűrben szokott járni; fekete ingben; csipkés az ingének ujjai; fekete szőr fátjol nyakravalót visel; fekete sarkantyús csizmát; nyárba hol kék nadrágba, hol gatyában jár.

187. Csátrányi Pál *pestmegyei* *Ihlat* pusztára való; haját két csomóra viseli; szűrben; kankóban és kék nadrágban jár.

188. Vasadi János, ezelőtt kálvinista prédikátor és ennek utánna Római hitre térvén, ismét kálvinista vallásra visszafordulásával nemes *Bereg* megye *Szelka* községben prédikátorrá lett; kék hosszú kálvinista prédikátorok formájára való mentéje és néha béllés nélkül való hosszú tógában jár.

191. Kis Tamás *gyulai* paraszt; dolmányban és ködmönben jár; irhás nadrágban.

(Folytatjuk.)

Banner János.

Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. II.

Az esküvő régebben, a polgári házasság behozatala előtt már délelőtt megvolt. Vőlegény és menyasszony, továbbá násznépek a meghatározott időpontban csak a templom (az alsóvárosi templom) előtt találkoztak egymással. Az esküvő után megint szétváltak, mintha bizony semmi közük nem volna egymáshoz. Délután ment el aztán ünnepélyes menetben a menyasszonyért a *legényös ház* vőfélye és válogatott násznépe. A vőlegény most sem ment el érte. Otthon maradt és menyasszonyát a ház ajtajában várta, kezében pereccel.

A polgári házasság életbeléptetése óta délelőtt esküdnek a *polgárin* és délután a templomban. (Jegyezzük itt meg, hogy

népünk a csak polgári házasságot nem tekinti igazi házasságnak. Megteszi, mert a törvény parancsolja, de nem sokkal több a szemében, mint a vadházasság). Azóta a régi szokásokhoz és beosztásokhoz képest bizonyos változásokat észlelni, bár az esküvővel kapcsolatos hiedelmek jól megmaradtak. Most koradélután a legényes háztól hosszú kocsisor indul a *lányos ház* felé. Az elsőben a vőfély egyik kezében fölvirágozott pálcával, a másodikban pedig a nyakán *magyaros* kaláccsal övezett palackkal, amelyik borral van tele.⁴ A városban, amíg a fiakeres esküvőt fel nem kapták, a hagyományhoz ragaszkodóknál még ma is, útjukat gyalogszerrel teszik meg. Ilyenkor a muzsikások is elkísérik hangos zeneszóval, a mindig páratlan számú násznépet, de sem a lányos házba, sem a templomba nem mennek be, hanem csöndben kint várakoznak. A násznép kezében borosüveg. Megkínálják belőle a járókelőket és a hangos zene- és nótaszóra összesereglődő kíváncsiskodókat. Egyik-másik asszony kezében kontyalávaló édes bor. A lányos házhoz érve, a vőfély előadja jövetelüknek célját, majd násznagy uramékat borával és kalácsával megkínálja. Azután megszólal a zene. A vőlegény násznépének férfitagjai a lányos ház nővendégeit táncoltatják meg és megfordítva. A vőlegény kíséretének kiüresedett üvegeit közben megtöltik borral, a lovakat felkendőzik. Ezalatt öltöztetik a menyasszonyt. A menyasszonyon általában minden ruhadarab új. A fátyolt a nyoszolyulányok veszik a számára. Menyasszonyi öltözetén egyetlen öltést sem szabad ejtenie. Még ha ért is a varráshoz, ruháját akkor is mással varratja meg. Az öltözködésben is egészen *passive* kell viselkednie. Azért vannak a koszorúslányok, hogy azok öltöztessék. Menyegzője napján nem jó neki tükörbe nézni. A cipőjébe u. n. *Mária-húszast*⁵ tesznek, hogy ha menetközben rontásba lépne: ne árt hasson neki (szintúgy a vőlegény cipőjébe, csizmájába is). A menyasszonynak esküvője napján mindig ballabával kell kilépni. Amikor elkészül, a vőfély és a koszorúslányok a násznagy és a vőlegény elé vezetik. A vőfély az ajtófelet pálcájával megkopogtatja, mire a muzsika azonnal elhallgat és kezdetét veszi a búcsúztatás, amelyet a jelenlevő vendégssereg felállva, az embere pedig kalaplevéve hallgat végig. A menyasszonyt édesapja, édesanyja, testvérei, lánybarátjai (= koszorúslányok), néha keresztszülei veszik körül. Általában ebben a sorrendben

⁴ Az utolsó kocsiban a vőlegény.

⁵ Régi, a XIX. század első felében járt ezüst huszas, egyik oldalán „S. Maria Mater Dei, Patrona Hung.” képpel.

búcsúztatja a vőfély tőlük. A búcsúztatás közben igen szép emberi megnyilatkozásoknak lehetünk tanúi. Majd megindulnak az esküvőre. A menyasszonyt (de előbb a vőlegényt sem) az ő szülei nem kísérik a ház küszöbén kívül. Az örömszülék tehát gyermekeik esküvőjén soha részt nem vesznek.

Útközben a menyasszonyos kocsi népe a nála lévő teli borosüvegeket a kocsi kerekei közé hányja. A menyasszonynak ilyenkor nem jó halottasmenettel találkozni, mert akkor hamarosan meghal. Ha esik az eső, akkor szomorú lesz az élete. Különösen nagyfarsangon előfordul, hogy egy napra több lakodalom is esik. Már pedig menyasszonynak menyasszonyt látni nem jó. Ilyenkor szorgos gonddal ügyelnek arra, hogy a menyasszonyok útja ne keresztezze egymást, különösképpen pedig, hogy ne találkozzanak egymással. Ha a találkozás mégis kikerülhetetlen (pl. a templomban), akkor az egyik menyasszony násznépe megáll, háttal állítja és testével elfödözi a maga menyasszonyát a szembejövő menyasszony tekintete elől, bár azt is éppen így védmezik. Az esküvői szertartás után a menyasszony fejére fehér kendőt terítenek, majd a Havi Boldogasszony kegyképével ékes oltárt az új pár és a násznép háromszor megkerüli.⁶ A nászmenet nem azon az úton tér vissza, amelyiken jött. Ha a templomba a főajtón át jött be, a sekrestyeajtón keresztül távozik, vagy megfordítva. A templomból is más úton térnek meg a vőlegényes házhoz. A vőlegény, helyesebben az *újember* a templomból kijövet a koldusoknak alamizsnát osztogat, amennyire teheti: titokban.

A nászmenet dalolás közben érkezik meg a legényes házhoz. Az otthon maradt asszonynép kezében égő gyertyával fogadja őket, mégha nem is alkonyodik. Amikor a kapun befordulnak, hagyományoszerűen ezt dalolják:

Gyere ki te vén boszorkány, nézd mög kit hoztunk,
Szép lössz-ë, jó lössz-ë: mijé fárattunk?
Ha nem jó lössz, visszavigyük édősannyának,
Vísejje gongyát gyöngyvirágának.

A vőlegény és a menyasszony a ház ajtajában kettészakít egy perecet. Az a hiedelem, hogy akinek nagyobb darab marad a kezében, az lesz a jobb dolgos (főként az aratásban), tehát többet érdemel. Amikor a menyasszony először ül le új ott-

⁶ A XVIII. század elején készült oltár ugyanis szabadon áll, nem támaszkodik az apsis falához. Nagyon rászorulna már a megújításra. Hogy lehetőség szerint kíméljék, a templom papjai a jámbor szokás gyakorlását már egy jó évtizede nem engedik meg.

honában, kisgyereket ültetnek az ölébe. Előfordul néha, hogy subára ültetik, hogy majd bodorhajú gyereke legyen.⁷ A vőfély elvégezvén a menyasszony bemutatását, táncra perdül vele, de pár fordulat után átadja a vőlegénynek.

Voltaképpen ezután kezdődik a lakodalmi mulatság. Most már végképpen összegyűlnek a meghívott vendégek, akiket a násznagy előtt vagy a vőfély, vagy pedig valamelyik bátor-szavú legény köszönt be. Rendszerint most hozzák ajándékaikat is (ha már előre el nem küldötték volna): süteményt, bútort, edényeket, háziesszközöket és különösen az újasszonynak fejrevaló selyemkendőt. Mindent újat. Olyik menyasszony 20–30 selyemkendőt is kap ajándékba. A legszegényebb vendég sem állít ajándék nélkül a lakodalomba. Említsük itt meg, hogy a lakodalmas virágok beszerzése a koszorúslányok kötelessége. Ők is tűzik fel a meghívott férfivendégek kalapjához, újabban a gomblyukába. Kivétel a vőlegényvirág, amelyet a menyasszony vesz és ő is tűzi fel neki az esküvő előtt.

A menyasszony hazahozatala és a vacsora közötti időben egy nóta a *lagzinézőké*. Ilyenkor a lagzinézők táncolnak egymással, de a lakodalmas nép is, különösen a fiatalja, meg-meg-táncoltatja a hivatlan fehérnépeket. A lagzinézőket egyébként kint a kapuban meg szokták kínálni a boron kívül lagzikalács-csal, amelyet rendszeren rostában visznek ki hozzájuk. Egyik-másik hivatlan vendég a lagzinézők nótája után vacsorára is bennragad. Illetlen dolog ugyan, de eltűrik. Nem utasítják ki. Örüljön ő is. Az ilyen vendéget *szűrősnék* hívják.

A lámpát ahogy meggyújtják, égve hagyják mindaddig, amíg csak magától ki nem alszik. Néha két-három napig is ég. A lakodalom alatt keletkezett port, szemetet nem viszik ki, hanem besöprik az asztal alá, azután pedig télen sóval hintik tele a szobát.

A vacsorával kapcsolatban ejtsünk most sort a lakodalom ételeire is. A kenyeret, kalácsot az asszonynép már hajnalban kisüti. Általában csak *üreskalácsot* sütnek: *fontost*, magyaróst (fonatos kalács ez is, csak a tetején mogyorószerű kalácsdíszek vannak), perecet. A lakodalomra legtöbbször tehenet vagy borjút vágnak le házilag. A levesfőzés asszonyok dolga, de a paprikáshúst férfiember főzi a szabadban, bográcsban.

A házbeliek és a legközelebbi hozzátartozók számára a lakodalom napján már ebédet is főznek, amely rendszerint pacal-

⁷ A göndörhaját népünk szépnek találja. Gondoljunk népdalainknak érdekes bizonyító tanúságára.

levesből (régebben dercés hurka is főtt benne), paprikásból és kalácsból áll. A lakodalmi bor általában nem nagyon tüzes, de kellemes italú, jóközepes erősségű. Szódavizet csak újabban szolgálnak fel melléje.

A vacsorát — a főlakomát — úgy nyolc óra körül találják fel. Különösen ügyelnek arra, hogy az asztaloknál páratlan-számú vendég üljön, minden asztalnál páratlan-számú tál, tányér, evőeszköz stb. legyen. Az új pár a koszorúspárokkal a násznagy asztalánál foglal helyét. A menyasszonyt ilyenkor igyekeznek mindenféleképpen megtréfálni: lyukas kanalat, fából, nádból faragott kést, villát adnak neki, biztatják, hogy egyék, ne szégyellősködjék, mint otthon. Készítetik, hogy sokat egyék, mert csak úgy lesz majd a jószágtartáshoz szerencséjük.

A vacsorát a vőfély köszönti be hosszú versezetekkel. A vacsora étrendje régében a következő volt: köménymagos zsömlyeleves. A belefőtt húst leves után tejes tormással szolgálták fel. Majd a paprikás következett, utána köleskása. (Ettől szedte vacsora után a szakácsné állítólagos égési sebei miatt bekötözött kezekkel a *kásapénzt*. Egy nagy fakanállal sorra bököste a vendégeket, amíg nem vetettek neki valamit „sebei-nek” orvoslására). A vacsora utolsó fogása süteményből állott, mint *köttes rétesből, belősből, tutuperecből* (nagyalakú pereg) stb. Manapság a vacsora: leves, paprikás, sütemény. Mielőtt hozzáfognának, a násznagy imádkozásra áll fel. Mindenki követi. Az asztali áldást magukban mondják el. Az első fogás tehát húsleves pacaltésztával (= apró kockákra metélt tészta). Utána a paprikást, végül a süteményt adják be: mostanság cukrásztól készített tortát, vagy tortátát. Amennyiben lehetséges, minden család azt a süteményt kapja, amit a lakodalomra magával hozott.

A kiszolgálást a vőfély, a házbeliek és olyan legények végzik, akiknek *nincsen lányuk*, azaz a lakodalom idejére nem rendelték őket össze egy lánnyal sem, hanem úgy mulatnak egymagukban, ahogy kedvük tartja. A felszolgálók kezében mindig csak egy tálnak szabad lenni. Vizet csúfság lenne az asztalra tenni. Akik vacsorakor mégis inkább vízre lennének szomjasok, azokat a *szamaras* elégíti ki, azaz olyan legény, aki a vizesköcsöggel körbejár, közben jelengeti magát: *szamaras, itt a szamaras!* Vacsora után esznek: az örömszülék, a vőfély, a muzsikások, szakácsok, csapos és a felszolgálók, egyáltalában azok, akik az első terítésnél valamilyen okból nem ettek.

A násznagy asztalán rendszeren egész éjszaka ott marad

egy tál paprikás és kalács. Bárfi bármikor melléülhet. Az éjszaka folyamán többször hordanak kalácsot a vendégek között. Régebben a lakodalom kétnapos volt. Ilyenkor reggeli gyanánt a lenyakazott jószág fejéből-lábából készült kocsonyát, vagy fagyos paprikást szolgáltak fel, délben pedig megismételték a vacsora étrendjét.

✱

Emlékezzünk meg néhány szóval a lakodalom muzsikájáról is. Ezelőtt 50—60 esztendővel a bőrduda járta, amely néha hegedűvel párosult. Ma már csak egy-két elaggott képviselője van a régi kiterjedt dudásrendnek. Napjainkban (úgy 40—50 év óta) parasztdzenekar muzsikál, amelynek tagjai, lehetőleg jelentőségük sorrendjében: az első hegedűs (prímás) és klárinétos (pikulás), cimbalmos, nagybőgös és második hegedűs. (Szegényebbrendű lakodalmakban csak cimbalmos muzsikál.) E parasztemberek művészi készsége egészen meglepő. Naturalisták, a kótát általában nem ismerik. Bár a cigánymuzsika bizonyos nyomokban (főképpen az együttes játék technikájában és színhatásokban) hatott rájuk, mégis sikerült magukat a cigány szentimentalizmusától, önkényeskedéseitől és cikornyáitól a legteljesebb mértékben megóvniok. Minthogy a lakodalmas nép csak tánemuzsikát kíván tőlük, az újabb magyar népies műzenének jellegzetes „hallgató” válfaja zeneszerszámaikon nem tudott meghonosodni. Túlnyomó részben olyan nótákat húznak, amelyek Szeged népének autochton nótakincséhez tartoznak. Cigány műsorához tartozó dalokat legföljebb csak vacsora alatt muzsikálnak és csak becsületből (t. i., hogy ők is tudnának így, cigánymódra, ha akarnának): csak a parasztok közül kiszakadt iparosok, kishivatalnokok és egyéb hasonló kispolgári vendégek „méltányolják”, akik a középosztály utánzásában a cigányért való lelkesedést is átvették. A leghatározottabban állíthatjuk, hogy a szegedi parasztozónis nem szereti a cigánymuzsikát, nem tud a ritmusára táncolni, nem tud mellette mulatni: a cigány nem ismeri az ő nótáit, ő meg a cigány dalait. Nagyrítván megesik, hogy kénytelenségből (különösen a soklakodalmú nagyfarsangon) cigányt fogadnak. Ilyenkor a vendégek idő előtt elszállingóznak haza, mert nem tudnak a muzsikájára táncolni. Van ilyenkor mit hallani az örömszüléknek! Sok lakodalmat halasztanak el csupán azért, hogy ne kelljen a cigányra ráfanyalodniok.

Parasztdzenekusaink felsorolt hangszereik mellett réz-

instrumentumokon⁸ is játszanak, különösen olyankor, amikor a tánc színhelyét el kell hagyniuk. Tehát amikor a menyasszonyért induló nászmenetet elkísérik, amikor eléjük mennek (pl. tanyán) az esküvőről érkezőknek, továbbá amikor a lakodalom végén a tehetősebb vendég muzsikaszóval kísérteti magát haza. Előfordul azonban az is, hogy ott a lakodalomban kell rendelésre egy-egy nótát rezessel muzsikálniuk. A borraivalót a cimbalomra szokták hajítani.

Táncolják a *kétlépésöst, frisset, rösztetöst, lippögöst, hátravágóst, darudöbögöst*. Öreg emberektől néha még látni solótáncot is. A lakodalom fiatalok és idősebb nemzedékek együttes mulatsága lévén, az öregek ellenkezése miatt a modern, idegen táncok eddig nem tudtak lakodalomban meggyökeresedni. (De bálban már igen!) Tánc közben meg-megállanak annyi időre, hogy megigyanak egy-egy pohár bort, de ezt sohasem kezdeményezheti a táncosné, csak a táncos.

A lakodalomban sokat dalolnak, külön a fiatalok és külön az öregek. A táncolás közben való dalolás azonban nem mondható általánosnak. Nótaközökben a fiatalok: legények, lányok, ifjú házások külön asztalhoz (néha külön helyiségbe) szoktak telepedni, mindenki a maga párjával. Itt dalolnak kórusban, zenekíséret nélkül. Az ő nótakészletükbe sajnos már igen sok népies műdal belopakodott.⁹ A többszólamú éneklést természetesen nem ismerik. Az öregek nehezen fognak hozzá és csak magukban. Az asszony népnek nem illik a dalolásukban részt venni. Előadásukban a fiatalabbak egyetemesnek mondható tempo giusto-stílusával szemben, a magyar parasztnóta ősi, parlando-rubato-stílusából még sok jellegzetességet sikerült megőrizniük. Mindenesetre, ha a mostani 70–80 esztendőes emberek meghalnak, akkor e régi stílusnak Szegeden sem marad hírmondója.

*

Éjjél körül a menyasszony fejéről leveszik a fátyolt és a koszorút. Ilyenkor be szoktak hívni egy leányt és a fátyolt a fejére nyomják, hogy könnyebben és hamarabb mehessen férjhez. Majd bekötik a menyasszony fejét és elrejtik a vőlegény

⁸ Ezek a hangszerek a következők: a helikon, bariton, trombita, szárnykürt (iliglihorni) és a klarinét (es).

⁹ Érdekes, hogy Dankó Pista nótái, egy-két kivételt nem számítva, nem tudtak a szegedi nép körében elterjedni. Szerény ielfogásunk szerint ezt a körülményt — egyéb okok mellett — Dankó szövegíróinak rovására kell írunk, akiknek affektáltan népies, vagy erőltetett finomságú, de mindenképpen szentimentális textusaival népünk nem tudott megbarátkozni.

elől. Több lányt és menyecskét erőltetnek a párja gyanánt, amíg végre sikerül megtalálnia az övét, az igazit. Egyébként a menyasszonyi koszorúból egy szemet, a fátyolból egy darabot, a virágból egy ízt elégetnek, hogy semmiféle rontás ne fogjon az új páron.¹⁰ Olykor az ifjú pár megőrzi menyegzős ruháját, de ezentúl csak egyszer viseli. Most is úgy öltöztetik bele, útjukon most is elkísérik, amikor az örökös hazába, a temetőbe viszik őket.

A vőfély beköszönti az újasszonyt, majd kezdetét veszi a *sortánc*. Ez abból áll, hogy a vőfély felszólítására a nemzetség férfitagjai sorba megtáncoltatják az új asszonyt. A sortánc után következik a *ménnyasszony tánc*. A násznagy két egymásra helyezett cseréptányért tart a kezében, ezeket hangoztatva: *eladó az újasszony, eladó az újasszony!* Aki meg akarja venni, azaz táncolni szeretne vele, pénzt vet az alsó tányérba. A násznagy ilyenkor ugyanis felemeli a borítékul szolgáló felső tányért. Újabban az asszonymép viszont az újembert szokta megvenni. Amikor az újasszonynak már nem igen akad vevője, akkor az újember nagyobb pénzösszeget hajítván a tányérba, kiragadja a lakodalmas nép közzül. Ha azonban valaki nagyobb összeggel hajazza meg az újember pénzét, akkor az újasszony köteles a táncot tovább járni a vevőjével. Más a sortánc és a menyasszony tánc között természetesen nem táncolhat, azért a fiatalság ez idő alatt régebben a *fordú' balhajátékkal*¹¹ szórakozott. A táncot járó újasszonyt néha gyertyalánggal övezik körül az asszonyok, sőt így kísérik a menyegzős ágyához is.¹² A tánc végén a násznagy az egyik tányért összegtöri. A pénz az újpáré.

Hajnaltájban jönnek a lányos háztól, lehetőleg meglepetésszerűen a *kálátósok*. A *kálátó* népe különösen menyecskékből és fiatal férfiakból áll. Számuk: 7, 9, vagy 13, a férfiaknak egygel kevesebben kell lenniök, mint az asszonyoknak. Megnézik az újasszonyt, megvendégelik őket, majd táncra perdülnek. Ugyancsak megtáncoltatják őket. Az ő nótájuk a lakodalom leghosszabb nótája, *farka* is van, nem is egy.¹³ Azután eltávoznak.

¹⁰ Régebben az egészet tűzre vetették.

¹¹ Menetét leírja Kovács: id. m. 292. és 402. l.

¹² Az ágyba pajkosságból különféle oda nem való dolgokat raknak (fát, fazekat, ébresztő órát stb.).

¹³ A *nóta farka* az a ráadás, amelyet a muzsikások leginkább megrendelésre közvetlenül a nóta vége után húznak. Néha olyan hosszú, mint maga a nóta.

Reggel felé az újasszony megmosdatja és megfésűli a lakodalom férfitvendégeit. A mosdatás hatósági orvosi beavatkozásra megszűnt, de a *fésülés* még tartja magát. Volt ilyenkor nagy neveltség. Az újasszony fáradságáért pénzt adtak, ki mennyit akart. Reggel az újpár el szokott menni a templomba, az első misére. Az újasszonynak ezután hét napig nem szabad kimennie a házból.

A lakodalom után egy-két napra a *ménnyasszony poharát* ülik meg. Ilyenkor a legközelebbi hozzátartozók gyűlenek össze lakomával kapcsolatos csöndes, meghitt vendégségre. Az újasszony tele pohárral sorba kínálja a megjelenteket. Ezek aztán felköszöntik, hogy kezdődő új élete szerencsés legyen, urával együtt sok örömet, kevés bajt legyen részese.

Bálint Sándor.

TÁRSADALMI ÉLETTAN.

Faji vizsgálatok Szeged és környéke lakosságán.

Az anthropológiával összefüggő problémák — függetlenül a tudományosan vett embertantól — mind sűrűbben merülnek fel a társadalmi életben. A szociális életjelenségek egyik kevésbé ismert rugója az emberek, illetve homogén közületek egymásiránti rokonszenve, vagy ellenszenve, mely a szomatikus és pszichés egyneműségeken, illetve különbözőségeken nyugszik.

Az ugyanazon földrajzi szinten élő, évszázadokra visszamenőleg azonos történelmi múltú, egyazon életközösségben élők között nálunk teljes homogenitást csak ritkán találunk. A nagy egyéni különbségek mellett azonban a tulajdonságok bizonyos határokon belül való egyezése tipusos csoportokat hoz létre. Ezen csoportok, azaz fajok közti különbségek adják a fajok közti eltéréseket, melynek biológiai hatásai társadalom-élettani jelentőségűek.

Az elkülönítő faji vizsgálatok szempontjából értékes anyagot nyújt az Alföld, de különösen Szeged és környéke, ahol ugyanis többé-kevésbé tiszta alakban fellelhetők az európai fajták a fokozott keveredés ellenére is. Az itt előforduló fajok széles skáláját kielégítően magyarázzák a településtörténetek. A magyarság gerincét képező és itt is legnagyobb számban fellelhető keletbalti faj mellett elsősorban ennek az egyéb európai

fajtákkal való keverékei találhatók, csekélyebb számban, illetve szórványosan a tisztább fajták: északi, dinári, alpesi és földközi, melyek mellett nem európai eredetű fajták (pl. előázsiai, cigány, stb.) is előfordulnak.

Az egyes fajok meghatározása és elkülönítése az anthropologia módszereivel történik. Ezek mellett még segédforrásnak is csak ritkán alkalmazható az ethnikai rokonság eredményel. Ezt mutatja például, hogy a magyar és finn nyelv rokonságából faji rokonságra is következtettek, amit azonban az embertani vizsgálatok nem igazoltak. Az anthropologiai fajmeghatározások embertani méréseken alapulnak, melyeknek szoros kiegészítői a szomatikus megfigyelések. Az anthropometria adatai a test méreteire, azok viszonyaira (index, korreláció), valamint az általános festenyzettség (pigmentáció) fokának a megállapítására (haj-, szem- és bőrszín) vonatkoznak.

A fajiság, mint örökletes tulajdonság az egyén felépített-ségére rányomja bélyegét, ily módon az emberi varietások magyarázata sokszor faji alapon lehetséges. Ilyen szempontoktól vezettetve következtettek a vércsoportok faji jellegére is. Az ez irányban végzett vizsgálatok eredményei azonban ezt nem igazolták. A négy vércsoport tulajdonképpen két alaptulajdonságból és azok kombinációiból áll. Azaz a négy vércsoport, illetőleg annak két alapösszetevője csak két ősi típusra enged következtetni, mely csoportosítás a fajon felülálló magasabb rendszerbe foglalná az emberiséget.

Mivel sem a szerologiai távolság, sem a biokémiai faj-index a fajt, mint olyat konkrétan meg nem határozza, fajvizsgálataink során módszereinket a vérben lévő más egyéni különbségek megállapításával bővítettük ki. Ismert tény, hogy az egészséges ember vörös vértest száma és vérfesték tartalma, a már ismert nemi különbségeken kívül széles skálájú értékeltéréseket mutat. Vizsgáltuk tehát a szegedi Anatómiai Intézet (igazgató: dr. KISS FERENC egyet. ny. r. tanár) anthropologiai osztályán a különböző egyének vörös vértest számát, vérfestéktartalmát és viszonyukat a fajhoz. Nagyszámú vizsgálati anyagunkat olyan módon választottuk meg, hogy a vörös vértest számot és vérfesték tartalmat befolyásoló fiziológiai tényezők (klíma, életmód stb.) mind azonosak voltak, így ilyen irányú fajbiológiai kutatás számára anyagunk mindenképpen megfelelő volt.

Vizsgálataink során úgy jártunk el, hogy a vizsgált egyének mindegyikénél anthropometriai mérések és szomatikus

vizsgálatok alapján fajdiagnozist állítottunk fel. A vörös vértest számot és vérfesték tartalmat a szokásos metódusokkal állapítottuk meg. Eredményeink feldolgozásánál azt találtuk, hogy a vörös vértest szám és vérfesték tartalom a fajisággal arányosan változik, ezek csökkenését a következő sorrend jelzi az európai fajokon:

Északi

dinári

földközi

keletbalti

alpesi

Vizsgálataink eredményei Szeged és környékének (Dorozsma, Sándorfalva, Kistelek, stb.) faji megoszlását illetőleg megfeleltek várakozásainknak. A vizsgált egyének túlnyomó része u. i. keletbalti, illetve keletbaltias faji jellegű volt. E csoport tagjai nem annyira Szeged, mint inkább a környék lakóiból kerültek ki, nagyobb részét földművelők voltak. Százalékos arányban az északi, északias fajúak következtek. Jórészt városiak, műveltebb néposztályhoz tartozók voltak. Körülbelül azonos számmal fordultak elő anyagunkban alpesiek és dináriak. Elenyésző csekély számban földköziesek. A városiasság jellegének megfelelően az erős keveredést mi is konstataáltuk, amennyiben legtöbbször jól felismerhető keletbalti alappal az egyéb európai fajok kombinációit is megtaláltuk.

Már említettük a faj jelentőségét a társadalom életjelenségeiben, ily szempontoknál fogva értékes egy város, egy vidék fajiságának — faji megoszlásának — minél pontosabb megismerése. Megismerve egy közület faji megoszlását sok olyan, eddig megmagyarázhatatlannak látszó problémát, melynek mélyében a faji különbségek rejtőztek, megérteni tudunk.

Huszár György és Sziráky István.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Bálint Sándor: *Szeged népe.* Új gyűjtés I. Prometheus, Szeged, 1933.

A rokonszenves gyűjtő rokonszenves gyűjteményéhez nem igen szoltam volna hozzá kritikus hangon, ha ez más címen és más előszóval jelenik meg. Ismerem és igen nagyrabecsülöm a szegedi ifjúság munkáját, többek között a Szegedi Kis Kalendariumokat és csak őszinte örömmel köszönhetem minden-

kor az igazi magyar népi muzsika e jóízű és lelkes propagatorait.

Bálint népdalgyűjtésének kiadása tanuságot tesz amellett, hogy jól ismeri a szakirodalmat és magukat a problémákat is. A dallamok helyes osztályozása és lejegyzése feltétlenül igen használható és megbízható kis gyűjteménnyé teszi Bálint kötetét.

Igen öröndetes, hogy Bálint nem szakítja el egymástól azt, ami népnél élő egység, t. i. a dallamot és a szöveget és közöl dallamokat. Kár azonban, hogy csak bizonyos fajtájúakat közöl és kár volt ezért azt a címet adni kötetének, hogy: *Szeged népe*. A cím után ugyanis mindenki azt várná, hogy Szeged egyetemesebb népdalvilágáról fog képet kapni. Bálint meg is erősíti ilyenfajta várakozásainkat előszavával, amelyben a Felsőváros és Alsóváros történeti fejlődésének különbségére hivatkozva, külön kiemeli a régihez ragaszkodó Alsóvárost, ahol ő is gyűjtött. Evvel szemben a gyűjtés feltűnően túlnyomó többségben olyan új stílusú dallamot tartalmaz, amely java-részt országszerte ismert. Hangsúlyozni itt nem elterjedt voltukat akarom, hiszen régi stílusú dallamoknál is előfordulhat, hogy az ország különböző vidékein felbukkannak, hanem inkább azt, hogy azok a dallamok, amelyeket Bálint közöl, annyira egy családba tartoznak, annyira csak egy része az élő magyar dallam-kincsnek, hogy nem adhat hű és teljes képet még Szeged népe zenéje sem. Mindez elsősorban a melódia-közlésre vonatkozik, mert a szövegek között találtam olyanokat, amelyekről feltételezhető, hogy ma is még régebbi dallamokra énekelik őket. Egyáltalán szembeötlő, hogy az idősebb éneke-sektől származó anyag milyen elenyésző kis részét közli csak Bálint dallammal. Kár tehát csupa tempo giusto dallamot közölni, akkor, amikor maga Bálint állapítja meg, hogy az ősibb parlando rubato stílus a mostani 70—80 éves öregekkel végleg a sírba fog szállani.

„Asszonyok egyébként is alig dalolnak. Asszonyi állapotukhoz szinte csak a templomi éneklést tartják méltónak.“ Az előszó e két mondatát nem helyeselhetem. Gyűjtő tapasztalataim éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Nemesak sokat gyűjtöttem koros asszonyoktól, de nagy általánosságban, ha az egyéni képességektől eltekintünk, jobb is asszonyoktól gyűjteni. Az asszonyok pontosabban, hűségesebben énekelnek, míg a férfiak, akik gyakrabban „duhajkodnak“, torzítanak el melódiákat. Nem találtam, hogy asszonyokat nehezebb megszólaltatni,

mint a férfiakat. Ha már nótázásra bírjuk, nótaszerető öreg asszonyok bizony szívesen elmondják mindazt, amit tudnak. Bálint Sándor gyűjtött 56, 62, 65 esztendőss asszonyoktól. Az ilyenek nótatudományát kellett volna jobban felhasználni. Igen érdekes, amit Bálint a szegedi paraszt (nem cigány) zenekarról írt. De miért nem közöl valamit műsorukból? Legalább néhány egyébként szöveggel énekelt dallamnak adhatta volna sajátosan díszített és hangszeressé vált alakját. Mindenesetre az is gazdagította volna anyagát, ha kiterjeszti vizsgálódását a népi zene egy másik területére: a hangszeres zenére.

Van még ezeken kívül előszavában néhány olyan apróbb és érdekes megfigyelése, amit jobban kiaknázhatott volna, ezekről most azért nem szólok, mert nem szeretném, ha hozzászólásomat csupán kedvezőtlen ítéletnek venné. Gyűjtésének érdemeit elismerem és dícsérő elismerésnek szánom, ha azt írom, hogy várom a folytatását. Legyenek kifogásaim olyan szempontok, amelyeket a következő kötetek majd kielégítenek és kiegészítenek. A helyi gyűjtők munkája belterjesebb lehet annál, amit átutazó gyűjtők végezhetnek. Állandóan a nép között élve, sok olyan zenei érdekesség figyelhető meg, ami esetleg nem is juthat a rövidebb ideig ott tartózkodókhoz. Ma, amikor a népzene tudományának érdeklődése nagyobb figyelemmel fordul a részletkérdések felé, mint eddig — érdekes bizonyossága ennek egy nemrég kezembe került romániai siratókról szóló tanulmány — bizony fontos hivatás vár Bálint Sándorra és társaira. Várom további köteteit, az egyházi népénekén kívül azokat, amelyeknek egysége méltó lesz viselni ezt a címet: Szeged népe.

Lajtha László.

KÉRDÉS.

56. kérdés. Ismeri-e az alföldi | ilyen hangalakban és milyen je-
magyar nép a *kócipor* v. *kóci-* | lentésben használják.
poros tájszót? Ha igen, hol, mi-

FELELETEK.

Feleletek a 34. kérdésre.

Sík: A homokbuckás pusztá-
kon a buckák által határolt na-
gyobb, legalább 5—6 holdas, ka-
szálónak alkalmas vízszintes föld-
terület neve. Pl. a halasi határ-

ban: Kobozi-sík, Szabó-sík stb.
a régi pásztortelepéről elne-
vezve.

Síkság: Egészen nagy, hegy
és buckanélküli síma földterület,
mint pl. Bácska.

Térhely, térség: Községek belterületén a terek, vagy bárhol, még az udvarokon is legalább akkora terület, hogy azon egy kocsit megfordulhasson, de csak akkor, ha ólak, vermek, farakások a térség jellegtől meg nem fosztják.

Tisztás: Erdőkben vagy nádasokban előforduló olyan területek, a hol fa vagy nád nem nőtt, de csak akkor, ha az erdő vagy a nádas a tisztást körülfogja.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

1. *Sík.* Szentesen mondják pl. nagy nyári felhőszakadás után, ha megáll a víz az udvarban: *sík víz a zegisz udvar.* Tiszasáson meg így hallottam: „Mikor 19-be (1919) kinn vót a víz a falu alatt (a Tisza), oszt elborította a fődeket: csupa *sík víz vót.* 2. *Síkság.* Itt Tiszasáson ezt a szót tudakozódásomra így magyarázták: *egyenős föld.* 3. *Térhely:* ismeretlen erre; nem használják. 4. *Térség.* A faluban vannak kérészt-utcák; ahol ezek egymást metszik, ott nagyobb szabad terület van, ez a térség. Városban térnek mondanók. 5. *Tisztás.* Erdőben tisztás terület van. Szentpálban (Tiszásas határrészének neve) körül suhás (suhá = fűzfavessző), a közepe tisztás: ott nincs se fa, semmi.

Tiszásas.

Nyíri Antal.

Sík víz (az út, kocsitűt esőben). Tenger *síkság* az egész földünk (a tanyán, a szántóföld tavaszi olvadáskor). „Ekkora *térhelyért* annyi helypénz!” (a piacon). „Az udvarban nincs elég *térség*, ki kell vinni perzselni a malacot a

partra (vízpart, városszél).“ *Tisztás* Szentesen használatlan.

Szentés.

Sebők János.

Van ott akkora *térség*, hogy akár lóvásárt tarcsának rajta.

Ott azon a kis *tisztáson* megfordúhat kend. (A kocsival t. i.)

Orosháza, Békés m.

Benkő István.

Sík és *síkság* alatt a mi népünk a laposan elterülő, teljesen emelkedésmentes alföldi pusztaságot érti. *Térhely* itt a nép nyelvében ismeretlen. *Térség* és *tisztás* az erdőnek már előbb kopárán maradt része. A nép a *térség* és *tisztás* között erdőben különbséget nem tesz. *Térségnek* mondja a tisztást és viszont. A frissen kivágott erdőréssz nem *tisztás*, hanem *irtás*.

Szentés.

Zsoldos Andor.

A „*sík*”, „*síkság*” szavakat itt kizárólag az ismert fogalmakra alkalmazzák. A „*térhely*” szó itt nem használatos. *Tisztást* használják rendes értelemben, pl. erdei tisztás, de használják a következőképpen is: „*Tisztáson* kaszálj, ne nádason.” T. i. nádas között olyan helyen, ahol nincs nád s így nem kerülhet a lekaszált fű közé. A *térség* tágas hely.

Szeged-Szentmihálytelek.

Almási Ferenc.

Sík, síkság: jelentése pusztaság. *Térhely* jelentése, hogy elég sokan elférnek valamely zárt helyiségben. *Térségnek* különös jelentése nincs. *Tisztás:* erdőben lévő olyan terület, hol nincsen fa, vízen olyan terület, hol sás vagy egyéb vízi növény nem nő.

Sándorfalva

Elöljárósága.

A magyar nyelvjárások ö-zése.

Ö-zésnek nevezzük egyes nyelvjárásainknak azon sajátosságát, hogy köznyelvi *ē* helyén általában *ö* hangot ejtenek. Pl. *szēm, tēnni, mēgyēk, embēr, lēlők, esētt, verekēdik, verekēdtetők* stb. helyett: *szöm, tönni, mögyők, embör, lölök, esött, vereködik, vereköttetők* stb.¹

Az ö-zésnek nevezett jelenség a magyar nyelvterületnek négy egymással földrajzilag össze nem függő kisebb-nagyobb vidékén észlelhető. Ezen ö-ző vidékek és az ö-zésnek ott divó módjai a következők:

Az első és valamennyi között legnagyobb ö-ző vidék az úgynevezett alföldi nyelvjárasterület, amely a magyar nyelvterület déli szélén (a Duna-Tisza közén azonban XVIII. sz.-i települések következtében számos ponton más nyelvjárásoktól megszakítva) Légrádtól egészen a Maros-Temes közéig terjed. E hosszan elnyúló területsávon minden palatális hangrendű szó vagy szóalak köznyelvi *ē*-je helyén *öt*-t ejtenek, kivéve e néhány egytagú szót: *-ē? ēb, ēggy (ēggyet, ēggyik, ēgyedül, ēgymásnak, mögēgyesztünk* stb.), *lē, nē, nēm, sē, sēm (sēnki, sēm-mi), tē*. A Dunától nyugatra azonban sokszor már az *ēggy, lē, sē, sēm, tē* szavakat is *ö*-vel ejtik, sőt Somogy megyében néha már vegyeshangú szavak köznyelvi *ē*-je helyén is *ö* hallható, pl. *börötfa, görönda, dörökam, börtáfol 'virraszt'* stb. Ha azonszótagú lkövetkeztet az *ö*-re, akkor a korábbi *öl* helyén ma már *ő* van, pl. *főmönt, főhő (= felhő), ősző (= eszel), vősző, tősző, kereső, incsőkődik, ebédő, fűrészőtem* stb. Ez utóbbi körülmény azt bizonyítja, hogy az ö-zés ezen a területen régiebb, mint az azonszótagú *l* pótolts kiesése.

A második ö-ző vidék a székely nyelvjárasterület közepe táján terül el. Az *ē*-ző és *ö*-ző székely területek elválasztó határa Ud-

¹ A köznyelvnek *ö* hangú szavai között is sok olyan van, melyeknek régebben *ē* hangú alakjuk volt, vagy amelyeknek *ē* hangú változatuk is volt a régiségben. Pl. R. *kētni, zēld, kēszen, mā, kōtni, zōld, kōszön*. A nyelvészeti irodalomban sokszor ezt a (rendesen *ē > ö* változás eredményeként felfogott) jelenséget is ö-zésnek nevezik, de ez nem helyesímelhető, mert könnyen zavart okozhat. Helyesebb csak a fennebb ismertetett jelenséget ö-zésnek nevezni, ez utóbbit pedig *ē > ő* változásnak, vagy az *ē* labializálódásának

varhely megyében északnyugaton a Firtos-tetővel kezdődő és Magyarzsákoknál végződő hegygerinc, északon a Firtos-tetőt a Hargitával összekötő Pálfalvi-hegy és Láz-hegy, északkeleten a Hargita-hegylánc. Délkeleten, Háromszék felé, az egykori Bardóc-fiszek keleti határa szolgál nyelvjárási határ gyanánt. Udvarhely megyétől délre az ő-zó területhez tartozik még Brassó megyének három magyar községe: Apáca, Krizba és Barcaújfalu (tehát a csángó Hétfalu már nem), Nagyküklő megyének minden magyar községe (kivéve Kiskapust, tehát összesen 8) és Szeben megyéből Szakadát. Az ily módon körülhatárolt székely területen az ő-zésnek egy erősebb és egy gyöngébb foka divik, ez utóbbi a Bardóc-fiszekben és az egykori udvarhelyi anyaszéknek Pálfalvától délre fekvő községeiben, tehát a mai homoródi és részben az udvarhelyi járásban. Az erősebb fokú ő-zés területén az *ěcs* (*ěcsém*, *ěcséd* stb.), *ěgyéb*, *ěggy*, *ěssze*, *měnkő*, *szěrte* 'sorra, rendre, egymásután', *szěrnyű*, *zěrget* (és *ě > e* változás után *eb*, *meg*, *nem*) szavak és szóalakok kivételével minden palatális hangrendű szó (szóalak) *ě*-je helyén ejtenek *ő*-t, a gyöngébb fokú ő-zés területén ellenben csak hangsúlytalan szótagbéli ilyen *ě* helyén, s ezekben is csak akkor, ha nem állott előtte *ě* vagy *ě*, pl. *ezők*, *embörök*, *székőjök*, *érközött*, *mindön*, *kéřitők*, *kértétők*, *feledéköny*, *hějtelenkődik* stb., de ilyenekkel szemben (hangsúlyos szótagban) csak *těnni*, *venni*, *lenni*, *szembe* *egyb*, *essze*, *szěrte*, *szěrnyű*, *ěszitők*, *něgyvenön*, *měgszěgeszhetőd*, , *pěllekőttetők* stb. és (hangsúlytalan szótagban ugyan, de megelőző *ě*, *ě* után) csak *těszēm*, *věszęd*, *měnyěk*, *szēmędēt*, *pěrěskędēm*, *měkkěrěsztělkędětt*, *szěrzětte*, *csěběrbe* stb. Azonszótagú *l*, *r*, *j* előtt mind az erősebb, mind a gyöngébb fokú ő-zés területén általában megnyúlt az *ő*, pl. *ėnekőlnek*, *embőr*, *székőj* stb., ami azt bizonyítja, hogy az ilyen *l*, *r*, *j* nyújtó hatása későbbi jelenség, mint az ő-zés. De az ő-zó terület legészakibb csúcsán, körülbelül Zetelaka, Firtosváralja és Hodgya háromszöge között, szintén úgy mondják ugyan pl. *embörök*, *ėnekőlünk*, *székőjök* stb., de az ilyenekkel szemben *ě*-vel *emběr*, *ėnekė* (< *ėnekěl*), *szėké* (< *szėkėj*), *fėbiztat*, *fėső* (< *fělső*), *mit ěszė?*, *szėrszám*, *sěr* (< *sěr*), *sėpěrhattėk*, *ėccė*, *keccė*, *őccė*, *tisszė* stb. Mivel *ő > ě* változásnak e vidéken egyébként semmi nyoma, csak úgy magyarázhatjuk ezt a jelenséget, ha feltesszük, hogy e néhány község nyelvjárása eredetileg *ě*-zó volt, s az ő-zés szokása ide csak olyan korban terjedt át, mikor az azonszótagú *l*, *r*, *j*, már megnyújtotta a megelőző *ě*-t, sőt az így keletkezett széles ejtésű *ě*-ből már szűk ejtésű *ė* lett. Tehát pl. 1. *emběr*: *emběrėk*, 2. (*emběr >*) *emběr*: *emběrėk*, 3. *emběr*: *embörök*. (Horger: Ny. K. XXXIX, 284–91, 411–13.)

A harmadik ő-zó vidék Abaúj megyének füzéri járása (Kasától délkeletre), a negyedik pedig egy kis nyelvjárásziget, a Gö-

mör megyei Csucsom község. Mindkét helyen a szó belsejében általában nincsen ö-zés (az északkeleti nyelvjáróterülethez tartozó füzéri járásban ilyen helyzetben $\bar{e} > e$ változás történt), csak a kötőhangzó köznyelvi \bar{e} -je helyén ejtenek ö-t. Pl. *szēm, mēg, tēs, lēs, ēszik*, stb. (a füzéri járásban *szem, meg, tesz, lesz*, stb.), de *lēsők* ($>$ füz. *lesők*), *tēsöm, vēsöm, mēnjön, ēsök* és *viszöm, égjön, szeretöm, érdēmös, szívös, hirös, kényös, vérös, remüg, engöm, tēgöd, lelköd*, stb. (Komoróczy: Nyr. XXXIII. 223, Simonyi: Nyr. XXXVII. 417, Szemők: Ny.F. XIII. 34–35.)

Az ö-zést a magyar nyelvészek a legutóbbi évekig általában úgy magyarázták, hogy az ö-ző nyelvjárásoknak a köznyelv \bar{e} hangú alakjaival szemben álló ö hangú alakjai mind $\bar{e} > \bar{o}$ változás, vagyis az \bar{e} labializálódása következtében keletkeztek. Pl. *N. szöm < szēm*. Ebben a tekintetben azonban az utóbbi években (mióta t. i. kiderült, hogy a legtöbb² mai ö korábbi ű nyiltabbá válása következtében keletkezett) nagy változás történt. Az újabb és a régineél helyesebb magyarázat kiindulópontja Mészölynek azon észlelete volt, hogy „úgy látszik a HB.-ből, hogy az ö-zés mássalhangzós rangjaink előtt kezdődött a szótó végső hangzójában“ (Nyr. XXXVII. 295). E kérdéshez hozzászólva Kovács Márton (= Simonyi Zsigmond) is ugyanezt a véleményét fejezte ki: „Úgy látszik, az ö-ző nyelvjárások ö-zése a ragokban és képzőkben, általában a második és következő szótagokban kezdődött“. Sőt ezt (folytatólag) már nyelvtörténeti adatokkal is megerősítette: „Ha csak beletekintünk a Nyelvemléktárba, látjuk, hogy az ö-ző kódexekben (Guary K., Nádor K., Birk K.) a szónak első szótaga nem ö-ző: *kell, mennek, kenyeret*, a *meg* és *fel* igekötők stb. Különösen szembevető ez az ilyen szókban: *gyönyörködött* (Guary K. 4. és többször), *tékéletös, földön* (Sándor K.), *gyönyörőség* (Keszt K.) stb. Sokszor előfordul a *félötte* alak a kódexekben s még több is“. (Nyr. XXXVII. 417. A Teleki K.-beli Szent Anna-legenda valamennyi ö-ző alakjának összeállítását l. Inotay Ilona: A T. K. Sz. A.-legendájának nyelvi feldolgozása, Szeged, 1932, XX, 1.) Losonczi aztán egy a Ny. K. XLIV–V. k.-ben megjelent nagyobb tanulmányában már monographia-szerű részletességgel vizsgálta ezt a kérdést. S ha nem lehet is minden részletében helyesnek elfogadni azt, amit ő összegyűjtött adatainak szédítő tömegéből tanulságként elvont, mégis kétségtelen, hogy lényegében helyes az az eredmény, melyre ő jutott, úgyhogy az ö-zés keletkezésének helyes magyarázatát elsősorban neki köszönhetjük. Főleg tehát az ő kutatásai alapján (de egyes pontokban többé-kevésbé eltérve az ő felfogásától) a következő módon magyarázhatjuk meg az ö-zés keletkezését.

Amely elülső hangrendű szó az ó-magyar korban ű-re végződött, annak ugyanakkor töve is ű-re végződött. Pl. **szimü* 'szem':

² Vannak t. i. mai nyelvünknek olyan ö hangjai is, melyek *nem* korábbi ű-ből valók.

*szimü-t, *szimü-s, *szimü-m stb. És mikor a szóvégi ü elveszett, a töve még akkor is ü-re végződött. Pl. *szimü: *szimüt > szim (R^e. Scim): *szimüt. (Ilyen ü-hangú alakok pl. még: 1135: Scemus olv. szēmūs, a. m. 'szemes', 1212: Zemus, 1200 k: Hymus, 1211: Ellenus, 1222: Berkus, 1248/1399: Hegus 'hegyes', 1297: Erekus, 1311: Kereztus, 1349: Nemus, Belenus 'bölényes', HiB.: binut, scentucut, isemucut, emdul, ÓMS.: eggedum, engumet, werud ~ wirud, scepsegud, werethul, stb.) Mikor a felső nyelvallású rövid magánhangzók egy fokkal nyiltabbá váltak, akkor az ü helyébe a magyar nyelvterületnek kisebb részén (az ö hiánya miatt) természetesen ē lépett, a nyelvterületnek kisebb részén azonban a nyiltabbá válás megteremtette a korábbi ü helyébe az ő-t. Pl. a R. szim: szimüt viszonyból e nyiltabbá válás következtében részint (az ő hang hiánya miatt) szēm: szēmēt lett, részint pedig (az ő hang megteremtésével) szēm: szēmōt. Az ő hang keletkezésének tehát, s ezzel együtt az ő-zés legkezdetleesebb fokának is, nem az ē labializálódása volt az oka, mint ahogy a nyelvészek régebben gondolták, hanem az ü nyiltabbá válása.

Mivel magashangú többtagú eredeti szavaink az ó-magyar korban az esetek legtöbbszörében ü végűek voltak (jóval ritkábban i végűek), és mivel e szavak töve is ü-re végződött pl. (*szimü: *szimüt), ezért az ü az ó-magyar korban szóvégi vagy tövégi helyzetben igen gyakori volt. Ezzel szemben a szó belsejében aránylag ritka volt. Ahol tehát (már a szóvégi ü hangok elveszése után) az ü nyiltabbá válása megteremtette az ő hangot, ott ez leggyakrabban, természetesen a szótó végén, úgynevezett kötőhangzóként fordult elő (pl. szēmōt), a szótó belsejében azonban csak igen ritkán. Ez magyarázza meg azt a feltűnő jelenséget, hogy legrégebbi öszszefüggő nyelvemlékeink között vannak olyan ő-ző kódexek, melyekben a szó belsejében alig alig találunk ő-t, hanem szinte mindig csak a kötőhangzókban. (Losonczy: Ny. K. XLV. 257–58.) Ezekben lépten-nyomon találunk ilyen alakokat, amilyenek pl. keresztől (a. m. kērēsztl, a Debr. K.-ban 33-szor!), minden ik (a. m. mindenek, a Tel. K.-ban 31-szer!), továbbá jedöz, kethöz, lelkők. eretnekők, emberők, ennön, hegyős. nemős, zerzöt (a. m. szērzhett) megyők, stb. (Losonczy: Ny. K. XLV. 247–48). És ugyanez a magyarázata annak is, hogy egyes szavaink, pl. kell, kényér, megy, égy, még legerősebben ő-ző kódexekben sem fordulnak elő soha ő-vel. (Losonczy: Ny. K. XLV. 249.) Ezeknek ē-je (ha nyiltabbá válás útján keletkezett) nyilván nem ü-ből, hanem i-ből vált nyiltabbá. Az ő-zésnek ez a kezdetleges foka, amely még csak a tövégi magánhangzókban érvényesült, (a fennebb említett nyelvemlékeken kívül) napjainkig megőrződött a magyar nyelvterület északi szélének két pontján: az északnyugati nyelvjárásterületen a Gömör megyei Csucsomban és az északkeleti nyelvjárásterületen Abaúj megye füzéri járásában.

Természetes, hogy a nyiltabbá válás következtében nemcsak a tövégi *ü*-ből lett a magyar nyelvterületnek egy részén *ē*, más részén pedig *ö*, hanem ugyanígy a szóbelsei *ü*-ből is. Pl. az *i* hangú ó-magy. *szim*-ből csakis *szēm* lett, de ezen *szim*-nek *ü* hangú *szüm* változatából (v. ö. HB. *zumtuchel*) lehetett az egyik vidéken *szēm*, a másik vidéken *szöm*. Azonban szó belsejében, mint már említettük, aránylag nagyon ritka volt az ó-magyar korban az *ü*. Szóbelsei *ü* > *ö* változással tehát lehetetlen megmagyarázni azt, hogy az *ö*-zésnek az előbb tárgyaltnál fejlettebb foka is van, vagyis hogy egyes nyelvjárásainkban ma nemcsak a kötőhangzóban (mint a csucsomi és füzéri nyelvjárásszigeteken), hanem szó belsejében is egészen közönséges a köznyelvi *ē* helyén álló *ö*. Pl. *szöm*, *tönni*, *möntem*, *embör*, stb. (Igy már egyes kódexekben is, l. Losonczy: Ny. K. XLV. 257—58.) De meg lehet ezt magyarázni azzal a feltevessel, hogy az *ö*-zésnek csak a szótő végén érvényesülő kezdetleges foka keletkezett az *ü* nyiltabbá válása következtében, a szó belsejében is érvényesülő fejlettebb foka ellenben labiális-illabiális illeszkedés, pontosabban: a tövégi *ö* hátraható labializáló hatása következtében keletkezett. Vagyis pl. az ó-magyar *szim*: *szümüt* viszonyból 1. a nyelvterületnek egy részén (az *ö* hang hiánya miatt) *szēm*: *szēmüt* viszony lett, s ez a hangállapot még ma is változatlanul megvan az úgynevezett *ē-ző* nyelvjárásokban; 2. a nyelvterületnek más részén (az *ö* hang megteremtésével) *szēm*: *szēmöt* viszony lett belőle, az *ö*-zés kezdetleges foka, ez azonban egyes kódexeken kívül ma már csak a csucsomi és füzéri két nyelvjárásszigeten észlelhető, mert 3. az 'gy keletkezett kezdetleges *ö*-zésű területnek legnagyobb részén azóta már tovább fejlődött az *ö*-zés: a *szēm*: *szēmöt* típusú hangalakok kötőhangzóbeli *ö*-jének hátraható labializáló hatása következtében a szóbelsei *ē* helyébe is *ö* lépett, pl. *szēmöt* > *szömöt*, s az ilyen szuffixumos alakokból aztán csakhamar elvonódott egy új, már szintén *ö* hangú alanyeset, pl. *szömöt*: > *szöm*. Így állott elő az *ö*-zés fejlettebb foka, amely az alföldi nyelvjárásterületen, a székely nyelvjárásterületnek egy részén és egyes kódexekben észlelhető (Losonczy Ny. K. XLV. 257). — E magyarázat helyességét bizonyítják a következő tények:

1. Vegyeshangú szavak (pl. *börötva*, *gērēnda*, *dēák*, stb.) köznyelvi *ē*-je helyén sohasem állott *ü*. S ime, e szavakban (a somogyi, bizonyára egészen fiatal *börötfa*-féle eseteken kívül) még a legerősebben *ö-ző* vidékeken sem ejtenek *ö*-t. Nyilván azért nem, mert e szavak köznyelvi *ē*-je nem korábbi *ü*-ből való.

2. Azon palatális hangrendű szavak, melyeket az alföldi nyelvjárásterületen és az erősen *ö-ző* székely vidékeken még ma is *ē*-vel ejtenek (pl. *-ē? eggy*, *lē*, *nē*, stb.), mind olyanok, melyeknek vagy egyáltalán nincsenek szuffixumos alakjaik és származékaik, vagy

ha vannak is, nincsenek olyanok, melyekben korábbi *ü*-ből való *ē* ~ *ö* volna a *tő* végén. Az *ē* tehát ezekben is nyilván azért maradt meg, mert sohasem következett utána *ö* kötőhangzó, melynek hátraható labializáló hatása alatt *ö*-vé illeszkedhetett volna.

3. Többszavas szavak *ē* hangjai közül *ö*-zö nyelvemlékeink tanúsága szerint előbb mindig az utolsó vált *ö*-vé, tehát az, amely a *tő*végi *ö*-höz legközelebb volt. Pl. (*kérésztők*, *kérésztől*, *kérésztös* stb.): *kérészt* > *kērōszt* > *kōrōszt*, (*ērdēgők*;) *ērdēg* > *ērdōg* > *ōrdōg*, (*ērēköl*.) *ērēk* *ērōk* > *ōrōk*, (*kēszenöm*.) *kēszen* > *kēszen* > *kōszen* stb. (Losonzi: Ny. K. XLV. 251). Ez tehát azt jelenti, hogy a kötőhangzó *ö*-je csak az őt közvetlenül megelőző (utolsó szótagbeli) *ē*-re gyakorolt labializáló hatást, pl. *kérésztők* > *kērōsztők* (:> *kerōszt*), s az így keletkezett *tő*belsei *ö* aztán maga is labializálta a közvetlenül előtte álló *ē*-t, pl. *kērōszt* > *kōrōszt*.

Közvetett úton bizonyítja a *szöm*, *kōrōszt*-féle alakok szóbelsei *ö* hangjának hátraható labiális illeszkedés következtében való keletkezését még az a körülmény is, hogy a székely nyelvjárasterületnek *ö*-zö vidékeim általában az *ö*-zésnek fejlettebb foka divívk ugyan, de ennek egy kisebb részén (mindkettőnek pontos határát l. Horger: Ny. K. XXXIX. 287–89) a kezdetleges foka, de azzal az eltéréssel, hogy itt nemcsak az első szótagban őrződött meg az *ē*, hanem a közvetlenül ez után következő valamennyi *ē* hangú szótagban is. Tehát pl. (*ezők*, *embőrők*, *érközött*, *mindön*, *kéritők*-félékkel szemben) nemcsak *tēnni*, *szēmbē*, *ēsztitők* *nēgyvenön*, *pēllekōttetők* stb., hanem *tēssem*, *vēssem*, *vēsšēd*, *lēszen*, *mēnyēk*, *szēmēm*, *szērēz*, *szērēzette*, *pērēskēdēm*, *mēkkērēsz-tēlkēdēt* stb. is. Ez a hangállapot ugyanis szintén csak a labiális-illabiális-illeszkedésnek lehet a következménye. A fejlettebb fokú *ö*-zésben az *ö*-nek hátraható labializáló hatása érvényesült pl. **szimūm* > **szēmōm* > *szēmōm*: > *szēm*, itt pedig az *ē*-nek előrelátó illabializáló hatása, pl. (**szimūm* >) *szēmōm* > *szēmēm*. (Erről lényegében helyesen ugyan, de nem egészen kifogástalanul Horger: Ny. K. XXXIX. 292–93.)

Összefoglalva az eddigieket, kimondhatjuk, hogy az *ö*-zés nem független *ē* > *ö* változás eredménye, mint aminek a nyelvészek régebben tartották, hanem kezdetlegesebb foka (pl. *szim*: *szimūt* > *szēm*: *szēmōt*) *ü* > *ö* változás eredménye, tehát nyiltabbá válási jelenség, fejlettebb foka pedig (pl. *szēm*: *szēmōt* > *szēm*: *szēmōt*: > *szēm*) a *tő*végi *ö* hátraható labializáló hatásának eredménye, tehát illeszkedési jelenség. Ebből az *ö*-zés korára nézve az következik, hogy kezdetlegesebb foka kétségtelenül egykorú az *ü* nyiltabbá válásával, fejlettebb foka pedig, mivel egyes XV. sz.-beli nyelvemlékekben már megvan, talán a XIV. sz.-ban keletkeztetett s a XV–XVI. sz. folyamán terjedhetett el azokon a területeken, ahol ma divívk.

Számos olyan szót vagy szuffixumot, amelyek nyelvemlékeink korában még *ē* hangúak voltak, ma nemcsak *ö-ző*, hanem *ē-ző* (vagy *ē > e* változás következtében keletkezett *e-ző*) nyelvjárásokban s a köznyelvben is *ö* hanggal ejtenek. Pl. R. *kētni*, *zēld*, *kēszen*, ma mindenütt *kōtni*, *zōld*, *kōszōn*. (Sok ilyen adatot idéz Losonezi: Nyr. XLV, 283, 374, NyK. XLIV, 376, 386—89 stb.) Ez a jelenség Losonezi elfogadható feltevése szerint általában úgy magyarázható, hogy e szavak *ö-ző* területen váltak a fennebb ismertetett módon *ö* hangúakká s ezen *ö* hangú változatok aztán lassanként túlterjedtek az *ö-ző* nyelvjárások határain és *ē-ző* vidékeken is (s ennek következtében a köznyelvben is) használatosakká váltak. (V. ö., hogy a Zetelaka, Firtosvár-alja és Hodgya háromszöge közötti eredetileg *ē-ző* székely nyelvjárásnak nemcsak egyik-másik, hanem valamennyi *ē* hangja helyébe lépett újabban a szomszédos, erősen *ö-ző* székely nyelvjárás hatása alatt *ö*). A köznyelv *ö* hangjai eszerint végső fokon épen úgy keletkeztek ugyan, mint az *ö-ző* nyelvjárások *ö* hangjai, (vagyis részint korábbi *ū* nyiltabbá válása, részint *ē*-nek a rákövetkező *ö*-höz való illeszkedése útján), de mivel a köznyelvben mindig korábbi *ē* hangú alakokat váltottak fel, azért itt akár *ē > ö* változás eredményének is tekinthetők.

Amely szavaknak *ö* hangú változata még nem régen jutott be a köznyelvbe, azoknak egyelőre (míg az egyik változat el nem avul), hol régibb *ē*, hol újabb *ö* hangú változatát használjuk. Pl. *csēbēr ~ csōbōr*, *csēnd ~ csōnd*, *csēnget ~ csōnget*, *csēpp ~ csōpp*, *fēdél ~ fōdél*, *fēdēz ~ fōdōz*, *fēl ~ fōl*, *fēnn ~ fōnn*, *fērgeteg ~ fōrgeteg*, *gyēnge ~ gyōnge*, *pēndērit ~ pōndōrit*, *pēr ~ pōr*, *rēpül (> repül) ~ rōpül*, *sēpēr ~ sōpōr*, *sētét ~ sōtét*, *szēg ~ szōg*, *temērdēk ~ tōmērdēk*, *vēdēr ~ vōdōr*, *vērēs ~ vōrōs*.

Horger Antal.

A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban.¹

Kockázatos vállalkozás, ha még oly ingerlő is, a magyar léleknek sokrétű s oly kevéssé vizsgált kérdéséhez nyúlni. A szándék könnyen félreérthető: a magyar paraszt-léleknek nem a teljes és részleteiben megvilágított karakterológiáját kísérli felépíteni ez a tanulmány, hanem ennek a léleknek alapvető és általános: állandó érvénnyel ható jegyeit kutatja. Tehát a következő kritikai megjegyzéseknek is ez a célkitűzés adja meg az igazság-értékét: a vizsgálódásnak ez a szempontja hiányzott eddig.

¹ Mint előadás hangzott el a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának 1933. jan. 29.-i vitaestjén.

A magyar lélek, a magyar paraszt-lélek kérdése bár többször és több formában fölvetődött ugyan, de eddig még nem talált módszeres földolgozóra, s aki a magyar paraszt-lélek irodalmát keresi, csak ötletszerű vázlatokkal találkozhatik. E tanulmányok, viták a sok lehetséges, a népi kultúra anyagában rejlő gazdag szempontot elhanyagolva igaztalanul egy-egy szempontot részesítenek előnybe. Így például Németh Lászlónak sokszor veszélyesen szellemes tanulmányai közül kettő is foglalkozik a magyar lélek problémáival. Egyszer a magyar tájegységek, egyszer pedig a nemrégiben még divatos magyar fajiság szemszögéből. Mondani se kell, hogy kísérlete balul ütött ki. Hogy egy jellemző példát mondjak: a „Faj és irodalom”² című tanulmányában Juhász Gyulát, aki Ady mellett a legmagyarabb és leginkább lírikus a nyugatos költők között, a fajilag színtelen, a magyarságáról semmi jellemzőt nem mondó költők közé sorolja. Másik tanulmányának³ belső ellenmondásait, téves alapvetését Bibó István mutatta ki részletesen és teljes igazsággal.⁴ A kritikai megjegyzéseken túl Bibó is igyekezett feleletet adni a kérdésre: melyek hát a magyar lélek alapvető sajátságai? Szerinte a magyar lélek reális és romantikus. Irodalmi, történeti tényekkel igazolja elméletét. Számunkra ez az elmélet mégsem tetszik helytállónak és igaznak. Vessünk egy pillantást az irodalmi tényekre: ha a renaissance költő, Balassi lüktetését, a barokk Pázmány lendületét és monumentalitását, Csokonai finom vergődését, a romantikus Széchenyi, Vörösmarty tépelődő, örületbe hajló izzását, Aranynak kesernyés, mélyberejlő fájdalmát és Ady sokfajta lázát *egy-képen* reálisnak és romantikusnak nevezem, valójában semmit sem mondtam vagy e költőkről és a magyar lélekről, vagy a *reális* és *romantikus* fogalmakról. Hogy csak a romantikus fogalmánál maradjunk: ez esetben az irodalomelméletben, pszichológiában használatos fogalmat a lehetőségig megtárgyítottuk, helyesebben egyik alkotó elemét hangsúlyoztuk. Ezek a vizsgálódások különben sem használták azt a megszorítást, amellyel e tanulmány élni fog: kutatásaik nemcsak a magyar paraszt-lélek kérdése felé irányultak, hanem az egyetemes magyar lélek problémája felé. E tanulmány azonban csupán a ma-

² Napkelet, 1928. 1. sz.

³ „Erdély lelke a legújabb irodalomban“, Társadalomtudomány, 1926. 5. sz.

⁴ „Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében“, különnyomat a Népünk és Nyelvünk-ből, Szeged, 1930.

gyar *paraszt-lélek* alkatát kutatja, bárha azzal a tudattal, hogy a magyar parasztlélek ismerete bő tanulsággal szolgál az egyetemes magyar lélek kutatójának is.

Ha tehát a magyar néprajzhoz fordulunk, hogy kérdéseinkre választ adjon, egy másik nehézséggel találjuk szembe magunkat. A magyar néprajzi irodalom eddigi története elárulja, hogy tudósaink javarésze — most nem tartozik ránk, hogy szándékos aszkézis (pl. Katona Lajos), a lelki struktúrájuk természete, vagy pedig a kor tudományos szemlélete következtében — csak a pozitivista módszerével végezték kutatásaikat. Nekik köszönhetjük azt az eléggé nem értékelhető anyagot, amelyet a Magy. Népk. Gyűjt. köteteiben, a Nyelvőr, az Ethnographia évfolyamaiban összehalmozta. Az anyag- és adatközlések e tipikusan pozitivisták munkája mellett folkloristáink a mese-, ballada-típusok vándorlásával, variánsok összevetésével foglalkoztak s e tárgytörténeti vizsgálódások szintén csak a pozitivista tény megállapításai voltak, s nem is igyekeztek megmutatni az anyagban rejlő, alkotó szellemet, lélekformát. A másik s szintén érdemes eredményeket hozó munkaterület, a tárgyi néprajz is megelégedett a leírással, a tények lehető pontos bemutatásával.

Ha mégis akad kivétel, azt sem használhatjuk, mint tudományos alapvetést vagy anyagbeli (pl. kis, részlet munkák, „jellemképek“), vagy módszertani hiányai miatt. Ilyen pl. a legmerevebben csak materialista szemmel néző munkája Herman Ottónak.⁵ Erdélyinek 1847-es tanulmánya⁶ meghaladott, bár szépen szóló írás a magyar lélekről. Nem segítik elő munkánkat Vikár Bélának megtévesztő, zavaros fejtegetései sem. Eből a szempontból tekintve Róheimnak gazdag anyagú tanulmányait sem használhatjuk: őt az eredet s nem az alkat kérdése foglalkoztatja; orthodox freudista álláspontja nem alkalmas arra, hogy a sokszor igaz lélektani észrevételei mellett egyéb: szociális, történeti komponensek jogosultságát is elismerje. Bartók és Kodály zenei, elméleti művei már a magyar lélek zenében kifejeződő sajátosságairól szólnak a zene nehezebben megközelíthető formanyelvén — ma is keveseknek. Csak újabb néprajzi irodalmunk mutat fel pár olyan írást, amely az anyagon túl a lélekkel is foglalkozik. Ha még a részleteket munkálják is e tanulmányok, figyelemreméltók, gondolatébresztők; így Győrffy Istvánnak a Kúnsággal, Kiss Lajosnak

⁵ A magyar nép arcza és jelleme, Bpest, 1903. (Egyébként is elavult.)

⁶ Népdalok és mondák, II. 373. s kkl., Pest, 1847.

a hódmezővásárhelyi, Bálint Sándornak a szegedi paraszt-lélekkel foglalkozó írásai.⁷

Csupán egy olyan tanulmányt mutathatunk fel újabb néprajzi irodalmunkból, amely a magyar parasztság egészének lelki rajzát akarja adni s ez Solymossy Sándornak „A magyar lélek” c. előadása. Előadása rendszeres összefoglalása, sokoldalú megvilágítása annak, amit a tudományos közvélemény eddig a magyar paraszt-lélekről gondolt. Tanulmányunk kiindulására gondolva nem lehet kétséges, hogy eredményei nem azok, melyeket itt keresünk. A magyar paraszt lélek-formának alapvető, a tájegységek differenciáin fölülemelkedő, egyértelmű vonásait kutatja ez a tanulmány. Amíg ezeket az alapvonásokat kellőképen nem tisztáztuk, addig a magyar lélekről — ez alatt ezután mindig a magyar paraszt-lélek értendő — való tudásunk teli lesz heterogénnek látszó jellemvonások felsorakoztatásával, melyeknek valódi, vagy látszólagos ellenmondásai feloldhatatlanok. Mert kételkednünk kell abban, hogy a magyar lélek olyan értelemben *lovagias* például, mint ahogy az európai ember gondolkodásában ez a fogalom kialakult. Nagyön is ellentmondó példákra bukkanhatunk akár csak népköltészetünkben is (l. tréfás nóták, átok-formulák, betyárnóták), s nem kell azonnal a szegény ember életének egy sereg kevésbé lovagias fortélyára gondolni.

E ponton érkeztünk el az objektív meggondolások nélküli közvéleményhez, amely szintén kialakított egy képet a magyar lélekről. Ebben az összefüggésben nem szükségtelen kritikai vizsgálat alá venni a közfelfogás lélek-képét sem. Több árnyalatú, egymással sokszor ellentétes részletből áll ez a közfelfogás. Kialakulásában nagy szerepe volt a romantika magyarság-szemléletének. Ez a szemlélet a keletről jött, törzsökös, álmodó, visszavonások közt vergődő, dicső nemzetről énekel, s bár nagyrészt a nemesi nemzetet látja maga előtt, a magyar parasztra is szeretettel kivetíti e vonásokat. A legplasztikusabban s egyúttal a reformátor kritikájával Széchenyi szól a magyar parasztról a romantikusok közül: „A Magyar független önérzésében kerüli a munkát, s büszke vadsággal félreterzi a lelki előmenetel s csinosodás legszükségesebb eszközét napkeleti komolyságában”.⁸ Az idézetből könnyen szétválaszthatók a romantikus és reformátor Széchenyi megállapításai.

⁷ Kiss Lajos, Bálint Sándor ily természetű írásai jórészt kéziratban.

⁸ Uránia szabadelőadások, Bpest, 1920.

⁹ Világ, 46. o.

A romantikának ezt a felfogását bizonytalankodva ugyan, de átvette a következő évtizedek liberális szemlélete is. Ebben a szemléletformában azonban egyre inkább előtérbe jutnak azok a vonások, amelyek a magyar racionalitásról, józanságról szólnak. „Vaskos reális“ a magyar lélek ebben a szemléletben, hogy Arany János szavait használjam. A legelterjedtebbé, legelfogadottabbá ez a fölfogás vált. Lappangó axiómája például, hogy a magyar parasztban éppen e reális, racionalista életlátása miatt semmi sincs abból, amit vallásos szellemnek nevezünk. Még ma is gyakran találkozunk e véleménnyel: így Szabó Dezső materialista mithológiájának egyik alapelve ez volt, bár éppen ez a mithologikus apparátus adott alkalmat a magyar vallásos lélek egy sajátos, úgynevezett „pogány és protestáns“ felfogására, amelynek veszélyes általánosításaival, hiedelmeivel gyakran találkozhattunk.

Bizonyos körülmények még csak elősegítették, hogy a magyar lélekről vallott ez egyoldalú felfogás az igazság színét öltse magára. Ha irodalmunkban szemügyre vesszük a fel-felbukkanó népies elemeket,¹⁰ megállapítható, hogy a reálisnak nevezett elemekkel találkozunk jórészen. Így Pálóczi Horváthnál, Csokonai egy-két költeményében, a „Tempefői“ Szuszmir-jában, Mátyásinál, Kisfaludy, Vörösmarty, Czuczor népies verseiben, a „Csongor és Tündé“-ben, Petőfinél. Azonban az irodalom tanúságtétele sem ilyen egybehangzó: az Arany balladák sűrű, izgatott hangjában, Tamási Aron „Szűzmáriás királyfi“-ának misztikus izzásában már ismeretlen, tagadott erők lüktetését érezzük. Móricz Zsigmond, Szabó Dezső parasztaiban, Ady sok versének a mélyén ezek az irracionális erők és vágyódások jelentik éppen a legbensőbb lényegét a magyarságuknak.

A közfelfogásnak egyik újabb rétegét jelenti a magyar léleknek regionális, a tájegységek szemszögéből ítélő szemlélete. Itt elsősorban s szinte kizárólagosan azzal a felfogással kell szembeszállanunk, amelyet *erdélyi mithológiának* nevezhetünk el. Erdélynek sajátos történeti szerepe nem ismeretlen senki előtt sem. Erdély történeti, politikai hivatását a történet során a nagy erdélyi és magyar államférfiak mindig szemük előtt tartották. Nem is kell az erdélyi Bethlen Gáborra hivatkozni, a magyarországi Pázmány is így ír I. Rákóczy György-höz: „Nem kell uram a keresztyénségnek ilyen szép bátyáját

¹⁰ A magyar szellemiség u. n. népies mozgalmainak is a magyar lélek alapvonásainak sajátos alkata adja meg a mélyebb szellemtörténeti ösztönző-okait. A kapcsolat ilyen vizsgálata még hiányzik.

mint Erdélyt pogánynak hagyni".¹¹ Tudjuk, hogy Erdély nemcsak a kereszténységnek, hanem magyarságunknak is szép védőbástyája volt. Azonban ez a történeti szerep, a mai elszakítottság s az új erdélyi irodalomnak értékes lendülete¹² nem jogosít fel senkit sem arra, hogy ilyen alapon etnikailag is minőség-, értékbeli különbségeket vonjon az erdélyi és többi magyarországi parasztság között. Az erdélyi mithológia buzgó hívei pedig ezt tették. A fafaragástól kezdve a balladáig csak az az értékes, ami székely, vagy legalább is erdélyi. Ez a hiedelem — amely persze jó magyar szándék — csak a saját területéről vett érvekkel bizonyít, s nem akarja tudomásul venni az összehasonlító magyar népművészet, a folklóre eredményeit; e tudományok pedig egyáltalán nem találnak *alapvető* érték, minőségkülönbségeket. Azt sem kell mondani, hogy az erdélyi parasztszociális helyzete sem volt különb a többinél: e tekintetben egyazon ég alatt dideregtek. Senki sem állíthatja, hogy a székely, palóc, a nyíri és szegedvidéki parasztszociális helyzet között nem lennének individuális különbségek, de ez nem jelenti a lelkiség lényegi, értékbeli különbségét: másodlagos vonások, részletekben mutatkozó kiemelkedések, eltérések ezek, melyeket most szükségképpen figyelmen kívül is hagyunk. Bíbó helyesen jegyzi meg említett tanulmányában, hogy a sokat emlegetett székely furcsaság, góbéság „az általános magyar lelkiségnek egyik, számtalanszor variálódó esete”.¹³

Nem hagyható végül megemlítés nélkül a parasztság legújabb, mondhatni újromantikus szemlélete, bár e kutatás számára nem sok eredménnyel szolgál. Ez a szemléletforma még a Szabó Dezső-féle parasztlátásból indult ki, és szociális, lelki problematikája sem sokat változott azóta. Legújabb irodalmunk tehetséges költői, írói mégis inkább mélyebb nyelvi élményekért, témákért közelednek parasztságunkhoz, s tán az a tudatalatti megérzés is vezeti őket, hogy itt a magyar történetnek olyan kollektív formájával, olyan szociális formájával találkozhatnak, amelyet egyebütt s ilyen organikusan alakult formában nem találhatnak meg. Újabban ezzel a szemlélettel, főleg néhány naivul túlzó megnyilvánulásával szemben (l. a volt Előőrs parasztkultusza) több, sok igazat mondó bírálat hangzott el.

¹¹ Magyar remekírók, 2. 330. o., Bpest, 1904., l. még: Hóman—Szekfi: Magyar történet IV. Szekfi fejtegetéseit az erdélyi gondolat kialakulásáról.

¹² Amelynek belső összefüggését a magyarországi irodalommal nemrégiben mutatta ki Tolnai Gábor: „Erdély magyar irodalmi élete” c. munkájában, Szeged, 1933, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadása.

¹³ i. m. 28. o.

Nem volt szükségtelen a magyar lélek alkatának vizsgálata előtt végig tekinteni ily módon az eddigi tudományos és közfelfogást ha csak kiragadott példakon keresztül is. Valamilyen leszámolás szükséges volt, hiszen mindenütt ezekkel a fél-, vagy nem rendszerezett igazságokkal, tévedésekkel találkozunk; szinte valóságos előelméletképpen jelentkeznek, ha a magyar lélekről esik szó. A vizsgálódás megkezdése előtt még előljáróban azt is ki kell jelenteni, hogy a tanulmányunk kutatási területét a népi kultúrának nem az egészére, bár a legerőteljesebben szóló részére terjeszti ki: a folklóre anyagát, tehát a népköltés, néphiedelmek, szokások anyagát vizsgáljuk.

Ha ezt az anyagot szemügyre vesszük, első pillantásra két irányba szolgál tanulsággal. Részint magának a népi kultúrának alkatára, részint a magyar lélek egyik alapvető sajátására vet világot. Ez a répi kultúra homogén, kollektív jellegű kultúra s a benne megnyilatkozó magyar lélek is elsősorban kollektív szellemet árul el. E tétel kimondásakor vetődik fel a népköltészet jellegének, az egyéniség és közösség népi kultúrában való viszonyának kérdése. Nem kétséges, hogy az a beállítással naiv és az alkotás lélektanát félreismerő volt, amely elképzelte, hogy a mezőn kapálgató lányok, legények közösen találhatnak ki egy-egy nótát körülbelül úgy, hogy egyikük mondja az egyik, másikuk a másik sorát. Azonban annak a felfogásnak az igazsága sem olyan magától értetődő, amelyet Babits fogalmazott meg. Már előtte jelenti ki Schöpfung Aladár, hogy a népköltészet nem egyéb, mint a félművelt emberek költészete. Nem vitázunk Schöpfung felfogásával, hiszen egész bátran a teljesen műveletlen emberek költészetének is nevezhetné volna ily módon a népköltést az irodalmi, európai műveltség szemszögéből. Jól tudjuk, hogy ily esetekben módszertanilag az a helyes, ha immanens szempontokat veszünk figyelembe; hiszen népi kultúránkat más hagyományok, — más irodalmi, sőt más nyelvi hagyományok! — más hiedelmek, más szociális és történeti erők formálták. Babits bizonyos értelemben elfogadja Schöpfung tételét s tovább haladva kétségbevonja, hogy a népdal, mese valami kollektív jellegű alkotás jegyeit viselné magán. Mint mondja, nem hisz oly mitológiai szörnyben, mint a nép ajka. A népdal egy ember, egy költő szülötte, amelyen tán faragtak később mások, legtöbbször rontva az eredetét.¹⁴ Bármennyire tetszetősnek tűnjék is fel Babits támadása, még sem jelenti a

¹⁴ Babits Mihály: Gondolat és írás, 195. o., Bpest, 1922. Ugyanebből a tanulmányból („Népköltészet”) ismerem Schöpfung felfogását is.

teljes igazságot. (Ami igaz benne, azt a folklorista is rég tudja: emlékezzünk Tolnai Vilmosnak az Ethnographia-ban megjelent tanulmányára, a *nótafa, mese* kifejezésekre). Ha nem is vesszük figyelembe azt a közhelyszerű igazságot, hogy a nép életében „a legegényibb funkciónak is szociális formája van”,¹⁵ elég konkrét, bizonyító erejű példát találhatunk népköltésünkben. Aki egymásután több népköltési gyűjteményt átlapoz, akár erdélyit, dunántúlit, palócot, vagy Szeged-környékét, előbb vagy utóbb észre kell vennie egy sajátságos ismétlődést: azonos elemeknek, szólásformáknak ismételt előfordulását. Most ne gondoljunk itt témáknak, hangulatoknak ismétlődésére, később ezekről is érdemes lesz említést tenni. Sokkal belsőbb, sokkal inkább a stílus, a forma életéhez tartozó jelenségekről esik itt szó. Elolvasva egy paraszt-nótát különálló, saját egységnek gondolhatni, amely független akármi más nótától. Azonban az összehasonlításnál kitűnik, hogy a nóta alapvető elemei: néha a befejezés csattanója, jelzős szerkezetek, hasonlatok, kezdőképek, a strófaszerkezet fordulói, vagy az egész versszerkesztés formai alapgondolata előbukkan több más árnyalatú, más témájú versben is.¹⁶ Ezeket az állandóan ismétlődő alap-elemeket nevezik a folklóre-ban formuláknak. E formulajelenségeket valamiképp Erdélyi János is észrevette, legalább is ezt árulja el

¹⁵ Haberland Mihály: Néprajz, 21. o. Magyarul az Ember és Természet sorozat hatodik számaként jelent meg. Hogy a népi kultúrában az egyéni funkciók valóban a hagyományos, kollektív formákat keresik, arra nézve l. pl.: Meumann Ernő: Az esztetika rendszere 57. és 92. o., ahol a keleti iparművészet formáinak kötelező kollektív jellegéről ír. (Magyar kiadás: Filozófiai ktár. VI. Bpest, 1924.) Ugyanezt a tényt szögezi le Nordenskiöld a délamerikai indiánok vonalas ornamentikájáról szólva: E. Nordenskiöld: Az indiánok között, 168–169. o. (Magyar kiadás: A hat világrész sorozat X. k., Bpest, é. k.) Marót Károly pompás tanulmányában Homerosról szólva egy sokkal magasabb kulturfokon ugyanennek az elvnek a jelentkezését mutatja ki az aoidosok és rhapszódosok költői gyakorlatában: Marót K.: Goethe görögsege, 48. o. Szeged, 1933. l. még E. v. Sydow: Die Kunst der Naturvölker und der Vorzeit. In Propyläen-Verlag zu Berlin, 1923.

¹⁶ Valeska Klein idézendő tanulmányának adatain túl frappáns példát nyújt egy minapában megjelent népköltési gyűjtemény egyik nótája:

Jaj de szélös, jaj de hosszú ez az út,
A műlyikre barna legény elindult.
Barna legény térj vissza a régi utadra,
Gondóji rá a szombatesi szavadra... stb.

(Bálint S.: Szeged népe I. 31. o. Szeged, 1933.) Itt a közönséges formula hatáson túl az a tanulságos, hogy epikus formula alakít, irányít egy lírikus verset.

említett értekezésének egynémely helye.¹⁷ Rendszeresen Valeska Klein, német egyetemi hallgató fő foglalkozott a magyar formulajelenségekkel.¹⁸ Értekezésének adatai, összevetései értékesek, használhatók, következtetései, összefoglalásai azonban nagyrészt általánosságba veszőek, semmitmondók: nem látja a kezében lévő anyag nagy jelentőségét. Pedig csak a formulajelenségek adnak feleletet a kérdésre: van-e kollektív jellege a magyar népköltésnek, s a magyar lélek kollektív formákon nyilvánul-e meg elsőben is? Ezekben a formulákban¹⁹ — s ugyancsak vizsgálni kellene a népmesék oldottabb, prózai szövegében előforduló formulás-jelenségeket is — találjuk meg a népköltésnek kötelező, kollektív stílusát. Az egyéni ötletek, érzések egy kollektív, meghatározó elv, egységes stílus elve szerint fejeződnek ki. Ezek a formulák megjelennek a balladák sőtét szövegeiben, az incselkedő, szerelmes nótákban, a tánckurjantások szólamaiban, a mesék jelentős fordulójánál. Valóban egy állandó, élő csontvázhoz hasonlítható ez a formula-szerkezet, amely a közösségi stílus törvényeivel determinálja a nóta szövegszerkezetét, stílusát, sőt tartalmi elemeit is. Így azután könnyen belátható, hogy Babits igazsága féligazság s az a megállapítása sem pontos, hogy a népdalt faragás közben rontják. (Ezen a jelentéktelenebb részlet-okon kívül egyéb okai is vannak a népdal romlásnak, amelyekkel itt nem foglalkozhatunk.) Ellenben nagyon is jó példákat tudunk arra, amint Lajtha és Molnár említik a Nyugat egyik vita estjén,²⁰ hogy műdalok, műnépdalok miképpen formálódnak át a nép ajkán — ama mitologikus ajkon! — valódi népdallá.²¹ A kötelező: szövegbéli, zenei formulák ereje morzsolja le a nem népi, hamis elemeket a dal, a dallam testéről. Mert ahogy szövegbéli, ugyanúgy zenei formulákról is joggal beszélhetni. Elegendő e részben hivatkozni Bartók, Kodály nagyjelentőségű munkásságára. Bartók alapította meg a „Magyar népdal“ (Bpest, 1924) című munkájában a magyar paraszttzene típusait. E dallamtípusok normatív,

¹⁷ i. k. 408., 416., 417., stb. oldalak.

¹⁸ V. Klein: Állandósult elemek a magyar népdal szövegekben. Szeged, 1931.

¹⁹ Itt jegyezzük meg, hogy nem lenne hálátlan feladat pl. Czuczor és Petőfi népdalaiban vizsgálni a népköltés formuláinak alakító hatását.

²⁰ I. Nyugat, 1933. jan. 1. V. ö. még Lajtha L.: Népzenei forma problémák, Muzsika I. 3. szám.

²¹ Jellemző példákat hoz fel a megítélés bizonytalanságaira Major Ervin: A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai, Bpest, 1930. c. munkája.

stílusalkotó ereje ugyanoly jelentőségű, mint a szövegformuláké.

A két elsődleges jelentőségű, formai komponensen túl még rámutathatunk egy harmadik, tartalmi komponensre is. Hálás feladat lenne fejtegetni a népköltés szimbólum-rendszerének kollektív érvény-jellegét. Ennek a kérdésnek a fejtegetése azonban sokkal több problémát állít elénk, és nagyon is messze vezetne, úgyhogy elegendő csak utalni rá. A másik és világosabban szemügyre vehető tartalmi elem: a téma, a történet. A balladák, betyárnóták, mesék, tehát az epikumok témáinak rokonsága az egész magyar folklóre területen nagyobbára ismeretes. Tudjuk már, hogy nem egyedülvalók a székely népballadák, mesék, hanem egyebütt is s nem kevésbé szépen megtalálhatók az Alföldön, Dunántúlon — mindenütt.²² De az epikus témákon túl a sokkalta egyénibb lírikus dalokban, a legtöbbször pillanatnyi helyzetekből fakadó tréfás nótákban is találhatunk — nem egyszer épp a formulák alakító hatásának következtében — témabeli, ötletbeli azonosságot.

Ez azonban nem jelenti (hisz az ellenkező véglet ugyanolyan téves), hogy az epikumokban, lírikus nótákban nem üti föl a fejét az egyéniség a formulák, zenei típusok mögött. Tudjuk azt is, hogy ez az egységes, normatív stílus is egyének tehetőségéből virágozhatott ki csupán. De ezek az egyéni erők közösségi formákban olvadtak föl, kollektív tényezőkké váltak s kezdettől fogva sem akartak az egyéniségnek a mi fogalmunk szerinti hordozói lenni. Ha *egy* ember érzelmeit, lelkiállapotát, szociális helyzetét fejezi is ki a dal, vonatkozhatik *akárkire*: a közös sors, az érzelmek azonos irányulása közösségi jellegűvé formáltak. Valeska Klein formulagyűjteménye is elárulja, hogy a költő személye csak elvétele fordul elő (i. m. 6. o.): ha egy emberről, az *én*-ről szól is a dal, a *közösség* sorsát példázza. (Gondoljunk pl. a betyárnóták hőseire.)

(Folytatjuk.)

Ortutay Gyula.

²² V. ö. a M. N. Gy. megfelelő erdélyi, dunántúli, nagyszalontai, csongrádi köteteit, Kálmány Lajos gyűjtését, Kiss Lajos hódmezővásárhelyi gyűjtését, stb.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Katymár.

Két *Katymár* is van. Az egyik falu Bácsban, Zombortól é.-ra, a másik pusztá Abádszalók határában. Az előbbi *Katmár* és *Kakmár* alakban is előfordul régebben.¹

Nagyon valószínű, hogy *Katmár*, *Kakmár*, *Katymár* olyan képzésű név, mint *Szatmár*, *Szakmár* és *Szatymaz* régi magyar személynévünk a török *satmak* = 'eladni' igéből. *Katymár* föltehetőleg a *katmak* = 'keveredni' igéből képzett névszó.

Személynévképpen is előfordul, mégpedig éppen a Zombor melletti *Katymár* táján feküdt *Aranyánon*. Bizonyos tehát, hogy *Katymár* falu is hasonló nevű birtokosától kapta nevét. Példázza ezt tőszomszédja *Borsod* is, (mely a *Bors* személynévből alakult), mert *Aranyánon* a XV. sz. elején is emlitenek *Borsod* és *Borsodi* nevű embereket.² *Borsod* falu is hasonló személynévről neveztetett tehát el.

Tudjuk hogy *Abát* is, *Szalók* is török eredetű személynév. Érdekes véletlen, hogy egy másik *Abán* (Fejér m.) is van egy *Katymár* nevű dűlő, nevezetesen az idetartozó *Kajtor* (Kajtor-szállási) pusztán. *Kajtor* törökből lett magyar személynév. (*Kajtmak* = 'visszafordulni, visszatérni'). A fejérmegyei Sár-víz mentén tudjuk besenyők laktak, tehát föltehetjük, hogy tőlük származik e név.

Korcánd.

Egy dűlő neve az *Egyházaskeszin*, a vas-sopron-veszprémi határszélen. (*Az államnyomda 1:36.000-es földműv. térképe*. Eredeti felvétel).

Korcán (Korszán) a régiségből ismert, csaknem bizonyosan török eredetű személy és nemzetségnév. (*Kartal* = *Korcán* nemzetség). Helynévképpen háromszor fordul elő az Árpád-korban ú. m. *Korván-vára* Óbudán, *Korcán-halastó* Komárom-Csalóközben és *Korszán-birtok* Barsban. Ma egyik sines meg.

Keszi (Kesző, Keszü, Kesz) tudvalevőleg törökből magyarázott, honfoglaló magyar törzsnév. Jelentése „elszakadt, töredék”. (*Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása*).³

¹ Zichy-Okmánytár mutatója.

² U. ott.

³ Erről jut eszünkbe, hogy talán ugyanígy kell értelmeznünk *Szecső* (Szecse, Szécs) személy- és helyneveinket is. Török *szecsmek* = 'kiválasztani', *Szecső* tehát annyit jelentene mint 'kiválasztott'. (L. ehhez: *Föld és Ember* 1929, 297, *Gecse*).

Érdekes már most, hogy a három néhai *Korcán* szomszédjában is van *Keszi* nevű falu: *Budakeszi* és *Dunakeszi* (Pest), *Nagy- és Kiskeszi* (Komárom) *Garamkeszi* (Bars). Lehet hogy nem is véletlenség ez.

Bátky Zsigmond.

Közle, szegle, szuglya.

Gombocz Zoltán „Egy ismeretlen képző” címen összeállítja azokat az eseteket, melyekben *-ly* (*-lya lye, -ály ély*) képző mutatkozik. Juhász Jenő, MNy. 23:556-8, részben kiegészíti Gombocz adatait, részben újakkal pótolja. A közölt anyag azonban alapos vizsgálatra szorul, s a címül írt három szóban semmi esetre sem lehet szó kicsinyítő képzőről, mert bennük az *l, ly* denominális igeképző, s a *közle, szegle, szuglya* olyan igenévi alakok, mint a *szüle, zsenge, fürge, pörge, hülye* (< *hül*), *huzavona, csapda* (< *csapod*), *csusza* (< *csúszik*).¹ A *közle* 'kis köz, keskeny ucca, sikátor' CzF. (először szótározva Mártonnál 181.) pápai tájszó; a MTsz. csak Kresznericsből és a régi Tszból idézi, de magam is megerősíthetem, s Horváth Endre NyF. 34:175 szintén közöl egy *Büdösközle* nevű uccát (nem dülő!), mely az ott lakó timárokról kapta nevét.² Alapszava *közöl* „mondják kocsisról, midőn a párhuzamban menő több utakból a középsőt választja, vagy midőn úgy hajt, hogy a mély kerékvágás közbe essék”. *Közli a jó kocsis a mélyi kerékvágást: közbe veszi* (BSzabó), 'die mittelstrasse suchen' NySz. A MTsz. is idézi Nógrád m.-ből, *megközöl* alakban Komárom m.-ből és Csikszentgyörgyből s még egy ismeretlen helyről. Továbbképzése: *közlet* 'közbejít, közbevesz, közbehagy, közrefog (követ, tuskót; gödrt, kátyút, szárnyas kapu közepén levő ütköző cöveket stb. a szekér kerekeivel, vagyis úgy hajt, hogy a zökkenést okozható akadály a kerekek közé essék' Dtül, Fehér m., Somogy m., Hszék m. — *Szögle* Mátyusföldre CzF., *szögle* Csallóköz, Pápa, Vas m., Zala m. *szögélye, szegelye* Szföld, Hétfalu, Moldva 'szeglet, sarok, zúg; szűk sikátor (Pápa), falurész (ucca, sor)' (Vas, Zala) MTsz. Már CzF. rámutatott, hogy alapszava

¹ Vö. *döröklő* ~ *döröklýe* 'tömőfa, gyömöszölőfa (malomban, a liszt-tömésre)' Csik m.; *sikló* ~ *sikolya* Csallóköz hócipő (Simonyi, Nyr. 28:437., szerint a *korcsolya* hatása alatt).

² Simonyi, Nyr. 53:124, Esztergomból ismeri, s kimutatja Jókai Útirajzaiból is. S. szerint Jókai a komáromi népnyelvből vette ezt a szót, de ez tévedés, mert Komáromban nincs *közle*, hanem ott hallotta Jókai is, ahol én: Pápán, hol Petőfivel együtt járt a református kollégiumba.

a *szégel*, *széglük* ige, s ebből lett a *széglő*, *szégle*. A MTsz. is utal a *hszékeni széggellő* dülönévre (*Barta szegelleje*, *Szilok sz.*). Igaz, hogy a *szégel* 'angulo' igére Kresznerics adata a legrégibb, de a *szégelet*, *széglet* 'angulus; ecke, winkel', mely kétségtelenül igéből képzett főnév, már legrégibb kódexeinkben előfordul. A *szégelet*, *szégelet* Erdélyben szintén használatos 'falurész (ucca, sor)' jelentésben. — A *szuglya* 'angulus, winkel' alakváltozatai a következők: *zwgholya* ÉrsK. *szugolya* Kar. MA. Pós., *zugolya* Pós. *szugulya* Beres. *szuglya* SalMark. NySz. *szuglya*, *szugla* 'szeglet, sarok, zug, kuckó' [Komárom m. Vas m. Csallóköz, Vác, *zugla* 'térjmeg-ucca, zsákucca' Mátyusföldre MTsz., *szuglyó* Lippai NySz. Rendkívül fontos az utolsó adat, mely még föltünteteti az -ó igenévképzőt. Ha az alapigét nem is tudjuk kimutatni, mellette bizonyítanak az -at és -ék képzős származékok: *szugolyat* Illy. *zugolat* Helt. 'angulus, winkel'; *szugolyék* BSzabó NyF. 50: 33, Szföld Nyr. 37:93, Tsz. *szugojék* Szföld, *szugujék* Aranyos-szék, Brassó m. Nagyküküllő m. MTsz. NyK. 31:398 'szeglet, sarok, zug; kis völgykebel. A szónak már a régi nyelvben van -a nélküli változata is: *szugoly* Hall. GKat. NySz. BSzabó, *szugol* Fal. MNy. 23:556, *zugoly* Debr. NySz. Tisza-szuguly TörtT. 1890:757 MNy. 23:556, *szugoly* Beregrákos, Szföld, *szugoj* Szatmár vid. *szuguj* Hétfalu, *zugoly* Szatmár m. MTsz. *zugoj* Szalonta Nyr. 42:463 'szeglet, sarok, zug'. Ezek az alakok elvonások a *szugolya* féle alakokból, melyeknek végső hangját a nyelvérzék 3. sz. birtokragnak fogta föl.³

Beke Ödön.

A magyarság háza.

A magyarság eredetéről szóló fejtegetéseimben nem volt szükség arra, hogy az ősmagyar nép hajlékának kérdésére is kitérjek. Mivel pedig ezek szerint az ősmagyar nép sohasem élt primitívebb viszonyok között, mint más finnugor népek, nyilvánvaló, hogy az ősmagyar nép hajléka sem volt primitívebb vagy másjellegű, vagyis hasonlított más finnugor népek ősi „ház”-ához. Volt bizony ennek a háznak is *küszöbe*, *ajtaja*, *fala*, *teteje*, de azért a ház elnevezést ez a hajlék nem igen érdemelte meg; legfeljebb putrinak lehetne mondani.

³ Simonyi, Nyr. 28:434, a szláv eredetű palóc *uglya* és a *szegelet* keveredéséből magyarázza a *szug(o)lyát*, viszont a *szeg(e)lye*, *szögle* a *szugolya* hatása alatt keletkezett a *szegelet*ből. A *zug*, *szug* szerinte elvonás a *szugolyából* a *szegelye*, *szögle* ~ *szeg*, *szög* mintájára. Asbóth (uo. 565) szerint az egy adatban följegyzett *uglya* a *zuglyából* úgy keletkezett, mint a *zacskóból* *acskó*, a *zászlóból* *ászló*.

Az ősmagyar nép, amint kifejtettük, elsősorban is iráni népekkel való érintkezés útján emelkedett magasabb kultúrfokra. Bizonyosan a magyarság is ekhós ökrös fogatokon kötözött, mert hisz *szekér* szavunk iráni eredetű. Azonban annak a házra vonatkozó terminológiában nincs nyoma, hogy a magyarság hajlékának alakulására valamely iráni nép; akár az ugor közösség, akár az ősmagyarkor idejében nevezetesebb hatást gyakorolt volna. Érintkezésbe került azonban a magyarság török népekkel is, és hogy hajlékukat átvette, azt a *sátor* szavunk is tanúsítja. Ez a hajlék pedig — amint ezt SEBESTYÉN Károly rég kifejtette (v. ö. Napkelet IV. 691. 11.) — nem lehetett más, mint a fejlett, kiművelt jurt-sátor. Ezt tekinthetjük tehát a honfoglaló magyarság hajlékának; annál is inkább, mert hisz a honfoglaló magyarság sátorlakásáról történeti kútfők is tudósítanak. Sebestyén már azt is kifejtette, hogy a jurt sátor tulajdonkép sokkal fejlettebb emberi hajlék volt, mint azok a szilárd házak, amelyeket a honfoglaló magyarok itt találhattak; rámutatott ezenkívül arra az érdekes körülményre is, hogy az ősi házterminológiából csak az maradt meg, ami a jurt-sátorra is alkalmazható. Ezeket a közismertnek mondható dolgokat tulajdonkép azért kellett elmondanom, mert BÁTKY Zsigmond nemrégiben azzal vádolt meg (Ért. 1932, 130–35), hogy én a honfoglaló magyarságra rá akarom fogni, hogy „nem tudott házat építeni“, hanem csak afféle sátoros cigánynép volt.

Az előzményei a dolognak a következők: A DUHbl. szerkesztője felkért Bátky Zsigmond egyik cikkének ismertetésére. Bevallom őszintén, nem nagyon lelkesedtem ezért a feladatért, annak ellenére sem, hogy a magyar népi hajlék problémája — amelyről a kérdéses cikk szólt — már régtől fogva érdekelt, és Bátkynak a magyar népi házra vonatkozó korábbi cikkeit és tanulmányait is olvastam. És pedig azért nem, mert jól ismerem Bátkynak nem éppen kellemes vitatkozási modorát... Nyilván ezért nem akarózott eddig még senkinek — amin Bátky még csodálkozik is — hozzászólni a magyar népi ház eredetéről szóló fejtegetéseihez.

Én mégis elszántam magam erre — nehogy az általános hallgatás általános beleegyezésnek lássék — és ismertetésemben röviden kifejtettem, hogy miért tekintem Bátkynak a magyar ház eredetéről szóló elméletét tévesnek. Merészségemért Bátky sietett is megbüntetni azzal, hogy hamarosan rövid néhány oldalon valami négy-öt variációban tudatlanozott le, sőt még egy kis lehazaárulózást sem sajnált tőlem, mert hisz „a ma-

gyar Moór“ aposztrofálásának ez az értelme: ennyire még én is tudok magyarul.

Azonban hagyjuk ezeket a dolgokat és térjünk a kérdés lényegére. Mindenki által érthető formában kifejezve a vita tárgya ez: Bátky szerint a honfoglalás után a magyarok — ha úgy tetszik — nekiláttak a vályogvetésnek és ősmagyar típusú házakat építettek maguknak. Ehhez az ősmagyar házhoz aztán szláv szolgálóktól kölcsönöztek *gerendát, szelement, ragot, eszterhéjt, szobát, kemencét, áblakot, pincét, kamrát, pítvart, tornácot* stb. és így lett aztán a mai magyar ház. — Ezzel szemben én azt mondom, hogy a honfoglaló magyaroknak eszükbe sem jutott házépítéssel vesződni, hanem — ha már szilárd hajlékot akartak maguknak szerezni — részben elfoglalták a meghódított szlávoknak házait, részben pedig szláv szolgálókkal házakat építettek maguknak. Mivel pedig szláv szolgálók nem járták ki az ősmagyar építészeti akadémiát, olyan házakat építettek uraiknak, amilyeneket tudtak. Innen származott tehát a mai magyar népi hajlék, amint ezt a fentközölt szláv eredetű házterminológia is világosan tanúsítja. Ugyanaz történt tehát a házépítés tekintetében is, mint amit már alkalmunk volt látni a földművelés dolgában: a meghódítottak házépítési módja és terminológiája győzedelmeskedett az ősi felett, amelynek egyes maradványai csupán a terminológiában éltek tovább.

Ennek a tételnek az igazsága annyira nyilvánvaló és kézenfekvő, hogy igazolására semmiféle bizonyítgatásra tulajdonkép szükség nincs. Kérdéses ismertetésemben azonban mégis helyesnek láttam, ezt a tételt általánosabb keretbe foglalni, rámutatván arra a közismert tényre, hogy a népvándorlás korában a költöző népekkel együtt nem vándoroltak háztípusaik is. Bátky kedvéért, aki nagyon szereti fejtegetéseit különféle nagyszakállú auktorokra való hivatkozásokkal felékesíteni, megtettem azonban ismertetésemben azt, hogy ez utóbbi tételt egy neves német néprajzi kutatónak nagyon talpraesett fogalmazásában idéztem — a német házról szóló összefoglaló művéből. Persze némi fortély is volt részemről ebben. Azt reméltem ugyanis, hogy most már Bátky nem reám, hanem kollégájára, LAUFFER Ottóra, fog haragudni, aki bár német, mégis csak múzeumigazgató és világszerte ismert házkutató, és akit éppen ezért talán mégsem lehet majd Bátkynak könnyedén tudatlannak és tájékozatlannak bélyegeznie, mint engem. Arról nem is szólva, hogy a tudománynak esetleg nagy haszna lenne belőle, ha Bátky a tudományos közvéleményt majd felvilágosítaná

Lauffer felfogásának alapvetően téves voltáról. Ehelyett most Bátky engem szid és azzal vádol, hogy az egész tudományom az a kis Lauffer-féle kézikönyv. Rendben van. Ehhez nem kívánok semmit hozzáfűzni, mert a vitában nem arról van szó, hogy melyikünk hány kiló könyvet olvasott el a házra vonatkozólag, hanem hogy helytálló-e Bátky elmélete a magyar ház eredetéről.

Annak az igazolása ugyanis nagyon egyszerű, hogy a népvándorlás korában — az utóbbi kitévelt hangsúlyozottan ajánlom Bátky figyelmébe — a költöző népek nem vitték magukkal új hazájukba ősi háztípusaikat, hanem az új hazában lévő háztípust vagy háztípusokat vették át. Tudtak pl. a németek elei is házat építeni, nem csupán a magyarok ősei, azonban a régi német háztípus mégis csupán csak Északnémetországban, vagyis a német őshazában maradt meg napjainkig, míg a Délnémetországba költözött németek — a mai felsőnémet nyelvterületen¹ — semmi maradványát nem tartották meg az ősi német háznak, jóformán még a házterminológiában sem, hanem átvették az ott lakott keltáktól, románoktól az ott honos két tüzelős „felsőnémet” házat. Ezért merészkedtem ismertetésemben ezt a házat kelta-római örökségnek mondani és ezért tartottam szükségesnek — úgyis mint germanista — tiltakozni Bátkynak azon állítása ellen, mintha a kéttüzelős ház a németek találmánya volna. Hogy a középeurópai kéttüzelős ház mely nép találmánya, azt természetesen sem én, sem más nem tudhatja, de az sem kétséges, hogy a németek csak kelta vagy román népektől vehették át. Keletnémetországba sem került el az ősi német ház, ott ugyanis a „Laubenhause”-nak nevezett háztípust találjuk, amelyet mint székelyházat mi is jól ismerünk.

Hasonlót tapasztalhatunk szláv népeknél is: a délorosz háztípusnak² époly kevés köze van az északi orosz háztípushoz, mint ennek a lengyelhez vagy a szlovénhez. És ezért nem lehet a magyarországi honfoglalás előtti szlávok hajlékát „szlávház”-nak vagy ahogy újabban teszi Bátky „szlovén-szláv” háznak mondani.

¹ Bátor vagyok Bátky figyelmét felhívni arra a körülményre, hogy az általa használt *felnémet* kifejezés nem *oberdeutsch*-ot jelent a magyarban, hanem *hochdeutsch*-ot, ami két különböző dolog.

² Mint érdekességet említhetem meg, hogy egyes szlavisták a délorosz *chata*-t, amely szó hangalak tekintetében szabályszerűen megfelel a magyar *ház* szó korábbi hangalakjának, ősmagyar eredetűnek tartották — valószínűleg tévesen.

Tudom azonban, hogy Bátky nem nagyon állhatja a „dajcsokat“ és a tótféle népeket, azért hát én sem óhajtom az ő türelmét ebben az irányban továbbra is próbára tenni. Remélem azonban, hogy a székelyekre talán mégsem haragszik; ezért felfogásom helyességének illusztrálására néhány szóban meg akarok még emlékezni az u. n. székelyházzal is. Erről ugyanis mi szegediek többet tudunk esetleg még a pesti főháztudósoknál is. Nekünk ugyanis alkalmunk volt SEBESTYÉN Károlynak egyetemi magántanári próbaelőadását meghallgatni, amelyben azt fejtette éppen ki, hogy a székelyház nem innen-onnan behozott, vagy kölcsönzött, hanem ősi erdélyi háztípus, amelynek jóval a honfoglalást megelőző időkből származó maradványait az archeológusoknak módjukban volt Erdély földjéből is kiásniok. Előadásában — há jól emlékszem — Lauffert ugyan nem említette, de fejtegetéseinek alaphangja mégis csak az volt, hogy a ház nem vándorol. Bizom benne, hogy Sebestyén Károlynak a magyar ház eredetéről szóló fejtegetései a közel jövőben napvilágot fognak látni és így nincs sok értelme annak, hogy én Bátkyval — nem is a legkellemesebb formák között — részletekben eszmecsérelést folytassak a magyar ház kérdéséről. Sokkal helyesebb lesz tehát, ha majd Bátky vele folytatja az itt megkezdett vitát, annál is inkább, mert legjobb tudomásom szerint Sebestyén nemcsak egy vékony kézikönyvet olvasott el a népi házról, mint ahogy ezt Bátky rólam tévedhetetlen határozottsággal állítja, hanem még olyan vaskos fóliánsokat is, amelyek talán még majd neki is imponálni fognak. Arról ugyanis Bátky Sebestyénnek idézett cikkéből könnyen meggyőződhetik, hogy ebben a kérdésben Sebestyén felfogása legfeljebb csak lényegtelen árnyalatokban különbözik az enyémétől.³

³ Bátkynak néhány részletkérdésre vonatkozó megjegyzéseit azonban mégsem hagyhatom szó nélkül. — Különösen rossz néven veszi tőlem, hogy az ő biztatására létrejött kecskeméti ásatások eredményeit ellene fordítom. Bátky kezdeményezése bízorrral minden dicséretet megérdemel; arról azonban én már igazán nem tehetek, hogy ezek az ásatások nem őt igazolták. És így némely „antinómiákba“ bizony belekeveredik. Gy ő r f f y kutatásaiból közismert, hogy az u. n. kun területeket csak azért szállhatták meg a kunok, mert ezek a kevésbé termékeny területek a honfoglaló magyarságnak nem kellettek. Így tehát nem lehet azt állítani, hogy a Kunság a „szegény“ nyugati részekkel szemben „módos“ terület lett volna a középkorban. De a legkevésbé lehet a középkori Nyugatmagyarországot a Kunsággal szemben a kulturában elmaradt vidéknek állítani. Ugyan kérem! — Három száz év előtti irodalmi adat azt tanúsítja, hogy a Dunától legdélnyugatibb sarkában 100 év előtt volt egytüzelő ház. Ismertetésemben helytelenítettem, hogy Bátky ezt az állapotot egész Középdunántúlra és Nyugatmagyarországra általánosította. Erre Bátkynak megjegyzése

Nem érdemes azonban nekem más okból sem részletekbe menő vitát folytatnom Bátkyval. A ház ugyanis kétségtelenül tárgy, már pedig én különböző vékonyabb és vastagabb kézikönyvekből és tanulmányokból azt tanultam meg a nép anyagi kulturájáról hogy az elsősorban is abban a földben gyökerezik, amelyen az illető nép él. Vagyis más szóval nemcsak a ház nem vándorol, hanem az anyagi kulturának tárgyai sem vándorolnak.⁴ Bátky pedig annak a felfogásnak egyik legfőbb képviselője nálunk, amely a magyar népi kultúrát minden vonatkozásában autochtonnak, valami ősi turáni kultúra önálló magyar továbbfejlődésének akarja látni. Szláv eredetű helyneveink bizonyíthatják természetesen a legvilágosabban a magyarországi népi kulturának a honfoglalással meg nem szakadt kontinuitását. Ezért is haragszik Bátky a szláv helynevekre is.

Hogy a magyar középkori műveltség a honfoglalás előtti magyarországi kulturának egyenes folytatása, azt történetíróink közül elsőnek ERDÉLYI László ismerte fel. Ma már felfogásával, ahogy én látom, egyáltalán nem áll magában.⁵ Ezért azt hiszem, hogy a romantikus nacionalizmusnak az az álláspontja, amelyet a magyar ház kérdésében Bátky képvisel, minden vita nélkül is rövidesen a múlté lesz. Különben is megmondta már a legrégibb magyar ethnographus, az öreg Anonymus, hogy nem méltó a dicső magyar nemzethez, hogy múltját quasi sompniando audiret...

Moór Elemér.

nincs; azonban most már határozottan kijelenti, hogy ilyen házak még a XIX. században is bőven voltak. Állítólag öregebb emberek ma is sokfelé emlékeznek ezen a vidéken arra, hogy gyerekkorukban ilyenekben laktak. Tisztelettel kérném tehát Bátkyt, hogy csak egyetlen ilyen öreg embert is nevezzen meg nekem a Rába- vagy Balaton-mellékéről, aki emlékezik erre. Mert én rögtön utazom és kikérdezem — tanuk előtt. Ugyanis nyugatmagyarországi származású vagyok, és azt hiszem több Bátky-féle „álfelnémet“ házban fordultam már meg életemben, mint amennyinek a fényképét alkalma volt Bátkynak múzeumi szobájában látnia. Ki is szoktam az embereket kérdezni a házuokról, azonban olyan öreg embert még nem találtam, aki tudott volna arról, hogy valaha másféle házban laktak volna. (A most még látható álfelnémet boronaházak 80—120 évesek). — Végül pedig nem értem azt, hogyha a nyugatmagyarországi „álfelnémet“ ház nincsen 100 éves, akkor hogyan volt lehetséges Kecskemét vidékén 16. századi „álfelnémet“ házakat kiásni. Vagy talán az a ház a módos kiskunoknak valami magábanálló találmánya volna, amely csak azért nem származhatott el csak a 19. században a „szegény“ Dunántúlra, mert a szegény dunántúliaknak a kiskunokkal ellentétben a középkorban nem volt elég pénzük a házépítéshez szükséges sárra és fára?...

⁴ Különösen tanulságos ebben a tekintetben *Rütimeyer*, *Die Ethnographie der Urschwyz* c. műve és *Dopsch*-nak több munkája.

⁵ V. ö. M á l y u s z Elemér, Turóc megye kialakulása. 1922, 35.

A csákó szó története.

A címbeli *csákó* szó eredete ismeretlen. Azt tudjuk, hogy a huszárság intézményének átvétele révén a magyar *csákó* szó is meghonosodott több európai nyelvben, de hogy a magyarban mi e szó végső eredete: senki sem tudja.

Megfejtési kísérlet van ugyan több is, — ezek között leg-részletesebb a SZARVASÉ (Nyr. XII, 481), — de ezek, mint az EtSz. bírálatából láthatjuk: mind hasznavehetetlenek. Nem foglalkozom tehát e szó eredetére vonatkozó megfejtési kísérletekkel, hanem számbaveszem e szóról való nyelvi adatokat, meg a különféle jelentésváltozatokat és ezeknek alapján igyekszem megkeresni a szó eredetéhez vezető helyes utat.

Az EtSz.-ban a *csákó* szónak ilyen jelentésváltozatai vannak: 1. „ein ochs oder eine kuh mit auswärtsgebogenen hörnern, kiálló, szétálló, s kissé fölfelé görbült szarvú (ökör, tehén)“, első adat erre a jelentésre 1594-ből való: „*csákó* barna tarsa [t. i. ökör] (Nyr. XXXII, 158.), 2. „kiálló szarv“ (MTsz.); 3. „ökör- és tehénnev“; 4. (elav.) „a süveg csákója: füle v. farka a süvegnek“; „a süvegkarima rézsútos hasítéka, amely szárny módjára elállt a süvegtől“, első adat 1736-ból APOR Met. Trans. c. művében: „Az ifjak pedig nyárban ugyan hasonló fekete süvegeket viseltenek, de *csádkóst*... az süvegnek az *csákóját* ezüst tövel sűrűn megrakták...“ (Mon. Írók XI, 348.); 5. „genus tegumentum capitis, tschakelhaube, der helmhut, tschako“, első adat a XVIII. századból (vö. NAGY-NEMES: A magy. viseletek története 194. l.); 6. „szemtelen“; e jelentésre egyetlen egy adat van s kétséges, hogy helyes-e a szó jelentésének értelmezése. Az adat így szól: *csákó*: szemtelen. „Ériggy innen te *csákó*; mindég háragitod az ényim anyámát!“ (Nyr. XXIII, 144.); 7. (*csákóra*): „csákóra van vágva a süveg, a dolmány“, első adat XVII. sz. első feléből, 1638-ból való [BOD, Smirnai szent Polikarpus 85.]: „A' Deákok pedig és Oskola Mesterek skatulias süveget ne viseljenek... A' skatuliás süveg a' fekete süveg melly *tsákóra* *vagy*on *vágva*“; *csákóra* *hányja* a ló a lábát (MNy. XI, 370.) jelentése nincs feltüntetve; *csákóra áll* vlmi: előre áll (NyF. XI, 370.).

Az EtSz.-ból megtudjuk még azt is, hogy e jelentésváltozatok etymologiailag egy szóhoz fűződnek; továbbá azt, hogy e jelentésváltozatok közül a „szétálló s kissé fölfelé görbült szarvú (tehén, ökör)“ az eredeti jelentés.

Az EtSz.-nak ez a megállapítása igen fontos, mert ezzel

tulajdonképpen rámutat arra, hogy a *csákó* szó eredetét az állattenyésztés körében, vagyis a pásztornyelvben kell keresnünk.

A jelentésváltozatok tüzetes vizsgálatából az is kitűnik, hogy ezeknek *állandó* vonásuk az egyenes irányból való, az egy irányból való eltérés megjelölése.

Csákó-szarv „két oldalt a fejtől elállóan nő s csak bizonyos távolságra görbül befelé (MNY. VIII, 188.); *csákó*: „a süvegkarima rézsútos hasitéka, amely szárny módjára eláll a süvegtől”; *csákóra* van vágva a dolmány; azt jelenti: nem egyenesen, ferdén van vágva az elejének szárnya lent. Kiviláglik ez az alábbi idézetből: „A XVIII. század hatvanas éveitől kezdve... a dolmány az eddiginél is rövidebb lesz, úgy hogy mindjárt a derék alatt végződik, alját kerekre vágták s a csákóra vágott szárnyak eltűnnek” (NAGY-NEMES: A magy. viseletek tört., 193. l.). A MNY.-ben (XI, 370.) ezt olvassuk: „*csákóra* hánnya a ló a lábát”. Jelentése ott nincs megjelölve, én, a *csákó* szó eddigi jelentésváltozatait figyelembe véve, így értelmezem: „széthánnya a lábát, kifelé hánnya a lábát.”

Ezek meggondolásával most már könnyű a jelentésfejlődés további irányának kimutatása. Az eredetileg szarvállást jelölő *csákó* szóval asszimilációs jelentésváltozás következtében a süvegkarima rézsútos, szárny módjára elálló hasitékát is jelölni kezdték, s így keletkezett a *süveg csákója* birtokos jelzős kifejezés; a *csákóval* ellátott süveget pedig *csákós süveg*nek nevezték. Hangsúlyozom, hogy a régi nyelvben **csákó-süveg* nem volt. Nem magyarázhatom tehát az önálló, „huszársüveg, süveg” jelentésű szó keletkezését jelentéstapadással. De erre nincs is szükség. Egyszerűen úgy keletkezett, hogy a *csákós süveget* annak legfontosabb jellemzőjéről, a *csákóról* (= a süvegkarima rézsútos hasitéka) röviden *csákónak* kezdték nevezni.

Ime tehát, most már világosan látjuk a *csákó* szó jelentésfejlődésének történetét. De hogy egészen teljes legyen e szó jelentéstani és tárgyi magyarázata, hadd zárjam be dolgozatom ezen első részét a következő idézettel: „...a csákós süveg is megváltozik; elveszti elálló szárnyát, a mi még 1740–50 körül is egyik jellemző sajátága volt, valamint karimáját, csak a magas hengeralak marad meg belőle s oldalt lecsüngő vitézkötéses zsinórral pótolják szárnyát (= csákóját); ez a mai értelemben vett csákó, melyhez a század vége felé

még ernyős ellenző is járult; legelőbb (1757) a Nádasdy-huszárok viselték, 1769-től pedig a többi huszárezrednél is föleserelték vele a kalpagot s csakhamar Európaszerte átvette a hadsereg a magyar névével együtt. Ezen időben a csákó már teljesen a katonai viselethez tartozott..." (NAGY-NEMES: A magyar viseletek tört. 193, 194. l.)

Így függ össze a *csákó* szó sokféle jelentésváltozata s ezen jelentésbeli összefüggés bemutatásával elérkeztünk annak a kérdésnek a felvetéséhez és kifejtéséhez, hogy mi a *csákó* szó alaki magyarázata.

Mint fentebb is említettem és az előbbi jelentéstani fejtegetésből is nyilván kitűnik: a szó eredetének kutatása a pásztornyelvhez vezet. Meg kell vizsgálnunk, hogy van-e az állattal bántó nép nyelvében olyan szó, amely az egyenes irányból való eltérést jelenti és amely a *csákó* szóval etymologiailag kapcsolatban állhat.

Ha a népnyelvet megfigyeljük, azt találjuk, hogy az állattenyésztéssel, pásztorkodással foglalkozók nem azt mondják: *bal*, *jobb*; *balra*, *jobbra*, *félre*, hanem azt, hogy: *csás*, *hajszás*; *csára*, *hajszra*; *csá!* (= *balra!*) hangutánzó eredetű, állatterelő szó (vö. EtSz.), felesleges tehát bővebben fejtegetnem, hogy a szó hangsorához nagyon erősen hozzátartozik az addigi irányból való eltérés képzele. Úgyhogy *csára* áll vlmi, jelentheti azt is, hogy *félre áll vlmi*. A *csá!* is ilyen hangutánzó, állatterelő szó (vö. EtSz.), első jelentése is: *balra!*, de azt is jelenti: *jobbra!*, meg azt is: „*jobbról félre térve előre*“. Azt is mondják: „*csáléra áll pl. a kazal*“. Ez azt jelenti, hogy „*görbén, nem egyenes vonalban*“ (CzF.).

Nyilvánvaló ezekből, hogy a *csá!* hangutánzó, állatterelő szó jelentésének legfontosabb része az addigi egyenes irányból való eltérés megjelölése. Kimondhatjuk tehát, hogy a *csá* szónak *-kó* kicsinyítőképzős alakjával jelölhetett a pásztornép olyan szarvállást, amelynek legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy két oldalt eláll a fejtől. Az *elálló*, *szétálló* jelentés mellett könnyen támadhatott e szónak *ferdére* (vágott), *félre* (áll) jelentése, ami a *csákóra* vágott dolmány, süveg, *csákóra* áll vlmi kifejezésekben meg is van.

Abból a társadalmi osztályból való tehát a *csákó* szó is, ahol a hasonló elemekből álló *fa + kó*, *csi + kó*, *vas + kó*, *pej + kó* szavak keletkeztek.

Ez a származtatás nyelvtörténeti ismereteinkkel nem el-

lenkezik; a jelentéstani magyarázat, mint látjuk, nagyon jól összeillik a *csákóról* adott alaktani magyarázattal. Nyugodtan megfogalmazhatnám tehát már az eredményt összefoglaló végső részt, de, — hogy még elfogadhatóbbá tegyem a *csákó*-nak imént adott magyarázatát, utalok a *balog* szóra.

E szó ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy 'link, linkisch', hanem: 'bőse, bősartig' és még: (ein ochs) mit unregelmässigen hörnern (EtSz.). Azt látjuk tehát, hogy amint a *bal* szónak -g kicsinyítőképzős származéka a *tehén*, vagy ökör szarvának bizonyos formáját jelenti, éppen úgy szolgálhat a *csá!* (= balra) szónak -kó kicsinyítőképzős származéka ökör, vagy tehén bizonyos szarvállásának a jelölésére.

Kimondhatjuk tehát, hogy a *csákó* magyar eredetű szó, a magyar állattenyésztés, pásztorkodás nyelvében keletkezett és nem más, mint a *csá!* hangutánzó állatterelő szónak -kó kicsinyítőképzős származéka; eredeti jelentése csakugyan 'szétálló s kissé fölfelé görbült szarvú (ökör v. tehén)' s ebből fejlődött a többi.

Igazuk van tehát a külföldi szótáríróknak, mikor azt írják a *csákó* címszó mellé, hogy magyar eredetű.

Akik e szó eredetével eddig foglalkoztak (vö. EtSz.), azok idegen nyelvből vett kölcsönzésnek próbálták magyarázni, mert a rokon nyelvekből nem tudták, nem is tudhatták megérteni; azt meg elmulasztották, hogy a magyar nyelv külön életében tüzetesen kutatták volna eredetét.

Nyíri Antal.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Nyíri, rétközi nóták. II.

1. Erdő, erdő, erdő, de szép kerek erdő,
Páva is van abba tizenkettő,
Aranyos a páva tolla, csipkés a babám szoknyája,
Mér nincs minden jányinak igazi babája.

(Kovács Margit, 17 éves, Nyírmadán.)

2. Szombaton estiére vótam vízér a kútra,
Letettem a vedremet az útra,
Arra ment a vármegye hajdúja,
Belenézett, kijukatt a vedremnek az ajja.

(Fice Jánosné, 43 éves, Nyírmadán.)

3. Városi kutyák ugatnak,
Talán meg is harapnak,
Ne féjj barna kisjány, nem hagylak,
Subám alá takarlak.

Sásat eszik az ökröm,
Ha jó' lakik, bekötöm,
Aztán elmegyek a babámhoz,
Tudom, elvár magához.

(Torma József, 25 éves, Kisvárdán.)

4. De szeretnék csillag lenni az égen,
Kis-ajakot végigsütni erősen,
Meglátnám, hogy ki sétál a faluba,
Kivel beszél a babám a kapuba.

(Hasulló István, 18 éves, Ajakon.)

5. Nem jaó csillag lett vóna én belőlem,
Nem sokáig ragyogtam vón az égen,
Este, mikor legjobban kén ragyogni,
Akkor megyek a babámhoz mulatni.

(Hasulló István, Ajakon.)

6. Az ajaki biraó kapujába
Lehullott az ágácfá virága,
Felszedné azt a sok édesanya,
Csak a fija ne vóna katona.

(Hasulló István.)

7. Már Nyírvaján kidobolta a biraó,
Rózsafává tüzel a szógabiraó,
Fogok én is rózsafává tüzelni,
Ki elhagyott, fog igazán szeretni.

Leveles a bakti erdő, leveles,
Kinek nincsen szeretője, ott keres,
Nékem sincsen, odamegyek keresni,
Vagy szókére, vagy barnára szert tenni.

(Vince József, 20 éves, Nyírmadán.)

8. Udvarom, udvarom, kerek kis udvarom,
Nem sepi mán többet az én gyöngé karom,
Udvarom közepén egy arany almafa,
Alája megkötve piros pej paripa.

Fel van az nyergelve, fel is kantározva,
 Még ma az rózsámhoz elnyargalok rajta.
 Két út van előttem, mejiken indujjak,
 Kettő a szeretőm, mejiktől búcsúzzak,
 Ha egyikőtől búcsúzó, a másik haragszik,
 Lgy hát az én szívem soha meg nem nyugszik.

(Csorba János, 83 éves, Balsán.)

Közli: Ortutay Gyula.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

A cégér, cégérszentelés.

Kevesen vannak már Hódmezővásárhelyen, akik ismerik a cégért, olyan öreg ember meg alig akad egy-kettő, aki látta volna, vagy hallomásból tudná, hogy a cégért kitűzése alkal-mával ünnepélyesen fel is szentelték.

A korcsmák ismertető jelvénye félszázaddal ezelőtt a cégér volt. A cégér az épület végén kidugott rúdon csüngő, hosszú forgács-csomó, mit a szél himbált. A gyaluforgács és a ki-mért bor közötti összefüggést mai ember nem érti, nem értheti, nagyidejű emberek azonban még tudják, hogy fiatalukban borosüveg lógott a rúdon, melyet forgácsszalagok vettek körül. Idővel, még a 70-es években is, a boros üveget ugyanolyan ala-kú, esztergált faváz helyettesítette. Aztán elmaradt a faváz is, a díszül alkalmazott forgács pedig csomóvá vastagodott és így a címer egy része képezte a jelvényt az egész helyett. A cégért asztalosok készítették; görcsnélküli síma szálú fenyőfából gya-lulták a hosszú forgácsokat és a felső részén, ahol régen a közte levő borosüveg formája kívánta, vagyis a nyakánál, összekö-tötték piros pántlikával. Körülkötötték a derekánál is, hogy széjjel ne álljon. Úgy nézett ki, mint egy nagy bojt. Legfelül, az összekötött forgács tetejére kerekre vágott kis deszkát alkal-maztak, hogy az eső bele ne folyjék. Míg az üvegalakú favázt használták, abban kampó volt, annál fogva akasztották a rúd-ról csüngő sas-ba. Sokan tartják, hogy vörösfenyő bodor for-gácsából csinálták a tartós cégért, mely esőnek, hónap jobban ellenállott, de ilyen kevés lehetett, már csak azért is, mert ha-mar és könnyen tört. A nép hite szerint szűz lány koporsójából gyalult forgácsot használtak cégérnek. Azt is mondja a nép, hogy a cégér hosszú forgácsa a lányok hosszú haját ábrázolja,

tudvalevően a csárdákban, korcsmákban vetett ágy, szép lány várt a mulatozókra. Ezeket a szép lányokat régen *szabadlányok*-nak, *szömélyeknek* hívták; később *forgács k....*, *cégéres k....* névvel nevezték. Ahol egy szömély volt, csak a derekán volt átkötve a cégér, ahol párjával volt, ott két helyen kötötték körül pántlikával.

Korcsmanyitáskor, vagy ha téli zimankó megszísálta és elnyűtt, újat állítottak a régi helyébe, amikor cégérszentelést tartottak, vagyis eszem-iszommal egybekötött bálát rendeztek. Ilyenkor a szömély is föntforgó volt, sokan az ő kedvéért mentek el. De a végén igen csak összekapás történt, mert minden személynek volt olyan bizonyosa, aki nem tűrte, hogy más is alapislantson a slingelt alsószoknyának.

A cégérszentelés ideje tavasszal Szent György nap (ápr. 24.) táján, ősszel pedig Szent Mihály (szept. 29.) hetében volt. Az új cégér fel volt csecszéve pántlikákkal: fejénél, vállánál és derekánál színes pántlikával körülkötve, fejétől több pántlika csüngött le. Még a rúdja is ki volt festve nemzetiszínűre.

Vasárnap kora reggel már ott reggette, hajtogatta a szél a vadonatúj szimbolumot a korcsma ajtó fölött. Délután, ebéd után már gyülekeztek a táncolni vágyó lányok és a *kikapi asszonyok*, meg a mulatós, *gavar legények* és a kurafiak. Az egybegyűltek közül szembetűnően kiváltak a szabadlányok, akik ki voltak festve pirosra, hajuk befonva színes pántlikával, végén bokorra kötve. A hajukat elől szappannal megkenték, lesimították, hogy ne legyen bócéros. Ruhájuk rózs- és lilaszínű; rövid, bő ruhájuk alatt sok fehér szoknya volt, hogy mentül nagyobb farúaknak lássanak, „*nem zsákba öltöztek, mint ma*“. Ezüst-csipkés magyar inget, bodor aljú, sujtásos pruszlit vettek magukra. Lábukon bőrcipő. A legényeken bő ing és hat szélből varrott ráncos gatyá. A gavar legények nadrágban voltak, a nadrág hasítékában zsebkendő, törökkendő. Kezükből rövid bot.

Templom után a korcsma bandája ünnepélyesen kivonult az uccára és körbe állott az ajtó előtt. Rázendítették a Rákóczi indulót s addig-addig húzták, ujrázgatták, míg elegendő bámész nép gyülekezett a korcsma elé. Aztán *áriákat* húztak a cigányok. Ekkor kilépett a deli korcsmárosné a szépen kiöltözött, kinyalt lányokkal az uccára. Mindegyiknél boros üveg, pohár, virág és ennivaló volt. Kínálgatták a szájtáti, bámész népet, meg a cigányokat. A pogácsából, dióból, mogyoróból jutott az ácsingó gyerekeknek is. A korcsmárosné hordta az italt újjai

közt a hosszú nyakú üvegekben karafinákban. Felköszöntötték a korcsmárosnét, ittak a cégér szerencséjére, a korcsmáros és a közönség egészségére. Mikor pedig a cigányok talpalávalót húztak, a szömélyek táncoltak párosan is, egyedül is. Forogtak, emelgették a ruhájukat az összecsedült nézők botránykozására, pedig — a mai szemmel nézve — nem ment az túl a tisztesség határán, de akkori gondolkozás szerint „hamis járású volt a táncuk“. Daloltak, hujjongattak, fittyegettek. Fejükre téve a poharat, táncoltak. A korcsmárosné is. Kedv kerekedettével a duhaj legények, még inkább a lányok fölvergdesták a poharat a cégérhez, sokszor az üveget is hajigálták. Nagy kedvükben még fel is emelgették a korcsmárosnét. Végül a virágokat a közönség közé szórták.

Körülbelül egy óra hosszáig tartott a mulatozás, a cégérszentelés, akkor lassanként beszivárogtak a korcsmába és ott folytatták tovább a mulatságot.

A cégérszentelésre három-négy uccából is elmentek hallgatni a muzikaszót, nézni a mulatókat. Szólták-szapulták a szabadlányokat, kik lenézettek voltak a jámbor asszonyok előtt.

Hódmezővásárhelyen 1848 után már elvétele szenteltek cégért. A boráulásnak ez a külső látható jele azonban látható volt még azután is. Az 1880-as évek utolján tűnt el végleg. A korcsmák ajtaja fölé cégtáblák kerültek.

*

Az országos vásárok alkalmával azokon a sütögető sátorokon is volt forgácsból való cégér, ahol bort is árultak. Még pedig festett cégér: piros, zöld, kék színűre befestve, ugyanilyen pántlikával körülkötve. A sátor hátsó része el volt kerítve ponyvával, hol egy vacok állott; itt fogadta vendégeit a szömély. Hátnl, a sátor megett, suhancok leselkedtek, kíváncsiskodtak a kilyukasztott ponyván.

Ha nem volt vendég, vagy kurafi, a szömélynek ki kellett állani a sátor elé, ahol a pecsenyét sütögették. Ott fitogtatta magát kaekiásan kiöltözve. Rikító piros pruszlik, fodros fehér alsószoknya, slingelt kötő volt rajta. Karja, melle szabadon hagyva. Haja a homlokán csodálatos kerek karikákba kisütve, hátnl kibodorítva. Arca kifestve. Fülében nagy függő, ujjain gyűrű végig, lábán piros bársony sarkos papucs. A nézők, bámészkodók ezek voltak: fiatal suhancok, kiknek csakúgy csurgott a nyáluk, azután kiérdemesült, keshedt szömélyek, most kofák, kik a saját fiatalságukat látták; öreg, kikapós gazdák, jó vásárt csinált mesterek, mesterlegények, mulatós asszonyok.

A sátorban mulatozó valódi kurafiak a tanyai lecengekből teltek ki leginkább, akik csak vásárkor jutnak ilyen élvezethez. Viseletök: bő gatyá, csizma, bütykőgombos kék mándli, kabát panyókára vetve a vállon, kalap félreacsapva, sipka hátralökve. Kipirult arcok. Slingelt zsebkendő, dohányzacskó a gatyakorcónál bedugva; szájban makra pipa, kézben bot, vagy ostor. Hosszú ideig divat volt a fokos, de az 50-es évek alispánja, Török Bálint, eltiltotta, mivel sok bajt csináltak vele.

Kiss Lajos.

Az új asszony avatása.

Mindenütt ismeretes régi szokás. Templomi ceremóniáiról az egyház intézkedik, a népi rész lefolyását azonban csak alig néhány helyről s néhány általános adatból ismerjük. Rendesen a lakodalmat követő nap reggelén tartják, csak Kalotaszegen, a Nyárad mentén és Alsófehérben, meg Prónay szerint a lakodalmat követő vasárnap reggelén. Úgy látszik, hogy a legtöbb helyt csak az új asszony avatódik, a Csallóközben, Perkátán, a palócság egy részén, Miskolc vidékén, Felsőbányán, Kalotaszegen és Prónay szerint azonban az „új pár“. Az eddig ismert adatok szerint, ahol az új pár avatódik, ott a vendégek mind részt vesznek a kíséretben (a palócság egy részén, Halason, Felsőbányán), ahol azonban csak az új asszonyt avatják, ott ez vagy csak a vőfély (Bácsbodrog vm., mátraalji palócság), vagy a nyoszolyó asszonyok kíséretében (Pest vm., Csepel, Eger, Nyárad mente, Oroszhegy) jelenik meg a templomban, fején főkötővel (Pest vm., Csepel), melyet a nyoszolyó asszony aján-dékozott neki (Kassa, Felsőbánya); Alsófehérben azonban fehér csipkekendőt borít fejére, Egerben pedig ekkor veszi fel először a jegycsizmát, s hogy be ne piszkítsa, szekeren viteti magát a templomig. Baranyában útközben mindenkit megcsókol s ezért pénzt kap; ez azonban a szomszéd szláv szokás átvétele, ép úgy, mint az az oroszhegyi szokás is, hogy az áldás után a pap háromszor megkerülteti vele az oltárt. Kalotaszegen hóna alatt kalácsot visz a templomba, s ezt is megáldatja s hazaviszi. Az istentisztelet alatt már nem a lányok közt áll, hanem a fiatal asszonyok között (Prónay), ahol pedig minden családnak külön padja van, ura családjának padjában ül. (Nyárad mente.) Perkátán „vigyázó gyerek“ jár mellette „s őrizi a vőlegény csókjai-és öleléseitől“; Halason pedig „a lányosház vendégei a templom körül ólálkodnak, s ha csak tehetik, ellopják a menyasszonyt,

mikor a templomból hazafelé megy s a vőlegénynek azután mézespálinkával kell kváltania az elrablótól“. A pap az avatásért a pénzen kívül Perkátán egy itce bort s egy cifra „kulcsost“, a palócságban pedig egy kalácsot és marhanyelvet kap (ép úgy, mint Szarvason is). Pest vmben s Csepelen avatás után a lányosházhoz mennek reggelizni. Baranyában az új menyecskének aratásig nem szabad kenyeret metszenie... Ennyi az, amit az eddig közölt adatokból az avatásról tudunk. A felmerülő kérdések tehát a következők: mikor tartják az avatást, kik és hogyan öltöztetik fel az új asszonyt, csak az új asszony avatódik-e avagy az új pár, kik kísérik a templomba, mit visz ide magával és miért, mit fizetnek a papnak és miért, miféle egyéb szokások és babonás hiedelmek tapasztalhatók az öltöztetésnél, induláskor és menetközben, a templomba lépéskor, a templomban, az oltár előtt és a kijövetelkor (az új pár jövőjére, a férj hűségének biztosítására, a szülésre, stb.), mi szabad az új asszonynak s mi nem az avatásig s utána bizonyos napig, és mindez miért? Folyóiratunk olvasói nagy szolgálatot tennének a magyar néprajzi tudománynak, ha e kérdések alapján az új asszony avatását megfigyelnék.¹

Szendrey Zsigmond.

Makói házassági szokások.

Árva Ferenc, makói földműves, 1888 január tizediki kelettel lejegyzett vőfélyverseit ismertettük — a Szerkesztőség kérésére — a következő sorokban. A feljegyzés csak a verseket tartalmazza ugyan, de az irodalomból vett adatokkal nagyjából az egész menetet összeállíthatjuk s láthatjuk, hogy a makói házassági szokások a kúnságiakkal mutatnak igen közeli rokonságot (dr. Szentesi Tóth Kálmán, Lakodalmi szokások a Nagy-kúnságon), bár kétségtelen, hogy a házasság számtalan ritusáról ezek a vőfélyversek nem emlékezhetnek meg s így ez a hasonlóság inkább csak külsőnek mondható.

A vőfély a lakodalomnak mondhatni legfontosabb külső

¹ Források: *Prónay*: Vázlatok Magyarhon népeletéből, 1855:1. *Höbling*: Baranya vm. orvosi helyirata, 1845:67. *Pest vm. mon.* 2:11. *Csepel, Földr. Közl.* 18:241. *Perkáta, Nyr.* 2:514. *Eger, Vahot*: Magyarföld és népe, 1:21. *Palócság, Réső-Ensel*: Magyarországi népszokások, 1866:210. *Mátra-alja, Ethn.* 5:50. *Kassa, Abaujtorna vm. mon.* 202. *Halas, Ethn.* 1:404. *Szmik*: Felsőbánya mon. 1908:331. *Kalotaszeg, Hunfaiv*: Magyarország és Erdély képekben, 1853. 2:137. *Vas. Ujs.* 1856:144. *Réső-Ensel* 173. *Nyárad mente, Ethn.* 6:405. *Óroszhegy, Orbán*: Székelyföld leírása 1:103. *Lázár*: Alsófehér vm. magyar népe 91.

szereplője, főrendező és mulattató. Feladata első sorban a hívogatás. Elmegy tehát a vőlegényes házhoz s bejelenti, hogy: "sok vendéget szerzek ez házhoz máma" azután elköszön. Innen elindul a lányos házhoz, beköszön s figyelmezteti őket, hogy legyenek készen a templomba menetelre s a "hit felvételre", utána pedig jöjjenek ez az "örömház"-hoz (vőlegényes ház). Most rátér jöttének tulajdonképeni céljára: a kendőkérésre s kéri a menyasszonyt:

„Szolgáltassák kezünkhöz azon díszjeleket,
mivel megtiszteljük sok szép vendégeket”,

vagy pedig elmondja, hogy mint hű szolgák utazni akarnak s

„azért kérjük elő úti levelünket,
bokréta — keszkenő díszes díszjelünket,
hogy megtudják miben folytatjuk léptünket...”

Ezután boldog házasságot kíván a menyasszonynak s megköszöni a kendőt:

„mivel felruháztál minket és magadat.”

Ellátva hivatalos jelvényekkel, elindul hívogató útjára. A vendégek egy része a vőlegényes, másik a menyasszonyos házhoz hivatalos. A hívogató vers mindkét esetben azonos: az első közhívásnak, a másodikat leányosházhoz hívásnak nevezi szövegünk. Meghívja őket a templomba hitfelvételre s azután ebédre, táncre. Külön van leányhívó, s ebben a menyasszony nevében kéri meg a leány szüleit, hogy engedjék el leányukat a mulatságba. Hazaérkezvén bejelenti, hogy eljárt hivatalában:

„sok szép vendégeket szereztünk hétfőre házukba.”

Ebből s a hívogató versből tudjuk meg azt is, hogy a lakodalom napja hétfő.

A vőfély elmegy a lányos házhoz s a vőlegény nevében virágot kér, megköszöni s visszamenvén a vőlegénynek átadja.

A lakodalom előtti estén a vőlegény elküldi a vőfélyt az ágyért; elmondja a lányos háznál, hogy miért jöttek, kéri, hogy adjanak ki mindent (festett nyoszolya, sublót, 10–12 párna, 2–3 dunna, 5–6 lepedő, 2 derékalj): "csakhogym vált-ságba sok pénzt ne kérjenek". Megköszönve elindulnak s a vőlegényes háznál a vőfély beköszönti az ágyat.

Az esküvőre indulás előtt a menyasszony elbúcsúzik szüleitől. A vőfély mondja helyette a búcsúzó; először is Isten áldását kéri, mert most változik el élete útja: "vagy holtig

örömré, vagy örökös búra". Elbúcsúztatja apjától, anyjától, megköszönvén nevelésüket s bocsánatukat kéri, — továbbá testvéreitől, leánypajtásaitól, alsó és felső szomszédaitól.

Az esküvőről hazatérve áldást kér a vőfély az új párra, rokonokra vendégekre.

Estefele elindulnak a menyasszony szüleiért s az ott ősz szegyelekezettekért: a "kálátos" vendégekért. Versben meghívja őket és a vőlegényes házhoz érve beköszönti s kéri a násznagyot elfogadásukra. (Nagykúnságon s másutt is hérésszeknek hívják ezeket, kárlátóba pedig másnap reggel mennek a menyasszonyos ház vendégei.

A menyasszonyt felkontyolása után bevezeti a szobába s beköszönti: "szép menyasszonyt kaptunk a vőlegény mellé", felszólítja a cigányt: "járjuk el hát a menyasszony táncát".

Igen fontos a vőfély szerepe a vacsoránál. Először is az abroszt köszönti be, azután bejelenti, hogy az asztalt berakta, üljön le mindenki a helyére. A leves behozatala előtt öt perulációt mond. Az első majdnem szóról-szóra megegyezik a Tóthéval (i. m. 45): bejelenti benne, hogy készül a vacsora. A másodikban áldást kér a házra, s bejelenti, hogy kinéz a konyhára, rendben megy-e minden. A harmadikban s negyedikben visszajöve a konyhából, elmondja, mit látott; felsorolásuk azért is érdemes, mert látjuk belőle, milyen leveseket eszik a makói ember, minthogy találgatásai közt igen sokat elősorol: marhahús-, rizskása-, vöröshagyma-, krumpli-, kenyérleves tejfellel s foghagymával öszerakva tyúkaprólékkál, vékonyra szelt s bordán sodrott laska ha a heye srófos: csigának hívják rongyos kötött táska, reszelt sodrott tészta, sok apró csipődött ökölnyi galuska, van vizen kullogó és száraz lebencs, jó tarhonya, is, végül még egy leves: köleskásából van gyöngye savanyúasan és tyúkaprólékos leves, amelyet:

„el lehet temetni gyengén sült málával,
vagy töpörtőnek sült száraz kurcinával”.

Az ötödik perulációban minden jót kíván a társaságnak s bejelenti, hogy mindjárt megjön szép ajándékival. Ezután a vacsora minden ételére sorban rigmust mond: a levesre, paprikás húsrá, savanyúságra, bélesre.

A vőfély mondja el a házaseletről szóló verset is; ebben felsorolja, hogy miről is kell gondolkoznia a fiatal férjnek, hogy a házat ellássa, végül aztán mint nélkülözhetetlen dolgra, a bölcsőmadzagra gyűjt násznagy uraméktól.

A vőfély feladata a felköszöntés is: a házigazdára s feleségére, a kálátosokra, szakácsasszonyokra, cigányokra.

Említettük, hogy a vőfély feladata a mulattatás is. Egy ilyen mulattató vers a vőfélyversek között "a szolga legények verse". Részletes leírását s majdnem teljesen megegyező szövegét Tóthnál is olvashatjuk (70). A vőfély a szoba közepére áll s elmondja a Tóthnál hiányzó bevezetést:

„Bölcs istenség, ki földet igazgatod,
az ég abroszát fel és alá forgatod,
mi az akaratom, azt te jól tudhatod,
és hogy min igyekszem, azt is gondolhatod.
Kiszállt egy új vitéz Marsnak mezejére,
villog a kard, legény kellene végére.
Segíts meg Jézusom, légy dolgom vezére,
szálljon áldás téled mindnyájunk fejére.
Érdemes ifiak jó újságot mondok,
egy új király támadt, jól meghallgassátok,
de nincs katonája, amint láthatjátok,
azért seregibe ti is beállhattok.
Csapjatok fel pajtás, adjatok most kezet,
látom én, ti jó vitézek lehettek,
de amint látom, ma keveset ettetek,
nyárban a legyekkel sokat vitézkedtetek.”

Majd oda áll egy legényhez s elmondván versét, a beálló már vele táncol. Végül eskütételre szólítja fel őket. A befejezését azonban már a Tóth leírásából tudjuk: „a sorban álló legények háta mögött egy vagy két pajkos ember óvatosan négykézlábra ereszkedett, a vőfi a katonákat mellbe lökte és azok a hátok mögött meghajolva levőkön keresztül estek”. (i. m. 71).

Ezekben állíthattuk össze a vőfélyversek alapján a még eddig sehonnan sem ismert makói lakodalom menetét. Láttuk, hogy számtalan vonásában egyezik a kúnáigával. Természetes, hogy az itt leírt anyag csak egy részét adja a makói lakodalmi szokásoknak, azt sem teljesen. Makói olvasóinknak lenne feladata a magyar szokások ismeretének előmozdítása céljából a fent elmondottakat kiegészíteni, tökéletesíteni.

Szendrey Akos

A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales visélettörténeti adatai.

I. Nagyalföld (Arad, Bács-Bodrog, Békés, Bereg, Borsod, Bihar, Heves, Pest, Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Torontál, Ugocsa, Ungmegyék, Bánság, Hajdúkerület, Jászság, Kis- és Nagy-Kunság).

II.

192. Kis István *gyulai* lakos, házas tüzes gazda; kívül az mezőn a gujások formájára jár, de odahaza fejér mentét és csizmát szokott viselni; fekete hegyes paraszt süveget hordoz.

214. *Ugocsa* megyei orosz; fekete tsákós süveget; zöld dolmányt; kék nadrágot; fekete gubát.

215. Makra Sára, *kenderesi* mészáros felesége; simított tiszta fővel jár; rása mentéje világos kék, sárga selyem sínórral, sárga réz gombokkal; kopottas róka háttal prémezett magos debreczeni gallérral ina hajlásig ért.

217. Oláh Sándor szatmári; fekete guba; uj kék nadrág veres sínórral; borjú bőr csizma; fekete süveg.

218. Béres alias Vaprik Mihály *szatmári*; kétfelől csomóra viseli a haját; szürben jár; kék viseltes kétszer ványolt nadrágja; botskora.

1746.—1774.

221. Fekete Gyurka; kék nadrág; fekete báránybőrrel prémezett mente és nadrág, sárgarézt gombokra, veres selyem sínórral; német süveg, tsákós; sarkantyús csizma; német köpönyeg (*Szeged*).

224. Rácz János *szoboszlói*; fehér ujjas szőr darócz; fehér uj abadolmány ujjá nélkül; abából török nadrág; szőtt veres szőr öv.

234. Nemes Csikó Sára *borsodi*, fekete fátyollal béborított asszonyi fővel jár, veres térdhajtásig való mentéje, deres pety-meggel prémezve és szoknyája is veres és tarka köténye.

260. Ismeretlen *pestmegyei*, a haja a fültre fel vagyon tekergetve, sugár hajusza, setétkék posztó schalavári ugyanolyan színű teveször gombokkal, veres rásával kibélelve, kávé-szin posztó kaputja vágyon, ugyanolyan német nadrág, fehér harisnya, magyar csizma, módi forma uj kalap előlről leeresztve.

264. Berjényi Pál *miskolci* bodnár mester, zöld lajbli, kék felső flanel ujjas lajbli, guba, gatyá.

274. *Ugocsa*i orosz, kalap, rövid világos szürke avas guba, ing, gatyá, boeskor.

280. Hóber János *pásztói* tisztartó, hamuszín kaput, hasonló nadrág, bakkanes, setétkék posztó arany sínórral megékitett ujjas köpönyeg, némelykor sárga színű magyar ruha.

298. Szabó János *debreceni* kollégista, kék német ujjas köpönyeg, kék pruszi, kék nadrág, kalap, csizma.

307. Lopott ruhák (Pest vm.) vendéglőstől, setét kék férfi mente, sárga selyem sinórral és sárga gombokkal és róka prém-mel; asszonyi világos kék posztó rövid mente selem kreppin munkával, tengeri gerínnel prémelt francia kék köpönyeg, kék nadrág sárga sinórral, hasonló lajbli sárga gombokkal, kék kötény, fekete sipka.

313. *Kartzag Új Szálláson* talált holt ember, fehér báránybőrből való süvege, fekete szőr nyakravalója, erdélyi szüre, kék posztó lajblija, kopott nadrága és borjúbőr csizmája, karabély és bőr tarisznya.

317. Bankli Antal *Bács vármegye* mundúrában: búzavirágszín fehér sinóros veres rókás prémes mente, hasonló dolmány, és nadrág, fehér sinór öv.

338. Erzsébet *szolnoki* lakos, paraszti módra viseli magát, hol kék, hol zöld, hol másszínű szoknyában jár, elől a haját felsodorva hordozza főkötő és főkendő alatt.

339. *Szatmár megyei* kádár, hosszú guba, csizma.

355. Léber János *nagykárolyi* kesztyűs, német ember, sárga német bőr nadrág, olyan színű bőr lajbi, kék kaput.

1785.—1790.

366. *Bátsi* paraszt, setétkék rokkban, és sárga gombokra lévő kamizolban, fekete nadrágban és nagy négyszegletű csatokban.

367. Kurta Kata *szabadkai* asszony, ujjas flanel lajbi, zöld selyem materiából való lajbi, kék szoknya, kék és setétes sárga rása szoknya.

369. *Váradi* mészáros legény, ezüst színű viseltes kurta ujjas, veres lajbi; veres ezüst sinóros nadrág, gömbölyű kalap.

388. Nagy Mihály *szatmári*, fekete hosszú fürtös guba, szurtos fekete ing, lábravaló, patkós csizma, siros kalap, a nyakába volt egy rongyos veres tärkájú keszkenő.

394. *Szatmári* mészáros mester, setét kék puszi és nadrág, fehér nyakra való, kalap, kétfelől felakasztva, magyaros ing, májbőr csizma fekete pruszi báránybőrből, juhbőr bunda.

397. Bardi István *biharmegyei* posta legény, magyar paraszt bunda, báránybőr kék mente, kurta szárú patkolatlan csizma.

399. Turtján Kirilla juhász, *bihari*, nyirt bajuszát kisdorva szokta viselni, haját két csimbókba dupla formán alá sodoritva viseli, szőr nadrág, juhbőr bunda, csizma.

400. Sarkadi István *békésmegyei*, nagy bajuszú, juhász bundába, bárányszőrönbe, kék magyar nadrágba, csizmába.

401. *Pesti* molnár legény, világos kék köpönyeg, sárga bőr pundra, német saru.

402. Andor András *beregszászi*, alföldi siros szűr, kifordított guba, fekete siros ing s gatyá, kalap, fekete sarkantyús csizma, kék viseltes fehér gombú lajbli, fekete nyakravaló.

404. Bitang vagy Pap Miska, másképp Katona Mihály, az üstökét elől befonva alább pedig a haját elnyirván, hosszan csüngő sodorított huntzfutkát visel, hosszas fürtös gubában, gyolcs ingben gatyában, borjú bőr csizmában jár. *Beregi*.

406. Lupán Flore *pankotai*, botskor, hosszú szűr, szőr nadrág.

409. *Zsadányi* oláh, szűr, bocskor, nadrág nélkül.

414. Szaniszló Erzsébet *gyevi* asszony, közönséges paraszt öltözete van; fekete kerek főkötő, némelykor fejül fehér gyolcskendőt, nyakán kék tarka kendőt, egyik lajbija kék teveszőr, másik sárga selyem; egyik szoknya zöldpálha, másik veres csikos kanafász gyolcs; buja vászon kötő; egyik csizma piros steklis, a másik fekete.

415. Baranyi Miklós *debreceni*, ótska guba, rövidszárú csizma, görbe füsüt hordoz a hajába, fehér ing, gatyá.

416. Uj telepes német, kicsiny kerek kalap, fejéres uj paraszt ruha, téglá színű lajbli, magyar nadrág, kék sinóros és csatos csizma. Másik, magyar nadrág, szürkés posztó lajbli, csizma. Harmadik: kék köpönyeg, rövid szürke kamisol, lajbli, sárgabőr magyar nadrág, fekete kordovány felül lengyel formára szabott csizma, fehér kalap.

420. *Pesti* görög kereskedő, kék görög bugyogó, ujjatlan görög mente, a felső fahéj színű kopott posztóból, a nyaka körül ordinári kopott rókával vagyon prémelve, alól pedig prém nélkül rövid róka májjal, egy ujjas hosszú török zubbony, ordinári stráfos kanavász, melyet elülről az hasán összetévéen derekán visel, vörös kopott báránybőrből való ujjas ködmön is vagyon rajta, az fejére bársony prémmel prémezett magos görög süveg alatt egy vörös posztóból csinált sapkát szokott hordozni, fekete uj kordoványból varga által németesen csinált csizmát hordoz, törökországi fehér szűr, hosszú harisnya, melynek hossza az térden fejül kilátszik.

423. *Jászberényi* szökevény, magyar suba, zsinóros ing, gatyá.

425. Fekete Kati *miskolczi*, fekete főkötő, fekete homlok szorítók, zöld ujjas mellyre való, veres szoknya, piros csizma, kék aranyos köpönyeg.

426. Bozsó János *szegedi* faragó mester, irhás bunda, kék köpönyeg, lajbli. Vele járó asszony, felsodort hajjal magyar főkötőt visel, kék szoknya, rekli.

431. Réz Tamás *gyulai* tisztartó, kékre festett báránybőrös bunda, zöld magyar mente fekete matska szörme, vörös közön-séges posztó lajbli, kék arany borításos magyar nadrág, csizma.

434. Matska István *majsai*, magyar paraszt bunda, fekete gallérral, süveg, gatyá, kalap, magyar tehénbőr csizma patkóra, sarkantyú nélkül.

435. *Adai* rátz, magyar paraszt bunda, egy ing, gatyá, bocskor, kalap.

440. Gyura Boldizsár *battonyai*, az haját kétfelől csomóba, az üstökét pedig befonva viseli, kék nadrágban és csizmában jár.

442. *Szegedi* születésű korcsmáros, szür dolmány, fekete báránybőr süveg, kék magyar nadrág, csizma.

444. *Szegedi* cigány, paraszt suba, kék rongyos nadrág, csizma, kalap.

447. Szabó János *szegedi*, magyar siros félviselt suba, hegyes fekete magyar süveg, fekete borjúbőr sarkantyútlan csizma, ing, gatyá.

459. Kazay István *borsodi*, kalap, kék sapka, két guba, egyik hosszú fürtű, a másik rövid síma.

462. János nevű *nyírségi* oláh, egész földig érő fekete daróc, setétkék ujjas lajbi, hasonló színű nadrág, fekete csizma, fekete bárány téli süveg.

464. Ismeretlen *világosi*, szür, paraszt nadrág, botskor és téli fehér kutsma.

471. Kisán Mihály *beregi*, tsikos kabát, kék bagaria kötő, rövid guba, fejelés csizma.

474. *Bihari* oláh, vastagon köti a bocskorát, ingbe, gatyába, tziíra varrású új darótzban, zsiros kalapban.

485. Ismeretlen *bánátusi*, fekete szür, amely belül gyapjas, kalap, lovagló nadrág, gatyá, kis kék lajbi.

486. *Jászapáti* cigány, süts suba, avagy bunda fekete gallérral, ing, gatyá, kalap.

487. *Borsodmegyei* férfi, lajbi, magyar szürke nadrág, amely sárga feketével elegyített sinórral volt sinórozva, magyar csizma, három szegeletű kalap.

491. *Világosi* férfi, veres lajbi, világos kék nadrág, olyas színű mente, fehér sinórra, néha pedig szegfü szín kaput.

493. *Debreczeni* kocsis, kalap, szurtos vászon ing, gatyá, az inge hosszabb egy jó tenyérnyivel is, mint a mostani betyárok viselik, sarkantyús csizma, középszerű mennyiségű új forma juhbőr bunda, kék tarka sebbe való keszkenő, pamut nyakravaló, nadrágszija.

495. *Bácskai* oláh, haja két csomóba van kötve, szür, gatyá.

505. *Budai* német varga inasa, fejéres színű kabát, ugyan-

ilyen színű posztó német nadrág, fehér lajbli, harisnya, cipő, lenk kalap, nyirett dupében (?) jár.

509. *Bihari* magyar asszony, piros patkós csizma, pásit színű zöld veressel és fehérrel pettyezetett moldon rekli.

512. *Szatmári* oláh mészáros, haját a feje tetején befőnva szokta hordozni, kurta fürtös guba, fehér szűr, nadrág, csizma.

517. *Nagyharsányi* férfi, kerek kalap, rövid fekete guba, fekete fátyol nyakravaló, sötétkék lajbli, hasonló színű magyar nadrág, fekete kék sinóros csizma.

518. Előbbinek társa, gyilkos, báránybőr süveg, avitt kék köpönyeg, fehér dolmány szűr, fehér báránybőr lajbli vörös bőrből rávarrott virágokkal kitzifrázva, sötétkék posztó magyar nadrág, nagy fekete csizma ezüst sinorra, hosszú fekete vászon nyakravaló.

519. Novák Márton *jászfényszaru*i, tsákós süveg, szűr dolmány, és magyar csizma.

520. *Temesmegyei* sváb leány, zöld szoknya, zöld lajbi, fekete rekli.

523. Pokomándi József *kecskeméti* szabó legény, hamuszinű, nagy gallérú kerek köpönyeg, olajszínű kaputrok, a gombjai arannyal vagynak kivarrrva, veres bugyogó, hol cipő, hol stibli, stiblije kettő van, az egyik közönséges, a másiknak be van hajtvva a szára kerek aranyos tarajú, néha háromszegletű bukrétás kalapot visel.

1791.—1807.

536. Tóth Susánna *nagylónyai*, sárga színű fodros rékli, bagazia rokoja, tarka kötő.

541. Müller Miklós *torontáli*, szőke köpönyeges, hosszú juh-bőr bunda, veres lajbi fehér gombokra, bőrszínű posztó bugyogó, borjúbőr saru, fekete süveg.

544. A Marosban *Szegednél* talált holt ember ruhája: Világos kék selyem sinóros nadrág, hosszú nadrág szij, csattal, világos kék lajbli sárga gombbal, fekete steklis magyar csizma, bőr zsinórral és stekli patkóra, fehér nyakravaló.

545. Bárkányi András *csányi*, fehér ujjas lajbli, fehér birkabőr galléros bunda, kalap, csizma, gatyá.

547. Komlósi Ferenc *ungvári* kocsmáros, a haját befőnva viseli, a hűntzutkáját pedig sodórva s hosszasan leeresztve hordja, hármás sinórú francia kék nadrág, ugyanolyan dolmány, sarkantyús piros csizma, fehér kanavász lajbli, kis kerekded kalap, köpönyeg.

550. Borbély Anna *bácskai*, világos kék matéria és egy csibe szemű kartony szoknya, vasszínű prikler matéria laibli, seprő szín fodros rekli, félselyem veres készkenő, kék kötény, fekete csipkés főkötő, kék kapca, czipellő.

553. *Arad* megyei férfi, fehér posztó nadrág fekete három soros sinórral, olaj szín matéria kaput, fehér damaszt lajbi, fekete kordoyány sarkantyús csizma.

554. Simjon Anna *beregremetei*, fürtös rövid guba, kék szoknya, piros csizma.

559. *Debreceni* csikós bojtár, nagy karimájú kerek kalap, hol szűr, hol kifordított bunda, rövid ing, bőv gatyá.

560. *Oroszlámosi* férfi, néha haját tsimbókba, néha leeresztve viseli, bunda, fehér nadrág.

562. Rudolf István *pesti* vásáros, leeresztett gömbölű kalap, hamuszínű kaput, veres paszomántos lajbi, magyar nadrág, sarkantyús csizma.

563. Nagy István *jászapáti* születmény, haját három ágra béfonva szokott hordozni, világos kék posztó nadrág, seprő szín flanel: ujjas lajbi, zöld matéria rókás bunda, kised kerek kalap.

564. Mezei József *bácskai*, világos kék posztó dolmány, kék nadrág, fehér szőr sinórra, fehér szőr sinórból készített öv kék gombokra, valamennyit sötétebb kék posztóból magyar kerek köpönyeg, barna posztó mente fehér róka hurokra és fehér sinórra, háromszegletű kalap.

574. *Gyulai* rab, hajának hátulso része hosszabb, mintha czopot viselt volna, görbe füsüt visel, kék hankerlibe és világos kék nadrágba jár, bő szárú csizma, marha prémes zöld sapka, szűr.

576. *Gyulai* uradalmi kanász, paraszt bunda, kerek avult kalap, ing, gatyá.

Banner János.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Madarassy László: *A magyar pásztorművészetről.* (Budapest, 1932.) Budapesti Hirlap nyomdája. — A néprajzi gyűjteményeinket látogató közönség leginkább az u. n. *népművészeti tárgyakat* szereti nézegetni s ott gyönyörködik a népi fantáziából fakadt sokféle színes és érdekes remekben; szeretik a színes hímzéseket, a festői népviseletet, a festett bútort s a fúró-faragó pásztoremberek szórakozásából eredő mindenféle díszített apróságot. Talán a legérdekesebb és legtöbb eredetiséget mutató valamennyi népművészeti tárgycsoport között az, amelyről *Madarassy László dr.*, a Néprajzi Múzeum igazgatója írt rövid ismertetést.

A magyar pásztorság a maga használatára a leginkább kezeügyébe eső nyersanyagokból számos gyakorlati célt szolgáló

tárgyat készít, s ezeket a maga gyönyörűségére mindenféle díszítéssel látja el. Ezek a tárgyak a *bot*, az *ostor*, a *kampó*, a *balta*, a bőrből készülő *tarisznia*, a *sóttartó*, a *gyufatartó*, a *pipa* vagy *szipka*, a *zsebtűkőr*, juhászoknál a *nyüvezőfa*, kanászoknál a *kiürt*; a *vízmerítő* vagy az *ivószarú*, a *kobak*, a *dohányzacskó*, az *erszény* meg a *késtartó*. A tanyaház kenyeresládájának fiókjában tartott tárgyak közül a *borotvatok*, a *borotválkozótűkőr*, a *fésűtartó*, a *gatyamadzaghúzó*, az *óralánc*. Ezenkívül a *nyereg*, a *szolgafa*, a *kásakavaró*, a *nyárs*, a *parázsfogó*, a *tűzpiszkáló*, a *bográcskoszorú*, az *iszák*, a *fokos*, *bárányjelek*, *borjúpalókkák*, *lóbékok*, *kutyakoloncok*, a zeneszerszámok között a *duda*, a *furulya* és a *citera*. De a pásztorművészet körébe szoktunk sorolni olyan tárgyakat is, amelyeket a pásztor emlékül vagy ajándécul készít a felesége vagy szeretője részére, ilyen a *mosófa*, a *mángorlófa*, a *rokkafa* vagy *guzsaly*, a *vetélő*, a *főzőkanál*, a *kanáltartó*, a *képkeret*, vagy a gyermekének való *csörgő*, *kereplő*, *ördöglakat*. Amint ebből a hiányos felsorolásból is látjuk, a legkülönbözőbb használati tárgyaknak szinte hihetetlen, sokaságát látják el érdekes díszítésekkel. És mindezeknek túlnyomó részét az „ügyeskedő“ pásztor maga *tervezi*, *készíti* és *díszíti*. Erről a pásztorművészetről szól Madarássynak nem nagy terjedelmű, de szakszerűen és igen alaposan megírt tanulmánya.

Munkájának tartalmából először is azt emeljük ki, hogy általános vélemény szerint a művészkedő pásztorok java a *juhászok* rendjéből kerül s hogy minden juhász született művész, holott a szerző szerint a juhászok közül is csak az művészkedik, akinek erre különös tehetsége van. A magyar pásztorrendek között nagyon sok az ügyes ember, művészkedő pásztor azonban kevés akad. Ha valahol egy „remekelő“ pásztor felbukkan, annak messze földön híre megy, munkáját jó pénzért meg is veszik.

A jelek szerint a pásztorművészet egykor a magyarság egész összefüggő nagy nyelvterületén mindenütt virágzott. Fénykora a múlt századra esik, a század közepén azonban már megindult a hanyatlása. Ma már csak a Dunántúl néhány vármegyéjében, a palóc Felföldön, a Hortobágy-puszták körzetében és a volt Sárrett területén élnek még remekelő pásztorok.

A pásztorművészet *nyersanyaga* főképpen a *fa*, a *csont*, az *őrkőr*- és *kosszarv*, a *kobaktők*, az állati bőr és a *lőszőr*. Nagy körültekintést igénylő munka az alkalmas anyag kiválasztása és némely nyersanyag előkészítése ősi tradíció alapuló művelet. A tárgyak készítéséhez használt szerszámkészlet nagy általá-

nosságban igen kicsiny s az egész készlet körülbelül elfér a pásztor tárisznyájában. A legtöbb pásztornak a művészkedés csupán egy szerszáma van, a *bicskája*. Finomabb tárgyak készítésére a pásztor maga készít magának külön szerszámokat, kanálvájót, bugyilifűrészst stb., amelyeknek a pengéje leginkább elhasznált kések, borotvák vasából s effélékből van alakítva.

A tárgyak *díszítőmódszere*, a fával, csonttal, szarúval, kobakkal való munkánál majdnem egy és ugyanaz: egyszerű *bekarcolás*. A bekarcolt helyeket aztán kalapzsirral, faggyúval kevert puskaporral, grafittal vagy korommal dörzsölik be, úgy hogy a rajz árcai betömődnek a sötét színű anyaggal s *feketén* emelkednek ki a világosabb színű alapanyagról. *Színes díszítés* készítésénél szélesebb területű darabokat vájnak ki az anyagból s ezekbe azután *önt* öntenek, vagy piros *pecsétviasz*ot. Ez utóbbi eljárást „spanyolozásnak” nevezik, ezt azonban csaknem kizárólagosan a Dunántúl pásztorsága gyakorolja. A palóc Felföldön és a Tiszántúlon a *rézhuvaloknak*, *réz*-, *csont*- és *celluloid-lemezeknek* beágyazása divatos. A *domborművű faragást* csakis a fánál alkalmazzák. Régen növényi festékekkel festették, ma ellenben bolti vegyszerekkel festik remekműveiket. A *bőrfélék* díszítőtechnikájában a fadúcokkal való préselés és a cifrázó vasakkal való kiverés divik. Legkiválóbb és legismertebb példája a bőrművészetnek a *karikás-ostor*, amelyet u. n. pillangók, sallangok, bőrrózsák és vitézkötések díszítenek.

A bekarcolással, kivájással, beöntéssel, berakással, domború megfaragással, festéssel, maratással készített *ornamentikának* elemei túlnyomórészen azokból a tárgyakból, alakokból vagy jelenetekből alakulnak, amelyek mindennapi életében körülveszik a pásztort. Jellemzőes szerszámai, virágok, fák, állatok, madarak, emberi alakok. Mindezeket nem naturalisztikusan ábrázolják, hanem egyéni ízlésüknek és tudásuknak megfelelő módon stilizálva. A legtöbb díszítést jellemzi a térkitöltés iránti különös hajlandóság; nem szeretik az üresen maradt felületeket s a tárgynak minden olyan részét, amely nincsen túlságosan kitéve a használatnak, elborítják képzeletük gazdag elgondolásával.

Valamikor persze erről a népművészetről is azt hitték, hogy ősi, ázsiai eredetű hagyomány, de ma már tudjuk, hogy ez nem egészen így van. A pásztorművészet is szerves kapcsolatban van a magyar népművészet többi ágával, de mert kevésbé érintette a haladás, ezért többet őrzött meg letűnt korok ősi magyaros ízléséből, mint a népművészetnek egyéb ágai.

A szerző e tanulmányával nagy szolgálatot tett a néprajzi tudomány népszerűsítésének. A szöveget kísérő illusztrációkat is jól választotta ki, természetesen a Néprajzi Múzeum óriási anyagából, melynek jó része saját gyűjtésének eredménye. Kíváncsi volna, ha szerző ugyanezt a tárgykört egy nagyobb önálló műben ismertetné, amelyet sok, részben színes képpel lehetne díszíteni. Idegen nyelvekre lefordítva elsőrangú propagandaanyag lenne ez a könyv. Hisz tudjuk, hogy milyen keresett cikk ma, különösen angol nyelvterületen, a magyar népművészet.

Cs. S. K.

KÉRDÉSEK.

57. kérdés. Ugy hallottam, hogy az Alföldön ismeretes ez a tájszó: *visszanéző* (főnév). E tájszó Őcsődön lenne divatos a közlő szerint. Mivel nem vagyok biztos ezen adat hitelességében, azt szeretném tudni, hogy mit is jelent ez a szó és még használják-e másfelé.

58. kérdés. A *csúszik* igének milyen származékai élnek a népnyelvben? Mit jelentenek ezek? Fontos lenne nemcsak a jelentés megadása, hanem a hangulat és körülmény megjelölése is, amiben a *csúszik* igét és származékait használják.

Ny. A.

FELELETEK.

Felelet a 49. kérdésre. A debreceni nyelvjárásban a *csihés* vagy *csillyés* szó századok óta közhasználatban van. Eredete a *csihe* szó, mely alatt a debreceni gazda és általában a földműves ember kisebb csomó szénát, szalmát, csutkát (tengeri szár) aprított fát, felvágott tuskót ért. Olyan kis csomót, amelyet egy egylovas, legfeljebb kétlovas gyenge szekérre felrakhat és a vásárra fuvarozhat. A mennyiség két-három mázsa lehet, de ez szerenként változik. A népnyelv megkülönböztet *kis csihe*, *nagy csihe*, közepes mennyiségű *jó csihe* szénát, vagy szalmát. Ren-

desen akkor becsülik meg, mikor már szekérre rakták, ámde a legelső szekér után a maradék kazlat is megbecsülik: „lehet még benne öt kis csihe széna” — becsülmérli a vevő a mennyiséget. „Van abba hat nagy csihe széna is!” — állítja az eladó.

Aki a szénát megveszi és így kis mennyiségben a piacra szállítja és eladja, *csihés* a neve. Szegény emberek ezek, akik különösen télen takarmánykupeckedésel foglalkoznak, vagy fát aprítanak kinn az erdőkön és azokat beszállítván a vásárra pár krajcárt keresnek és abból élnek. Sok becsületük nincsen, először mért

szegények, másodszer mert nagyon sokan közülük visszaélnék a vevő bizalmával. Azt mondják, hogy szemre sem takarmányt, sem tüzelőanyagot nem érdemes tőlük venni, mert *felszínelik* (a szép darabokat, vagy a jobb takarmányt felül rakják) és *felszálalják* (az árút úgy rakják, hogy felakadjon egymástól és nagy üres közök legyenek belül a szekérben, ahol a vevő nem látja). Mióta meg mázsára kell árulniok, a homoki csihések közül nem egy úgy igyekszik nyerészkedni, hogy a száraz széna közé homokot hány az úton, hogy a súlya nagyobb legyen. Azt is mondják, hogy a zöld lucernát áruló csihés vízzel megöntözi a szekéren levő lucernát, hogy súlyosabb legyen. Én ilyeneket nem láttam, de elég szavahiható emberekől hallottam.

A régi debreceni összeírásban többször és nagy számmal szerepelnek a *csillyés*-ek. Így az 1714-i összeírásban a négy magy uccában 59 csihés van. A XVIII-ik század végétől kezdve a csihés mint foglalkozás nincs a városi könyvekben és összeírásokban számon tartva és ma sem képeznek külön foglalkozási ágat, jobbra szegény földművesek, bérlők, fuvarosok és a kupeckedést alkalmilag üzik.

Még azt kell megemlítenem, hogy a csihés szóból egy állandóan használt ige is van, ez pedig a *csihéz*, melyet *becsihéz*, *elcsihéz* összetételben használnák. Gyakran lehet hallani: „ez is szegény ember, két rossz lovával *csihézi* a más színáját!”

Ecsedi István.

Feleletek a 34. kérdésre.

Sík amyi, mint 'csúszós'.

Jászberény. *Kepets Imre.*

Jákóhalmán és környékén *sík*-ot a csík szó helyett használják. Csíkos kendő helyett úgy mondják, hogy *síkos* kendő.

Jákóhalma. *Lukácsi Imre.*

A mocsaras helyen lévő száraz terület a *tisztás*.

Szentlőrinc-káta. *Turza Pál.*

Tóalmáson és környékén a szőlőben lévő irtást nevezik *tisztásnak*.

Tóalmás. *Jenes Miklós.*

A *síkság* szó nálunk nem használatos. Arra a helyre, amelyen kiemelkedés nincs, azt mondják, hogy *tágasság*. A *tisztás* az erdőnek azt a részét jelenti, ahol fa nincs. A *térhely* helyett nálunk azt mondják, hogy *tágasság*, vagyis férnek. *Térség* ugyanazt jelenti, mint a *tágasság*.

Jászberény. *Torma Gyula.*

Sík = legelő. *Síkság*, ahol nincs hegy vagy domb. *Térhely* = üres hely, ahova valamiből csak egy fér. *Térség* = ahol nincs fa vagy ház. *Tisztás* = erdőben levő füves terület.

Zsámbok. *Lakos Ferenc.*

Sík = csik; *síkos* = csíkos. Pl. „A síkos ruhádat vedd fel”. *Tisztás* = irtás az erdőben.

Jászberény. *Torma Lehel.*

Sík-nak nevezzük az egyenletes földet. *Térhely*nek nevezzük azt a földet, amelyet nem szántanak föl. *Tisztás* alatt értjük, ha valahol a nádas között van egy fűdőhely.

Jászberény. *Vida József.*

Sík = síma. *Térhely* = udvar.

Jákóhalma. *Mollier Ágnes.*

Jászberényben és környékén a *sík* szó rendes köznyelvi jelentésén kívül 'piszkosat' is jelent. Ezt a kifejezést ebben az értelemben csakis ruhaneműre használják. A *síkság* szó ugyanott 'bélhurutot' is jelent.

Jászberény. *Ehrlich Vilma.*

Síkságnak az olyan területet hívják, amelyen nincsen semmi kiemelkedés. Ahol az ucca kiszélesedik, azt a helyet *térségnek* nevezzük. *Tisztásnak* azt a területet mondják, ahol egy kis füves terület a házak között nem épült be.

Jászberény. *Köpcsai Béla.*

Pegyverneken, mikor a Tisza vizéből a hínárt kitisztítják, a kitisztított részre mondják hogy *tisztás*.

Jászberény. *Bede György.*

Arra a helyre mondják, hogy *térhely*, ahol a vásárt tartják.

Jászberény. *Bóna Péter.*

Sík = kisebb lapos terület. *Síkság* = nagyobb lapos terület. A *térhely* szót itt nem használják. *Térség* = piac vagy vásártér, avagy a városban lévő terek. *Tisztás* a vízinövényekkel benőtt tónak az a része, ahol növény nem nő.

Kunszentmiklós. *Baky Lajos.*

Térhely jelentése a nép nyelvén 'pást'.

Jászberény határa.

Hagyó György.

Tisztás: ha a búza között kevés a konkoly és nagy a szeme a búzának.

Jászberény. *Kepets Imre.*

Sík = egyenes felületű föld, víz. *Tisztás* = erdőben fátlan hely.

Kecskemét. *Garzó Béla.*

Sík = lapos hely. *Síkság* = nagyobb alacsony terület. *Térhely*, *térség* = pást. *Tisztás* = az erdőben kiirtott hely.

Jászberény. *Simon Béla.*

Térség = pást. *Tisztás* = irtás, vagy fátlan terület az erdőben.

Jászberény. *Halász Béla.*

Térség: piactér, amely nincs kiövezve.

Jászberény. *Nagy Dezső.*

Sík a talaj símaságát jelenti. *Síkság* = nagykiterjedésű füves terület. A *térhely* szót nem használják. *Térség* a faluban az uccák összefutása következtében keletkezett kisebb-nagyobb tér. *Tisztás* olyan hely, ahol csak fű van. Másképpen mező, vagy pázsit.

Jászfákóhalma. *Révfy Imre.*

Feleletek a 35. kérdésre.

Izmos: E szó az erős, erőteljes jelentésén kívül az ácsmesterségben nagy ritkán használatos, amikor a kidöntött fából gerendát faragnak. A zsinór csapás nyomán faragott és a bárdal símára dolgozott gerenda végére állva szemmértékkel állapítja meg az ács, ahol még „izmos” a faragott gerenda, az az itt-ott púpos; tehát még azokat le kell faragni.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

Izmos = piszkos, maszatos. A kisgyerekeknek nem tiszta, hanem izmos a lába. „De izmos az arcod, márt nem mosod meg?” (Kiskunfélegyháza, Csongrád).

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

„*Izmos* vas” = nem kalapálható. „*Izmos* hús” = nehezen fővő, kemény.

Püspökladány. *Koós Róza.*

Magyarázatok az Ó-magyar Mária-siralomhoz.

Syrolmom fuha // -zatum therthetyk kyul. A Napkelet így közli:

Sirolmom fuhászatum
Tertetik kül,

Siralmam, fohászkodásom
Tördös kifelé

NÉGYESY más véleményben van, mint a Napkeleti közlő, s más olvasást, más magyarázatot ajánl, egyszerre kettőt is. Okfejtése, melyet — helyesen — a latin eredetire alapít, a következő:

„Gemitus, suspiria
Lacrimaeque foris
Vulneris indicia
Sunt interioris.

Syrolmom fuhazatum
therthetyk kyul
en iumhumnok bel bua
qui lumha nym hyul“.

„A *tertetik* szóra“ — úgymond NÉGYESY — nincs más adat. A *tör* ige pleonasztikus szenvedő származékának szokás venni, 'törekedik'-féle jelentéssel, de nem épen nagy megnyugvással, mert a szöveg megértéséhez nem igen járul hozzá ez a magyarázat; az eredeti sem támogatja ezt, mert az eredeti azt mondja, hogy 'siralmam, fohászkodásom, könnyem kívül olyan jelek, melyek belső sebemet hirdetik'. Továbbá hozzá kellene e szóhoz vennünk a *kiül*-t igekötőnek, 'ki-, kifelé' jelentéssel; pedig a 'ki'-jelentésnek soha *kivül*-féle alakja nem volt, sem a *kivül*-nek nem volt elativus-jelentése.* Én a *tet*-tőt, vagyis a *tetik* igét, illetőleg származékát gyanítom benne: *tettetik*. Amaz a régiségben jó ismerősünk. Emez kétféle alakulat lehet: a) a *tetik* műveltetőjének: a *tettet* ('láttat, feltüntet, mutat, ostentat', újabb jelentésében inkább csak: 'színlel') igének tárgyas többes 3-ik személye: '(ők, azok) *tettetik*, azaz mutatják'; ez az alak egészen rendes; — b) a *tettet*-nek megfelelő szenvedő, ille-

* Az értekező bizonyára azt akarja ezzel mondani, hogy 'ki-, kifelé' jelentése.

tőleg a *tetik* mellett egy pleonasztikus szenvedő egyes sz. 3. személyben: **tettetik*, mintegy: 'láttatik, tetszetik'; ez ugyan nem ismeretes más adatból, de semmivel sem hitetlenebb, mint a **törtetik*. Épen a hasonló jelentéskörben szoktak feltűnni a pleonasztikus szenvedő képzések, pl. a *kell*hez a középkorban is meglevő *kelletik* ('tetszik' is). Bármelyik *tettetik* mellett megmaradhat a *kiül*-nek is a természetesebb locativus jelentése, amit a latin *foris* is igazol. A két első sor jelentése ez lenne a) cselekvő jelentéssel: 'siralmam, fohászatom láttatják (mutatják) kívül...' b) szenvedő jelentéssel: 'siralmam, fohászatom feltetszik (meglátszik, észrevehető, feltűnik; apparent, indicia sunt) rajtam, kívül' ... Az egész versszaknak a következő két olvasása volna lehetséges, a *tettetik*-nek cselekvő vagy szenvedő jelentése szerint:

Cs.	Sz.
„Siralmom, fuhászatum Tettetik kiül Én junhumnak bél búát, Ki sumha nem hiul.	Siralmom, fuhászatum — Tettetik kiül Én junhumnak bél búá, Ki sumha nem hiul“.

Eddig NÉGYESY: Van tehát a *therthetyk*-re három magyarázat is — én meg hozom a negyediket.

NÉGYESY baloldali magyarázata már azért sem helyes, mert az ŐMS. ritmusa — mondjuk így: a magyar ritmus — vagy mondjuk így: a finnugor ritmus — nem engedi meg azt, hogy a mondatfűzés a négy sorból álló versszak 3-ik sorát értelem szerint az első kettőhöz szorosabban odakapcsolja, mint a 4-ikhez s azt a párhuzamosságon fölépített versszakot így tagolja szét: 3 sor + 1 sor, azaz:

Siralmom, fuhászatum | Tettetik kiül | Én junhumnak bél búát |
Ki sumha nem hiul. |

Mert annak a „Cs.“-s. versszaknak ez a ritmusa a fülünkben, hiába szedetjük négy külön sorba szemünknek. De az „Sz.“-es magyarázatot sem tartom elfogadhatónak, mert nem látom megokoltnak a *therthetyk* íráshibának tartását.

Csak olyan szóból szabad kiindulnunk, melyet a *therthetyk* írásjegyei megengednek. A betűk felől kétféle olvasás lehetséges: *tértetik* és *tértetik*. Ha e szó *tértetik* volna, akkor csak a *tör* ige szenvedő alakja lehetne — amint gyanítják is — de az két fontos okból nem lehet. Egyik ok az, hogy a 'sírás kitör', ez a mai irodalmi stílus németes kifejezése. Élő magyar beszédben

ma sem tör ki a sírás még, hanem 'sírva fakad' valaki. Másik ok az, hogy ami 'kitör', az *kitör*, nem *kitöretik*. A *thérthétyk*-nek olyan igének kell lennie, melynek értelme elbírná e helyen a szenvedő képzőt. A *tér* ige pedig ilyen volna.

Az *írat* 'scribere facit' régen *írtat* is volt (JókK. 90); tehát a *tér* ige műveltető alakja lehetett **tértet* is, olyan jelentéssl, mint a mai *térít*. Ha pedig volt **tértet* műveltető alak, akkor kellett lennie *tértetik* szenvedő alaknak is, hiszen a szenvedő alak a műveltetőből lett (vö. MÉSZÖLY: Népünk és Ny. I: 67). A *tértetik* olyan alak, mint *raktatik* DöbrK. 205, *fogtatik* DöbrK. 25, CzechK. 57 stb., s a *tértetik* jelentése: 'térítettetik'. 'Téríti beszédét' — ez ismert kifejezés. Efféle kifejezés lehetett: 'téríti siralmát és fohászkodását', vagy szenvedőben: 'siralma és fohászkodása térítettetik vagy *tértetik*'. 'Kívül tér' (hova?), 'kívül térítettetik' — ez nem olyan ismeretlen alkalmazása volna a *kívül*-nek, mint NÉGYESY gondolja. Már SIMONYI megírta, hogy „nem ritka eset az“, mikor a *kívül*, „melynek eredetileg ablativusi értelme volt, a h o v á kérdésre felel; tehát ugyanazt a fokozatos átmenetet mutatja, mint az *alul* és *fölül* névutók“. (MH. II: 140). A JókaiK.-ben is olvashatunk lativusi értékben *köl* = 'kívül'-t: Az *kapukewl* ne menje (olv. az *kapu köl* né ménjé) ~ ne portam exeas JókK. 147. Ez a *köl* az ÓMS. *kiül* alakjához úgy viszonylik, mint az ÓMS. *hiül* alakjához a *hül*; jelentését nézve pedig ez a *köl* éppúgy hová? kérdésre felel, mint az ÓMS. *kiül* szava. Hiszen ma is, mikor valaki a házba *betér*, ma is 'belül kerül', nem *be*-kerül; mikor kimegy, 'kívül kerül'. Én tehát így olvasom azt a versszakot:

Sirolmom, fuhászatum
Tértetik kiül,
 Én junhumnok bel búa,
 Ki sumha nim hiül.

Siralmam, fohászkodásom
Térítettetik kifelé,
 Én szívemnek belső fájdalma,
 Mely soha nem enyhül.

'Én junhumnok bel búa', ez utójelzője annak, hogy: 'Sirolmom, fuhászatum'. A magyar ének tehát azt mondja, hogy a külső siralom voltaképpen belső fájdalom — megfelel a latinnak, mely azt mondja, hogy a külső siralom a belső fájdalom „jele“. Hogy 'kívül térítettetik, *tértetik* a siralom, ez olyan kifejezés, mint emez: 'az imádság az imádkozó kebelébe *tér be*, vissza'. Az en ymachagom az en kebelembe *teer be* hattra ÉrdyK. 611. Amint az imádság *betér* a kebelbe, úgy a szív belső fájdalma mint siralom *kitértetik*.

A 'Scorge // nul lcepfegud' olv. 'Szégyenül szépségüd' után ez következik: *wirud hioll // wyzeul*. Ebben *wirud* = *virüd* = véred. A *wyzeul* = vizüül = vízül, víz módjára. A *hioll* szóra GRAGGER ezt mondja: „*hioll* a. m. *higul*, *higgá* válik?” A Napkelet azt a két sort így közli:

Szegényül szépségüd,
Véred *hiól vizöl*.

Szegényül szépséged,
Véred *higul vizzé*.

E magyarázat ellen legelőször is azt mondhatom, amit a *tettetik* ellen: semmi okunk ráfogni a *hioll*-ra, hogy íráshiba. Ha pedig nem íráshiba és nem olvashatjuk *higól*-nak (amint hogy a Napkelet nem is úgy olvassa), akkor nem értelmezhetjük *higul*-nak, mint a Napkelet teszi. Különben sem találunk olyant a vallásos irodalomban, hogy Jézus vére 'vizzé *higul*'-t; hiszen ha valaki ilyen eretnokséget írt volna, munkáját szerzős-től inkább megégették volna, mint másolták volna. Nyelvtudományi szempontból is lehetetlen, hogy a *vizeul*-t ezzel az értelemmel ruházzuk föl: 'vizzé'.

Jézus kínszenvedésében a vérnek és víznek megvan kapcsolata azon jelenet leírásában, midőn „egy a vitézek közül lánccsal megöklelé az ő oldalát és mindjárt jöve ki belőle *vér és víz*”: unus militum lancea latus eius aperuit, et continuo exivit *sanguis, et aqua* (Ján. XIX, 34). Kódexeink passiói, imádságai, elmélkedései sűrűn emlegetik ezt és céloz erre a *Salve mundi* verses fordítása is:

yl halallal ha oleteel.
zent tagydban ha toreteel:
The febidnek nem len zama.
te zent weeroð wyzzel hulia

„tő szent véröd *vizzel hulla*“.

(HORVÁTH CYR. RMKT. I, 165, CzechK. 58.)

Vajjon nem lehet-e hát a '*wirud hioll wyzeul*' = 'véred hull *vizzel*'? Nem. Az a sor annak a sornak párhuzama, hogy: '*ezes mezuul*' = 'ézés mézüül'; a *wyzeul* tehát, mivel a *méz* és *víz* főnév nyelvtanilag egy szófajhoz tartozik, az ÖMS. verselésének szabályai szerint olyan mondatrész is, mint a *mezuul* vagyis -ül ragos határozó (vö. *seped-ik* — *eped-ék* | *világum-túl* — *fiodum-túl* — *ürümem-tül* | *uod-um* — *fiod-um* | *tekünt-sed* — *kinyüh-had* | *árad* — *fárad* | *hullót-ja* — *olélet-ja* | *világ-a* — *virág-a* | *kínzat-ul* — *veret-ül* | *il-jën* — *fél-jën* | *ér-e* — *ígér-e* | *valáll-al* — *haláll-al* | *türvén-telen* — *biün-telen* | *fiom-nok* —

mogom-nok / *kíná-al* — *fiá-al*.) Ha pedig a *wyzeul* -*ēül* ragja azonos az -*ül* raggal, akkor nem azonos a -*zel* raggal, nem lehet a '*vízül* hull' értelme az, hogy '*vizzel* hull'. De az ének értelme sem engedi meg azon a helyen a *vizzel* föltevését. Jézus oldalából a vér és víz akkor jött ki, mikor már „kibocsátá lelkét“, tehát kinszenvedésének végeztével. Az ŐMS.-ban pedig Mária ama szavaikor még él Jézus, hiszen még ama szavak után mondja Mária: *эггыедүм илјен*, maraggyun urodum, kit világ féljén“.

Ne veszítsük el az értelmezés megindításakor a legbiztosabb talajt, magát a szöveget. Abban az van, hogy *vizēül* vagyis *vízül*. Az '*ézēs mézül*' azt jelenti, hogy '*édes, mint a méz*', tehát a *vízül* azt jelenti, hogy: '*mint a víz*'. 'Véred „hiol“, *mint a víz*'. Most tehát már csak azt kell megnéznünk, hogy Jézus kinszenvedésének középkori magyar leírásaiban mit tesz az ő kiontatott vére úgy, *mint a víz* — s így megkapjuk a *hiol* bizonyos magyarázatát.

Jézus halálának érdeméről ezt olvassuk:

ol' igön beufegős len, hog nem čak egh cōppenet veret ada, de incab egh čōppenet veret drecaba (azaz: derekában) nem hağa, de mind ki ontá GaryK. 68.

„Nagy bőséggel“ folyt Jézus vére:

Oh Ez wylagnak azzonya . . . lataad az edes lefulth az kereztfara föl zegezwen Es lataad hog az ew zent febeybawl az ew artatlan zenth were nag bewfegghel az feldre le foly ThewrK. 147; Edes artatlan ielus az The zenth wered bewfeggel ffoly vala az magas zenth kereztfarol GömK. 9.

Jézus megváltó vérének nem esőppjei, hanem „folyó-vizei“ folyának:

Ez velagon cristufnak vere beuen adatyk. pokolban kedeg abraham az kazdagnak egy chep vyzet meg tagada. Ez velagon az bynefeknek criftus verenek cheppey. fevt nem čak chevppey de folyo vizey folyanak . . . Mert (nem) egy chep veer. hanem veerneк arradafa vagy folyafa zarmazeek folya. my vronk ielus cristufnak zent tefenek evt chatornayn. az az. az ev zent evt mely febeyn CornK. 179—80.

Jézus megváltó vére második özön-víz:

ezönkeppen vram ielus az egbe fel emelven atte zent viredet kimeletlen mindönöftől ki ontad es mi keppen regönte az, meñnek nec ereit meg nitad es ez földnec kutfeieit fel faggatad es ekeppen ez vilagra viz őzönt hozal es ennec miatta az földről a bint el

mosad Ezönkeppen edőffleges vram iefus atte zent kinodnac es halalodnac idein te ientleges testednec ereit meg nítat (nyítád) DöbrK. 4.

Jézus vére folyásának bőséget tehát úgy festi a középkori irodalom, hogy folyó-*víz*hez, özön-*víz*hez hasonlítja. Általában, ha a középkori író valaminek bőséges folyását akarja hasonlatoslat kifejezni, a *víz* hasonlatával él:

thezek en folyo wyz keppen nagy lyrafokat ÉrsK. 302.

A vasszegekkel fölfeszített Jézusról lehetett hát írni azt, hogy 'vére *vízkeppen* foly' vagy '*vízül* foly'. De nemcsak azt, hogy *foly*, hanem azt is, hogy bőven *hull*:

Emlekőz//zel te bewlegős es ky folyo zent verődnek hvllaíarol KrizaK. 59—60; emlekezyel the zent werednek hullaíarol: kyth nag bewlegelt my//erettenk ettel (= öntöttél) GyöngyK. 21—2; the nag kegeflezes kenodeerth: ees dragalatos werednek // hvullaí(a)erth GyöngyK. 22—3; ő dragalathos zent were ő kyraly orchayan ala hwl wala ÉrsK. 46.

A *hull*-nak megvan a régi nyelvben *holl* alakja is:

Serenyen futamnak tancban az leanyok
mylwan oth megh lathywk az o yamborlagyth
fertelen ha lend az o yamborlagok
oth el hol (olv. elholl érisd: elhüll) partayok

Apáti F. (HORVÁTH CYR. RMKT. I. 492; PeerK. 339.)

A vasszegekkel fölfeszített Jézusról lehetett hát azt is írni, hogy 'vére *vízül holl*'. No mármost az az ómagyar nyelvjárás, amely a *bűn*-t *biün*-nek mondta, a *hűl* igét *hiül*-nek, minek mondhatta a *holl* igét? *Hioll*-nak. Ugyanazon nyelvemlékben a *hioll* és *hullotja* egy fő kétféle változata, mint az *éggyen- iggy*-ben az *éggy*- és *iggy*. Nem lehetetlen, hogy az eredeti, nem másolt magyar szövegben *hiollotja* volt, mert hiszen ez a három szótagos alak jobban illenék az *olélotja* ütempárjának. Vö. *türvéntelen — biüntelen*. Az ÓMS. tárgyalt sora tehát így hangzik: '*virüd hioll vízül*' és így értsük: 'véred *hull vízül*', 'vizek-*éppen*', oly bőven, 'mint a víz'. Ez a kép az ÓMS.-ban a 'vos szégekkel veretül' után következik; a *Salve mundi*-ban is ezt a sorrendet látjuk:

was zegekwel meg gyakdoltak
kykbol gyöngyello weerod hwilol.

(HORVÁTH CYR.: RMKT. I. 170; ThewrK. 285.)

Mészöly Gedeon.

Dugonics András. II.

2.

Dugonics mint eposzíró.

Az irodalomtörténetben általában elhanyagolják Dugonics eposzírói működésének méltatását. Dugonics eposzai nem tartanak számot írói eredetiségre, de belső tulajdonságaiknál fogva fontos láncszemet képeznek abban a szerves fejlődésben, amely a magyar eposzirodalom csúcspontjához, Arany Jánoshoz vezet. Főleg a népies elem fölhasználása, az előadás friss és eleven volta jellemzik Dugonics ezirányú munkásságát. Ezek az eposzok azonban egyúttal jellegzetes képet adnak a XVIII. század társadalmi és érzelmi beállítottságáról is.

A Trója veszedelme, [Pozsony 1774.] és Ulisses, [Pest 1780] mind a két eposz az Aeneisnek, méginkább az Odysseának meglehetősen szabad átültetése, kiegészítve a kései görög és középkori latinos tudálékosság különféle hozzátételeivel. A két eposznak azonban egyéni jelleget ad az a célkitűzés, amellyel Dugonics őket a maga korába beállítja s ahogyan Homeros tiszta epikáját saját korának a hősi elődöket oly szívesen megelevenítő, de a polgáriasodás felé haladó társadalomra oly jellemző érzelmvilágába ülteti át. Amint Trója veszedelmének előszavában írja: „Meg-köll vallanunk: hogy mind a' Görögöktől, mind a' Romaiaktól viselt dolgok bizonynyára nagyok, és nevezetesek valának; de az én ítéletem szerint, még sem olly Úrjasok, a' mint a' hír hozta hozzánk. Hanem mivel ők olly' szerentsések valának, hogy tselekedeteket nagy eszű emberek találták írásba foglalni, szerte-széllyel ditsértetnek a' Világ hátán. A' mi Magyar Eleink-is hasonló képen ditsértetnének, ha Tétemények' leírása hasonló emberek kezébe akadáhatott volna. Mert ugyan vagy fölöttébb szeretem a' Hazámat, vagy pedig egy Nemzet sem vala olly' ditsőségü, olly' szentségü, és híres tétemények' szép példáival olly' gazdagon tündöklő“. Ulisses előszavában viszont az érzelmi szempont lép előtérbe: „Nem más vala ezen felvett munkámnak céllya, hanem, hogy ezen nevezetes dolognak palásttya alatt én édes Atyámnak az Anyámhoz igaz szeretetét, és tökéletes hivségét néminemü-képpen le-ábrázolhassam“.

A Trója veszedelme talán egységesebb, a szerző az eredeti mintához jobban ragaszkodik, az Ulisses viszont kerekdedebb és nyelvezete tökéletesebb. Ez utóbbiban megrövidíti műve mintáját, az Odysseiat, elhagyja éppen azokat a részeket, amelyek

(a csiótag mintáj.
beállítás!))

(a csiótag mintáj.
beállítás!) = t. i.
beállításáról
v. sz. j. a. s.)

Homerosban talán leginkább romantikusak: Odysseus alvilági útját, az Odysseust segítő istenek szereplését. Nála Mentor nem Athéne személyesítése, hanem Ulisses barátja, Hermes nem isten, hanem pásztorfiú, akivel Ulisses véletlenül találkozik. Jele ez annak, hogy Dugonics e tekintetben a francia racionalizáló époszok hatása alatt áll. Ez a hatás azonban teljesen külsőleges: a racionalista eposszal, de egyben Homerossal is ellentétben Dugonicsnál a XVIII. század magyar társadalmának megfelelően a túlárado érzelmek vannak előtérben s ezek adják meg epikai munkájának különleges jellegét. Már láttuk, hogy a családi érzelmek mennyire kiemelkedő szerepet játszanak Dugonics célkitűzésében. Az Ulisszesben így ír:

„Mert, hogy ott' hon leg- jobb, igazán mondatott.
Más-ként-is a' fiú Anyja' dajkaságát,
Fő-kép' akkor tudgya böcsülni jóságát,
Más helyeknek érzi ha mostohaságát
Meg-sirattya akkor háza' boldogságát. (Ulisszes 145. o.)

Dugonics sokkal inkább kiemeli a nők szerepét és részletezi jellemüket, mint Homeros. Eurykleiáról Homeros annyit ír, hogy Laertes:

„Termeiben felesége gyanánt tisztelte, becsülte“ (Od. I. é.)

Dugonics e helyett:

„Vala-is jó Öreg Aszszonya házának
Hiv gond-viselője honnyi jószágának,
Mindentül a' kulcsok kezébe forgának,
Meg-felelt serényen szép hivatalyának.
Főkép' szolgáltatókat tudta ránczba szedni,
Ha mit vétettnének, lelkesen meg-fedni,
De tudtak a' lotyók töle őrizkedni,
Szép szóval mellette sokszor hízeltkedni.“ (Ulisszes 13. o.)

Nauszika házas és szófogadó kisasszony, aki mintha csak Szeged mezővárosából került volna elő:

„Terítsd ki a' parton drága ruháidat
Szárító kötélre rakjad gunyáidat.
Tán a moly-is eszi rejtett szoknyáidat?
Rút szenny, s-rútabb mocok depi biboridat.
Költsd-fel alvásokból a' szolgáltatókat-is,
Futkossák fel' s-a'á még a' szeg-lyukakat-is.
Kössék egy csomóba még a' rongyokat is,
Vigyéki a' partra vánkos héjakat-is.

Mert nem soká néked kéz-fogásod leszén,
 A' város' szebbike, tudod rég' vár készen,
 Téged' hitves társul ez ugyan el-vészen,
 Szüléd' engedteből sajáttává téssen". (Ulisses 63. o.)

Legjellegzetesebb Dugonicsnál az érzelmek részletező kifejtése. Homeros Odysseus-szel bucsuzóul csak ennyit mondát Kalypsó személyéről:

„Jól tudom én magam is, hogy okos nőm Penelopeia
 Nincs oly szép alakú, szemtől-szembe ha tekintjük
 Te örök ifjú vagy, míg amaz csak földi halandó".

(Od. V. é.)

Dugonics pedig így ír:

„Hamarébb az égnek le-dül boltozattya,
 Vagy tenger' vizének el-romlik padlattya,
 Setété változik a' nap' sugárlattya,
 'S vissza felé fordul vizek' folyamattya,
 Mint-sem én tégedet hogy el-felejtselek,
 Sőt akarom, jobban hogy szívbe rejtselek,
 'S-ott' is ama' leg-főbb szegletbe tegyelek,
 Maradgy egészségben. Isten veled. Kelek". (Ulisses 55. o.)

Dugonics fölötté röviden végez Odysseusnak a kérők fölötti kegyetlen bosszúállásával, amelyet Homeros oly mesterien készít elő és részletesen mond el. Dugonics ezzel szemben Ulisses és Penelope jól előkészített találkozásánál ér el az érzelmek kifejezésének tetőpontjára, amikor ezt a találkozást Homeros-tól teljesen elütően, de saját magára annál jellemzőbben írja le. Ulysses régi, hű dajkája segítségével legdrágább ruhájába öltözik s meghagyja Telemaknak, vegye rá valami színnel anyját, hogy az szintén ünnepi ruhába öltözzék:

„Leg-szebb ruhájába Annyát öltöztesse,
 Osztán asztalát-is tüstént teríttesse,
 Szolgákkal az étket hordassa, tétesse,
 'S-a' vendégeket-is rendre le-ültesse". (Ulisses 213. o.)

Igy találkozik össze Ulisses befejező részében a két sokat szenvedett, számtalan viszontagságon átment házaspár egy végső, rendkívül érzelemteljes jelenetben:

„Ki-sem-mondhatta jól végét e' szavának,
 Midőn a' palotán nagy ajtót nyitának,
 Ulissessel azok be-is toppanának,
 Penelop' haj'-száli rendre fel-állának.

Nem bírhatta testét, le-rogygyan székére,
 Gördíti bús fejét Urának mellyére,
 'S-a' mint fel-eméli annak nézésére,
 Erne, de nem érhet meg-ölelésére". (Ulisses 224. o.)

A szereplők egész lényét eltöltő igaz érzelmek megfelelő kifejezése Dugonics belső érzéseiből fakad, bár külső hatásként fellelhető a kor által annyira kedvelt kalandos regények formai követelménye is, mely a szerelmesek találkozását mindig egy hatásos végső jelenetben rendezi. Dugonics Ulisses-e is e szeréncsés találkozással ér véget, míg az Odysseia a hősök kiengesztelődése és megbékélése révén még tovább folyik. Hogy azonban a polgári érzelmeken kívül a kitünően hősi, heroikus érzelmek is közel állanak Dugonicshoz és korához, azt már az eposzok tárgyválasztása is mutatja. Homeros reális, emberi hősei — akiket sokszor csak az istenek folytonos beavatkozásai mentenek meg az ideális, a tisztán romantikus elképzelés számára — Dugonicsnál gyakran a régi népmesék rettentő erejű hőseivé alakulnak. Ulisses diskosz helyett határkövel dobálódik, amint malomkövel Toldi Miklós:

„Ugy nézz a' szemembe, bár nyomorodt vagyok,
 Szív, erő, és lélek tagjaimba nagyok.
 Mellyek' takart fénnye hogy még most-is ragyog,
 Ide, rám figyelmezz, meg-tudod, ki vagyok
 Ezt szólván le-hajlik, 's-kap egy darab köhöz,
 Mellyet szoktak tenni határu'l mezőhöz,
 'S-mellynek fel-vevése illene kettőhöz,
 Veti azt, egy kézzel, szinte a' felhőkhez". (Ulisses 85. o.)

A népies elemeket, a népies szólásmódokat, melyekkel Dugonics a görög hősök világát igyekszik közelebb hozni, nem sikerül szervesen beillesztenie művébe s ehelyett gyakran közönséges-sé válik.

Például Aeneas a következő módon elmélkedik az isteni gondviselésről:

„De kit a jó Isten meg-akar tartani,
 'S másféle halállal máskor el-oltani,
 Nem köl az olyannak a' kardtól tartani,
 Vizbe nem hal a' kit fel-köll akasztani". (Tr. v. 121. o.)

Ugyancsak Aeneas elbeszélésében olvashatjuk:

„De im' az ajtónál szörnyü könyv-hullással
 Les már feleségem medve ordítással". (Tr. v. 141. o.)

Vagy Ulissesben:

„Hagyta volna inkább záb-fogát Trójánál“, (Ulisses 7. o.)

„Üti jó falattyát kiki pofájához“, (Ulisses 40. o.)

Ami Dugonicsnak igazán jelentőséget ad, mint epikusnak, az előadásának általános módja. Ez az a terület, ahol magyaros nyelvezetét érvényesíteni tudja. A magyar alexandrint (amely a 12 szótagú verssort nem csupán egy középső, hanem több: 2—2 stb. caesurával szaggatja ritmikus, zenei melódiájú ízekre) ösztönösen ugyan, de már bizonyos tökélyvel alkalmazza. A Vergilius és Homeros nyomain s Gyöngyösi kedvelt versformájában gördülő versek pedig a szófordulatok olyan frissességét és gazdagságát tárják fel, amelyhez hasonlót csak a száz év múlva élő jeles magyar Ilias fordítónál, Baksay Sándornál találunk. Nyers kifejezéseiben, föltéve, hogy a jó ízlést nem érintik, mindig van bizonyos határozott erőteljesség. Dugonics az alább közlendő versekben, jobban megérezkíti a homerosi hősi miliőt, mint az általa mintául vett legnagyobb Homeros utánzó: Vergilius.

„De hazudtak benne; mert a' Ló' hasába

Főbb Görögök búvtak vésett oldalába,

'S el-rejték magokat annak barlangjába

Búvtak volna inkább mély Poklok' gyomrába“. (Tr. v. 92.)

„Vélték-é vallyon, hogy immár el-mentek

A' Görög Országi furtsa lelkü szentek?

Avagy ajándékjok ravaszságtól mentek?

El még gaz Ulisses, mért fel-nem serkentek? (Tr. v. 94.)

„Megy már az átkozott Ló a 'Város felé,

Mellynek vésett öblét sok fegyveres telé

Zeng a' Városi nép, ajakát emelé

A' gyermek, s' leány rend versit énekelé

Vélhetnél mind annyi madarak zengését,

S jó időt hirtelő Pitty-palatty' tsengését

Mennyi szüz leányok' gyenge éneklését

Hallod az iffjú-rend hangos verselését

Olaj-fa ágakkal fűzték bokrétáját

Mezei violás árva koszorúját

'S le-vetvén válláról szennyült gyász ruháját

Tapsolva veszik-fel békesség tzi-fráját“. (Tr. v. 104—105.)

Aranynak hangja ez, amely először szólal meg e primitív versekben. A finom ízlésű Arany igen távol áll minden érdeségtől és ízléstelenségtől, habár, mikor épen az a jellegzetes, néha ő is alkalmazza. De még Arany János is büszke lehetne

arra a két sorra, melyben Dugonics az összeharagvó jóbarátokról ír:

„Szakad arany láncza egybe-szött sziveknek,
El-tűn szép világa baráti kedveknek“, (Ulisses 29. o.)

Homeros plasztikus sorai néha egészen újszerű festői szépséggel színesülnek ki Dugonicsnál. Az Odysseiában Heléna belépésének jelenete két sor:

„Szép Heléna kisuhant jóillatú nagy tereméből
Artemis istennő lehetett csak rája hasonló“. (Od. IV. é.)

Dugonics e jelenetet következőkép énekli meg:

„Ime szép Ilona jön a' palotáon,

Téve hajlékából csendes lépéseket.
Ki-nyílt szép rózsája piros orcájának,
Meg-volt elevene gyenge ajakának,
Fémlett liliuma patyolat nyakának,
Hulló hó' fehérjét előző karjának.

Sugárabban Czedrus fel sem-is nyölhetett,

A csillag-is szebben nem fényeskedhetett,
Magára a' harmat szebb színt nem vehetett.
Ha reggel a naptól gyönygye illettetett“. (Ulisses 41. o.)

Mennyire más ez, mint Homeros szoborszerű, plasztikus realitása, de másfelől mennyire felülmúlja Dugonics a tiszta szépség tekintetében magyar mesterét, az előző század jeles versíróját, Gyöngyösit, aki a belső érzések hiányát igen gyakran külső eszközökkel, a költői formák virtuóz kezelésével, a leírások hosszadalmasságával s a végtetekig részletező festőséggel pótolja. Dugonics a maga friss életerejében jóval egyszerűbb kifejezési eszközökkel beéri ugyan, (épen azért sokszor csak utánózza a maga választotta jeles mintákat) másfelől sokszor belefullad a hasonlatok tobzódó halmozásába, de ezek a hasonlatok legtöbbször frissen, természetesen kerülnek ki az élettől, a közvetlen élményekkel teli érzések mélyéből!

Dugonicsnak nem csupán leírásai elevenebbek, mint Gyöngyösi terjengős festői leírásai, hanem jelenetei is. Milyen jellemzően, a felkiáltások és ömlengések milyen özönével adja vissza például Ulissesnek Telemakkal való megismertetésekor feltörő érzelmeit:

„Fiam — édes Fiam — egygy gyönyörűségem!
Minden ügyeimben tellyes reménységem!

Gyönyörű alakom — tiszta fényességem!
 Örömem — koronám — kincsem — ékességem.
 Ki legyek? — te Atyád. — Mím vagy? — lellem' fele
 Mint jöttem? — bajom közt. Mint vagy — buval tele.
 Hol valál?... érettem. Mi vitt? — Atyád' szele.
 Mit gondolsz? — jól tudom. Kivel vagy? — már veled.
 (Ulisseus 160. o.)

Aki ilyen plasztikusan képes kifejezni a bensőséges érzelme-
 ket, arra nem mondhatjuk, hogy a kifejezés formája tekinteté-
 ben alatta marad Gyöngyösinek.

Homeros a harci jelenetek mozgalmasságában mesteri,
 de az érzelme viharosságának leírásában jóval egyhangúbb
 és épen ezáltal nagyvonalú marad.* Dugonics viszont érzel-
 mi fordulatai mellett is az ősi, a nomád szokásokat híven
 megőrző jellemvonásokat képviseli, ami kitűnik abból a jel-
 lemezésből, amely szerint Ulisses vetélkedés közben az alföldi
 magyar vitéz vonásait árulja el és abból a leírásból is, amely-
 ben Dugonics Ulissest úgy eleveníti meg, mint ahogy első nagy
 fejedelmünk, Árpád, a nagyszabású nomád vezér él a magyar-
 ság XVIII. századbeli elképzelésében:

„Réz forgós sisakkal fejét borította,
 Bársony ruha' habját övvel szorította,
 Oroszlánynak bőrét nyakába csatlotta,
 Mellynek vörös lombját szemre fordította.
 Fel-övedzi szíjját arany fegyverének,
 Tölti király pálcza markát jobb kezének,
 Kik reá szemeket, bár futva, vetének,
 Vitéz teste színén bámulva hülének“. (Ulisses 214. o.)

Önkéntelenül eszünkbe jutnak a török Gardizi leírásai a levé-
 diai, nomád állattenyésztéssel foglalkozó magyarságról: „A
 magyarok bátrak, jókinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk
 színes selyemből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, fényt
 kedvelők“. A XVIII. században kitűnőleg állattenyésztő Nagy
 Magyar Alföld Dugonicsban találja meg első jeles költőjét!

A magyar költészet a hősi, idealisztikus, de egyben őszintén
 átértett, valódi érzelme mesterkéeltségtől ment kifejezésével
 már első nagy eposzában, a Zrínyiásban is a külföldi mintáktól

* V. ö. Odysseia XII. ének:

„Atyja nyakába borult, s a vezér könnyű zápora pergett
 Mindenki szívét megvette a bus siralomvágy
 Hangosan sirtak, keserűbben a héjamadárnál“.

elűtően új útakon indul. Dugonics az, aki Gyöngyösivel szemben ezt az érzelmes époszt korának megfelelő színesebb formában ugyan, de egyúttal melegebb tartalommal, az egyszerű, igaz érzelmek világához aránytalanul közelebb hozza. Dugonics a realitás iránti erős hajlamával tulajdonképpen nem Gyöngyösi barokk-szerű költőiségének szerves folytatója, hanem visszatér Zrinyi és Balassa magyarosabb s több eredetiséget magába záró költőiségéhez. Amit Arany János Zrinyiről a Zrinyiász taglalása kapcsán mond, az bizonyos mértékig Dugonicsra is alkalmazható „nem csupán finom érzéke s képzelete van a classikusok szépségeit elfogadni és újjá termelni, hanem nyílt szeme is, megfigyelni az élet tarka jelenségeit”. Méltán mondhatjuk tehát Dugonics örökének azt, amit lelkes tanítványa, Csokonai, majd ugyanezen a soron Vörösmarty, Petőfi és Arany, a lángelmének a tökéletesség felé haladó formáiban létrehoznak!

(Folytatjuk.)

Bibó István.

A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban.

II.

Népi kultúránkban a magyar lelket összepántoló, közösségi jellegét megadó másik erő: a néphiedelem. Néphiedelmeink összehasonlító vizsgálata²³ is bizonyosságot tesz arról, amit népi kultúránk és a magyar lélek kollektív jellegéről mondtunk eddig. Ugyanazok a hiedelmek kényszerítették a hódmezővásárhelyi parasztot, a rétközi pákászt, a székely góbét például a halál ünnepélyes komolyságában a különféle babonás, mágikus aktusok végrehajtására. Ugyanúgy igyekeznek Dunántúl, mint a Nyíren elhárítani a tehénrontó boszorkányok mesterkedéseit. Az ünnepek babonás szokásai is hasonló alapvonásokat tüntetnek fel — s felsorolhatnánk még töménytelen fajtáját babonáinknak: mindig ugyanazzal az alapazonossággal, a hasonló védekezések, varázslások formáival találkozunk.²⁴ Most nem érde-

²³ I. Róheim G.: Magyar néphit és népszokások, Bpest [1925] II. kiad.

²⁴ Természetesen közelről sem akarjuk tárgyalni hiedelem-világunk összefüggő rendszerét: csak kiragadott, bizonyító példák ezek a hiedelmek rokonságára, amit az Ethnographia évfolyamainak babonaközlései bizonyítanak.

kel bennünket, hogy egyik babona esetleg tót, a másik ruthén, amaz még bolgár-török eredetű-e vagy sem. Róheim bizonyos joggal mondja tanulságos könyve zárófejezetében: „Európa népei egyáltalában nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állnak egymáshoz”.²⁵ Ettől eltekintve most, csak annak a megállapítása volt a cél, hogy a magyar területen belül ez a rokonság igaznak vehető.

Néphiedelmeink vizsgálata vezet át a magyar lélek másik alapvető tulajdonságához, amelyet a *szemléletforma totalitásának* nevezhetünk. Mit értsünk ezalatt? Ethnológiailag köz tudomású tény, hogy a primitív népek világszemléletében reális és irreális képzetek, racionálisan magyarázható és irracionális tények hite, az abszolútumok és relativumok értékvilága minden értékelő különbség nélkül, differenciálatlanul olvad, fonódik egybe. Egy vasdarab nagyon hamar lehet mágikus varázseszköz, s a halál sem egyéb valami hosszú álomnál, vagy fáradtságokkal telt veszélyes útnál. Ezt a szemléletformát nevezték prelogikus gondolkodásnak, nevezik az azonosulás jelenségének is.²⁶ Bennünket most csak ez a lélekalkat, a szemléletnek e sajátos totalitása érdekel, amelyben csillagok, fák, madarak és emberek egyformán mágikus s transcendens hatalmak és reális, földi valóságok is egyben.²⁷ A szemléletnek ez a zsúfolt, homogén: primitív formája, ez az egyneműen kozmikus látásmód jelenik meg más kultúra-formában, sokkal kevésbé gazdagon, sokkal differenciáltabban a magyar paraszti lélekben is. Ez a helyes kiindulási pont néphiedelmeink rendszerezésekor. Népünk hiedelemalkotó fantáziájában ugyanazok az erők működnek, ha már legyöngülten is, mint amelyek a primitív szemlélet-módot formálták. Csak pár kiszakított példát ebből az egységes hiedelemvilágból. Gondoljunk a táltosoknak titokzatos alakjára, akiknek irracionális, emberfölötti hatalmak adtak rontásra és segedelemre.

²⁵ i. k. 339. o. Szépen mondja Goethe:

„Hier dacht' ich lauter Unbekannte,
Und finde leider Nachverwandte,
Es ist ein altes Buch zu blättern:
Vom Harz bis Hellas immer Vettern“.

Faust, II. 3128—31. sorok.

²⁶ E részre l. Bíbó I.: A primitív ember világa, Szegedi Tud. Ktár. H., Szeged, 1927. Bíbó tanulmánya elsősorban módszertani fölfogása miatt jelentős számunkra: a néplektani kutatásoknak követendő útát mutat a külföldi ethnológiai eredmények objektív átvizsgálása után.

²⁷ A mágiáról l. Marót K.: A mágia ... c. tanulmányát. Társadalomtudomány, 1930.

Vagy gondoljunk a boszorkányok, garabonciás diákok mágikus hatalmára, akik irreális módon ugyancsak reális károkat okozhatnak tehén rontással, szemveréssel. Egyáltalán népi hiedelemvilágunk mithikus alakjai — itt a mesében előfordulókat se feledjük el — mind magukon viselik az irrealitásnak, irracionálisnak vonásait, a legvaskosabban reális tulajdonságokkal együtt: földöntúli erők megszemélyesítői, konkretizálói ők. Szerelmi mágiánknak eljárásaiból is kiviláglik, hogy egészen triviális úton érhet el a bűvölő irracionális hatásokat. Megeszi a közömbösszívű legény a mágikus pogácsát, és örökkétartó, féktelen szerelem ejti hatalmába. Az ajaki asszony (Szabolcs megye) áldozás után haza menve belefúj a gügyögő gyermeke szájába, hogy az hamarabb tudjon megszólalni.²⁸ Ebben a babonában a keresztény gondolkodás mögött ott lappang a mágikus erőiben, a páralélekben való pogány hiedelem. De nem érdemes egyes babonákra hivatkozni: egész népi hiedelemvilágunkat a reális és irreális erők, a racionális és irracionális hatalmak egységbelátása jellemzi. Mágikus mithológia ez, melyben nincs meg a mi racionálisan szétválasztó, fogalmi szisztematikánk. Természetesen ez a szemléletforma, ez a hiedelemvilág éppenúgy megtalálható a protestáns, mint a katolikus, vagy a görög-katolikus parasztnál — e tekintetben felekezeti korlátok nem vonhatók. Rendszerint úgy mondják, hogy igazán csak a görög katolikusok, -keletiek, katolikusok a babonások, s a protestánsok nem. Ez a kijelentés nem igazolható.²⁹

A szemléletformának ez a totalitása azonban nemcsak hiedelmeinkben élő pogánykori, primitív örökség, mely egyre jobban fakul és veszít meggyőző erejéből. Népmeséink lélektanát is érdemes vizsgálat alá venni ebből a szempontból. A magyar népmesét — s minden valóban népi mesét — szintén ez a termékeny, fantáziamozdító, primitív látásmód irányítja. A népmese világa, amely a folklóre megállapításai szerint mithikus elemeiben régi, pogány vallási felfogásra megy vissza,³⁰ közel sem arra jó, hogy csak az unalmat űzze el, hanem a nép lelkében valóságos, a filozófusokkal szólva érvény-világ jellege van.

²⁸ Saját szabolcsi gyűjtéséből.

²⁹ I. az Ethnographia évfolyamaiban közölt babonákat: kiténik, hogy mindenféle vallású magyar terület adott babonát elegendőt. E tekintetben — túl az egyebünne ismert adatokon — jelentős élmény volt a tanulmányíró számára tavaly nyári gyűjtő-útja. Nyíri és rétközi kálvinisták között is sikerrel járt a babonagyűjtés: nem kevés s nem is színtelen az összegyűjtött babona-anyag.

³⁰ I. erre vonatkozóan Solymossy Sándor tanulmányait.

A népmese a csoda, az irrealitás, irracionalitás lehetőségének, érvényének tudatán épül. A legbetegebb, legrühesebb gebe csak a varázsszóra vár, hogy hatalmaserejű, mindent-tudó, táltosparipává rázkódjék. A legkisebb fiú, a leggyengébb, az üldözött lesz a diadalmas, az uralkodó. Az ilyen motivumokban a csoda és az irracionális erők érvényesülésében való hit mellett még a szegény ember szociális vágyai is szublimálódnak.³¹ Hisz ismerünk mi is hatalmaskodó sárkányokat, akik megkívánják maguknak a város szűzeit. A népmesében azonban hamarosan elnyerik büntetésüket, akárhány fejük van, akármilyen fortélyosak is. Ezekben a mesékben az abszolutumok szimbólumaivá nőnek a hősök: az igazság, szépség, jóság, a tisztaság és becsület hősei ők, akik a nép naiv hitében irracionális, mágikus, gonosz erők, földi, reális akadályok, relativ szempontok ellenére is győzedelmeskednek.

A szemléletformának ugyanezt a színes totalitását, gazdagságát találjuk egy másik népköltési műfajunkban: a betlehemes játékokban. A kereszténységnek nagy csodája: Istennek emberré válása, szüztől való szeplőtlen születése magában hordja a realitás és irrealitás feszítő ellentéteit. Tehát a betlehemes játék műfajában immanens módon adott ennek a szemléletformának minél teljesebben való érvényesülése. Ezekben a betlehemes játékokban is a magyar parasztnak a reálist és irreálist, a racionálist és irracionálist egységbelátó szemlélete jelenik meg. Rokonságuk, egymással való összefüggésük a betlehemes énekeknek, egész országszerte formai, tartalmi egyezésekből nyilvánvaló. Ugyanazok a tréfák: az öreg, nagyothalló pásztor, aki az angyalok igehirdetésében, pásztortársainak örvendező serkentgetéseiben mindig ugyancsak reális örömeket: gomyát, kolbászt, pénzt vél hallani — jól érthető okokból.³² Nyíren elámulva nézi a betlehemes játékot, templomot: „Jaj, de nagy fényesség!” csapja össze a kezeit, majd hozzáteszi hamiskásan: „Miféle ócska menyország ez?”³³ — tehát a realitás nyelvére fordítja le áhítatát. Általában e betlehemes játékokat a sokszor durvaságokig menő jókedv, reális részletezés és a transzcendens, abszolút erők oltalma alatt való boldog, áhítatos örvende-

³¹ Erre a szociológiai szempontra hívja fel a figyelmet egy tanulmány, ha nem is módszeres kifejtéssel, de gondolatadóan: Wagner Lilla: A magyar népmese és szociológiai tanulságai. Századunk, 1928.

³² Az öreg pásztor alakja egyébként pogánykori emlék torzított csökevénye, amint ezt Solymossy S.: A magyar ősvallás (Magyar Szemle. 1932. jun.) c. tanulmányában említi.

³³ Saját szabolcsi gyűjtésből.

zés tesz sajátossá, bájoszá. Ime, mutatóba az egyik dunántúli karácsonyi éneknek egy strófája:

„Pásztortársok új hírt mondok,
jertek vélem tsudát láttok
Egy szép szűz az éjtszakán
Fiatskát szült a' szénán,
ej, ej, ej, ej, ej,
hol lesz Szűz emlődben tej?“³⁴

A magyar lélek e sajátos, totális szemléletformája mintegy előre vetett bizonyossága egyúttal annak a tételnek, hogy a magyar léleknek alapvető sajátosságai közé tartozik a vallásosság is. Ez alatt a vallásosság alatt most ne gondoljunk meghatározott, tételes vallásra, katolicizmusra, vagy protestantizmusra. Ez a vallásosság csupán annak a szemléletformának vallásos vetülete, amelyről az imént beszéltünk. Egyszerű tényeknek, cselekvéseknek mély, szimbólikus jelentősége, vallásos értelme van. Az ilyen lélekület pedig kiváltképpen alkalmas liturgiának teremtésére, vagy az abbavaló kollektív és áhítatos beleolvadásra. Ahol ez utóbbi nem, vagy alig lehetséges, mint például a protestánsoknál, ott nagyrészt a hiedelmek világába, merevebb etikai állásfoglalásba helyeződik át ez a vallásos szellem. A katolikusoknál azonban megvolt rá a mód és lehetőség, hogy a hívők a liturgia szimbólikus értelmű gesztusaiba, formáiba szublimálják vallásos áhítatukat. Sőt a katolikusoknál a vallás meghatározott liturgikus cselekedetein túl még itt-ott bizonyos laikus népi liturgiának a nyomait is felfedezhetjük. Itt nem azokra a balázs-járásokra, gergely-napi járásokra, pünkösddőlésre, betlehemezésre gondolunk, amelyeknek célzata nagyon is reális vágyakat fejez ki az előadók részéről. Azokra a jelenségekre kell figyelmet fordítanunk itt, amelyekkel a pócsi búcsú zárándokainak, a szegedi Havi-Boldogasszony búcsúsainak áhítatában találkozunk. Ez a vallásos áhítat, amely az egyént a közösség misztikus extázisába sodorja, nem elégszik meg a szabályos, előírt liturgius formákkal. Saját, küzködő, primitív formákban bontja ki lelkét annak az abszolútumnak az árnyékában, amelyet oly valóságosan érez.

Megvalósításra váró feladat még — a legvégső időkben! — a magyar vallásos néprajz anyagának főlgyűjtése és földolgozása: vallásos (most nem babonákra gondolunk), ünnepi szokások, saját imák, énekek, imamódok, áhítat gyakorlatok, népi

³⁴ Magy. Népkölt. Gyűjt. VIII. 80. o.

eredetű vallásos szekták áttanulmányozása. Ennek a munkának az elvégzése után sokkal konkrétebben állana előttünk a magyar vallásos lélek, mint e rövid vázlat keretében. Most ne térjünk ki a látóasszonyok, emberek sok hálás anyagot adó alakjaira, minthogy ezek sajátos lelki beállítottságuknál fogva nem vonhatók e körbe, bár figyelemre méltó általános nagy hitelük, tekintélyük.

Ebben a három alapvonásban véljük föltalálni a magyar léleknek népi kultúránkból kirajzolódó állandó alkati-vázát. Szándékkal csak a legalapvetőbb vonásokat akartuk kimutatni, s ebben az összefüggésben nem nyomoztuk tovább, hogy ezekből a lelki alaptulajdonságokból milyen egyéb, másodlagos tulajdonságok következnek, s hogy ez az egységes magyar lélek milyen színekkel gyarapszik egy-egy kisebb tájegységen belül. Ezért nem kerül sor pl. a magyar lélek sajátos formájú arisztokratizmusára, biztonságára, nyers, sokszor durván reális humorérzékére, finom érzékenységére s még több ilyen tulajdonságára. E tulajdonságok nem mindig egyértelműek, megjelenési formájuk változó és vizsgálatuk csak a három alapvonás természetének tisztázása után, azokra való fölépítéssel képzelhető el.

Azt sem hisszük azonban, hogy e három alapvető lelki tulajdonság elhatárolóan egyénítette volna a magyar lelket egyéb paraszt népek lelkiségétől. Akárki joggal mondhatná, hogy a kollektivitásnak, totális szemléletformának és vallásos-beállítottságnak ez a hármas lélekalakító ereje egyebütt is formálta a paraszt-lelkiséget. Bizonyos azonban az, hogy a folklorista a magyar lélek *alápképletéről* szólva nem mondhat többet: egyéb tulajdonságok vizsgálata már e három alapvonás apriori feltételezésén, vagy előzetes kivizsgálásán nyugodhatik csak.

Hogy a magyar lelket mégis módunk legyen alapjellegében elkülöníteni a többi paraszt népek lelkiségétől, hogy egyedüli, individuális karakterét megrajzolhassuk, ehhez szükség lenne a népi kultúrából meghúzott komponens mellé még a magyar parasztság történeti, szociális sorsának komponenseire is, hogy csak az elsőrangú komponenseket említsük. A magyar paraszt történeti, szociális sorsának tudományos vizsgálata azonban már nem elsősorban a folklorista feladata, aki ugyan látja, hogy a magyar történet az ő szemléletét igazoló tanulságokat nyújt.

Mert a magyar paraszti sors csak elősegítette azt a jelleg-

zetesen fájdalmas árnyalatú, magára hagyott kollektív életformát, amely hol a realitás, vaskosság, hol a mágikus hiedelmek, abszolutumok ölébe menekülhetett csupán. Már Szent István korában, mikor még a kialakult rendi tömörülésekről valójában nem beszélhetünk, a köznép között már különbség van: előnybe részesül a vendégnép, a hospes.³⁵ Bizonyos, hogy a magyar történet folyamán a vendégnép nem egyszer érdemen felül részesült szociális előnyben a magyar paraszttal szemben. Takáts Sándor jellemzően írja a bevándorolt németsegről: „A bevándorlott németiség hamarosan kimutatta, hogy darázsnak sok, méhnek pedig kevés”.³⁶ Viszont pl. a Délvidéket magyarító, szeretett városából kirajzó szegedi civist, parasztot csak akadályok, nehézségek fogadták.³⁷ Az a magyar paraszti sors ez, amelyről önkéntelenül is oly találóan beszél a pataki inventárium egyik mondata: „Az hálnak az örege az úré, az aprója az halászoké”.³⁸ Valóban érthető, hogy az alacsonyabb társadalmi osztály régente büntetés számba ment.³⁹ E pár sötét vonással jeleztük itt röviden a magyar lélek alakulásának történeti, szociális útját. Ennek az útnak analízise és szintézise azonban nem a folklórta feladata, aki azt hiszi, hogy az általa nyújtott kép immánens igazságát csak erősítik, élesebb megvilágításba helyezik a történet és a szociológia által nyújtott tények.

Illúziórontó, fájdalmas befejezésül nem hallgathatjuk el ennek a népi kultúrának s ebben a kultúrában megvalósult léleknek pusztulását. Ma már valóban szomorú jogunk elmondani: a félműveltség, ferde és tökéletlen műveltség jellemzi sokszor a magyar parasztot. A város, a legutóbbi történeti zúzóadások, változások, a perspektívának hirtelen és erőszakos kitágulása, a bensőség, kultúra nélküli civilizáció egyre szélesebb körben való terjedése és fölületes terjesztése az alapokai a népi kultúra halódásának. A tragikus az, hogy a magyar paraszt elől örök szociális történeti számkivetettség elvette azt a lehetőséget, hogy szervesen, harmonikusan átvehesse, sajátjává tegye az európai kultúrát, a műveltségnek a mi értelmünkbe vett szellemét. Viszont ma már egyre jobban kisiklik lába alól a régi, primitív szemlélet gazdag, színes talaja, amely telítve

³⁵ Schneller Edith: A jobbágyság társadalmi helyzete a paraszt-lázadások előtt. 7. o., Pécs, 1929.

³⁶ Emlékezzünk eleinkről, 352. o. Bpest, é. n.

³⁷ I. Tömörkény István „Telepesek” c. novelláját: Gerendás szobából, 12. o., Bpest, 1904.

³⁸ Idézi Takáts: i. m. 208. o.

³⁹ Schneller E.: i. m. 9. o.

volt szellemi energiákkal; s ma már egyre inkább racionálisabb, szürkébb, szegényebb lesz a szemlélete. Tehát a két értékes lehetőség (a régi szemlélet és az európai művelődés) között nem történt, nem történhetett meg az átmenet. Hogy ez a mai lélekállapot milyen nagy és szellemi életünk fejlődése szempontjából milyen végzetes jelenség, erről nem kell részletesen beszélni. Szekfü Gyula joggal írhatta a magyar parasztról: „Hogy Magyarország legtermékenyebb harmada idegen uralom évszázadai alatt is megmaradt magyarnak, az a magyar paraszt érdeme”.⁴⁰ Magyar történetünk utóbbi nagy veszteségei között ennek a magyar paraszt-léleknek sorvadása számítható a legnagyobbak közé.

Ortutay Gyula.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hengerbóc.

E szó 'bukfenc, hátrafelé való bukfenc, oldalaslag lefelé való hempergés' jelentésben Sopron és Vas megyében használatos. Változatai: *henger-buc* CzF. (*bukfenc* a.), *hengeri-buc* Kassai. Igeképzések: *hengerbócoz* CzF., *hengerbuócoz* Sopron m., *hengerbócál* Vas m. Kassai MTsz., *hengerbocázik* Sopron m. MNy. 4:384. Az EtSz. szerint „első tagja *hengeredik*, utótagja pedig talán a *bukik* igével függ össze”. A szó főnévi származékai azt bizonyítják, hogy a *bukik* igével nem áll semmilyen kapcsolatban sem. Ezek a következők: *henger-buck* Márton 1807, *henger-bucok* 1823 (vö. *hengerbuckot hányók* Kazinczy, Nyr. 45:76, *hengerbuckot vet*, *hengerbuckoz* Debrecen NyF. 25:10, 29, MTsz.), *henger-buckó* Bihar, Hajdú, Szabolcs m., *henger-bucka* CzF., *hengerbuckáz(ik)* Márton 1807, CzF. MTsz. Alföld, *hendertuckázik* Felsőbánya MNy. 4:384, *henterbuckázik* MTsz., *hemperbuckázik* (Csintalan napsugár hemperbuckázik a fehér havon) MNy. 2:135.

Nyilvánvaló, hogy az összetétel második tagja az a szócsalád, amelybe a *bucka* is tartozik. A *bucka* (első adat Nátlynál) az Alföldön 'kis homok- v. fövényrakás, dombocská', a Velencei tó mellékén 'ritkás nádas hely' MTsz. Somogy-szentbalázsról ezt az adatot közlik: *bucok* (ragozva: *buckot* és *bucokot* CzF.) 'bucka, földben maradt fatörzs' Nyr. 36:142; a MTsz.

⁴⁰ A magyar állam életrajza, 85. o. Bpest, [1923.].

szerint Tolna m.-ben 'földben maradt fatörzs, tuskó' jelentése van, CzF.-nál pedig 'egy darab bu c k ó t képező idomtalan tömeg, pl. hant, földrög, esomó anyag'. Zemplénben 'tömrési kis emberre és gyermek'-re is mondják (Nyr. 25:91; vö. leánykája... *butzkos* természetű, gömbölő szűke ábrázatú, 1781 Székesfehérvár MNy. 6:327): *Bucok* helyett *buckó*-t is mondanak, még pedig nemcsak 'kövér vastag, zömök ember vagy gyermek' (Zemplén, Gömör m., Vác, Kisújszállás, Szalonta, Rábaköz), hanem az utóbbi helyen *bucók*-kal együtt 'tuskó' jelentésben is (Nyr. 25:91, MNy. 14:161, NyF. 10:64, 69:15). Hetésen *bucku* szintén 'tuskó', Bakonyalján 'kis tuskó' (NyF. 34:76), Háromszékben 'nagy kő- vagy földhőmpölyeg' MTsz. A Répce mellékén, Bakonyalján és Tatatóvároson jelent még kinövést, dudorodást a fán, testen (MTsz. NyF. 34:33, Nyr. 39:79). Valószínűleg ezek magashangú változatai: *bicke* 'b u c k a' Bácsmartonos Nyr. 47:91, *töcök* 'a talaj kis emelkedése, domborulata' Somogy m. MTsz., *fa-böcök* 'fatuskó' Tatatóváros Nyr. 39:77, *böcek* 'a földből kiálló hegyes fa v. tuskó' Vas m. Nyr. 30:102, 'kis tuskó, töke' Kemenesalja MTsz. Bakonyalja NyF. 34:76 (itt *bücker* is). Kétségtelen ebbe a szócsaládba tartozik: *bucó* 'göcsös, rögzös, bunkós' CzF., 'pufók, kövér arcú; tömrési, kövér, vastag' Nyitra m. MTsz. *bucó* 'teltképű, kövértékű' uo. Nyr. 28:495; *bocó* 'ostoba' (arc) Balaton mell. MTsz. A jelentésre nézve vö. *bucak* 1. 'tuskó, vastag töke'; 2. 'apró szarvú, rövid lábú, zömök testű szarvasmarha'; 3. 'buta ember' Székelyföld MTsz.

Az előbbieket valamennyien egy *buc*, *boc* alapszóra utalnak, s ez nem lehet más, mint a székely *buc* (*buc* PP. 1782, *boc* Kassai; vö. *buci* 'vastag combú' MTsz. EtSz.). A szónak van hangátvetés alakja, *cúb* 'comb, kül. szárnyasok v. vágó marha combja', Csallóközből is föl van jegyezve. Ennek a származékai: *cubok* Kassai, *cubók* Gyarm. Abrudbánya, Székelyföld, *cobók* BSzabó D., Székelyföld, Szentendre, *cubák* Szilágy m., Kolozsvár, Abrudbánya, Székelyföld MTsz. Az EtSz. helyesen ide vonja: *copák* 'comb' Tzs. 1838, 'inas lábszárcsont' Halas Nyr. 8:86, 'ínyes, rágós hús' Zenta 38:376, *cupák* 'csontos, izmos hús' Dunapataj, 39:331, *cubák* 'inas hús' Nagykunság 16:191, 'lábikra' Háromszék 29:431, *cubak* 'konc, csont' Dunántúl 5:128, *cujbók* 'kövér hús' Ács Komárom m. 41:291, melyek arra vallanak, hogy ezek eredetileg nem testrészt jelentő szavak voltak, hanem általában idomtalan tömeget, föld-, hús-, fadarabot jelentettek. Valószínűleg szintén idetartoznak: *cóp* Hétfalu, *copák* Mármaros m. MTsz., *cubak* Nagykanizsa NyF. 48:61 haj-

fonadék', sőt a *copákás*, *cupákás* 'szalonnás (kenyér)', 'agyagos, tapadós (föld)' szó is.

Hengerbóc tehát voltaképp azt jelenti: 'guruló tömeg'. Hasonló jelentésű szavak: *hengêrbutykáztat*, *butykáztat* 'buktat, hengerít' Zilah Nyr. 28:286; *butykázik*, *kecskëbokázik*, *kecskëbokát vét* 'bukfencezik, bukik' 234, (vö. *butykó* 'fatuskó' 231, Kisküküllő m. 32:51, 'bütyök, kisebb kinövés a lábon' MTsz. *butykósbót* 'furkósbót' Tárkány Nyr. 43:165, *butykás-kató* 'búbos pacsirta' Szilágy m. MTsz.); *bucska*, *kecskebucska* Háromszék m. MTsz. *kecskebucsa* Hétfalu MNGy. 10:413, 463, 'bukfenc'; (*kecske*) *bucskázik* 'bukfencezik, bukik' Székelyföld, *kecskebicska*, *kecskebicskázik* Dráva mell. MTsz. Ugyanazt jelenti továbbá: *kecske-kóra*, *-kóré*, *-góra* Székelyföld MTsz., *kecskekora* Kisküküllő m. Nyr. 39:285-6, *kecskekórázik* MTsz., melyek második tagja a *kóro* szó, s a szélhajtotta száraz kóro képét idézi föl (vö. *ördögszekér*).*

Az EtSz. a *buckó*, *lucsa* szót azonosítja a *butykó* (*butkó*, *botkó*), *bütyök* (*bötök*, *bötkő*, *bütkő*, *bütykő*) szavakkal (vö. még: *bütykó* 'nagyobb hegység apró kiálló csúcsai' Csikszentdomokos NyF. 9:27). Azonban valószínűleg eredetileg két különböző szó összekeveredésével állunk szemben. A *buc* eredeti hangalakja *busz* volt (vö. *busz* 'comb' ACsere, *buksz* 'földben maradt fatörzs, tuskó' Tolna m. MTsz., hangátvetéssel **buszk* ból). A másik szócsalád alapszava Hefty szerint (Nyr. 40:163) a székely *böt*, *büt* (*bütü*, *bütü*) 'vég, elvágott vég, lapos vég' (*bütü* Kolozsvár, *bütő* Désakna 'harangnyelv') MTsz. „*Bütü*, *hegybütü* névvel a székely olyan hegyfokot szokott jelölni, amely nem hegyesen, hanem kerekdeden végződik“ (Orbán Balázs).

Beke Ödön.

Kács, Kácsfalu.

Törökös helyneveket keresgélve Baranyában, megakadt a szemem *Kácsfalu*-n. Ez 1323-ban poss. *Kachfalva* és terra *Kaach* (*Csánki*). Kétségtelen ebből, hogy *Kács* személynév. Ilyenképpen csakugyan elő is jön a régiségben. Borsodban van *Kács*, Anonymus *Casu*-ja (olv. *Kacsu*). Mivel e vidéken a török nevet viselő *Ócsád*, *Örsúr* apja kapott birtokot, föltehető, hogy *Kács* is török személynév.

* A szóban forgó *buc* van nézetem szerint a következő növénynevekben: *buc-kóro* Tarcál Kassai EtSz., 'véres virágú mezei pészma, centaurea campestris'; vö. *bwts-koro* 16. sz. MNy. 4:425.

Azt mondjuk, hogy a *Kacsma* 'menekülni' igéből van képezve, épúgy mint *Kál* a *kalmak* 'maradni' igéből.* Lehet, hogy idetartozik a zempléni *Kacsand* falu neve is, sőt az is, hogy a *Karácsonyi-tól Kacsics*-nak olvasott, de többízben *Kachyz*-nak, *Kachuz*-nak írt nemzetség neve is. Ez olyan képzés lenne, mint *Kaliz* és *Csakiz* a *csakmok* 'ütni' igéből (v. ö. Chakyz filii, fratres sunt patruales filior. Chak boni, Kovács), vagy *Szepezd* a szep-ből stb.

Kácsfalu különben *Csemény*-hez tartozott s azt R. Nagy László egyik felolvasásában török személynévnek mondotta.

Bátky Zsigmond.

Adalék Szeged-vidéki nép-zene kérdéséhez.

Bálint Sándor két írásában is (Szeged népe, Új gyűjtés I. Szeged, 1933, előszó és Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson c. tanulmányában, megjelent az Alföldkutató Bizottság kiadványai között) bizonygatja, hogy a szeged-alsóvárosi paraszt nem szíveli a cigány-zenét, hanem a maga fajtájának a muzsikáját hallgatja csak. Jó bizonyító-adatot szolgáltat Tömörkény István is egyik, kötetben meg sem jelent novellája, amely a tanyai, pusztai iparos-emberekről szól. Így ír Tömörkény „Mindenféle ilyen foglalkozás kihalad közébük, csak egy van, amit be nem vesznek: a cigány. Lakik itt az alsótanyán huszonnyolcz ezer magyar, aki még cigánymuzsikát nem ismer és rá nem is kíváncsi. A muzsikus-banda nem él meg közöttük, de azért kár volna azt hinni, hogy zenéjük nincsen. Van, csak hogy maguk csinálják. Tulajdon maguk állanak össze bandákba, amelyek részben hegedűre, de leginkább kishögös fúvóhangszerekre vannak szerkesztve. Úgy tudnak sikoltozni rajtuk, hogy valamely helyen éjszaka mulatság van, órajárásnyira elhallatszik a nóta. Van olyan banda is, amely „knottából“ furulyáz s a városban veszi tudományához a szükséges hangjegyfüzeteket. Mindegy neki, akármilyen, azt vásárolja meg, amelyik legfölsül van abban a csomóban, amit elébe tett a boltos. Így történhetett meg annak idején, a tarara-bum-dié korszakában, hogy amíg a városban még csak kevésbé volt ismeretes a népszerű nóta, a tanyákon már széltében fújták a bandák“. („Pusztai iparosok“, Szegedi Napló, 1900, 231. sz. Ugyanezt említi még egyebütt is. l.: Szegedi Napló: 1905, 179 sz. és 1906, 146 sz.) A

* Utólag látom, hogy Németh Gyula is ebből származtatja a törkómán *Kačor* törzsnevet (M. Ny. 1929:85.).

Tömörkénytől idézett sorok második része már a népdal, dal-
lam anyag romlására és pusztulására is világot vet. (Ilyen kot-
táskönyvet láttam Szabolcs megyében, Ajakon, Harakály Jó-
zsef öreggazdánál, aki maga is ilyenfajta bandában játszott.
A kottáskönyvet ők maguk másolgatták össze; volt ott polka
is, vallásos ének is, csárdás is sorjában.)

Ortutay Gyula.

Halászbabonák.

Nagy szerencsét jelent, ha a halász meztelen testtel álmo-
dik, meztelen fiút vagy leányt lát álmában. Különösen nagy
szerencséje lesz, ha a meztelen testet meg is fogdossa.

Nem lesz szerencséje a halásznak, ha üres kantával vagy
más üres edénnyel valaki az utcán rájön (hozzámegy, szembe-
jön).

A halásznak szabad jószerencsét kívánni, nem szabad
azonban megkérdezni, hová megy?

(Ezen babonákat Borsi István, 23 éves, csongrádi halász
mondta; az öregek — szerinte — sok babonát ismernek.)

Erdődi József.

„Porhajas.”

Most olvasom a Népünk és Nyelvünk január-márciusi
száma 33. oldalán a Porhajas cikk fejtegetéseit és látom, hogy
amíg etimologiai része rendben van, mert az Alföld értelmes,
irodalmi nyelvet beszélő parasztja is a „porral, földdel földött”
szőlővesszőt nevezi porhajásnak.

Amde ennek rendeltetése fölött nagy tévedésben van cikk-
író úr, mondván, hogy:

„egész hosszában meghagyott termővessző, melyet a szőlő-
tőke mellé lehajtanak és gyökereztetés végett félméter-
nyi hosszúságban földdel befödnek, hogy azután, mikor
gyökeret vert, fölhúzzák, levágják és mint gyökeres vessz-
zőt más helyre elültessék”.

Igy nem gyökereztetnek síma, nem immunis szőlővesszőt,
mert ha mindjárt helyére dugdossák le fúró után —, ugyancsak
meggyökerезik és másodévből ott van, ahol a fentemlített
meghajtattott.

A porhajasra lehúzottnak egyetlen rendeltetése van. Öreg
szőlősben, dús hajtású, magasnövésű tőkék közé hiába ültet-
nek akár gyökeres ojtványokat is, tehát olymódon pótolják a

kiveszett tőkéket, amint Beke úr említi s hogy nála is erről van szó, ezt bizonyítja a „félméter hosszúság“. — A tőkeköz egy méter, tehát közepéig húzzák a pótlást, a felső rügynek szabadon hagyásával és másod esztendőben átvágással megsza-
badítják tőle az anyatőt, amelyen károsan élősködik, de viszont behozza az olyan tőke, amely csak így nevelhető és a kert szépségén esett csorbát is kiküszöböli.

Kner Izidor.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Nyíri és rétközi nóták, III.

1. Sugár Ferke kilenc falu betyárja,
Kis pej lován félvilágot bejárta.
Nagy táborból haza csalta a szíve,
Hogy nézhessék szép babája szemébe.

Bíró uram, adja nekem a lányát,
Nem bántom már senki lovát, marháját,
Beállok egy uraságnál cselédnek,
Egy módosabb paraszttal sem eserelek.

Szól a bíró: hej, betyárok vezére,
Rögtön adlak most a pandúr kezébe,
Nem szeretem, hogyha vélem kötődnek,
Nem neveltem a lányom lókötnék.

Sugár Ferke megfordította fokossát,
Kényes bíró léhendékjén* sebet vág.
Piros vére felfreccsent a pallóra,
Harmadnapra tették a koporsóba.

Zúg a harang, kényes bírót temetik,
Sugár Ferkét a pandúrok kergetik.
Gójót lőttek kis pej lova lábába,
Úgy vitték be a vármegye házába.

Ástak egy sírt temetőtől messzire,
Sugár Ferkét középebe tették le,
Felhantolták csúfjára a világnak,
Rézfokosát tették mellé fejfának.

(Mondotta: Márki Antalné, 74 éves, Tisza-Bércelen.)

* A fej hátulja, a tarkó.

2. Szánt az ökör, recece, csörög-csattog a járom,
Kemény a föld a berceli határon,
Olyan kemény, a vaseke se járja,
Terem kislány, recece, minden legény számára.

Már minálunk, recece, az jött be a divatba,
Hogy nem viszik a lányokat a bálba,
Inkább viszik a csárdás menyecskéket,
Aki cigarettát vesz, recece, a legénynek.

(Márki Antalné, 74 éves, Tisza-Bercelen.)

3. (Borivó nóta):

Ennek a gazdának jó két lova van,
Jó két lova mellé rossz kocsija van,
Mégis hogyha pártnak hajcsa,
Rózsabokor elakassza.
Rákiált, hogy gyü, gyü, gyü. (Ekkor isznak.)

(Tanácsár Mihály, 25 éves, Nyírbátorban.)

4. Kakukmadár az erdőben szíepen szól,
Búcsúzik a kék nefelejcs bokortól,
Én is, én is elbúcsúzom, itthagynom a világot,
Valahol a nagy Alföldön tánatomban beszegődöm betyárnak.

A betyárnak jó dolga van hiába,
Zöld erdőben nefelejcs a párnája,
Kakuk madár ébresztgeti, rákiált az alvóra,
Kelj fel betyár, ne aludgyál, éjjel után egyet ütött az óra.

Hol-jártál te kakukmadár az éjjel,
Hogy a betyár igen későn nem kél fel.
Azért alszik olyan mélyen, mert elhagyta a babája,
Angyalokról álmodozik, örökké tart az álma.

(Barnics András, 44 éves, Nyírbátorban.)

Közli: Ortutay Gyula.

Adalékok a szegedi néphithez.*

Szűmőcsőrű (szemőlcsről) való.

Mikó az embör legelsőbb láti mög az újságot, nem mozdul
mög, mögmarad abba a nyomba, asztán eszt mongya:

* Egyben kiegészítése e munka adatainak: Kálmány Lajos: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelv-hagyományainkban. Budapest, 1887. Akadémia.

Új hód, új kiráj,
Téged köszöntelek! [a hódra néz]:
Amit látok: nyőjjön, [a fődrű port vész fő, mögszórja
vele a szümöcsőjjet, annékű, hogy odanézne]:
Amit nem látok: mújjon.

*

Új hód, új kiráj!
Beldogságos Szűzanyám!
Hínnak a lakodalomba,
De nem möhetők:
Eküdüm a szümöcsőmet! [közbe a kezivé ésöpri magátu]
a szümöcsőt].

*

Lányok kérése.

Mikó mögláti a lány az újságot: éterbetyöl, odadicsér neki,
azután háromszó mongya:

Új hód, új kiráj!
Beldogságos Szűzanyám!
Mutasd mög az én mátkám!

Szeged-Alsóváros, 1929—30.

Bálint Sándor.

NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Tápé község háziipara.

Szeged környékén, Algyő, Dorozsma és Tápé községekben, a lakosság háziiparának igen érdekes jelensége bontakozik ki:

A Tiszának ma már művelés alá fogott óriási árterületén visszamaradt tavak, tócsák, erők és szikes területek, valamint a folyó mentének növényzetei szolgáltatják ehhez az iparhoz az anyagot. Érdekes a lakosságnak a környékhez illeten való alkalmazkodása. A nagy vízvilág közepén települt falvak a halászat, vadászat és a régente még igen csekély földművelés mellett megélhetésük megkönnyítésére a mocsár által nyújtott egyéb lehetőségeket is kihasználták.

Az említett három község mindenkében, a növényzet felhasználása más és más háziszükséglet kielégítésére szolgál. Tápé a szatyor és gyékényponyva, Dorozsma a szakajtó és küszöbgyékény (lábtörő), Algyő pedig a kosár fonását üzi. Előbbi kettő a sást, utóbbi a fűzt használja anyagul.

Jelen dolgozat kizárólag Tápé község háziiparával foglalkozik, a másik kettőről más alkalommal fogunk szólni.

Tápé majd 4000 lakosának úgyszólván valamennyiét, apraját, nagyját foglalkoztatja a fonás. Már a 4 éves kis gyermek ott lábatlankodik anyja szülője körül és iparkodik ellesni a számára játékot jelentő munka fogásait. Míg a Tisza óriási vízenyőit le nem csapolták, addig az ott termő sás kielégítette a szükségleteket, de amint a vizeket levezették s a szárazon maradt területeket szántóknak törték be, a nyers anyagot már másutt kellett beszerezniök. Felkeresték a tápéiek a messze vi-

1. ábra.

Tápéi gyékényfonó „Vedres” térképének felirati díszítéséről. 1808-ból.

dék mocsaras helyeit, ott kibérelték a területet, a termést a nyár utóján, őszfelé learatták és ki kocsin, ki vasúton szállította haza anyagát. Bejárta gyékényt keresve a tápéi gazda a Dunántúlt, Délvidéket. Elkerült Szegvárra, Szegszárdra, felment Kecskemétre, délen pedig Temesvár vidékéig is ellátogatott, hogy beszerezze a szatyornak, ponyvának valót.

Hogy mikor kezdődött és terjedt el ez az ipar, a „nagyon régen” van a lakosság között elterjedve, miből semmi következ-

tetést vonni nem lehet. A faluban élő intelligencia 300 évre teszi a fonás kezdetét, de annak indító okát csak abban látja, hogy a község környéke, földje a vízvilág közepén csak sást termelt, ami önként adta a lakosságnak a fonás gondolatát. Ez azonban csak feltevés és minden alapot nélkülöz. Mindenesetre régi foglalkozása a lakosságnak, mert már adatot találunk reá egy 1808. évből származó és *Vedres* által készített térkép felirati díszítésében (ld. 1. ábra). Az igen csinosan festett kép szépen mutatja a már idestova 120 év előtti idők fejlett fonószékét és következtetést enged az akkori fonási technikára.¹ *Fényes Elek* Magyarország leírásában (II. rész, 240 l.) erre vonatkozólag a következőket írja: „Tápé helységben minden háznál szövetik gyékény s évenként mintegy 20.000 darabot ad el más vidékbelieknek“. Egy további lapon megjegyzi, hogy a „gyékényvel Tápé falu magyar és török vidékre kereskedik“. *Vályi András* Tápéről írva ezeket mondja: „... földgye kevés, melly fekete ugyan, de vízzel gyakran borítottatik, lakosai halászáttal és gyékény szövessel keresik élelmeket, mellynek bővségben vagynak...“² *Molitorisz Adolf* munkájában megjegyzi, hogy „Tápé faluban kákából sok kosarat és gyékényt készítenek“.³ Továbbá *Palugyay* könyve Tápéről megemlékezve a következőket mondja: „E lakosok nagy részint halászatból, részint gyékénykészítésből él; ez utóbbival olly számosan foglalkoznak, hogy a magyar és török vidékekre évenként szállíttatni szokottak száma a 20 ezret is túl haladja“.⁴

Valószínűleg egy-két háznál végeztek ilyesfajta munkát, de nem volt általánosságban elterjedve. A nép sanyarú helyzetének javítására valamelyik tápéi vezető ember jöhetett arra a gondolatra, hogy a helyben lévő sásrengeteg anyagát fonás céljaira felhasználva valamiképpen a szegény lakosság anyagi helyzetén javítani lehetne. A kísérletek beváltával lassan ez az

¹ A térkép címe: N. S. K. Szeged-Városához tartozó Tápai Hellség szántó földjeinek és kaszálóinak Urbéri felosztása szerint készült s' le másolt Rajzolattya. Készítette 1808-ik évben Vedres v. v. E. földm.

² *Vályi András*, Magyarországnak leírása Budán 1799. III. kötet 456 lap.

³ *Molitorisz Adolf*: Geográfiai kézi-könyv . . . stb. I. rész, 152 lap. Pest, 1840 körül.

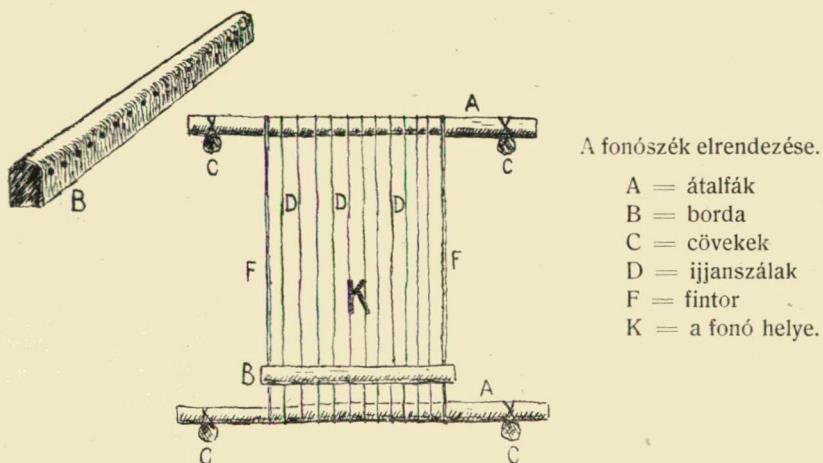
⁴ *Palugyay Imre*: Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest 1855. 466 lap. Ez az adat nyilván *Fényes* munkájából van merítve, azonban igen érdekes Tápé község földjének megoszlása abban az időben. Tápé 7937 kat. holdjából terméketlen 2134, termékeny pedig 5793 k. h. Ebből azonban szántóra csak 891 k. h., rétre 2009, szőlőre 49, legelőre 604, erdőre 121 és nádasra 2122 k. h. esik. Legtöbb tehát a nádasra esett.

ipar a lakosság összességére kiterjedt és így alakulhatott ki a mai gyékényfonás művelése.

Ma e munkát rendszeresen csak télen űzik, nyáron künn dolgoznak a szántókon és csak igen keveset foglalkoznak szövessel. Azonban így is jelentős iparága maradt még a községnek.

Mint már elébb említettük, az óriási sásrengeteg ellátta eleinte a község szükségletét, csak a lecsapolások után, a mindjobban kipusztuló fonóanyag pótlásának beszerzése kényszerítette távolabbi vidékekre a tápéiakat.

A kibérelt terület sásanyagának aratását igen egyszerű módon végzik és vagy sarlóval vagy pedig úgynevezett félkéz-

2. ábra.

kaszával vágják le a növényt. Lábukra egybőrből készült bocskört húznak, amit régebben maguk készítettek, ma már azonban Szegedről szerzik be. Így felszerelten azután a vízbe gázolnak és néha a derékig érő mély vízben is vágnak. A gyékényt marokba szedve a tövinél metszik le, hogy az *meg ne vakuljon* és a vízen úsztatják a száraz felé. Ott kiválogatják a maguknak valót, a felesleges és számukra haszontalan anyagot otthagyják, a jó gyékényt pedig, miután előbb már alkalmas helyet szemeltek ki a szárogatásra, kiteregetik, majd pedig úgy 30 cm. átmérőjű kékébe kötözik.

Míg a nyersen learatott gyékény fonásra kerül, több előmunkálaton megy keresztül. Legelőször is lehántják a sás durvább részeit, hogy a használandó puhább anyaghoz jussanak,

ezt *selymezésnek* nevezik, majd a visszamaradt hosszabb részeket, a bét, *meghasítják* (kettéhasítják). A selymezett és a kettéhasított szálakat külön-külön kötegekbe kötik és a Tiszában megáztatják, míg *megszíjja* magát egy kissé. Az áztatás után kezdik csak a fonást, illetőleg a fonáshoz szükséges hosszú láncfonalnak, az *ijjannak sodrékolását*. Az *ijjan* (2. ábra D, D.) adja a fonandó ponyva vagy szatyor hosszanti láncfonalát, amelybe keresztbe váltakozva viszik bele később a vetüléket, a selymezett gyékényt. Az *ijjan* sodrása kézzel a két tenyér között történik. Anyaga a selymezett gyékény és 25, néha 50 méter hosszú láncfonalat is sodornak belőle, aszerint, hogy milyen széles és hosszú ponyvát, illetőleg szatyrot kívánnak szőni. Roppant ügyességgel és gyorsasággal sodorják ezt a láncfonalat; ebben a műveletben már a négy éves kis gyermek is nagy ügyességgel segédkezik.

Míg az *ijjan* sodrásával végeznek, addigra a fonáshoz a nyersanyagot teljesen elkészítették és csupán a szerszámok felállítása marad hátra. A fonáshoz szükséges szerszám (szövőszék) tulajdonképpen három részből áll: u. m. 1. a két *átalfából* (2. ábra A, A), 2. a *bordából* (2. ábra B) és 3. négy darab *cövekből* vagy *karóból* (2. ábra C, C). Ez utóbbi rendszerint egy-egy 40–50 cm. hosszú vasrúd. Az átalfa két. kb. $1\frac{1}{2}$ –2 km. hosszú, 10–15 cm. átmérőjű fenyőrúd. E két rudat a négy cövekhez erősítik kötelekkel, vagy egyéb alkalmatossággal. Rendszerint csak két cövet használnak, mert a másik kettőt gyakran két egymás mellett nőtt eper- vagy akácfa törzse szokta helyettesíteni. Először csak két cövet vernek a földbe úgy, hogy legalább 15–20 cm. hosszú része kiálljon, ehhez erősítik azután az egyik átalfát, majd a másikat helyezik el ezzel párhuzamosan, de még nem erősítik le. A kettő közé velük párhuzamosan helyezik el a bordát. A borda különböző nagyságú, a 2 métertől az 50–60 cm. hosszúságig változó keményfa darab, alul szegletesen, felül legömbölyítetten kiképezve. Az alsó szegletes részen sűrűn vagy ritkán van kilyuggatva, aszerint, hogy mihez használják. (A rövid sűrű lyukkal bíró a *szatyor*, a hosszú sűrű lyukazatút a *gyékényponyva*, míg a hosszú, de ritka lyukakkal bíró fát a *pakológyékény* fonásánál használják). Amikor tehát az átalfa egyikének a két cövekre való felerősítésével készen vannak és a másik átalfának, valamint a bordának a helyét is megfelelően elrendezték, akkor a már meglévő *ijjan* az átalfakon és a borda lyukazatán keresztülfűzve átvetik, még pedig úgy, hogy a borda két szélső fúratán az *ijjan* kettőzve

haladjon keresztül. E kettős szélső szálnak neve *fintor* (2. ábra F). Ezután az ijjan kezdő és befejező végét az átfán megerősítik, majd megkezdik a még megerősítetlen másik átfának kipecselését. Ketten húzzák a fát, míg az ijjan szálai jól megfeszülnek, majd a farúd elé kiverik a cöveket. Így a szövőszék teljesen elkészült és a fonás megkezdhető.

A fonó az ijjan szárait középen ketté választja és az így nyert hely közé (2. ábra K) a földre térdein guggolva helyezkedik el, mégpedig oly módon, hogy térdei a földön szétvetve, lábfejei pedig hátul egymáson vannak, sarkukkal kifelé és azokra ül reá. Egy vederben vizet tesz maga mellé, hogy állandóan nedvesíthesse az időközben kiszáradó láncfonalat és a vetüléket. Roppant ügyességgel húzza az átfá és a borda között

3. ábra.

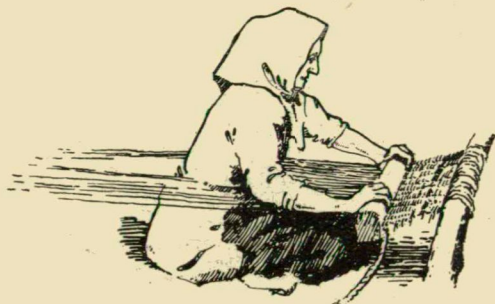
A selymezett sásszál behúzása a láncfonalak (ijjan) közé.

a kifeszített szálaikon át a selymezett sást úgy, hogy az egyszer az ijjan alá, máskor fölé kerüljön (3. ábra). A selymezett sást jobbról balra húzza váltakozva az ijjan szálaikon át, majd a bordafának egy lökésével az átfához nyomja. A következő szálat már balról jobb felé vezeti és löki fel a bordafával. Az átfűzés után a vetüléket, hol az egyik, hol a másik fintorhoz hurkolja. Így folytatja mindaddig, míg 5–6 sásszálat átfűzött és akkor a bordával az egészet erős lökésekkel még jobban egymáshoz szorítja (4. ábra).

A leírt módon folytatott munkával történik úgy a ponyva, mint a szatyor szövése is. Némi különbség csak a szatyor szövésénél van. Amikor ezt készítik, a kisebbik bordát alkalmazzák. A fonás ugyanúgy megy, mint azt előbb leírtuk, azonban egy bizonyos távolság után a szatyor fogantyújának az elhelyezése következik. A fogantyú távolságának megméréseire egy, már előre elkészített mérő botdarab szolgál. Ez éppen akkorára van szabva, mint amilyen távolság a fonandó szatyornál kívá-

natos. Azt tehát a szövés közben ráhelyezik a fonatra és ha a fonat kezdetétől éppen annyi a távolság, mint amennyit a bot mutat, akkor a fülnek vagy fogantyúnak a beszövése megkezdhető. A fogantyúnak a fonását külön, állva végzik. A fül fonata nem egyforma, közepén vastag, míg a két vége fokozatosan elvékonyodó. A fül fonása úgy történik, hogy 3–4 selymezett sásshálat fonnak kezdetben össze, majd mind többet és többet visznek bele, míg a végefelé ismét kevesebbet használnak hozzá. A fonatból kimaradt szálakat levagdadják és a szatyor fülének fonadéka a beszövésre készen áll.

Ha már most a fogantyúnak való két fonat elkészült és a kellő távolságot is leszótták, akkor az egyik fül vékonyabbik

4. ábra.

A befűzött sásshálatnak egymáshoz való szorítása a bordáival és a fül elhelyezése.

részét jobbról a másikat balról az ijjan közepe tájáig átvezetik és a bordával jól fellökik (4. ábra). Ezután tovább végzik a rendes fonást, mindaddig, míg a fogantyú másik végét nem kell befonniok. Ennek a távolságát ismét a mérőbottal mérik le. Ez a távolság ugyan sokkal kisebb, de ugyanazon a mérőbottan van elhelyezve és egy bevágás jelzi. A két átfára kifeszített ijjan hálózatra több szatyrot is szőnek. Köztük 4–5 újniyi távolságot kihagynak. A szövés elkészülte után a kihagyott helyeken az ijjan elvagdadják, az ekként elválasztott szatyrokat az ijjanal párhuzamosan összehajtják és kétoldalt, de belülről az ijjanokat *finturázzák* vagyis bekötik, összefonják. Ha díszes szatyrot készítenek, akkor a vetülék közé még színes selyem szalagot is húznak.

A fonást rendszeren az udvaron terebélyes eperfák alatt asszonyok végzik, akik már serdült leánykorukban a fonószék-

nél kuporognak. E hosszú időn keresztül való állandó guggolásnak meg van azután az utóhatása is. Kovács Gyula jegyző úr hívta fel figyelmemet arra, hogy a nőknél a láb a sok guggolás következtében kissé eltorzult.

A gyékényponyvát különböző nagyságban készítik, ha azonban az két méternél szélesebb, úgy külön elnevezés: *bolondos* illeti. Ebből egy ember naponta legfeljebb két darabot tud elkészíteni. Nagy mennyiségben készítik a *pakoló gyékényt*. Ez nem más, mint selejtesebb anyagok felhasználásából kikerült ponyva, ritka láncfonalakkal és a bordával gyengébben összetolva. Ennek szélessége $1\frac{1}{2}$ m., hossza 3 m. A kisebb szatyrok-ból egy nap alatt 10–12 darabot is elkészítenek, a nagyobbak-ból már csak kettőt-hármat. Ha 12 különböző nagyságú szatyrot egymásba raknak, úgy azt *csomónak* nevezik. A különböző nagyságú szatyrokat vagy csomókat mind más és más névvel jelölik. Megkülönböztetik a *mónár* szatyrot a *pozsonyi* szatyrot, a *mészáros* vagy *százás* szatyrot és a *selyem* szatyrot. Mindegyikből különböző nagyságúakat fonnak. Így pld. a *mónár* szatyornál megkülönböztetik a *kismónárt*, melynek a legeleje vagyis a legnagyobbika (ha csomóról van szó) 50–60 cm., a legkisebbike 30 cm. hosszú. A 30 cm.-nél kisebb szatyrot *dedék* szatyornak nevezik.

A lakosság különösen a téli napok alatt nagy számmal készíti árúját. Régebben a felgyülemlett árút a faluban 3–4 kofa vette át, kik kizárólag a szállítással foglalkoztak. Kocsiszámra hordták a vasútra és vitték Budapestre. Ma már csak elvétve akad vállalkozó, inkább a szegedi kereskedők jönnek ki Tápéra, hogy az árút összevásárolják.

Ott ahol mocsaras terület van vagy volt sásrengetegekkel tele, mindenütt fellelhetjük eme háziipar kifejlődését. A fonásban lényegileg nagy eltérés nincsen, csupán a kellékeknek más alakú összeállítása vagy azoknak technikailag fejlettebb elrendezése az, ami megadja a különbséget. Lényeges azonban az egyes anyagok elnevezésében mutatkozó változatosság, mely megérdemli, hogy egy keveset foglalkozzunk vele. A *gyékényszövés* Szegeden is kiterjedt foglalkozás volt. A XIX. sz. közepe táján azonban lehanyatlott, majd teljesen megszűnt.

Tápé mindössze kb. 5 km. távolságra van Szegedtől, de az elnevezések itt kisebb hangváltozattal mégis különböznek a tápéiaktól. A láncfonal neve az *ion*. Az ion két széle a *fintor*, egyezik, azonban a széleknek a kész fonatoknál történő elkötését *fintorázásnak* nevezték. A láncfonal sodrékolását pedig

ionozásnak. A sást *sejmozték* és az elkészített anyaggal *megszűtték* a szatyrot, ponyvát.⁵

A legnagyobb gyékényfonó terület hazánkban talán a Hanság vidéke. Az itteni szövőszék már sokkal tökéletesebb, mint az, amit Tápén használnak. Sokkal fejlettebb és tényleg szépnek mondható, kb. $\frac{1}{2}$ m. magasságú, 3 m. hosszú és kb 1,5 m. széles, négy lábra szerelt szövőszék ez, melyen ülve végzik a fonást, míg Tápé szövőszéke teljesen primitív, ősi formájú.

E vidéken a láncfonal tápéi elnevezése, az ijjan helyett, az *in* elnevezés divik. Sarród községben még a *sarródi mazzag* is használatos az *in-ra*. A selymezett gyékényt *javagyékény* névvel jelölik.⁶

E vidéken sok mindenfélét szőttek a sásból, csak éppen szatyrot nem. Ma már azt is nagy mennyiségben készítik és el látják vele a bécsi és pozsonyi piacokat. Igen érdekes az, hogy a szatyor fonása Tápéről, ill. Szegedről került át erre a vidékre. A szatyorszövésnek a Hanság vidékén való elterjedésére nézve *Perepatits* Zsigmond bősárkányi tanító közölt érdekes adatokat egy levelében.⁷ Szerinte itt sincs a lakosoknak pontosabb tudomása arról, hogy a gyékény háziipar hogyan és mikor keletkezett. A ma élő (1929) 80–85 éves emberek csak annyit tudnak, hogy gyermekkorukban már a falu egy-két gazdaházak kivételével mindenütt foglalkoztak gyékényszövással. A háború előtti fejletlen háziiparral azonban még csak közönséges bútorecsomagoló gyékényt tudtak előállítani, de nem is törekedtek háziiparuk fejlesztésére, mert amúgy is a bútorecsomagoló gyékény volt a gyékényárúk között a legkeresettebb. A sokfelé exportáló bécsi bútoripar akkorában 80–100 vagonrakomány gyékényt is felvett évente (a mai 1–2 vagonrakomány helyett). A békekötések következtében azonban elsorvadt az osztrák bútoripar és vele együtt a bősárkányi háziipar is, mert gyékénnyel a pesti bútorgyárakat mindig a tápéiak látták el. Szerencséje volt ekkor a községnek, hogy akadt 10–15 gazda, akik a gyékénytáskafonáshoz is értettek. A gyékénytáska fonása Tápé, illetőleg Szegedről származott a községbe és onnan az egész vidékre. Ugyanis a levélíró édesatyja, *Perepatits* Ferenc kántortanító megnézte 1878-ban a szegedi kiállítást, hol résztvettek a tápéi gyékényfonók is. A kiállításon több tápéi leány

⁵ Kovács János: Szeged és népe. Szeged, 1901. 251 lap.

⁶ Dr. Élő Dezső: Sarród község monográfiája. Budapest, 1928. Kézirat.

⁷ A levelet dr. Kövér Fidél József premontrei kanonok úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

állandóan dolgozott szatyrok szövésén. Perepatits Ferenc el-
leste ezeknek a táskáknak készítmódját és amikor falujába
visszatért, megtanította arra az iskolában több diákját is. Ez
az 1878-ban megtanult szatyorfonás nyújt kenyeret ma a vidék
egész lakosságának. Ma már természetesen nem az eredeti tá-
péi egyszerűbb formát készítik, hanem finomabb kivitelű bécsi
minta után dolgoznak.

Kíváncsi volna, ha a gyékényfonással foglalkozó vidé-
keink mindenike feldolgozásra kerülne, mert mindenütt szá-
mos eredeti népi sajátosság és elnevezés volna gyűjthető.

Irmédi-Molnár László.

A kántálás Debreczenben.

(Felelet a 32. sz. kérdésre.)

A kántálás nagyon
elterjedt népszokás volt
Debreczenben. Még a
világháború után is
kántáltak, csak pár év-
vel ezelőtt a rendőrség
erélyes tilalma szüntet-
te meg, de a tanyákon
kisebb mértékben ti-
tokban még ma is kán-
tálnak.

A *kántálók* fiatal
14–18 éves fiúk voltak,
akik betanultak egy
köszöntő rigmust és
névnapok előestélyén,
mikor a névnapot *lak-
ták*, elmondták az ab-
lak alatt. Egy ilyen
banda 6–8 suhancból
állott. Jó dallosok vol-
tak. Bátrak, merészek
is voltak, kik szembe-
szálltak az akadályok-

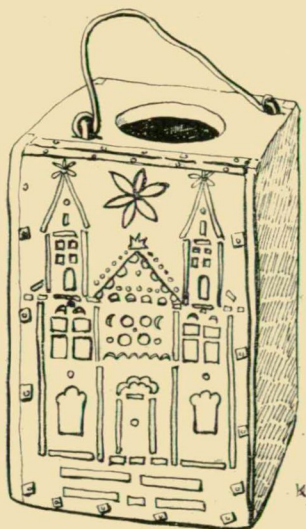

1. ábra.

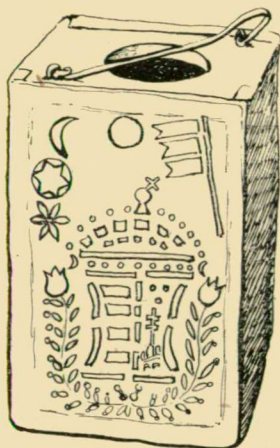
kal, sőt az útjukba tévedt más versengő kántáló társasággal is.
Mind bottal volt felszerelve és bizony, ha egy kis bort kaptak,

parázs verekedést is rendeztek. A vezér kemény papírból készített, kivágott és színespapírral beragasztott lámpást vitt (1. ábra). Ezen a magyar címer, templom, nap, hold volt kivágva.

Az esti sűrűségben nyakukba vették a várost, elmentek a házakhoz, ahol remélték, hogy kapnak valamit. Itt az „*első házban*“ már fényes kivilágítás volt. Ők zajtalanul megállottak az utcán, a *kántáló lámpásban* meggyújtották a gyertyát, a legjobb hangú az ablakhoz tartotta és nagy fennhangon megkérdezte: „Elmondjuk?“...

Kántáló lámpás egyik oldala.

Kántáló lámpás hátsó oldala.

Ha a gazda kiszólt: „Na mondjátok!“ vagy ha senki sem szólt, elkezdtek kántálni, vagyis köszöntő verset mondani. A szavalás kissé kótára vert itt-ott megnyújtott mondóka volt. Nekem sikerült még pár töredéket megmenteni.

Igy:

Amidőn felsütött a napnak sugára,
Aranyos palástot vett Februs magára.
Csakugyan felmegyek Pármátus hegyére,
Kötök egy bokrétát szent István fejére.
Az én bokrétámnak zöld leveles ága,
Melyet író pennám futásával jára.
E kegyes háznépnek tiszteletet tettem,
Ha kigyelmeteknek terhire nem lettem.

Amennyi szál fű van a széles mezőbe,
Annyi áldás szálljon az István fejére.
Jó kívánságomnak itt vagyon a vége.

E komoly vers mellett tréfás verssel is megtisztelték a ház gazdáját:

Poltra i vagy garas de nagyot csördüle?
Talán a szógáló a moslékba düle.
Gyere pajtás hamar, húzzuk ki belőle,
Egy pár garast mi is megérdemlünk irté.
Ha egy garast adnak, el nem fogjuk venni...
Ha két garast adnak, meg fogjuk köszönni!

Bizony néha nem siettek a garassal és ilyenkor tréfás rigmussal figyelmeztették a gazdát:

Nem állok sokáig mer' fázik a lábom...

Ha ez sem használt, ízléstelen verseket szavaltak:

Mi ragyog, mi fénylik?... A nagy sz... a hóba!
Vajjon kirakodott a pitar ajtóba?

Ilyenkor legtöbbször kijöttek és elkergették őket.
Néha azonban behívták és egész szép verset kántáltak:

Piros hajnal felteccése...
Gyenge muzsám éneklése:
Mondjunk hajnali nótákat
És ékes melódiákat.
Isványt az Isten iltesse,
Mennyben velünk ríszeltesse.
Az égen mennyi csillag ragyog,
Annyi áldás szájjon rájuk!
Szívemből kívánom!

A vers elmondása után néhány magyar nótát eldaloltak és kaptak néhány koronát, bort és harapni valót, mentek tovább kántálni. Éjfél után abbahagyták és ilyenkor tovább barangoltak az utcán, daloltak, kiabáltak, veszekedtek, úgy, hogy a rendőrséggel sok bajuk volt.

Annyi tény, hogy a nagy névnapokon, mint István, János, Miklós, Péter, Juliánna, Zsuzsánna, Mária az egész Debrecen megmozdult.

Ma már inkább ó-esztendő utolsó napján este köszöntik az újévet így:

Uj esztendő vígságszerző
 Most kezd ujulni.
 Ujulásnak vig örömét
 Most hozza el a Messiás;
 Siessünk! ne kíssünk!
 Mi urunknak Istenünknek
 Tiszteletet tehessünk.
 A királyi pálca
 Hajlik három ágra
 Az Isten áldása
 Szálljon erre a házra!

Ezt a köszöntő verset vallásos ének dallamára éneklük a Hajduságban több helyen, így Hajduszoboszlón és Hajduböszörményben ó-esztendő utolsó napján a szokásos kolompolás és csergetés után.

Debrecenben a kántálás-nak van egy másik jelentése is. Ha valaki fennhangon szünet nélkül beszél, kér, azt mondják: „Hej, de sokat kántál már ez!” — vagy: „Halaggy innen, ne kántájj annyit!”

Écsedi István.

Márton napja.

A nép a maga gazdasági és magánéletében mitsem törődött azzal az ideodatétellel, amellyel a világi és egyházi hatóságok az új év kezdetét váltogatták; a népnek t. i. ügysem volt újéve, csak négy új gazdasági évnegyedet kezdő napja. Közép-európában pl. a téli évnegyed kezdő napjául Márton napját (november 11.) választották, mert ekkorra már minden külső gazdasági dolgot befejeztek s megkezdődött a belső munka ideje.¹ A rómaiak éppen e napra esőleg ülték Aesculapius ünnepeit, amelyen még Alexander Severus császár korában (222—234.) is libasült volt a főétel.² A germánságban pedig e nap a nyár és tél küzdelmét jelképező Wodan-kultusz körébe tartozott; vezetése alatt földre jöttek a gonoszak és a halottak szellemei. Az ilyen napok, a halottak földön járásának órái, minden nép hitében közelebb hozzák ezeket az emberhez és elhihetővé teszik előtte, hogy kéréseiket és kérdéseit meghallgatják.³ Ez a hit magyarázza a germán Márton-nap varázsló és jósló cselekedeteit, de egyúttal a gonosz távoltartására és elűzésére irányuló szokásait is; ezért ülték tehát a lakomákat, ezért gyújtották a „mártinsfeuer“-t és hordozták a „lebensrute“-t. Az egyház aztán ezt az egymásba kapcsolódó római és ősger-

mán szokást úgy igyekezett keresztény jellegűvé tenni, hogy sz. Márton* 401-ben éppen e nap történt halálát templomi ünneppé avatta s legendájának bizonyos részei alapján a ludak és a bor s istenes lakomák védőszentjévé, napját pedig — mint jó adósságbehajtóét — az adó- és adósságfizetés határidejévé tette.** Patronátusságának megerősödését az is elősegítette, hogy idővel a rómaiak szent madarát, az „avis Martis“-t összecserélték az „avis Martini“-val, s jelentőségét protestáns vidékeken még az is növelte, hogy Márton napja egyúttal a Luther nevenapja és 10-ike születésnapja is.

A Márton-napi szokások tehát elkeresztényiesített pogány ünnep maradványai és magának a szentnek tisztelete Franciaországból ment át a germánságba,⁵ nálunk pedig a flandriai bencések és a germán kézművesek honosították meg. És ahogy már Flandriában, mint termésbetakarítási utónap, bér- és adósságfizető nappá vált,⁶ nálunk is már 1320-ban a pannonhalmi apátság szabadjai hűbérszerű jelképes ajándékképpen márcost, tyúkot, libát, kenyeret, gabonát, zabot, szénát szállítanak a kolostorba,⁷ s Erdélyben is a magyar fejedelmek korában a jobbágyok egy-egy forintot és egy libát adtak földesuraiknak.* A libák u. i. ekkorra híznak ki s e tájt kezdődik meg a libaevés és a gazdák is minden levágott libából egy részt a papnak tartoztak adni; ez a „pfaßenschnitz“, nálunk a „püspökfalat“-ja. Egyes adatokból aztán úgy látszik, hogy — mint a germán-ságban pásztorszegődő nap — régebben nálunk is kanászfizetési nap volt.⁹

A germán polgárság libalakomái a IX. sz. óta jöttek szokásba s majd a germán kereskedőkkel és iparosokkal hozzánk is átkerültek. A műhelyek és boltok első gyertyagyújtásának megünneplésére a mesterek a legényeknek vacsorát adtak és az ezen feltálalt libasültet „likprádli“-nak,¹⁰ vagy „gyertyapecsenyé“-nek ¹¹ nevezték. Ezt a lakomát régebben a polgárok

* Szombathelyi (sabariai) születésű római katona, majd toursi püspök. Poitiers mellett Nyugat első kolostorának alapítója (370.) s ezért Chlodwig (VI. sz.) óta a franciák nemzeti szentje. (Geramb: Deutsches Brauchtum in Österreich. Graz, 1926:91.)

** Amikor toursi püspökké választásának hírért vette, méltatlannak tartván rá magát, a küldöttség elől libaólba bújt, rejtékhelyét azonban a libák erős gágogásával elárulták. Maximinus, római császár, egy lakomán tiszteletből őt kínálta meg először a körbenjáró serleggel. Clodovius király lovát oly feltétellel ajándékozta neki, hogyha valamikor visszakívánná, száz aranyon visszaválthatja; ő azonban az elküldött száz aranyat azzal az üzenettel küldötte vissza, hogy a ló nem akar az istállóból kimenni, s így még száz arannyal többet szerzett szegényeinek.

maguk közt is megtartották: égő viaszgyertyákkal szegélyezett sült libát vagy tyúkot küldözgetvén egymásnak.¹²

S amint a germánságban, a nép nálunk is levágta szent Márton lúdját,¹³ és vagy családilag költötték el, hogy egész éven át bőven legyen ennivalójuk,¹⁴ vagy meghívták a komákat s e lakomákon kóstolták meg először az új bort, lévén ennek — mint a germánságban is — Márton a bírása: ekkor fordul u. i. a must borrá;¹⁵ de germán eredetű az a néphit is, hogy minél többet isznak e lakomákon, annál több erőt és szépséget isznak magukba,¹⁶ meg a liba mellesontjából országszerte elterjedt jósolgatás is: ha fehér, hosszú és havas lesz a tél, ha pedig barnás, rövid és sáros.¹⁷

Növelte ezt a népi vendégeskedést nálunk, hogy Márton napja sok helyt vásár- és búcsúnap¹⁸ is meg a fiatalság „vendégségé”-nek egyik napja: néhol Márton napján, néhol máskor, minden falu rendez t. i. ilyen vendégséget, amelyre minden lánynak és legénynek megvan a maga szomszéd falubeli vendéglánya és legénye, aki hozzá szállni megy, s aki nála evés-ivásban, táncban résztvesz.¹⁹

Amint tehát az adó- és bérfizetés s a gyertyapecsenyés lakomák szokása frank-germán eredetű, ép úgy germán eredetűek a gonosz távoltartásának, s így a jövő befolyásolásának varázsló szokásai, meg idő- és termésjóslásai is.

A germánságban asszonyi dologtiltó nap, s nálunk is tilos a mosás, szapulás, ruhaszáritás, mert dög ütne ki a marhák között.²⁰

De csökevényeiben ismerős a germán pásztorok termésvarázsló „lebensrute” hordozásának szokása is: Márton előestéjén a kanászok, a germán pásztorok „martinslieder”-eihez hasonló tartalmú mondókájuk szerint mint szent Márton szolgálái sorra járják a gazdaházakat és sok malacot kívánva egy-egy vesszőt adnak a gazdáknak, hogy tavasszal ezzel hajtsák ki először disznáikat s minél lombosabb a vessző, annál jobban fognak szaporodni az állatok; ezért aztán — mint a germán pásztorok, „brodkuchen”-t, „pfefferkuchen”-t, a szlávok „marcipán”-t kapnak, — ők is süteményt, bort vagy „bélesadó”-nak nevezett „rétespénz”-t kapnak a gazdáktól.²²

Időjóslásai szerint nálunk is az egész téli évnegyed előképe. S alapja a legtöbbnek az a germán eredetű időjóslás, hogyha Márton fehér lovon érkezik: enyhe, ha pedig barnán: kemény tél várható,²³ vagy pedig az a másik, hogyha Márton napja ködös, borus: enyhe és állhatatlan, ha száraz: száraz, ha

tiszta vagy havas: kemény tél következik,²⁴ s végül amilyen magasra ér a macska, amikor két lábra állva az ajtót kaparja, olyan magas lesz télen a hó.²⁵ Így aztán idővel azok közé a napok közé került, amelyeket *vonatkozó napok*-nak nevezhetünk, mert időjárásukkal egy másik jelesnap időjárását mutatják; így lett Márton a karácsony időjárásának előképe: ha jéggé fagyott a kutak vize, sáros lesz a karácsony,²⁶ más adatban pedig az előtte való három nappal együtt a márciusi időjárás mása.²⁷ De az ily vonatkozó napok az özönvíz kezdetének, Medárd napjának hatása alatt *negyvenes napok* is: az időt hetekre megszabják; így a Márton-napi jó idő is két hétig tart.²⁸

Termésjóslásai inkább természeti megfigyelések: ha a Márton-napi esőre fagy jön vagy hó, oda az őszi vetés,²⁹ s ha Márton napján a tengeri tengelyig ér, jó termés várható.³⁰...

Márton napja tehát tanulságos példája annak, hogy nyerne a régi szokások új magyarázatot és új tartalmat, bár a régi forma megmarad, — másrészt pedig annak, hogy élettartalmának változásával és bővülésével hogyan vesz át a nép szokásaival és hiedelmeivel együtt egy teljesen idegen jelesnapot.

¹ A germánságra vonatkozó adatokat l. *Sartori*: Sitté und Brauche. B. 111. Leipzig 1914. *Fehrle*: Deutsche Feste und Volksbräuche, Leipzig 1916. *Reuschel*: Deutsche Volkskunde, B. 11. Leipzig 1924. *Geramb*: Deutsches Brauchtum in Österreich, Graz 1926. — ² *Bod*: Szent Heortocrates, Oppenheim 1757:138. — ³ *Reuschel* 2:44. — ⁴ *Clemen*: Der Ursprung des Martinfestes. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin 1918:1. — ⁵ *Reuschel* 2:38. — ⁶ *Sartori* 3:205. — ⁷ *Erdélyi*: A pannonnalmi sz. Benedek-rend története. — ⁸ *Bod* 139. István bácsi Naptára 1857:152. — ⁹ A vasvármegyei pásztorok 1649-iki céhlevele, *Herman*: M. Pászti. 95. — ¹⁰ Budapest, Nyr. 28:178. Debrecen, Nyr. 7:47. NyF. 26:31. — ¹¹ Csallóköz, Szeged, MTsz. 1:753. — ¹² Sörgöny 1866:258. Vas. Ujs. 1855:772. Pesti Hirl. 1893. XI. 13. — ¹³ *Apáczai Csere* Encyclopaediája, Debr. Szemle 1933:264. *Kresznerics* Szótára. *Ipolyi* 2:295. Bp. Hirl. 1910. XII. 17. Baranya m., Ethn. 37:22. Balaton vid., *Jankó* 407. 425. Pálfa, Nyr. 30:535. Veszprémm. v. v. Szilágy m., Ethn. 2:208. Moldva, Erd. Múz. 1930:167. — ¹⁴ Écs, Nyr. 30:342. — ¹⁵ *Valkai*: Genézis 66. István b. Napt. 1857:152. Torda, *Jankó* 128. — ¹⁶ Zeitschrift d. Vereins f. Volks. in Berlin 4:406. — ¹⁷ L. a 13. Jegyz. — ¹⁸ Lövd, *Mohl* 23. — ¹⁹ Szécsény vid., Ethn. 42:36. — ²⁰ Vép, Ethn. 31:100. Lengyeltóti, Kávás, sgy. — ²¹ *Reinsberg-Düringsfeld*: Fest-Kalender aus Böhmen. Prag 1861:504. — ²² Göcsej, *Gönczi* 258. Rábaköz, Ethn. 44:60. Vép, Ethn. 31:97. Acsád, Ethn. 42:51. — ²³ Somló vid., Ethn. 39:107. — ²⁴ *Apáczai Csere*, Debr. Szemle 1933:264. Marosvásárhelyi Erdélyi Székely Naptár 1844. Bókaháza, Nyr. 30:342. Karcag, Ethn. 13:227. *Tatár Péter* Naptára 1897., 1901., 1913. Szeged, Nyr. 30:344. — ²⁵ Somló vid., Ethn. 39:107. — ²⁶ Rákospalota, Népr. Ért. 15:75. Saár, Nyr. 30:342. Karcag, Ethn. 13:227. *Tatár* Napt. 1923. — ²⁷ Marosv. Erd. Szék. Napt. 1844. — ²⁸ Torda. *Jankó* 238. — ²⁹ Marosv. Erd. Szék. Napt. 1844. — ³⁰ Torda: *Jankó* 237.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Ecsedi István: *Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon.* (A Déri múzeum néprajzi osztályának ismeretterjesztő közleményei.)

A magyar ősfoglalkozások közül a vadászat az, amelyik eddig leginkább elkerülte kutatóink figyelmét. Ez nem is csoda, hiszen népünk a vadfogást, hurkok, csapdák és török felállítását csak titokban, orvvul űzheti és ezért nem is nagyon dicsékedhetik vele. Vadászási módját, vadfogó szerszámainak szerkezetét az avatatlanok elől féltve őrzi. Már ez a titkolódzás is arról győz meg bennünket, hogy igen sok ősi elem, primitív technikai művelet, szerszám darab maradhatott meg a tárgyi néprajz ezen kutatási területén. *Ecsedi Istváné* az érdem, hogy jórészt töretlen utakon haladva a népies vadfogást és vadászatot a Tiszántúlról megismerteti. Könyve két részre oszlik. Az első részben „a passzív vadászatot vagyis a vadfogást” tárgyalja. Azt a vadászati módot, amikor „a vadfogó lest vagy csapdát állít fel és ez várja a vadat”. A második rész az „aktív vadászatról” szól, amikor a vadász űzi, hajtja, elüti vagy lelövi a vadat. Néprajzi szempontból kétségkívül az első rész az értékesebb. Itt sorra veszi *Ecsedi* a különböző borító, csapó, szűrő, zúzó, hurkoló, csalogató szerszámokat, a lépezést, a töröket, a vad megétetését. Ezekkel a vadfogó készségekkel a legkülönbözőbb népeknél a legkülönbözlebb alakváltozásokban lépten nyomon találkozunk, anélkül, hogy kölcsönhatást lehetne feltételezni. A *Lud Slowianski* (Kraków) 1931. II. kötetében öt etnográfus a Balkán félsziget különböző részeiből és Lengyelországból mutat be ilyen eszközöket. Ezekből a tanulmányokból és *Ecsedi* munkájából azt látjuk, hogy a hurkoknak nálunk sokkal több alakváltozása van, mint a balkániaknak. (*Petrovics* mutat be madár- és rókahurkokat Szerbiából, *Vakarelszki* lőszórhurkot dnyi Bulgáriából. Az *Obrebszki* által közölt hurkok Besszarábiából, Gjoktepe, Kálnova stb. környékéről igen ötletes, de nem tisztán hurokszerű szerszámok.) Meglepő, hogy zúzócsapdáink sokkal primitivebbek, mint a balkániak (l. i. m. *Obrebszki* és *Vakarelszki* cikkeit). Az egy és két nyílású alföldi ládacsapdákhoz hasonlóak vannak a lengyel Kostopol, Piotokow kerületekben (l. i. m. B. 203—4. old.), vastőreinkhez hasonló akad a keletbalkánon (Kálnovo, l. i. m. B. 179. old.) *Ecsedi* könyve kétségkívül hézagpótló néprajzi irodalmunkban. Elolvasása után önkénytelenül felvetődik előttünk az a kérdés,

mennyi ilyen szerszám lappanghat még az erdei, hegyi népek kezén, ahol még bővebben van vad, mint a rohamosan változó Alföldön. Kár, hogy a szerző az agancs puskaportartók tárgyalásánál *Bátky* megállapításairól nem vesz tudomást (N. Ért. 1926:1–11.), amikor *Jankó* egy régebbi cikkének (Arch. Közl. 1895:177.) néhány sorát nyomatékosan leszögezi.

Gunda Béla.

Nagy József: *Teljes magyar nyelvtan kérdés-felelet formában.* (Debrecen, 1933. Harmathy Nyomda; 8° 103 l., ára 1.60 P.) Iskolai segédkönyv, de többet nyújt bizonyos tekintetben, mint más hasonlótermészetű segédkönyvek. Mivel a teljes leíró magyar nyelvtant felöleli, bármelyik iskolatípus és bármelyik osztály használhatja. Rövid, világos meghatározásai a nyelvtudomány legújabb, biztos eredményein alapulnak. Érdeme, hogy a bevezető részben a nyelvészet általános kérdéseit is tárgyalja; azt is kiemeljük, hogy a nyelvtörténeti szempontot szerencsésen érzékelteti. Leíró nyelvtan, de azért, — a tanuló értelmi képességéhez mérten, — mindig megfelelő alkalomkor rámutat és egyszerű példákkal igazolja, hogy mai nyelvünk fejlődés eredménye. Azt is megjegyzem, hogy a határozók felosztásában követi ugyan iskolai nyelvtanaink felosztását, de rámutat arra, hogy az összes határozók a helyhatározóból lettek: „...a helyi határozón kívül minden egyéb határozó képes helyhatározónak tekinthető” (72. lap). Ugyanaz a gondolat ez, amit *Mészöly Gedeon* is már évek óta hirdet egyetemi előadásiban. A mondatról adott meghatározása helyes ugyan, de úgy vélem, hogy a tanuló értelmi fokához mérve: nehéz; jó lett volna példán is bemutatni a definíciót (59. l.). Kár, hogy a szerző az írásjelek használatáról nem szól. Ez azonban mit sem árt a könyv rendeltetésének és értékének: mint segédkönyvet haszonnal forgathatja azt tanár, tanító és bármelyik középfokú iskolához tartozó tanuló.

Nyíri Antal.

KÉRDÉSEK.

59. kérdés. Az egyik alföldi városban hallottam ezt a szót: *törköló* (főnév). Jelenti azt a hegyes végű eszközt, amivel morzsoláskor a kukoricaesőről egy sor szemet *letörkölnek*. (= ledúrnak),

hogy a kézzel való morzsolást könnyen megkezdhessék. Ugy látom, hogy a szótárak e szót nem ismerik. Azért kérdezem tehát, hogy az Alföldön mennyire van elterjedve ez a szó.

60. kérdés. „Ahun a nyúl é! Most ugrott fel; látod? Látni látom; de am má nehezen kerül hónap a paprikás tába... 'Tisz-

telettel kértem, hogy hogyan elemezzük helyesen a ritkítva szedett mondatot. Hékedí A.

FELELETEK.

Feleletek a 35. kérdésre.

„Izmos” szavunk a félegyházi nyelvjárásszíjzeten „piszkos, maszatos” jelentésben ismeretes. Különösen kis gyermekre mondják.

Szeged.

Gál Sándor.

Izmos = jó erőben lévő.

Jászberény.

Sápy János.

Izmos = tetszetős, jó állapotban lévő, sikerült. Jó karban lévő kéreppár: izmos bicikli; szépen épült ház: izmos kis ház; könnyű óra az iskolában: izmos óra.

Jákóhalma.

Lukácsi Imre.

Izmos = piszkos, mosdatlan, nagy. „Mosd meg már azt az izmos térdeidet!” „Jó nagy, izmos legény. nagyobb, mint az apja”.

Szentes.

Sebők János.

Izmos = piszkos. „Jaj de izmosak vagytok!”

Jászberény.

Holló János.

Izmos-nak az erős, tagbaszakadt embert vagy állatot hívják.

Jászberény.

Makay József.

Ha valamelyik órán a tanár nem feleltet, a diákok azt mondják, hogy az óra izmos volt.

Jászberény.

Simon Béla.

Izmos szavunk abban a jelentésben is használatos, hogy „ruganyos”.

Jászberény.

Somogyi Lajos.

Mikor valaminek megörülünk, felkiáltunk: jaj, de izmos!

Jászberény.

Pesti Miklós.

U. a.

Jászberény. Horváth Ferenc.

A jászberényi diákok azt nevezik izmosnak, ami tetszik nekik. kedvükre való.

Jászberény.

Ehrlich Vera.

Amelyik órán a diákok nem félnek a szekundától, azt az órát izmosnak mondják.

Jászberény.

Halász Béla.

Izmos jelentése a Jászságban 'piszkos, maszatos'. Azonkívül a kisdíákok 'nagyszerű' értelemben is használják. Pl.: De izmos ez a könyv! vagy: De izmos nyakkenőd van!

Jászberény.

Orosz Miklós.

Izmos jelentése az „erős”-ön kívül: „maszatos, mosdatlan”.

Kiskunfélegyháza.

Toldy Jenő.

Izmos annyit jelent, mint 'piszkos’.

Jászberény.

Moller Pál.

Feleletek a 36. kérdésre.

Ha a lovat nem kötöm meg, nem fogom be, nem ülök rá, hanem más lóról hajtom, az pajzánul megy. A szopós csikó pajzánul megy az anyja után, ha az be van fogva.

Kunszentmiklós.

Baky Lajos.

Ha valakit egyedül találunk, azt mondják: de pajzánosan vagy! Öltözködésre vonatkozólag is: de pajzánul vagy öltözve!

Algyő

Elöljárósága.

Pajzán Csongrádon 1. 'büszke' (pajzánul megy); 2. 'enyeleg' (ugyan ne pajzánkodj!); 3. 'csintalanul udvarol' (pajzánkodik a

legény a lánnyal); 4. 'lustálkodik' (sokáig pajzánkodtam ma reggel); 5. 'hiányos' (pajzánul volt felöltözve. Ne menj ki ilyen pajzánul, mert megfázol!); 6. 'egyedül' (tegnap pajzánul ment a csikóm = egyedül, az anyja nélkül).

Pajzán kártya = alsóbbrendű, nem ütőlapok. (Dunapataj.)

Kiskunfélegyháza.

Takács Béla.

Pajzán < paysanne = parasztlány. Nemrég a Nemzeti Ujságban (talán XII. 4. vagy 11. sz.-ban) ifj. Gonda Jenő magyarázta.

Kiskunfélegyháza.

Toldy Jenő.

„Mindig a lányokkal pajzánkodik“ = enyeleg, kapkod utánuk. „Pajzán kis bárányska“. „Csak úgy pajzányú vetette magára a janklit“.

Szentes. *Sebők János.*

Pajzán kacért, pajkosat jelent.

Jászberény. *Ehrlich Vera.*

Pajzán = könnyedén öltözött.

Jászberény. *Sápy János.*

Pajzán = könnyedén, fölszerelés nélkül. „Hova megy ilyen pajzánul?“

Jákóhalma. *Lukácsi Imre.*

Pajzán = lassan kullogó, lustálkodó.

Zsámbok. *Lakos Ferenc.*

Pajzán = játékos. Keveset használják.

Kecskemét. *Garzó Béla.*

Szegeden az élénk gyermeket mondják pajzánnak. (Több tanítványom egybevágó közlése.)

Szeged. *Benkő István.*

A „pajzán“ szó értelme a nép nyelvében: pajkos, vigkedélyű, mulatós. „Elpajzánkodta amije

volt“ = könnyen, mulatással költötte el.

Hódmezővásárhely.

Recher Róza.

„Pajzán“. Üresen, tartalékban hagyott helyre, vagy meghagyandó állatra is mondják. Pl. udvarban kis helyet hagnak üresen, későbbi rakodásra: „Azt a helyet pajzán hagyjuk, oda rakjuk a szalmát“. Ha annyi állata van a gazdának, hogy abból meghagy — talán magnak — akkor is azt mondja, hogy pajzán hagyja. A szó eredetéről felvilágosítást nem tudnak adni.

Szeged-Szentmihálytelek.

Almási Ferenc.

A könnyelműen, meg gondolatlanul költekezőre mondják, hogy „pajzánul“ mulatozik. Eredete ismeretlen.

Sándorfalva *Elöljárósága.*

A „pajzán“ szót használják a hamis éshuncut helyett. Ha nagy szél fúj, mondják, hogy „nagyon pajzán idő van“.

Szentes. *Zsoldos Andor.*

Pajzán a jábékos gyermek.

Jászberény. *Torma Gyula.*

Pajzán. E szónak a jelentése itt olyan személyt jelent, aki jókedvében szókimondó, az illem határait itt-ott átlépi, de nem erköcs-telen.

Kiskunhalas.

Nagy Szeder István.

Pajzán alatt tréfás embert értenek.

Tápé. *Elöljárósága.*

Szolnokon a csintalan gyerekre mondják, hogy pajzán.

Jászberény. *Bede György.*

Pajzán = munka nélkül.

Jászberény. *Nagy György.*

Ha valaki pihen, arra mondják, hogy *pajzán*.

Jászberény. *Vida József*

Amikor a szántóföld nincs bevetve, arra mondják, hogy *pajzán* maradt.

Jászberény. *Simon Pál.*

Pajzán annyit jelent mint könnyelmű.

Jászákóhalma. *Révfy Imre.*

Pajzán a csintalan gyerek s az illetlen történetet mesélő felnőtt.

Püspökladány.

Rettegi Istvánné.

„*Pajzán*“ kedvest jelent, néha rosszat, vagy pl. a ló rugós voltát.

Gödöllő. *vitéz Endre László.*

Ha valakinek valamit el kellene végezni, de a munkát másnak adja át, azt mondják rá, hogy *pajzánkodik*.

Jászberény. *Moller Pál.*

Pajzán komótos, lassú munkát jelent.

Jászberény. *Pesti Miklós.*

Pajzán annyi, mint „csintalan“.

Jászberény. *Scmogyi Lajos.*

A *pajzán* szó annyit jelent, mint: jókedvű, csintalan, vidám. Az eredetét nem tudják.

Jászberény. *Kopácsi Béla.*

Aki kényelmesen végzi a dolgát, arra mondják, hogy *pajzánul* dolgozik.

Jászberény. *Holló János.*

Ha valamely szántóföldbe nem ültetnek semmit, arra azt mondják, hogy *pajzán* maradt.

Jászberény. *Simon Béla.*

Pajzánnak hívják a pajkos gyermekét.

Jászberény. *Szívós Mihály.*

Ara mondják, hogy *pajzán*, aki nem visz semmit, üresen megy.

Jászberény. *Frajka József.*

Feleletek a 37. kérdésre.

A „nap alatt van“ kifejezés Derecskén általánosan ismert. A jegyben járó „jány“-ra mondják. Jelentése az, hogy ilyenkor mindenki róla beszél, pletykál, „rajta tartja a nyelvét“, az érdeklődés központja. Ilyen értelemben használják a „csillag alatt van“ és a „világ közepe“ kifejezést is. Az utóbbit nem helyre, hanem átvitt értelemben, személyre értik.

Derecske.

Fekete Béla.

A „nap alatt van“ kifejezést itt ismerik. Arra a lányra és legényre mondják, aki menyasszony, illetve vőlegény. Jelentése körülbelül az, hogy egy új, boldog élet reménye tölti el lelkét.

Túrkeve.

Minay Lajos.

Napba néző asszony értelmé Miskolcon a XVII—XVIII. században, várandós, állapotos asszony.

Miskolc.

Marjalaki Kiss Lajos.

Nap alatt van jelentése, hogy már nem eladó, mert le van kötve s közeledik az esüvéje napja.

Sándorfalva *Előljárósága.*

Arra a leányra mondják, hogy *nap alatt van*, akit már kiszemeltek egy legénynek. Még nem jegyezte el, de már mindenki tudja, hogy nemsokára meglesz a gyűrűváltás. Használják olyan értelemben is, ha a leányt férjhez adnák már.

Püspökladány.

Rettegi Istvánné.

Nap alatt van a jegyben járó lány. Hódmezővásárhelyen ma is általában ismert és használt kifejezés.

Nyíregyháza.

Kiss Lajos.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1933

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon:</i> A „darvadoz“ szó eredete — — — — —	1
<i>Moór Elemér:</i> A magyar nép eredete V. — — — — —	9
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Bátky Zsigmond:</i> <i>Palé.</i> — <i>Beke Ödön:</i> <i>Porhajas.</i> — <i>Horger Antal:</i> <i>Zelemér.</i> — <i>Szendrey Zsigmond:</i> A malom alatt — — — — —	31
NÉPNYELV, NÉPHIAGYOMÁNY. <i>Túri Károly:</i> A kánaji mēnyekző (Változatok) — — — — —	35
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Bálint Sándor:</i> Lako- dalmi szokások Szeged-Alsóvároson I. — — — — —	36
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Szombatfalvy György:</i> A magyar tanyai közigazgatás (Kiss István könyvének ismertetése) — — —	41
TÁRSADALMI ÉLETTAN. <i>Kováts Ferenc:</i> A tüdővész elleni küz- delem lehetősége és eredményei az Alföldön — — — — —	44
KÉRDÉSEK — — — — —	48
FELELETEK — — — — —	48

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámhlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámhla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk“ céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámhlára telepítendő“.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyóokról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.

- I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.
II. „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a mágyság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megalakult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk elleneben kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

BETÉTEKET

magas kamattal gyümölcsözött

KÖLCSÖNÖKET

folyósít bankszerű fedezettel, kedvező feltételekkel

A SZEGED-CSONGRÁDI TAKARÉKPÉNZTÁR

ALAPITVA 1845-ben.

Az intézet saját vagyona: 4 és fél millió pengő.

Saját házai:

1. Székház: Széchenyi-tér 7. szám és Takaréktár-utca 5. szám.
2. Bérpalota: Takaréktár-utca 8. szám és Horváth Mihály-utca 9. szám.
3. Bérház: Széchenyi-tér 8. szám (volt Jerney ház).

A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvénye jól jövedelmez!
Vásárlást az intézet közvetít.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1933

TARTALOM:

	Lap
<i>Bibó István</i> : Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt — — — —	49
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus — — — — — — — — — — — — — —	59
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Csefkó Gyula</i> : Tarhonya. <i>Horger Antal</i> : Piszok — — — — — — — — — — — — — —	69
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Ortutay Gyula</i> : Nyiri, rétközi nóták. — — — — — — — — — — — — — —	81
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Banner János</i> : A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai I. <i>Bálint Sándor</i> : Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson II. — — — — — — — — — — — — — —	82
TÁRSADALMI ÉLETTAN. <i>Huszár György—Sziráky István</i> : Faji vizsgálatok Szeged és környéke lakosságán — — — — — — — —	95
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Lajtha László</i> : Bálint Sándor: Szeged népe — — — — — — — — — — — — — —	97
KÉRDÉS — — — — — — — — — — — — — — — — — —	99
FELELETEK — — — — — — — — — — — — — — — — — —	99

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátty Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszár. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Gézu és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csefkó Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.

I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.

II. „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Ertesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátty Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

TÉR és FORMA

az egyetlen

magyarországi kritikai és építőművészeti folyóirat.

Megjelenik havonta circa
36 oldal terjedelemben.

Előfizetési díj:

1/1 évre	P 40.—
1/2 „	„ 20.—
1/4 „	„ 10.—
Egyes szám	„ 4.—

Kiadóhivatal:

Budapest, VI., Podmaniczky ucca 27.

SZÉPHALOM

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS
HAVI FOLYÓIRAT

Kiadja

a SZÉPHALOM KÖR, Szeged (Egyetem)

Szerkeszti:

ZOLNAI BÉLA.

Előfizetési ára egész évre: 10 pengő
(Szeged-Csongrádi Takarékpénztár).

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1933

TARTALOM:

	Lap
<i>Horger Antal</i> : A magyar nyelvjárások ö-zése — — — — —	101
<i>Ortutay Gyula</i> : A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban —	107
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Bátky Zsigmond</i> : Katymár: <i>Bátky Zsigmond</i> : Korczánd. <i>Beke Ödön</i> : Közle, szegle, szuglya. <i>Moór Elemér</i> : A magyarság háza. <i>Nyíri Antal</i> : A csákó szó története — — — — —	117
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Ortutay Gyula</i> : Nyíri, rétközi nóták II. — — — — —	128
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Kiss Lajos</i> : A cégér, cégérszentelés. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Az új asszony avatása. <i>Szendrey Akos</i> : Makói házassági szokások. <i>Banner János</i> : A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai II. — — — — —	130
KÖNYVISMERTETÉS. <i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Madarassy László: A magyar pásztorművészetről — — — — —	143
KÉRDÉSEK — — — — —	146
FELELETEK — — — — —	146

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóírat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 30 pengő. A második évfolyam ára 20 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszár. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csejfkó Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. Banner János: A békési közösségi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
21. Ortutay Gyula: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Ára 1 P

I. A Népi és Nyelvi első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.

II. „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégibb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPELET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Ertesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

TÉR és FORMA

az egyetlen
magyarországi kritikai
és építőművészeti folyóirat.

Megjelenik havonta circa
36 oldal terjedelemben.

Előfizetési díj:

$\frac{1}{1}$ évre P 40—
 $\frac{1}{2}$ „ „ 20—
 $\frac{1}{4}$ „ „ 10—
Egyes szám „ 4—

Kiadóhivatal:

Budapest, VI., Podmaniczky ucca 27.

SZÉPHALOM

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS
HAVI FOLYÓIRAT

Kiadja
a SZÉPHALOM KÖR, Szeged (Egyetem)

Szerkeszti:
ZOLNAI BÉLA.

Előfizetési ára egész évre: 10 pengő
(Szeged-Csongrádi Takarékpénztár).

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI, NYELVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYAINAK

TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1933

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon:</i> Magyarázatok az Ó-magyar Mária-siralomhoz —	149
<i>Bibó István:</i> Dugonics András II. 2. Dugonics mint eposzíró —	155
<i>Ortutay Gyula:</i> A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban II.	162
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Beke Ödön:</i> Hengerbóc. <i>Bátky Zsigmond:</i> Kács, Kácsfalu. <i>Ortutay Gyula:</i> Adalék a Szeged-vidéki nép-zene kérdéséhez. <i>Erdődi József:</i> Halászbabonák.	
<i>Kner Izidor:</i> „Porhajas”. — — — — —	169
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Ortutay Gyula:</i> Nyíri és rétközi nóták, III. <i>Bálint Sándor:</i> Adalékok a szegedi néphithez —	
	174
NÉPI FOGLALKOZÁSOK, NEPSZOKÁSOK. <i>Irmédi Molnár László:</i> Tápé község háziipara. <i>Ecsedi István:</i> A kántálás Debrecenben. (Felelet a 32. sz. kérdésre.) <i>Szendrey Zsigmond:</i> Márton napja — — — — —	
	176
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Gunda Béla:</i> Ecsedi, István: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. <i>Nyíri Antal:</i> Nagy József: Teljes magyar nyelvtan kérdés-felelet formában. — — — — —	
	192
KÉRDÉSEK — — — — —	193
FELELETEK — — — — —	194

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címeire (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekk-számlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszám a kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámára telepítendő”.

A folyóirat évenként 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első és második évfolyamból csak néhány példány áll rendelkezésre. Az első évfolyam ára 20 pengő. A második évfolyam ára 10 pengő.

A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelentek:

1. Györffy István: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Ára 50 fillér.
3. Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 75 fillér.
4. Szendrey Zsigmond: Lakodalmi kurjantások. Ára 1 pengő.
5. Pais Dezső: Kecskemét. Ára 1 pengő 25 fillér.
6. Bibó István: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 1 pengő 25 fillér.
7. Kiss Lajos: A szegény ember malaca. Ára 1 pengő.
8. Mészöly Gedeon: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 1 P 25 fillér.
9. Viski Károly: Birópecsét. Ára 1 pengő.
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. Bátky Zsigmond: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 1 pengő 25 fillér.
12. Bibó István: Nomád népek lánghelméi. Árpád. Ára 1 pengő.
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
14. Mészöly Gedeon: A „darvadoz” szó eredete. Ára 50 fillér.
15. Bálint Sándor: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
16. Moór Elemér: A magyar nép eredete. Ára 2 pengő.
17. Bibó István: Nomád népek lánghelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. Csefkó Gyula: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai. Ára 1 pengő.
21. Ortutay Gyula: A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Ára 1 P
22. Irmédi Molnár László: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.

I. A Népünk és Nyelvünk első évf. német- és angol-nyelvű kivonata. Ára 2 pengő.

II. „ „ „ „ második „ „ „ „ „ „ „ „ 2 „

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

A magyar nép, a magyarral rokon népek és a magyarság között élő idegen népfajok tanulmányozásának legrégebb magyar tudományos orgánuma az 1890-ben megindult

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

című évnegyedes képes folyóirat. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Ertesítője című állandó képes melléklettel.)

A folyóiratnak, amelyet Solymossy Sándor és Madarassy László (illetve Bátky Zsigmond) szerkeszt és a Magyar Néprajzi Társaság (illetve a Magyar Néprajzi Múzeum) ad ki, évi előfizetési ára 10 pengő. (A Magyar Néprajzi Társaság tagjai évi 8 pengő tagdíjuk ellenében kapják!) Az előfizetésre és tagságra vonatkozó felvilágosítást (levélben is) készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Elnök-utca 13., Néprajzi Múzeum.)

TÉR és FORMA

az egyetlen

magyarországi kritikai és építőművészeti folyóirat.

Megjelenik havonta circa 36 oldal terjedelemben.

Előfizetési díj:

1/1 évre P 28.—
1/3 „ „ 15.—
1/4 „ „ 8.—
Egyes szám „ 3.—

Kiadóhivatal:

Budapest, VI., Podmaniczky ucca 27.

SZÉPHALOM

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS
HAVI FOLYÓIRAT

Kiadja

a SZÉPHALOM KÖR, Szeged (Egyetem)

Szerkeszti:

ZOLNAI BÉLA.

Előfizetési ára egész évre: 10 pengő
(Szeged-Csongrádi Takarékpénztár).